

POLSKIE TOWARZYSTWO RUSYCYSTYCZNE

przeгляд rusycystyczny

2022, nr 3 (179)

Katowice 2022

KOMITET HONOROWY

Janusz Henzel, Walenty Piąt, Władysław Woźniewicz

KOMITET REDAKCYJNY

Tadeusz Klimowicz — przewodniczący

Franciszek Apanowicz

Petar Bunjak

Jens Herlth

Jewgienij Jabłokow

Władimir Klimonow

Joanna Madloch

Daria Nevskaya

Kadisha Nurgali

Antoaneta Olteanu

Grzegorz Przebinda

Barbara Stempczyńska

Walerij Tiupa

Halina Waszkielewicz

ZESPÓŁ REDAKCYJNY

Piotr Fast (redaktor naczelny), Michał Głuszkowski (zastępca redaktora naczelnego), Justyna Pisarska, Joanna Darda-Gramatyka, Anna Paszkowska (sekretarz redakcji)

Adiustacja tekstów obcojęzycznych

Yevheniy Liashchevskiyi

Piotr Plichta

Korekta

Justyna Pisarska

ADRES REDAKCJI

Przegląd Ruscystyczny, 41-500 Chorzów, ul. Zjednoczenia 1/11

tel. +48 604 965 737; +48 505 300 667

e-mail: prz.rus@op.pl

<http://www.journals.us.edu.pl/index.php/PR>

Index 371866

ISSN 0137-298

WYDAWCY

**Polskie
Towarzystwo
Ruscystyczne**

Polskie Towarzystwo Ruscystyczne
41-200 Sosnowiec
ul. Stefana Grota Roweckiego 5/318
tel. 505 300 667, ptr.polska@gmail.com
www.peteer.pl

**UNIwersytet ŚLĄSKI
W KATOWICACH**

Uniwersytet Śląski
Instytut Literaturoznawstwa
Instytut Językoznawstwa
41-200 Sosnowiec
ul. Stefana Grota Roweckiego 5

SPIS TREŚCI

SZTUKA CZY RZEMIOSŁO? PRZEKŁAD SPECJALISTYCZNY — NOWE WYZWANIA

gościnnie pod redakcją

JOLANTY LUBOCHY-KRUGLIK I OKSANY MAŁYSY

7	JOLANTA LUBOCHA-KRUGLIK OKSANA MAŁYSY	Słowo wstępne
9	ALICJA PSTYGA	Konteksty przekładu specjalistycznego w translacji niespecialistycznych tekstów publicystycznych
27	EWA BIAŁEK	Wyzwania XXI wieku na kartach leksykografii
46	BOGUMIŁ GASEK	Problem ekwiwalencji w przekładzie rosyjskiej specjalistycznej literatury szachowej na język polski
66	EWA KAPELA	Wybrane problemy tłumaczenia polskiej terminologii podatkowej na język rosyjski
92	GABRIELA WILK	Uwagi o przekładzie polskiego kodeksu pracy na język rosyjski
108	JOLANTA LUBOCHA-KRUGLIK	O tłumaczeniu powieści uniwersyteckich Davida Lodge'a na język polski i rosyjski
125	OKSANA MAŁYSY	O rosyjskich przekładach polskich książek kucharskich
150	PAWEŁ KRUGLIK	Terminy i pseudoterminy w fantastyce naukowej (o rosyjskim przekładzie <i>Perfekcyjnej niedoskonałości</i> Jacka Dukaja)
167	ANNA BEDNARCZYK	Tadeusz Różewicz w przekładzie Andrieja Bazilewskiego (interteksty i inne łamigłówniki)

* * *

196	GRZEGORZ PRZEBINDA	Rosyjskie idee i wojska
221	BARBARA SADKOWSKA	Wiersz jako forma oporu (Galina Rymbu i Anna Adamowicz)
237	ALEKSANDER KIKLEWICZ SEBASTIAN PRZYBYSZEWSKI	Estetyczny akt mowy jako kategoria pragmatyki
260	ALEKSANDER GADOMSKI	Rosyjska i polska terminologia teolingwistyczna: opis funkcjonalno-semantyczny

RECENZJE

291	JEWGIENIJ JABŁOKOW	БУЛґАКОСОФІСТЫКА «Вечный Дом» Михаила Булгакова, ред. М. Ю. Савельева, Т. Д. Суходуб, Г. Е. Аляева, Центр гуманитарного образования НАН Украины, Общество русской философии при Украинском философском фонде, Киев 2021
300	NOTY O AUTORACH	

СОДЕРЖАНИЕ

ART. VS CRAFT. СПЕЦИАЛЬНЫЙ ПЕРЕВОД — НОВЫЕ ВЫЗОВЫ

редакция

ЙОЛАНТА ЛЮБОХА-КРУГЛИК и ОКСАНА МАЛЫСА

- 7 ЙОЛАНТА ЛЮБОХА-КРУГЛИК Введение
ОКСАНА МАЛЫСА
- 9 АЛИЦИЯ ПСТЫГА Контексты специального перевода в трансляции
публицистических текстов
- 27 ЭВА БЯЛЭК Вызовы XXI века на страницах лексикографии
- 46 БОГУМИЛ ГАСЕК Проблема эквивалентности при переводе
русскоязычной шахматной литературы на польский язык
- 66 ЭВА КАПЕЛЯ Некоторые проблемы перевода польской налоговой
терминологии на русский язык
- 92 ГАБРИЕЛЯ ВИЛЬК Комментарии к переводу польского трудового кодекса
на русский язык
- 108 ЙОЛАНТА ЛЮБОХА-КРУГЛИК К вопросу о переводе университетских романов
Дэвида Лоджа на польский и русский языки
- 125 ОКСАНА МАЛЫСА О русских переводах польских кулинарных книг
- 150 ПАВЕЛ КРУГЛИК Термины и псевдотермины в научной фантастике (о русском
переводе *Идеального несовершенства* Яцека Дукая)
- 167 АННА БЕДНАРЧИК Тадеуш Ружевиц в переводах Андрея Базилевского
(интертекст и другие головоломки)

* * *

- 196 ГЖЕГОЖ ПШЕБИНДА Русские идеи и войска
- 221 БАРБАРА САДКОВСКА Поэма как форма сопротивления
(Галина Рымбу и Анна Адамович)
- 237 ALEKSANDER KIKLEWICZ, Эстетический речевой акт как категория прагматики
SEBASTIAN PRZYBYSZEWSKI
- 260 АЛЕКСАНДР ГАДОМСКИЙ Русская и польская теолингвистическая терминология:
функционально-семантическое описание

РЕЦЕНЗИИ

- 291 ЕВГЕНИЙ ЯБЛОКОВ БУЛГАКОСОФИСТИКА
«Вечный Дом» Михаила Булгакова, ред. М. Ю. Савельева,
Т. Д. Суходуб, Г. Е. Аляева, Центр гуманитарного образования
НАН Украины, Общество русской философии при Украинском
философском фонде, Киев 2021.

300 ОБ АВТОРАХ

TABLE OF CONTENTS

ART. VS CRAFT. SPECIALISED TRANSLATION – NEW CHALLENGES

guest editors

JOLANTA LUBOCHA-KRUGLIK AND OKSANA MAŁYSA

7	JOLANTA LUBOCHA-KRUGLIK	Preface
	OKSANA MAŁYSA	
9	ALICJA PSTYGA	Contexts of specialist translation in the translation of non-specialist journalistic texts
27	EWA BIAŁEK	The challenges of the 21st century in the pages of lexicography
46	BOGUMIŁ GASEK	The problem of equivalence in the translation of Russian chess literature into Polish
66	EWA KAPELA	Some problems of translating Polish tax terminology into Russian
92	GABRIELA WILK	Comments on the translation of the Polish labour code into Russian
108	JOLANTA LUBOCHA-KRUGLIK	On the translation of David Lodge's campus novels into Polish and Russian
125	OKSANA MAŁYSA	On the Russian translation of Polish cookery books
150	PAWEŁ KRUGLIK	Terms and pseudo-terms in science fiction (about the Russian translation of the novel <i>Perfect imperfection</i> by Jacek Dukaj)
167	ANNA BEDNARCZYK	Tadeusz Różewicz translated by Andrey Bazilevsky (intertext and other riddles)

* * *

196	GRZEGORZ PRZEBINDA	Russian ideas and troops
221	BARBARA SADKOWSKA	Poem as a form of resistance (Galina Rymbu and Anna Adamowicz)
237	ALEKSANDER KIKLEWICZ, SEBASTIAN PRZYBYSZEWSKI	Aesthetic speech act as a category of pragmatics
260	ALEKSANDER GADOMSKI	Russian and Polish theolinguistic terminology: functional and semantic description

REVIEWS

291	EVGENY YABLOKOV	BULGAKOSOPHISTICS «Вечный Дом» Михаила Булгакова, ред. М. Ю. Савельева, Т. Д. Суходуб, Г. Е. Аляева, Центр гуманитарного образования НАН Украины, Общество русской философии при Украинском философском фонде, Киев 2021, 628 с.
300	ABOUT THE AUTHORS	

SŁOWO WSTĘPNE

Podstawą wielu istniejących klasyfikacji tekstów jest podział na teksty literackie i nieliterackie. Wydaje się to zrozumiałe, bowiem w czasach jeszcze nie tak odległych w badaniach przekładoznawczych panowała dychotomia *art vs craft*. Na tej podstawie wyraźnie oddzielało się kompetencje tłumacza literackiego od tłumacza tekstów nieliterackich. Halina Dzierżanowska w wydanej ponad trzydzieści lat temu monografii *Przekład tekstów nieliterackich na przykładzie języka angielskiego* pisała, że „praca nad przekładem staje się czynnością zbliżoną do odczytywania zaszyfrowanych informacji”¹. Po latach można stwierdzić, że proces ten nie tylko nie stał się łatwiejszy, ale problemy z dekodowaniem informacji mogą być nawet większe. Instrumentarium współczesnego tłumacza jest z pewnością bogatsze, łatwiejszy jest dostęp do źródeł, dzięki którym można weryfikować swą wiedzę i dokonane wybory translatorskie, jednak przed tłumaczami objawiają się nowe wyzwania, którym nie zawsze są oni w stanie sprostać. Należy do nich chociażby wymieszanie form dyskursu czy synteza różnych gatunków. Zauważmy, że w polskich badaniach przekładoznawczych ukierunkowanych literacko mówi się o strategiach tłumaczeniowych w odniesieniu do konkretnych przypadków przekładu literackiego (np. transformacje kulturowe, estetyczne i leksykalno-semantyczne w przekładzie baśni, strategię tłumaczenia literatury dziecięcej, strategię tłumaczenia poezji konkretnego autora). Nie ma w nich jednak mowy chociażby o strategii tłumaczenia tekstów, o których mowa w kilku artykułach prezentowanych w niniejszym tomie, takich mianowicie, które, będąc tekstami literackimi, nasycone są terminami specjalistycznymi. Tradycyjny podział przestaje więc mieć rację bytu, pojawia się natomiast pytanie o zakres kompetencji tłumacza.

¹ H. Dzierżanowska, *Przekład tekstów nieliterackich na przykładzie języka angielskiego*, PWN, Warszawa 1990, s. 13.

W proponowanym materiale prezentujemy jednak również artykuły poświęcone tekstom ściśle specjalistycznym. Stosowany w nich język specjalistyczny — różniący się w warstwie leksykalnej od ogólnej odmiany języka — służy przede wszystkim wymianie informacji fachowej i zróżnicowaniu nominacji.

Język specjalistyczny jest czymś więcej, aniżeli tylko rejestrem, stylem i słownictwem specjalistycznym czy też specjalistyczną terminologią. Stanowi on pewien zbiór środków i zasobów odznaczających się wieloma stylami, rejestrami, poziomami i właściwościami leksykalnymi².

Coraz częściej też teksty zawierające takie rejestry są obecne w życiu codziennym, nierzadko więc pojawia się potrzeba ich tłumaczenia na inne języki. W obecnej trudnej i dynamicznej sytuacji politycznej zapotrzebowanie na tego typu działania będzie zapewne jeszcze bardziej powszechne.

Te i podobne zagadnienia poruszają autorzy artykułów zawartych w tym numerze czasopisma. Zaprosiliśmy do niego badaczy zajmujących się przekładem nie tylko specjalistycznym, choć to on był tutaj motywem przewodnim. Większość prac to teksty niezdeteminowane teoretycznie, przynoszące wiele ciekawych, naszym zdaniem, rozwiązań praktycznych. Mamy nadzieję, że ich lektura będzie zachętą do dalszej dyskusji.

Jolanta Lubocha-Kruglik

 <http://orcid.org/0000-0001-8022-5901>

Oksana Małysa

 <https://orcid.org/0000-0002-5130-769X>

---

² J. Pieńkos, *Podstawy przekładoznawstwa. Od teorii do praktyki*, Zakamycze 2003, Kraków, s. 264.

ALICJA PSTYGA ORCID: <http://orcid.org/0000-0001-6933-2132>

Uniwersytet Gdański

KONTEKSTY PRZEKŁADU SPECJALISTYCZNEGO W TRANSLACJI NIESPECJALISTYCZNYCH TEKSTÓW PUBLICYSTYCZNYCH

CONTEXTS OF SPECIALIST TRANSLATION IN THE TRANSLATION OF NON-SPECIALIST JOURNALISTIC TEXTS

In the general typology of translation journalistic texts belong to the group of non-fiction texts in opposition to literary texts. Non-fiction texts also include specialist, technical and other texts. All these texts have their specific features which also influence their translation into other languages. Depending on the genre and topic, either aesthetic values or specialized vocabulary dominate in journalistic texts. Rendering them into another language requires different approaches and decisions made by translators to recreate the semantic potential. Various types of information are found in a journalistic text, determining translation strategies and the functions of the translated text. Translators make decisions considering the information which must be included in the translated text. Specialist terms which do not pose a problem for a competent translator may complicate the relations of inter-text equivalence, not only in communication, but also in the functioning of the translated text in the new context. With many text modifications, taking into account the recipient's perspective, as well as the shortening of the text, which always involves omitting some information, certain details and specialist terms may be eliminated or replaced by non-specialist terms, which results in a deviation from the meaning of the original text. An analysis of parallel texts illustrates this tendency.

Keywords: translation; journalistic texts; specialist terms; text modification; translators decisions

Wyszukiwarki internetowe takie jak Altavista bez wątpienia wyposażone są w instrukcje, które pozwalają porównywać terminy (a może nawet struktury składniowe) dwóch lub kilku języków. I tak, gdyby tłumaczenie dotyczyło relacji między dwoma językami jako systemami semiotycznymi, najlepszym, niedoścignionym i jedynym przykładem dobrego tłumaczenia byłby dwujęzyczny słownik. Ale to przeczy zdrowemu rozsądkowi, zgodnie z którym słownik jest narzędziem do przekładu, a nie przekładem.

Umberto Eco *Prawie to samo. O doświadczeniu przekładu*¹

¹ U. Eco, *Prawie to samo. O doświadczeniu przekładu*, przekł. J. Miszalska, M. Surma-Gawłowska, Wydawnictwo UJ, Kraków 2021, s. 41.

SPECYFIKA FUNKCJONOWANIA I TŁUMACZENIA TEKSTÓW MEDIALNYCH Z PERSPEKTYWY PRZEKŁADU SPECJALISTYCZNEGO — WPROWADZENIE

Teksty medialne, w tym publicystyczne, w ogólnej typologii przekładu pojawiają się w grupie tekstów sytuujących się w opozycji do tekstów literackich (artystycznych), obok tekstów specjalistycznych, technicznych, użytkowych oraz innych, z których każdy wyróżnia się swoistymi cechami, a co za tym idzie — swoistością ich przekładu. Tę prawidłowość podkreśla Wanda Zmarzer, której zdaniem

Tekst jako obiekt tłumaczenia występuje w dwóch zasadniczych odmianach, a mianowicie: w postaci tekstu literackiego, którego walory estetyczne implikują szczególne rodzaje taktykę translacyjną, skierowaną na osiągnięcie maksymalnej ekwiwalencji stylistyczno-estetycznej tekstu oryginału i przekładu, oraz w postaci tekstu informatywnego, który wymaga zastosowania innych technik translacyjnych, skierowanych głównie na osiągnięcie ekwiwalencji semantycznej. Z kolei teksty informatywne, również ze względu na wyraźne implikacje translacyjne, dzielą się na powszechne i specjalistyczne².

Jerzy Lukszyn zauważa przy tym, że „Tekst specjalistyczny różni się od innych typów tekstów nie tyle przez sam fakt obecności w jego składzie słownictwa konwencjonalnego, ile przez to, że należące do niego poszczególne terminy są wielkościami tekstotwórczymi”³. Zgodnie z ujęciem autora

[...] przestrzeń semantyczna w przypadku tekstu estetycznego stanowi swoiste kontinuum, którego jedność jest utrzymywana nie tylko na poziomie jawnych znaczeń tekstowych, lecz także [...] na poziomie skomplikowanej sieci znaczeń podtekstowych. Pod tym kątem tekst estetyczny jako dwuwymiarowa struktura semantyczna jest nośnikiem znaczenia nieelementarnego, w związku z czym charakter wyodrębnianych w jego składzie jednostek konstrukcyjnych w mniejszym lub większym stopniu jest uzależniony od przyjętej przez badacza metodologii. W wypadku tekstu specjalistycznego, odwrotnie, mamy do czynienia z elementarnym znaczeniem, ponieważ utrwalona w nim struktura konceptualna znajduje bezpośrednio i pełne wyrażenie w jawnych znaczeniach jednostek tekstowych. Tekst specjalistyczny z definicji nie zawiera znaczeń podtekstowych, tj. jest jednowymiarową konfiguracją jednostek konceptualnych⁴.

² W. Zmarzer, *Typologia tekstów specjalistycznych*, w: *Języki Specjalistyczne 3: Lingwistyczna identyfikacja tekstów specjalistycznych*, B.Z. Kielar, S. Grucza (red.), UW KJS, Warszawa 2003, s. 26–27.

³ J. Lukszyn, *Parametry analizy tekstów specjalistycznych*, w: *Języki Specjalistyczne 3: Lingwistyczna identyfikacja tekstów specjalistycznych*, B.Z. Kielar, S. Grucza (red.), UW KJS, Warszawa 2003, s. 14.

⁴ Tamże, s. 12.

W typologicznej identyfikacji tekstu specjalistycznego pojawia się przede wszystkim warstwa terminologiczna, nazwy nomenklaturowe, składnia logiczna, wiedza specjalistyczna⁵, sam zaś informacyjny potencjał tekstów specjalistycznych musi również uwzględniać możliwości recepcyjne odbiorcy i winien być dostosowany do konwencji tekstowych określonego obszaru językowo-kulturowego⁶. Potrzeby i cele tłumaczenia poszczególnych typów tekstów i dyskursów, ich odmienność oraz specyfika samego tłumaczenia (jako operacji na tekście), która — jak zauważa Urszula Dąbska-Prokop — „polega w istocie na różnych sposobach traktowania języka: język jest po prostu narzędziem komunikacji w wypadku tłumaczenia specjalistycznego, jest zaś „medium”, tj. narzędziem posiadającym aspekt twórczy, w wypadku tłumaczenia literackiego”⁷. Przekład specjalistyczny jest więc zorientowany na przekaz informacji, jednak tekst przełożony winien być dostosowany do nowego odbiorcy oraz „sytuacji pragmatycznej w kulturze języka docelowego”⁸, aczkolwiek musi być dokonywany w „sposób szybki, kompetentny i zapewniający zysk”⁹, czyli skuteczny. Pewnego rodzaju powtarzalność, przynajmniej w zakresie terminologii i konstrukcji składniowych, tekstów specjalistycznych jest przeciwstawiana indywidualności, jednostkowości i jednorazowości tekstu artystycznego.

W przekładzie problemy te dotyczą jednak nie tylko tekstów specjalistycznych, ale potencjalnie każdego przekazu, w tym literackiego, który z różnych powodów może zawierać elementy właściwe tekstom

⁵ Zob. S. Grucza, *Od lingwistyki tekstu do lingwistyki tekstu specjalistycznego*, UW KJS, Warszawa 2004; B.Z. Kielar, *O wzorcach kulturowych i tekstowych w tłumaczeniu i w dydaktyce translacyjnej*, w: *Język, kultura — kompetencja kulturowa*, F. Grucza (red.), Wydawnictwa UW, Warszawa 1992, s. 229–242; J. Lukszyn, *Parametry analizy...*; J. Pieńskos, *Podstawy przekładoznawstwa. Od teorii do praktyki*, Kantor Wydawniczy ZAKAMYCZE, Zakamycze 2003; W. Zmarzer, *Typologia tekstów specjalistycznych...*

⁶ Por. B.Z. Kielar, *O wzorcach kulturowych i tekstowych w tłumaczeniu...*; S. Grucza, *Lingwistyka języków specjalistycznych*, IKL@ Wydawnictwo Naukowe Instytutu Kulturologii i Lingwistyki Antropocentrycznej, Warszawa 2013, s. 111 i nast.

⁷ U. Dąbska-Prokop, hasło *Tłumaczenie specjalistyczne*, w: *Mała encyklopedia przekładoznawstwa*, U. Dąbska-Prokop (red.), Educator, Częstochowa 2000, s. 255 (z odniesieniem do pracy A. Berman, *Traduction spécialisée et traduction littéraire*, w *La traduction littéraire, scientifique et technique*, AELPL, Paris 1991).

⁸ Tamże, s. 256.

⁹ Tamże.

specjalistycznym¹⁰. Prasowe teksty medialne¹¹ sytuują się na pograniczu wskazanych typów tekstów i zależnie od zróżnicowania gatunkowego oraz podejmowanej problematyki mogą w nich dominować walory estetyczne bądź wiedza i słownictwo specjalistyczne (to najbardziej wyrazista opozycja), których odtworzenie potencjału semantycznego w tekście przekładu będzie wymagało od tłumacza różnego podejścia i odmiennych decyzji.

Należy więc podkreślić specyfikę samych przekazów medialnych oraz ich tłumaczenia. Medialny tekst prasowy jako zaprojektowana całość (łącznie z zaprojektowanym odbiorcą), w obrębie której różnorodne środki językowe i elementy wiedzy pozajęzykowej – w powiązaniu z szerokim kontekstem komunikacyjnym, wzajemnie się dopasowują, proponując odbiorcy określoną (tj. z określonego – medialnego punktu widzenia) rzeczywistość medialną czy wizję rzeczywistości medialnej. Same teksty medialne, niezależnie od ich zróżnicowania gatunkowego, mogą więc zawierać elementy właściwe zarówno tekstom specjalistycznym, jak i tekstom artystycznym bądź tekstom, należącym do innych dyskursów. Perspektywa przekładowa uruchamia natomiast kolejne wymogi i ograniczenia w zakresie wprowadzanych zmian w stosunku do oryginału, a teksty medialne w największym stopniu poddawane są tak znacznym modyfikacjom¹².

¹⁰ J. Pieńkos, *Podstawy przekładoznawstwa...*, s. 242; 270–271. Zob. również E. Białek, *Z problemów opisu słownictwa specjalistycznego: „Dyplomacja i polityka. Rosyjsko-polska sonda słownikowa”*, w: J. Lubocha-Kruglik, O. Małyśa (red.), *Przestrzeń przekładu*, Wydawnictwo UŚ, Katowice 2016, s. 163–175.

¹¹ Magdalena Ślawska w kontekście rozważań genologicznych przyznaje, że „komunikaty medialne to obszar trudny do badań, właśnie ze względu na zróżnicowaną materię tekstową, perspektywę przepływów medialnych, konwergencji tekstów i gatunków”. Ich analiza w kilku planach, „[...] to jest w planie kompozycyjnym, czyli w strukturze tekstu, w planie stylistycznym i poznawczym oraz świadomość relacji nadawczo-odbiorczych tekstów” pozwala na badanie tekstów medialnych nie tylko z perspektywy specyfiki gatunku (zob. M. Ślawska, *Perspektywa genologiczna w badaniu tekstów prasowych/medialnych*, w: *Współczesne Media. Problemy i metody badań nad mediami*, t. 2. I. Hofman, D. Kępa-Figura (red.), Wydawnictwo UMCS, Lublin 2019, s. 231). Aspekt poznawczy uwzględniła bowiem, co wykazuje Maria Wojtak, tematykę i sposób jej ujęcia: „[...] perspektywę, punkt (punkty) widzenia, hierarchię wartości i inne składniki wizji świata” (por. M. Wojtak, *Genologia medialna czy po prostu genologia*, w: *Współczesne Media. Problemy i metody badań nad mediami*, t. 2, I. Hofman, D. Kępa-Figura (red.), Wydawnictwo UMCS, Lublin 2019, s. 197).

¹² Por.: A. Pstyga, *Przekład w komunikowaniu medialnym: perspektywa aksjologiczna (na przykładzie rosyjsko-polskich konfrontacji przekładowych w dyskursie prasowym)*. Słowo z Perspektywy Językoznawcy i Tłumacza t. VIII,

Są one dokonywane z uwzględnieniem możliwości i preferencji odbiorcy, a przede wszystkim oddziaływania mediów, które obejmuje m.in. informowanie, ukierunkowywanie uwagi, definiowanie sytuacji i rzeczywistości, a przez to kształtowanie postaw społecznych i opinii, a także wpływ na emocje odbiorców. Dlatego też medialny przepływ informacji¹³ nie jest procesem w pełni neutralnym. Dokonywana selekcja — zwłaszcza z perspektywy przekładu tekstów medialnych — z subiektywizmem wyboru (np. redakcji lub wydawcy) łączy się z doбором tematów, informacji oraz wyborem środków językowych i decyzją o oprawie graficznej komunikatu, wchodząc w obszar (współ)konstruowania przedstawianej rzeczywistości¹⁴. Z perspektywy przekazu medialnego funkcjonującego za pośrednictwem przekładu ważny okazuje się sam wybór tekstu, który ma podlegać translacji, jego tematyka, przedstawiany w nim punkt widzenia. Wprawdzie przetłumaczenie tekstu oznacza skonstruowanie spójnej reprezentacji tekstu, to jednak ta prosta zależność implikuje złożoną sieć relacji między oryginałem a przekładem. Komunikacyjna równowartość dwutekstów medialnych nie zawsze zostaje zachowana¹⁵, m.in. ze względu na dokonywane skróty, częste zabiegi adaptacyjne, które łączą się ze zmianą funkcji tekstu przełożonego i bezpośrednio wpływają na jego recepcję.

JEDNOSTKI TERMINOLOGICZNE W PRZESTRZENI TEKSTOWEJ ORYGINAŁU I PRZEKŁADU

Ocena relacji międzytekstowych winna uwzględniać podwójne powiązania tekstu przekładu: z tekstem wyjściowym oraz z uwarunkowaniami komunikacyjnymi w przestrzeni odbiorcy. Z tego punktu widzenia, jak podkreśla Barbara Z. Kielar,

---

Wydawnictwo UG, Gdańsk 2021 oraz artykuł *O przekładzie tekstów medialnych (prasowych) — krytycznie* [w druku], w którym autorka podkreśla potrzebę krytycznej oceny przekładu tekstów medialnych, jak dotąd stanowiącej odległą peryferie przekładoznawstwa.

¹³ Zob. m.in. W. Czachur, *Lingwistyka dyskursu jako integrujący model badawczy*, Oficyna Wydawnicza ATUT, Wrocław 2020; T. Piekot, *Dyskurs polskich wiadomości prasowych*, Universitas, Kraków 2006.

¹⁴ Ze względu na temat artykułu koncentruję się na warstwie słownej przekazów. Zagadnienia ogólne w ujęciu multimodalnym (z argumentacją) zob. m.in. A. Pstyga, *Przekład w komunikowaniu medialnym: perspektywa aksjologiczna...*

¹⁵ Por. R. Lewicki, *Zagadnienia lingwistyki przekładu*, Wydawnictwo UMCS, Lublin 2017, s. 85–126.

Tekst przekładu powinien być ekwiwalentny w stosunku do oryginału, tzn. powinien spełniać określone wymogi pod względem treści, formy, stylu, funkcji itp. Oznacza to, że dąży się do zachowania — z jednej strony — istniejących więzów z tekstem źródłowym, czyli ‘wierności’ w stosunku do jego treści, zważając przy tym — z drugiej strony — na istnienie specyficznych konwencji języka przekładu¹⁶.

Ekwiwalencja tekstów prasowych na poziomie terminologii różni się jednak od ekwiwalencji w obrębie tekstów specjalistycznych, w których odgrywa ona inną rolę (w połączeniu z wiedzą specjalistyczną — fachową jako podstawą rozumienia tekstu i stylem wypowiedzi). Tym razem jest, jak ujął podobne relacje Umberto Eco¹⁷, „prawie to samo” w ramach konstruowania światów. W tekście medialnym skupiają się bowiem różne rodzaje informacji, wyznaczając strategię translatorskie i funkcje tekstu przełożonego¹⁸. Podporządkowując im wybory translatorskie i decyzje co do tych informacji, które muszą znaleźć się w tekście przełożonym (przy rezygnacji z innych), same zaś jednostki terminologiczne, pojawiające się w związku z przedstawianą problematyką w tekście określonego gatunku (np. wywiad, reportaż, tekst informacyjny), wyróżniają się ze względu na wartość stylistyczną (pojęcia podstawowe dla określonej dziedziny wiedzy), niekoniecznie kształtują podstawową wartość informacyjną (tekstu w gruncie rzeczy niespecialistycznego — publicystycznego). Można więc zastanowić się, czy tu — jak w tekście i przekładzie specjalistycznym — możliwa i konieczna jest pełna symetria w zakresie terminów.

STUDIA PRZYPADKÓW

Z korpusu dwutekstów medialnych — rosyjskojęzycznych oryginałów oraz przekładów na język polski opublikowanych na łamach dwutygodnika „Forum” wybieram zaledwie kilka przykładów pozwalających prześledzić szczególnego rodzaju przenikanie języków specjalistycznych do medialnych (w tym prasowych) tekstów niespecialistycznych. Ograniczone ramy artykułu oraz wielość pojawiających

¹⁶ B.Z. Kielar, *Problemy tłumaczenia tekstów specjalistycznych*, w: *Teoretyczne podstawy terminologii*, F. Grucza (red.), Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław, Warszawa, Kraków 1991, s. 133. Zob. również S. Grucza, *Lingwistyka języków specjalistycznych...*, s. 105–146;

¹⁷ U. Eco, *Prawie to samo...*

¹⁸ R. Lewicki, *Zagadnienia lingwistyki przekładu...*, s. 154.

się problemów przekładowych, konieczność oceny odpowiedników na poziomie tekstowym (globalnym), nie zaś pojedynczych faktów językowych, pozwalają na ich przywołanie jedynie we fragmentach.

Przykład 1

Pierwsza para tekstów stanowi komentarz rosyjskiego politologa do wyniku wyborów prezydenckich w Polsce. Problematyka dobrze znana polskiemu czytelnikowi, w czerwcu 2020 roku szeroko omawiana i komentowana na łamach różnych mediów, wymaga zastosowania właściwego słownictwa z zakresu terminologii społeczno-politycznej oraz prawniczej. Wystarczy zwrócić uwagę na znaczenie takich leksemów i kolokacji, jak: *действующий президент, участки, явка, избирательные урны, избирательная кампания*, których polskie odpowiedniki w słownikach niespecjalistycznych nie zawsze naprowadzą na właściwe ekwiwalenty przekładowe. Por.: *выборы* – *wybory*, *выборщик* – *elektor*, *избиратель* – *wyborca*, *действующий президент* – *urzędujący prezydent*, *избирательные урны* – *urny wyborcze*, *избирательная кампания* – *kampania wyborcza*, które nie budzą wątpliwości w kontekście całego tekstu (zwłaszcza zestawiając teksty paralelne), to dwa kolejne leksemy wymagają uwagi¹⁹: *участок*, w kolokacji *избирательный участок* – *obwód wyborczy*, *локал wyborczy*²⁰, *явка*, w kolokacji *явка избирателей*, *явка на выборы* – *frekwencja wyborcza*²¹. *Wielki słownik rosyjsko-polski z kluczem polsko-rosyjskim* jako jeden (5.) z odpowiedników leksemu *участок* (w połączeniu z przymiotnikiem *избирательный*) odnotowuje leksem *obwód*²². Trudniej natomiast o właściwy w rozpatrywanym kontekście odpowiednik przekładowy leksemu *явка*, ponieważ zależnie od kolokacji słownik ten rejestruje siedem odpowiedników (m.in. *obecność, przybycie, zgłoszenie się, stawienictwo, spotkanie*²³), z których żaden nie jest w danym kontekście precyzyjny, aczkolwiek przynajmniej użycie leksemów *obecność*,

¹⁹ Przekonali się o tym m.in. studenci, którzy tłumaczyli ten tekst, proponując konstrukcje odwołujące się do raczej znaczeń podstawowych leksemów i relacji słowotwórczych.

²⁰ M. Kuratczyk, *Słownik terminologii prawnej i prawniczej polsko-rosyjski, rosyjsko-polski*, Wydawnictwo C.H. Beck, Warszawa 2019, s. 340.

²¹ Tamże, s. 364.

²² *Wielki słownik rosyjsko-polski z kluczem polsko-rosyjskim*, J. Wawrzyńczyk (red. nauk.), Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2004, s. 843.

²³ Tamże, s. 918.

przybycie, zgłoszenie się (z dodatkowymi komponentami) może być akceptowalne w tekście medialnym.

Поляки оставили президентом Дуду из страха перед будущим Действующий президент²⁴ Польши консерватор Анджей Дуда победил на выборах с отрывом в 450 тысяч голосов — это всего 2,5 процента от числа пришедших на участки. «Мобилизация костела» оказалась в Польше сильнее гражданской солидарности. В итоге впервые с 2000 года польскому президенту удалось переизбраться на второй пятилетний срок. Рекордную для Польши явку почти в 70% избирателей сделали не жители крупных городов, хотя и их пришло к избирательным урнам заметно больше, чем в последние годы, а провинциальные, деревенские жители. [...] Разумеется, активное участие церкви в политической жизни все еще весьма католической Польши не единственная причина пусть и не очень уверенной, но все же победы Анджея Дуды над кандидатом от либеральной «Гражданской платформы» Рафалом Тшасковским. Действующий президент весьма успешно сумел свести избирательную кампанию к обсуждению «традиционных ценностей», борьбе с «идеологией ЛГБТ» и подобным надуманным в целом проблемам²⁵.

Strachy na Lachy

Polacy zostawili na fotelu prezydenckim Andrzeja Dudę z obawy przed przyszłością — pisze rosyjski politolog Iwan Prieobrażenski.

Andrzej Duda wygrał z niewielką przewagą — 400 tys. głosów to zaledwie 2,5 proc. głosujących. Jednak mobilizacja Kościoła okazała się w Polsce silniejsza niż obywatelska solidarność. Po raz pierwszy od 2000 r. polski prezydent pozostanie na stanowisku na kolejne pięć lat.

Nigdy w niedzielę?

Rekordowa dla Polski frekwencja (70 proc.) to rezultat niebywalej aktywności mieszkańców małych miasteczek i wsi. [...]

Udział Kościoła w życiu politycznym nadal jeszcze bardzo katolickiej Polski nie jest jedynym powodem niezbyt przekonującego, ale jednak zwycięstwa Andrzeja Dudy nad kandydatem liberalnej Platformy Obywatelskiej Rafałem Trzaskowskim. Urzędujący prezydent z powodzeniem potrafił sprowadzić kampanię do dyskusji nad „tradycyjnymi wartościami”, walką z „ideologią LGBT” i podobnie naciągany problemami.

Iwan Prieobrażenski²⁶

Zestawienie odpowiednich fragmentów dwutekstu wykazuje brak pełnej symetrii w zakresie wyróżnionych jednostek (mimo istnienia

²⁴ W tekście oryginału oraz przekładu (we wszystkich przykładowo przywołanych fragmentach) podkreśleniem zostały wyróżnione wymienione wcześniej jednostki wraz z ich odpowiednikami tekstowymi w przekładzie. Drukiem pogrubionym zostały wyróżnione tytuły.

²⁵ <https://www.rosbalt.ru/blogs/2020/07/13/1853485.html> (dostęp 30.10.2020).

²⁶ Na podst. rosbalt.ru. „Forum” nr 16 2020, 31.07.2020, s. 14–15.

ekwiwalentów słownikowych, w tym terminologicznych) i dowolność w zakresie ustalania tekstowej odpowiedniości przekładowej. Pewne skróty (np. częste pominięcia dokładnej kolokacji, jak w przykładzie *явка избирателей* czy *избирательная кампания*) oraz modyfikacje tekstowe (zob. *В итоге впервые с 2000 года польскому президенту удалось переизбраться на второй пятилетний срок. — По раз первый от 2000 р. польски президент позостание на становиску на kolejne pięć lat.; Рекордную для Польши явку почти в 70% избирателей сделали не обитатели крупных городов, хотя и их пришло к избирательным урнам заметно больше, чем в последние годы, а провинциальные, деревенские жители. — Rekordowa dla Polski frekwencja (70 proc.) to rezultat niebywalej aktywności mieszkańców małych miasteczek i wsi.*) bez odwołania do dokładnych ekwiwalentów słownikowych oraz szczegółowych sensów terminologicznych, są jednak ze względu na znany odbiorcy kontekst konkretyzowane domyślnie i przewidywane przez tłumacza, który ze względu na samą funkcję tekstu przełożonego, jaki pojawia się w innej (niespecjalistycznej jak portal publikujący oryginalny przekaz) przestrzeni medialnej, decyduje się na wprowadzenie elementów przekazujących ogólny sens i uatrakcyjniających przekaz.

Przykład 2

Znacznie trudniejszy ze względu na odpowiadającą tematyce artykułu terminologię specjalistyczną i samą dziedzinę wiedzy okazuje się kolejny dwutekst — wywiad z rosyjskim hydrologiem, w którym, w kontekście globalnych problemów klimatycznych oraz wysypisk odpadów, dominują pytania o stan wodnej gospodarki Rosji. Tekst ten reprezentuje wypowiedzi specjalistów związanych z określoną dziedziną, nasycenie terminologią jest w nich zatem naturalne, aczkolwiek fakt ten wpływa na recepcję tekstu. Analiza potwierdza ustalenia Sambora Gruczy, który podkreśla, że „[...] języki specjalistyczne służą do pozyskiwania, porządkowania, utrwalania i transferowania wiedzy specjalistycznej”, niezbędna jest więc „[...] specjalistyczna kompetencja językowa implikująca wiedzę specjalistyczną”²⁷. Terminy dla niespecjalistów zwykle okazują się trudne, a ich aktualizacja tekstowa domaga się osadzenia w kontekście dyscypliny, a więc wiedzy i znajomości zakresu ich definicji. Terminologia i wiedza nie

²⁷ S. Grucza, *Lingwistyka języków specjalistycznych...*, s. 107.

są z perspektywy przekładowej i oceny propozycji tłumaczeniowych jedyną trudnością, ponieważ porównując zawartość tekstu, można zauważyć, że terminy specjalistyczne w przekładzie pojawiają się znacznie rzadziej, na co wpływ mają nie tylko skrócone lub pominięte partie tekstu. Aczkolwiek sens oryginału został przekazany, to jednak bez szczegółów.

Poniżej przytaczam z obszernego wywiadu kilka wybranych fragmentów wraz z odpowiednimi partiami przekładu:

Россия может захлебнуться в грязной воде

(1)²⁸ Проблемы грянут уже через 15 лет: к ним приведут сбросы, использование антибиотиков и гормонов, изношенное очистное оборудование и застройка пойм, считает гидролог Виктор Данилов-Данильян.

Одно из больших зол, которые угрожают России — нехватка чистой воды. Здесь, в какой-то степени, усугубляет ситуацию и глобальное потепление. Но основная причина, конечно — запущенное водное хозяйство, о котором забыли за долгие годы. С корреспондентом «Росбалта» беседует научный руководитель Института водных проблем РАН **Виктор Данилов-Данильян**.

— Виктор Иванович, вы опасаетесь, что с проблемой чистой воды наша страна может столкнуться уже через 15 лет. Но ведь, что греха таить, воду у нас загрязняли всегда — с тех пор, как наша страна стала индустриальной.

(2) — Очень просто: все негативные явления имеют тенденцию накапливаться и усиливаться. Вот конкретный пример — мусор. [...]

Но что у нас случилось несколько лет назад, что страна сильно обеспокоилась положением с мусором? Он накапливается. Окрестности городов превратились в свалки, несанкционированные. Куда ни выйдешь — везде валяется. Но и полигоны мусорные отравляют окружающую среду. Образуется фильтрат, жидкость, которая фильтруется дальше в почву и с поверхностными, а потом и подземными водами проникает в реки, озера и водохранилища. И вот, президент говорит, что со свалками надо бороться, надо построить целую систему переработки, как в цивилизованных странах. А ведь в тот момент ничего экстраординарного не произошло.

(3) Но существуют и другие способы загрязнения. Прежде всего — диффузное загрязнение, а из него прежде всего — поверхностный сток. С полей. С территорий населенных пунктов. Ливневой канализации нормальной у нас мало. Она есть в городах, начиная с 60–70 тысяч населения. Если меньше — никакой ливневки, как правило, нет. Но и та, что есть — даже в Москве — забирает только часть воды. Далее, сток с промышленных площадок, которые почти никогда ливневкой не оборудованы. С дорог и т.д. К таким же источникам относится то, что попадает с судов. И то, что выпадает из атмосферы. [...]

²⁸ Dla ułatwienia zestawienia odpowiednich partii tekstu ze względu na dokonywane skróty i uogólniony charakter odpowiedników przekładowych została wprowadzona dodatkowa numeracja.

(4) У нас в стране сотни полторы крупных водоканалов (это организации, обеспечивающие работу водопроводов и канализации) и бесчисленное количество мелких. Оборудование там износилось физически и морально. У нас в среднем очень высокая заболеваемость, вызванная плохой питьевой водой. [...]

— И, судя по тому же госдокладу, у нас загрязнены все крупные водоемы и водотоки?

— Да, все крупные реки загрязнены. [...]

(5) И еще одно величайшее зло — застройка речных пойм! Пойма — это примыкающие к руслу реки территории, которые затапливаются во время половодья. Пойма играет колоссальную роль в естественной очистке воды. Обязательно заросшая той или иной растительностью — это барьер для проникновения грязи в реку с территории водосбора. Если вы застраиваете пойму — вы и этот барьер убираете, и сами неизбежно создаете новые загрязнения. [...]

(6) — Глобальное потепление здесь оказывает влияние?

— Оказывает, и в нескольких аспектах. [...]

Беседовал Леонид Смирнов²⁹

Brudna woda zdrowia nie doda

(1) Poważne problemy z zaopatrzeniem w wodę spadną na Rosję już za 15 lat — ostrzega hydrolog **Wiktor Daniłow-Daniłjan**.

Za 15 lat? Przecież rzeki są zanieczyszczane odkąd Rosja stała się krajem uprzemysłowionym.

Wiktor Daniłow-Daniłjan:

(2) Skutki tej oplakanej polityki się kumulują. Wszyscy mamy ogromny problem ze śmieciami. Na obrzeżach wielkich miast powstają gigantyczne wysypiska, także nielegalne. To zatrzuwa środowisko. Substancje ciekłe przenikają w głąb gleb, a potem wraz z podziemnymi wodami trafiają do rzek, jezior i zbiorników wodnych. Nie poradzimy sobie z tym zjawiskiem. Jakość wody cały czas się pogarsza.

(3) I nie są to jedyne zanieczyszczenia. Niedostatecznie zbadanym problemem są zanieczyszczenia rozproszone, zwane również powierzchniowymi. Na przykład z pól i rzek spływają z deszczem nawozy. Małe miasta i miejscowości nie mają oczyszczalni ani nawet kanalizacji odprowadzającej wodę deszczową. O śmietnikach już powiedziałem. To samo dotyczy odsoniętych części terytoriów zakładów przemysłowych oraz dróg. Źródłem zanieczyszczenia wód są również statki.

(4) W kraju jest półtorej setki systemów wodociągowo-kanalizacyjnych. Oraz niezliczone małe, lokalne systemy. Są stare, zużyte, więc ogólna jakość wody jest kiepska. Rosja odnotowuje bardzo wysoki odsetek chorób na tym tle. [...]

W oficjalnym raporcie rządowym zauważono, że w kraju zanieczyszczone są wszystkie zbiorniki wodne.

Faktycznie, wszystkie wielkie rzeki są zatrute. [...]

(5) Na tym nie koniec zagrożeń. Dzieje się jeszcze coś, co nie powinno się dziać — postępuje zabudowa terenów zalewowych, które stanowią barierę dla zanieczyszczeń. Rzeka nie oczyści się sama. [...]

²⁹ <https://www.rosbalt.ru/moscow/2021/10/04/1924399.html> (30.11.2021).

(6) To wpływ globalnego ocieplenia?

Tylko pod pewnymi względami³⁰.

Pojawiające się tu jednostki o charakterze terminologicznym, np. w fragmencie (1) oryginału *сбросы, очистное оборудование, застройка пойм, глобальное потепление, водное хозяйство* mają odpowiedniki terminologiczne³¹ w polszczyźnie, jednak znaczny fragment tej partii tekstu został opuszczony, co jest zgodne z charakterystycznym dla tekstów prasowych wprowadzaniem zmian w strukturze tekstu (również w zakresie tytułów bądź lidów). Jednostki te pojawiają się jednak w innych miejscach tekstu z właściwymi odpowiednikami — zob. fragment (5) lub (6). We fragmencie (2) przekład również nie jest dokładny, ale oddaje sens, por.: „[...] все негативные явления имеют тенденцию накапливаться и усиливаться. Вот конкретный пример — мусор. [...] Но что у нас случилось несколько лет назад, что страна сильно обеспокоилась положением с мусором? Он накапливается. Окрестности городов превратились в свалки, несанкционированные. Куда ни выйдешь — везде валяется. Но и полигоны мусорные отравляют окружающую среду. — Skutki tej oplakanej polityki się kumulują. Wszyscy mamy ogromny problem ze śmieciami. Na obrzeżach wielkich miast powstają gigantyczne wysypiska, także nielegalne. To zatruwa środowisko. Podobnie w kolejnym zdaniu: Образуется фильтрат, жидкость, которая фильтруется дальше в почву и с поверхностными, а потом и подземными водами проникает в реки, озера и водохранилища. И вот, президент говорит, что со свалками надо бороться, надо построить целую систему переработки, как в цивилизованных странах. А ведь в тот момент ничего экстраординарного не произошло”. — „Substancje ciekłe przenikają w głąb gleb, a potem wraz z podziemnymi wodami trafiają do rzek, jezior i zbiorników wodnych. Nie poradzimy sobie z tym zjawiskiem. Jakość wody cały czas się pogarsza”. Termin *фильтрат*, który w oryginale zyskuje dodatkowe wyjaśnienie *жидкость, которая фильтруется дальше в почву*, został zastąpiony ekwiwalentem tekstowym *substancje ciekłe*. One z kolei *проникаją в гłąб gleb*, opuszczony został termin *поверхностные воды*

³⁰ Na podst. rosbalt.ru. „Forum” nr 23, 2021, 5–18.11.2021, s. 68–69.

³¹ Jednostki te są odnotowane np. w *Wielkim słowniku technicznym rosyjsko-polskim*, t. I-II, M. Martin i in. (red.), wyd. 7, Wydawnictwa Naukowe i Techniczne, Warszawa 1983.

(*wody powierzchniowe* — termin hydrologiczny), ale zachowany został kolejny: *подземные воды* (*wody podziemne*). We fragmencie (3) *Ливневая канализация* oraz profesjonalizm *ливневка* zastępuje forma opisowa *kanalizacja odprowadzająca wodę deszczową*. Inne terminy i informacje, które się w tym fragmencie przekładu pojawiają, są skrótem czy nawiązaniem do informacji zawartej we fragmencie (2) oryginału.

Przykład 3

Odmienny charakter ma esej Wiktora Jerofiejewa *И наденет Бог новую стерильную маску...* (*I włoży Bóg sterylną maskę*), dotyczący nowej rzeczywistości społecznej ukształtowanej w dobie pandemii, który stanowi pogłębioną refleksję filozoficzną z wyraźnie zaznaczoną wartością estetyczną tekstu. Jego globalny wymiar można ująć w ramach relacji człowiek–obywatel oraz przedstawiciel społeczeństwa (jednostka)–Bóg (bogowie, wiara)–państwo–rząd (i jego działania, czyli realna pomoc wobec oczekiwań społeczeństwa), a w wielu miejscach tekstu życie–śmierć. Wprawdzie nie tylko terminologia medyczna — w związku z pandemią szeroko obecna w dyskursie medialnym — jest tu warta uwagi, ale nabiera ona szczególnego znaczenia w kontekście nawiązań intertekstualnych oraz analogii do czasów reżimów totalitarnych, a więc ponownie w powiązaniu z leksyką społeczno-polityczną i wiedzą historyczną. Z perspektywy ekwiwalencji przekładowej można wyróżnić kilka ciekawych fragmentów:

И наденет Бог новую стерильную маску...

Писатель Виктор Ерофеев — о вирусной антивойне

Журнал «Огонёк» №16 от 27.04.2020, с. 29

Виктор Ерофеев

Взгляд писателя на эпидемию и мир после нее

Нет ничего страшнее страха. Страх все разрушает. Мы тут на планете Земля считали себя хозяевами, высшей расой, обложившись смартфонами, окунувшись с лапами в интернет, мы уже додумались до того, чтобы заставить работать на себя искусственный интеллект, как золотую рыбку, царницу моря, а на самом деле мы оказались даже не гостями, а бедными родственниками, дрожащими (как там у Достоевского?) «тварями». [...]

И, конечно, когда дело дошло до медицинской селекции, кого лечить, а кого отдать смерти, то оказалось, что мы на просто претендовали на главные роли, мы не справились даже с массовой эмпатии...

Осадок останется.

И вот из этого мутного осадка что-то неожиданное родится. Продолжая идею полной неопределенности, фантома d'un Grand Inconnu, что обрушилась нам на голову вместе с вирусом, возникнет, расширяясь и распростра-

nią się po swetu, obraz nowego Boga, jego лукавая, как всегда, но более доступная общему пониманию маска нашего времени. [...]

Медицина по своей сути антигосударственная величина. Она все время что-то от государства требует, она никогда не довольна государством, которое легче дает деньги на ракеты, чем на лекарства. При Сталине, спасая людей, врачи на самом деле разрушали режим своей вольной или невольной старорежимной гуманностью. Считалось, что врачи-убийцы хотели убить руководителей советского государства, а на самом деле они на самую сущность этого тоталитарного государства замахивались, леча кого попало, от коммунистов до врагов города.

И, насмотревшись на подвиги врачей, тогдашних, сегодняшних, завтрашних, наденет Бог новую стерильную маску...³²

I włoży Bóg sterylną maskę

Nie ma nic straszniejszego od strachu. Strach wszystko niszczy — ostrzega w czas zarazy Wiktor Jerofiejew.

Uważaliśmy, że jesteśmy panami planety Ziemia. Ze wszystkich stron obłożyliśmy się smartfonami, po czubek głowy zanurzyliśmy się w internet. Już nawet zaczęliśmy przemyślać nad tym, aby zaprząć do roboty sztuczną inteligencję jak złotą rybkę, władczynię morskich wód. A się okazało, że nie jesteśmy tu nawet gośćmi, ale ubogimi krewnymi albo — jak u Dostojewskiego — drżącymi kreaturami. Epidemia postawiła nas wszystkich do kąta, a przedtem jeszcze porządnie wychłostała. [...]

Osad pozostanie [...]

Kiedy sprawy potoczyły się tak, że dochodziło do medycznej selekcji, kiedy trzeba było wybierać, kogo leczyć, a kogo oddać śmierci, to się okazało, że zupełnie bezpodstawnie pretendowaliśmy do odgrywania głównej roli. Nie poradziliśmy sobie nawet z masową empatią. Osad pozostanie. Z tego mętnego osadu zrodzi się coś nieoczekiwanego. Z kłębowiska nieokreśloności, z wielkiej mgławicy, która spadła nam na głowę, wyłoni się, a potem rozejdzie po całym świecie, rozpowszechni wszędzie obraz nowego Boga, jego jak zawsze chytra, ale bardziej dostępna dla rozumu ludzkiego maska naszych czasów. [...]

Medycyna w swej istocie to dziedzina antypaństwową. Cały czas czegoś się od państwa domaga, nigdy nie jest zadowolona z państwa, które chętniej daje pieniądze na rakiety niż na lekarstwa. Za Stalina lekarze, ratując ludzi, tak naprawdę — świadomie lub nieświadomie — podkopywali reżim swoim humanitaryzmem z czasów ancien régime'u.

Ogłoszono, że lekarze chcieli pozabijać osoby z kierownictwa państwa radzieckiego, a w rzeczywistości oni uderzali w samo sedno totalitarnego państwa, lecząc wszystkich jak leci — od komunistów po wrogów ludu. I Bóg, napatrzwszy się na heroizm lekarzy — ówczesnych, dzisiejszych, jutrzejszych — włoży nową sterylną maskę...

Wiktor Jerofiejew

Kommersant, opubl. w „Ogoniok”³³

³² <https://www.kommersant.ru/doc/4315118> (30.10.2020).

³³ <https://www.forumdwytygodnik.pl/flexi/article/2002670,1957249.html> (30.10.2020) — „Forum” nr 11 2020 (21.06.2020).

Punkt wyjścia i klucz wyboru przytoczonych wyżej fragmentów stanowią dwie jednostki rosyjskie: *маска*, *стерильная маска* (również *маска нашего времени*) oraz *медицинская селекция* (z wymownym uszczegółowieniem *кого лечить, а кого отдать смерти*) wraz z polskimi ekwiwalentami słownikowymi, a zarazem odpowiednikami przekładowymi i tekstowymi *maska/maseczka* (również w kolokacjach *maska/maseczka chirurgiczna, ochronna, medyczna, specjalistyczna*, lecz jedynie *maska karnawałowa, teatralna*), *maska naszych czasów*, *selekcja medyczna* (również *segregacja/weryfikacja covidowa/sanitarna*) z terminologii medycyny ratunkowej. *Maska* — *маска* (w języku rosyjskim funkcjonuje wyłącznie ten leksem, w polszczyźnie zaś *maska, maseczka*), jakkolwiek może być uznana za termin (bądź ważny jego komponent), pozwala nawiązać do „znaku naszych czasów”: *maski naszych czasów* — *маски нашего времени*, uruchamiając przy tym wiele skojarzeń i odniesień intertekstualnych, a zarazem wprowadzając komponent gry, teatralnej pozy. Z punktu widzenia ekwiwalencji przekładowej wybór leksemu *maska* daje więc więcej możliwości, aby można było w ramach dokładnych odpowiedników przekładowych użyć konotującego *maska naszych czasów* (*маска нашего времени*), które uruchamia odpowiednie skojarzenia.

To specyficzne przejście od terminologii medycznej do ujęć egzystencjalnych, jak w powyższym przykładzie, następuje również w innym kierunku — w stronę polityki, sytuacji społecznej czasów minionych i obecnych, a zatem leksyki społeczno-politycznej. Tym razem to pole otwiera termin *медицинская селекция* — *medyczna selekcja* (por. „когда дошло до медицинской селекции, кого лечить, а кого отдать смерти” — „dochodziło do medycznej selekcji, kiedy trzeba było wybierać, kogo leczyć, a kogo oddać śmierci”), w obu językach ze szczególną ich aktywizacją w czasach obecnych w związku ze ogromną zachorowalnością na covid-19. *Medyczna selekcja*, dramatyczna w czasach dzisiejszych, nie jest czymś nowym, ponieważ za sprawą autora tekstu znajduje odniesienie do „czasów słusznie minionych”. W tym kontekście na uwagę zasługują jednostki (por. ostatni akapit): *режим, гуманность, при Сталине, руководители советского государства, тоталитарного государства, коммунисты, враги народа*, w których semantykę wpisane są konotacje negatywne. W polszczyźnie wskazane jednostki mają swe ustalone odpowiedniki, wykorzystane również w tekście przekładu, jak np. *za Stalina, kierownictwo państwa radzieckiego, totalitarne państwo, komuni-*

sci, wrogowie ludu, również z negatywnymi konotacjami, dodatkowo wzmocnionymi przez samo odniesienie do czasów sowieckich; w tym fragmencie pojawia się też ciekawy odpowiednik *humanizm z czasów ancien régime'u* (por. w oryginale *старорежимная гуманность*), a więc z zastosowaniem wtrętu francuskiego, który w *Słowniku języka polskiego PWN*³⁴ ma znaczenie 'stary porządek, który został radykalnie zmieniony'. Ten odpowiednik mówi znacznie więcej i doskonale wpisuje się w ramy stylistyki tekstu, którego wartość estetyczną należy dodatkowo podkreślić³⁵.

ELEMENTY PRZEKŁADU SPECJALISTYCZNEGO W PUBLICYSTYCE — PODSUMOWANIE

Aspekt pragmatyczny w analizie tekstów medialnych, a więc reguły komunikacyjne ze specyfiką relacji nadawczo-odbiorczych, stanowią ważny kontekst interpretacyjny w ramach szeroko rozumianych uwarunkowań kulturowych. W tym przypadku perspektywa przekładowa komplikuje wskazane relacje, przy czym nie tylko w planie podwójnych relacji komunikacyjnych, ale przede wszystkim w planie funkcjonowania tekstu przełożonego w nowej dla niego przestrzeni i kontekście³⁶, z reguły z uwzględnieniem jego modyfikacji czy zmian wobec pierwotnego komunikacyjnego zastosowania oryginału. Tłumaczenie nie sprowadza się bowiem do powiedzenia tego samego w innym języku. *Prawie to samo* — sformułowanie zawarte w tytule zbioru esejów Umberto Eco w sposób szczególny odnosi się do przekładu tekstów prasowych, którego nie da się sprowadzić do podstawienia ekwiwalentów słownikowych. Jak przekonuje autor:

Zdanie, o którym mówimy, jest tekstem i aby zrozumieć tekst — a zwłaszcza by go tłumaczyć — trzeba przyjąć hipotetyczny świat możliwy, którego jest on przedstawieniem. Oznacza to, że gdy brak odpowiednich śladów, tłumaczenie musi opierać się na przypuszczeniach i dopiero stworzywszy pewną akceptowalną hipotezę, tłumacz może przystąpić do przenoszenia tekstu z jednego do drugiego języka. A zatem mając całe spektrum treści oferowanych przez słownik dla danego wyrazu (a także dysponując rozsądną wiedzą encyklopedyczną), tłumacz

³⁴ *Słownik języka polskiego PWN* (<https://sjp.pwn.pl/>).

³⁵ Należy również zwrócić uwagę na atrakcyjność tytułu każdego dwutekstu; jest to jednak problem, który wymaga odrębnego omówienia, podobnie jak implikacje kulturowe oraz odniesienia intertekstualne tak wyraziste w ostatnim z tekstów.

³⁶ A. Pstyga, *Przekład w komunikowaniu medialnym...*

powinien wybrać sens i znaczenie najbardziej prawdopodobne i relewantne dla tego kontekstu i dla tego świata możliwego³⁷.

Hipotetyczny świat możliwy tłumacza i odbiorcy przygotowanego przez niego tekstu publicystycznego dopuszcza więc, jak wykazuje analiza krytyczna dwutekstów — pewne uproszczenia i uogólnienia. W tym przypadku terminy nie odsyłają bowiem do jednostek (terminologicznych z założenia), których język przekładu nie zna; one są dostępne w systemie terminologicznym języka i z tej perspektywy nie stanowią problemu dla kompetentnego tłumacza. Jednak z punktu widzenia odbiorcy tekstu publicystycznego, jego oczekiwań, przygotowania i kompetencji, mogą się okazać trudne w odbiorze. Jeśli bowiem w ocenie uwzględniona zostanie funkcja tekstu przełożonego i oczekiwania odbiorcy — w tym przypadku jest to również forma rozrywki, nie tylko czysto informacyjna, poznawcza, pogłębiająca wiedzę — to przy wielu modyfikacjach tekstowych, obejmujących również skrócenie tekstu, co zawsze łączy się z pominięciem części informacji, pewne szczegóły i sformułowania terminologiczne mogą być ograniczane, eliminowane bądź zastępowane jednostkami o charakterze nieterminologicznym, a więc pojęciami uogólnionymi, przybliżającymi sens owych szczegółowych informacji (sensów) zawartych w terminach specjalistycznych.

Językowe i stylistyczne sygnały idiolektów specjalistycznych i przekładu specjalistycznego są zatem obecne w różnych miejscach dwutekstów medialnych, przeplatają się one z elementami przekładu tekstów innych typów, wzajemnie się dopasowując w przestrzeni tekstowej.

REFERENCES

- Bialek, Ewa. "Z problemów opisu słownictwa specjalistycznego: 'Dyplomacja i polityka. Rosyjsko-polska sonda słownikowa'." *Przestrzenie przekładu*. Lubocha-Kruglik, Jolanta, and Małysa, Oksana (Eds.). Katowice: Wydawnictwo UŚ, 2016: 163–175.
- Czachur, Waldemar. *Lingwistyka dyskursu jako integrujący model badawczy*. Wrocław: Oficyna Wydawnicza ATUT, 2020.
- Dąbska-Prokop, Urszula. "Tłumaczenie specjalistyczne." *Mała encyklopedia przekładoznawstwa*. U. Dąbska-Prokop (Ed.). Częstochowa: Educator, 2000: 255–256.

³⁷ U. Eco, *Prawie to samo...*, s. 48.

- Eco, Umberto. *Prawie to samo. O doświadczeniu przekładu*. Trans. Miszalska, Jolanta, and Surma-Gawłowska, Monika. Kraków: Wydawnictwo UJ, 2021.
- Grucza, Sambor. *Od lingwistyki tekstu do lingwistyki tekstu specjalistycznego*. Warszawa: UW KJS, 2004.
- Grucza, Sambor. *Lingwistyka języków specjalistycznych*. Warszawa: IKL@ Wydawnictwo Naukowe Instytutu Kulturologii i Lingwistyki Antropocentrycznej, 2013 ><http://portal.uw.edu.pl/documents/7732735/0/SN>>.
- Kielar, Barbara Z. "O wzorcach kulturowych i tekstowych w tłumaczeniu i w dydaktyce translacyjnej." *Język, kultura – kompetencja kulturowa*. Grucza, Franciszek (Ed.). Warszawa: Wydawnictwa UW, 1992: 229–242.
- Kielar, Barbara Z. "Problemy tłumaczenia tekstów specjalistycznych." *Teoretyczne podstawy terminologii*. Grucza, Franciszek (Ed.). Wrocław, Warszawa, Kraków: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1991: 133–140.
- Kuratczyk, Magdalena. *Słownik terminologii prawnej i prawniczej polsko-rosyjski, rosyjsko-polski*. Warszawa: Wydawnictwo C.H. Beck, 2019.
- Lewicki, Roman. *Zagadnienia lingwistyki przekładu*. Lublin: Wydawnictwo UMCS, 2017.
- Lukszyn, Jerzy. "Parametry analizy tekstów specjalistycznych." *Języki Specjalistyczne 3: Lingwistyczna identyfikacja tekstów specjalistycznych*. Kielar, Barbara Z., and Grucza, Sambor (Eds.). Warszawa: UW KJS, 2003: 9–23.
- Piekot, Tomasz. *Dyskurs polskich wiadomości prasowych*. Kraków: Universitas, 2006.
- Pieńkos, Jerzy. *Podstawy przekładoznawstwa. Od teorii do praktyki*. Zakamycze: Kantor Wydawniczy ZAKAMYCZE, 2003.
- Pstyga, Alicja. "Przekład w komunikowaniu medialnym: perspektywa aksjologiczna (na przykładzie rosyjsko-polskich konfrontacji przekładowych w dyskursie prasowym)." [Słowo z Perspektywy Językoznawcy i Tłumacza t. VIII.] Gdańsk: Wydawnictwo UG, 2021.
- Ślawska, Małgorzata. "Perspektywa genologiczna w badaniu tekstów prasowych/medialnych." *Współczesne Media. Problemy i metody badań nad mediami*. Vol. 2. Hofman, Iwona, and Kępa-Figura, Danuta (Eds.). Lublin: Wydawnictwo UMCS, 2019: 221–234.
- Wielki słownik rosyjsko-polski z kluczem polsko-rosyjskim*. Wawrzyńczyk, Jan (Ed.). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2004.
- Wielki słownik techniczny rosyjsko-polski*. Martin, Maria (Ed.). Warszawa: Wydawnictwa Naukowe i Techniczne, 1983.
- Wojtak, Maria. "Genologia medialna czy po prostu genologia." *Współczesne Media. Problemy i metody badań nad mediami*. Vol. 2. Hofman, Iwona, and Kępa-Figura, Danuta (Eds.). Lublin: 2019: 189–204.
- Zmarzer, Wanda. "Typologia tekstów specjalistycznych." *Języki Specjalistyczne 3: Lingwistyczna identyfikacja tekstów specjalistycznych*. Kielar, Barbara Z., and Grucza, Sambor (Eds.). Warszawa: UW KJS, 2003: 24–34.

EWA BIAŁEK <https://orcid.org/0000-0003-3868-5001>

Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin

WYZWANIA XXI WIEKU NA KARTACH LEKSYKOGRAFII

THE CHALLENGES OF THE 21ST CENTURY IN THE PAGES OF LEXICOGRAPHY

The aim of this article is to present a selected lexis of Russian and Polish languages, and its increasing frequency in contemporary texts. The author of the study pays attention to the various relations between language and reality: language as a reflection of reality, language as a tool for its interpretation and creation. The paper discusses such pairs of words as *вызов/ wyzwanie*, *гуманитарный/humanitarny*, *гибридный/hybrydowy*, the word *абьюз*, derived words with the component *кибер* and their Polish equivalents, as well as collocations with these words.

Keywords: extra-linguistic reality, language, lexicography, word frequency, neologism, borrowing

WSTĘP

Wydarzenia i procesy zachodzące we współczesnym świecie (od wynalazków do zmian ustrojowych oraz kryzysów) oddziałują na ludzkość, zmieniając warunki życia, wyzwalaając różne reakcje i postawy wobec przemian społeczno-politycznych i gospodarczych, w trakcie konfliktów integrując bądź dzieląc społeczność lokalną i międzynarodową w zależności od przyjętego systemu wartości oraz interesów własnych i globalnych. Z jednej strony języki stanowią odbicie transformacji rzeczywistości pozajęzykowej, utrwalają ją, a dowodem tego są zmiany w zasobach leksykalnych, w tym ich wzbogacenie o kolejne znaki językowe nazywające nowe lub zmodyfikowane pojęcia. Z drugiej zaś mawia się przecież, że język rzeczywistość kreuje albo też służy jej interpretacji¹. Jerzy Bartmiński, rozważając związek języka i wartości,

¹ W etnolingwistyce język jest traktowany jako narzędzie interpretacji rzeczywistości i rekonstrukcji jej obrazu. Podstawą jej poznania jest słownictwo, gramatyka,

dostrzega trzy typy relacji między nimi: język jest narzędziem wartościowania, a zarazem rezerwuarem wiedzy o przyjętym systemie wartości, może też występować jako nosiciel wartości („piękny” — „byłe jaki” — „agresywny” język)². Dwie dekady temu Stanisław Grabias wyraził opinię, że „język jako twór społeczny aktywnie uczestniczy w poznaniu rzeczywistości”³. W sytuacjach kryzysowych, w obliczu konfliktów środki językowe są szczególnie aktywnie wykorzystywane w komunikacji w celu przedstawiania i tworzenia rzeczywistości z przyjętej przez nadawców perspektywy. Nagłe wydarzenia odbijające się szerokim echem na całym świecie powodują zarazem ruchy wewnętrzne w systemach językowych, przemieszczając — jeśli nie na stałe, to czasowo — granicę między zasobami aktywnymi i pasywnymi języków, nadając również inne/nowe rozumienie i wartościowanie poszczególnym pojęciom (szerzej — konceptom), uruchamiając słownictwo mające dotychczas węższy zakres użycia.

Takie pojęcia, jak *globalizacja*, *proces pokojowy*, *prawa człowieka*, wpisują się w rzeczywistość XX i XXI w., stanowią narzędzie interpretacji językowego obrazu świata tego okresu⁴. W leksykografii nieprzerwanie są rejestrowane kolejne znaki tworzone przez człowieka obserwującego świat i w nim żyjącego. Nie tylko ostatnie lata, ale też miesiące i dni wnoszą do języków nowe elementy, stawiają w centrum uwagi mniej znane, rzadsze słowa-pojęcia. Tę dynamikę zmian w użytkowaniu słownictwa, a zarazem potrzebę jej badania pokazują popularne na całym świecie rankingi „Słowo roku”, a także różne projekty pod nazwą „Słowo miesiąca” czy „Słowo/Słowa dnia” zachęcające do śledzenia losów leksyki⁵. Nowo utworzone znaki językowe, nazywające nowo powstałe pojęcia i przedmioty materialne, fakty kulturowe, stanowią narzędzie poznania rzeczywistości przez społeczność użytkującą dany język (co dzieje się wokół), a zarazem rejestrują to, co absorbuje w określonym czasie tę grupę (co jest dla niej ważne), są rezerwuarem wiedzy o niej i jej widzeniu świata (jaki ma stosunek do określonych sytuacji i wydarzeń, jak używa słów). Dla przykładu, rejestracja neolo-

frazologia, teksty. Zob. J. Bartmiński, *Językowe podstawy obrazu świata*, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 2007, s. 12–13.

² Tamże, s. 135.

³ S. Grabias, *Język w zachowaniach społecznych*, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 2003, s. 43. Badacz formułuje tę myśl w trakcie analizy poglądów Wilhelma von Humboldta oraz Johanna G. Herdera.

⁴ J. Bartmiński, *Językowe podstawy obrazu świata...*, s. 12–13.

⁵ Zob. m.in. ranking Word of the Day, Merriam-Webster: <https://www.merriam-webster.com/word-of-the-day> (20.04.22).

gizmów związanych z ekologią w słownikach angielskich sięga lat 70. Wtedy rodził się ruch na rzecz środowiska, ówczesny dialog ekologiczny dokumentują słowa *ecocatastrophe*, *ecocrisis* czy *environ-politics*, które nawiązywały do nowych tendencji w języku⁶.

Obiektem badań przedstawianych w artykule są przykłady nowego słownictwa rosyjskiego oraz polskiego, które jest używane w codziennym dyskursie coraz bardziej intensywnie. Analiza z elementami porównania i translacji obejmuje dane tekstowe, korpusowe oraz dane z nowszych źródeł leksykograficznych. W pracy wykorzystuję również narzędzia służące do badania frekwencji. W opisie skupiam się zarówno na znaczeniu jak i problemie łączliwości, nawiązuję także do zagadnienia leksykograficznej rejestracji par przekładowych z badań własnych.

WYZWANIA XXI WIEKU

Nawiązując do wyzwań XXI wieku wspomnianych w tytule tego tekstu, na początek odwołam się do nowego rozumienia pojęcia *wyzwanie*. W polszczyźnie interesujące mnie znaczenie jest definiowane następująco: ‘sytuacja nowa i trudna, której jakaś osoba ma sprostać’⁷. W istocie nie chodzi wyłącznie o jednostkę, która z podjętym wyzwaniem mierzy się indywidualnie. Z wyzwaniami o charakterze globalnym mierzą się państwa, ich rządy, agencje unijne, wspólnoty regionalne i międzynarodowe, por. *wyzwania globalizacji, współczesności, wyzwanie dla Polski, dla Europy* i in.⁸. Analogiczne znaczenie wyrazu *вызов* w języku rosyjskim rejestruje słownik ASRJ (2014). Do artykułu hasłowego autorzy wprowadzili kwalifikator *нов.* (nowe), sygnalizując tym samym status danego znaczenia w strukturze semantycznej słowa i szerzej języku: „Трудная ситуация А1, возникшая перед лицом А2, которая требует от А2 смелости и больших усилий для своего решения”⁹. Zdaniem badaczy, do

⁶ D. Francis, *A decade of neologisms*, s. 40, <https://digitalcommons.butler.edu/cgi/viewcontent.cgi?referer=https://www.google.com/&httpsredir=1-&article=1781&context=wordways> (20.04.22).

⁷ *Wyzwanie* — WSJP PAN, P. Żmigrodzki (red.), *Wielki słownik języka polskiego PAN*, <https://wsjp.pl/haslo/podglad/47458/wyzwanie/5145785/trudne> (20.04.22).

⁸ Tamże.

⁹ ASRJ — В.Ю. Апресян, Ю.Д. Апресян, Е.Э. Бабаева, О.Ю. Богуславская и др., *Активный словарь русского языка*, отв. ред. Ю.Д. Апресян, т. 2 В–Г, Языки славянской культуры, Москва 2014, s. 420.

jego uformowania się doszło pod wpływem wyrazu *challenge* z języka angielskiego (ros. челлендж)¹⁰. To nowe znaczenie jest widoczne zwłaszcza w dyskursie politycznym i ekonomicznym¹¹. Rozpatrywany przypadek stanowi jaskrawy przykład szeroko opisywanego w literaturze przedmiotu oddziaływania angielszczyzny, zwłaszcza w jej amerykańskim wariacie, na ruszczyznę oraz polszczyznę XX i XXI w. i szerzej – przykład tendencji do internacjonalizacji/ame-rykanizacji we współczesnych językach słowiańskich, rozumianej jako fala zapożyczeń (leksykalnych i semantycznych) oraz przenikanie obcych wzorców słowotwórczych do systemów tych języków¹². Tendencja językowa pozostaje w wyraźnym związku z procesami globalizacyjnymi, a także rozwojem Internetu, który jest zarówno kanałem przybliżania innych kultur oraz zapożyczania nowych słów-pojęć, jak i przestrzenią, która sama wyzwala potencjał słowotwórczy w językach. Oficjalna i nieoficjalna komunikacja internetowa, biznes online, nowinki technologiczne, cyfryzacja instytucji, bezpieczeństwo cybernetyczne – we wszystkich tych obszarach zachodzą procesy neologizacji.

Omawiane znaczenie pary odpowiedników *вызов/ wyzwanie* zostało odnotowane również w najnowszej rosyjsko-polskiej leksykografii przekładowej, a mianowicie w słowniku *Dyplomacja i polityka. Rosyjsko-polski słownik przekładowy, А–Д* (dalej DiP 2019)¹³. Wyrazy te w nowym znaczeniu często przybierają formę liczby mnogiej, ich funkcjonowanie można zilustrować następującymi przykładami z tegoż źródła: *вызовы XXI века/ wyzwania XXI wieku, климатические вызовы/ wyzwania klimatyczne, новые вызовы/ nowe wyzwania, экологические вызовы/ wyzwania ekologiczne, глобальные вызовы и угрозы <международной безопасности>/ globalne wyzwania i zagrożenia <dla bezpie-*

¹⁰ Słowa te są też znane w odniesieniu do gry internetowej: *internetowe wyzwanie/ интернет-челлендж*.

¹¹ Zob. m.in. П.В. Шакин, *Лексема вызов в современном русском языке: расширение семантической структуры*, Известия Урал. федер. ун-та. Сер. 2: Гуманитар. науки, 2018, т. 20, nr 3 (178), s. 125–135, <https://elar.urfu.ru/bitstream/10995/62888/1/iurg-2018-178-09.pdf> (20.04.22).

¹² O roli języka angielskiego we współczesnym świecie zob. D. Crystal, *English as a global language. Second edition*, Cambridge University Press, Cambridge 2003. O stanie polszczyzny XX i XXI w. zob. m.in.: A. Markowski, *Kultura języka polskiego. Teoria. Zagadnienia leksykalne*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2006, s. 142–147.

¹³ DiP – E. Białek, *Dyplomacja i polityka. Rosyjsko-polski słownik przekładowy, А–Д*, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 2019.

czeństwa międzynarodowego>¹⁴. Nowe może być trudne (tak ujmują istotę wyzwania także opisy definicyjne, zob. wyżej), wyzwania wymagają reakcji społeczności i decydentów, poszukiwania i znajdowania odpowiedzi, por. *реагирование на <новые> вызовы/ reagowanie na <nowe> wyzwania*¹⁵, por. także *реагировать на вызовы XXI века/reagować na wyzwania XXI wieku, ответ на климатические вызовы/odpowiedź na wyzwania klimatyczne* i in. Wyraz w danym znaczeniu funkcjonuje jako aktywny składnik dyskursu dyplomatycznego.

Глобальные вызовы/globalne wyzwania to problemy dotyczące społeczność światową: konflikty zbrojne, terroryzm, przestępczość zorganizowana, migracja, kryzys uchodźczy, handel ludźmi, biznes narkotykowy, głód, klęski żywiołowe, niekorzystne zmiany klimatyczne, kurczenie się zasobów wody pitnej, epidemie. Wyzwania pojawiają się w różnorodnych sferach, od demografii do polityki. Środki językowe oznaczają te obszary: *демографические, внешнеполитические, геополитические, стратегические вызовы; wyzwania biznesowe, cywilizacyjne, demograficzne, technologiczne, zdrowotne; environmental, health challenges; wyzwania dla bezpieczeństwa, biznesu, gospodarki, wyzwanie dla energetyki, przemysłu, środowiska* (Sketch Engine, ruTenTen11, plTenTen19, enTenTen20)¹⁶. Na danym znaczeniu budowane są nośne hasła, por. *Терроризм — глобальный вызов, Woda jako globalne wyzwanie*¹⁷, *Migration as a global challenge*.

PRZEMOC

Jednym z wyzwań współczesności jest zjawisko przemocy rozumiane ogólnie jako ‘przewaga użyta przeciwko komuś’ — kolokacje: *przemoc fizyczna, psychiczna, domowa, zbrojna* i in.¹⁸. Narzędziem przemocy jest słowo, zachowanie, siła, broń. Poszczególne

¹⁴ Tamże, s. 177–178. W przygotowanym artykule hasłowym nowe znaczenie leksemu *вызов* nie zostało wyraźnie oznaczone.

¹⁵ Tamże.

¹⁶ Sketch Engine, <https://www.sketchengine.eu/> (20.04.22). Na potrzeby artykułu wykorzystano narzędzie Word Sketch.

¹⁷ Polska Akcja Humanitarna, <https://www.pah.org.pl/app/uploads/2021/03/Woda-jako-globalne-wyzwanie.pdf> (20.04.22).

¹⁸ *Przemoc* — WSJP PAN, <https://wsjp.pl/haslo/podglad/32804/przemoc> (20.04.22).

typy przemocy fizycznej i werbalnej są definiowane przez kodeksy, np. Kodeks karny, Kodeks pracy. Z pojęciem przemocy w języku rosyjskim wiąże się wiele leksemów rodzimych oraz obcych, zapożyczonych niedawno: *абьюз* (ang. *abuse*, przemoc), *бодушейминг* (ang. *body shaming*, poniżanie z powodu wyglądu fizycznego, zawstydzanie ciała)¹⁹, *буллинг* (ang. *bullying*, znęcanie się, zastraszanie), *газлайтинг* (ang. *gaslighting*, psychologiczna manipulacja)²⁰, *издевательство*, *интернет-травля*, *кибербуллинг* (ang. *cyberbullying*), *кибермоббинг* (ang. *cybermobbing*), *моббинг* (ang. *mobbing*), *насилие*, *травля*, *скинни-шейминг*, *слим-шейминг* (ang. *skinny shaming*, zawstydzanie z powodu szczupłej sylwetki)²¹, *сталкинг* (ang. *stalking*, uporczywe nękanie, prześladowanie), *троллинг* (ang. *trolling*, trollowanie), *флейминг* (od ang. *flaming*, agresywna wymiana zdań w komunikacji internetowej), *шейминг* (ang. *shaming*, zawstydzanie, poniżanie), *харассмент* (ang. *harassment*, molestowanie), *хейт* (ang. *hate*) i in. Przenikanie nowych pojęć i ich nazw obserwujemy także w języku polskim i polskiej kulturze. Anglicyzmy są przenoszone drogą transpozycji (często nowy znak odnosi się do nowego pojęcia, które z czasem się zadomawia bądź nie, np. *hate* – *hejt*), w tekstach objaśniane też za pomocą ekwiwalentów jednowyrazowych lub opisowych (peryfrazy).

Większość z podanych nominacji została zapożyczona, choć zjawiska te występowały i miały w ruszczyźnie swoje rodzime miana (por. para *насилие/абьюз*), niekiedy jednak o bardziej ogólnym znaczeniu (np. *занычивание*, *травля/буллинг* – przemoc zwłaszcza w środowisku szkolnym)²². Niekoniecznie jednak część z tych zachowań była jednoznacznie postrzegana jako przemoc i piętnowana, w konsekwencji nie znajdując kodyfikacji w świetle przepisów prawa (rosyjskiego) czy innych aktach regulujących normy współżycia w grupie, w samym odbiorze społecznym. Dla przykładu, w Ko-

¹⁹ Zob. *body-shaming* – Obserwatorium Językowe Uniwersytetu Warszawskiego. Najnowsze słownictwo polskie, <https://nowewyrazy.pl/haslo/body-shaming.html> (20.04.22).

²⁰ Zob. *Gaslighting* – Cambridge Dictionary, <https://dictionary.cambridge.org/pl/dictionary/english/gaslighting> (20.04.22).

²¹ Por. także: *фэт-шейминг*, *фэтфобия*. Antonimiczna nominacja to *боду-позитив/боду-позитив* (*body positive*) – ciałopozytywność, akceptacja ciała.

²² A. Krajewska, *Bullying jako forma przemocy w środowisku szkolnym*, w: S. Ćmiel (red.), *Przestępczość nieletnich – teoria i praktyka*, Wyższa Szkoła Gospodarki Regionalnej im. Alcide De Gasperi, Józefów 2012, s. 259–274, <https://d-nb.info/119024537X/34> (10.06.22).

deksie pracy Federacji Rosyjskiej nie ma jeszcze takiego pojęcia, jak *моббинг* (травля на рабочем месте). W art. 2 mowa jedynie o zagwarantowaniu przez pracodawcę prawa pracownika do ochrony godności w miejscu pracy: „обеспечение права работников на защиту своего достоинства в период трудовой деятельности”²³ (por. Kodeks pracy w Polsce, art. 93). Kolejne formy przemocy oraz odpowiadające im nazwy upowszechniły się wraz z popularyzacją Internetu i innych zdobyczy cywilizacyjnych (rodzaje agresji werbalnej w Sieci — *кибербуллинг*, *троллинг*, *флейминг* i in.) jako zjawiska transgraniczne i ponadnarodowe. W tym kontekście należy wspomnieć także o przenikaniu wyrazów nie tylko jako nowych znaków językowych odświeżających dotychczasowe szeregi synonimiczne, będących wyrazem mody językowej, potrzeby zamaskowania sensu (eufemizacja) bądź tendencji do internacjonalizacji dyskursów specjalistycznych, ale też o przenikaniu przede wszystkim obcych kulturowo konceptów. Władimir I. Karasik zjawisko to omawia na przykładzie m.in. konceptu zniesławienia (ang. *defamation*, ros. *диффамация*) przeniesionego z kultury amerykańskiej do kultury i języka rosyjskiego²⁴.

Kilka uwag o pozycji jednej z nominacji w systemie języka-biorcy. Zapożyczenie *абьюз* przeszło adaptację graficzną (stabilizacja pisowni), fonetyczną (stabilizacja wymowy), gramatyczną (przypisanie kategorii gramatycznych), słowotwórczą (występowanie jako wyraz motywujący, zdolność do tworzenia derywatów), semantyczną (etap osvajania słowa-pojęcia). Zdaniem Leonida P. Krysina, ostatecznym potwierdzeniem zadomowienia się zapożyczenia w systemie języka przyjmującego jest jego rejestracja leksykograficzna w słowniku ogólnym objaśniającym (толковый словарь)²⁵. Derywaty odnotowane w tekstach z otwartej przestrzeni internetowej to: *абьюзер*, *абьюзерша*, *абьюзить*, *абьюзивный* (hybrydy językowe, rdzeń obcy jako podstawa słowotwórcza, rodzimy formant), *чайлд-абьюз* (wyraz złożony, *composita*, przeniesiony drogą transkrypcji, od ang.

²³ Трудовой кодекс РФ, <https://base.garant.ru/12125268/741609f9002bd54a24e5c49cb5af953b/> (20.04.22).

²⁴ В.И. Карасик, *Импорт англоязычных концептов в русскую лингвокультуру*, w: М.Б. Раренко (отв. ред., ред.-сост.), *Русский язык в современном мире: настоящее и будущее: сб. статей*, ИНИОН, РАН, Москва 2021, s. 82–101.

²⁵ Л.П. Крысин, *Русское слово: своё и чужое. Исследования по современному русскому языку и социолингвистике*, Языки славянской культуры, Москва 2004, s. 44.

child abuse)²⁶, *мать-абьюзер, абьюзивные отношения*; kolokaty wyrazu *абьюз* — *психологический, физический, финансовый, сексуальный, эмоциональный*. W Narodowym Korpusie Języka Rosyjskiego obecność tych leksemów jest śladowa: *абьюз* — 6 wyników (NKJR, 2016–2019), podobnie w korpusie ruTenTen11 (platforma Sketch Engine). Nominację oraz jej pochodne i synonimy rejestruje nowy leksykon na rosyjskim rynku wydawniczym (2021) o symbolicznej nazwie (*Słownik aktualnej leksyki jedności i nieprzyjaźni/wrogości* [...]), w którym podano następującą definicję: „Физическое, психологическое, экономическое насилие, которое осуществляется одним человеком или группой лиц в отношении другого человека или группы лиц с целью подавления воли жертвы; то же, что абьюзинг, абьюзмент”²⁷. Wyraz, jak wynika z informacji zawartych w mikrostrukturze słownika (kwalifikator *жарг.*), traktowany jest jako żargonizm, należący również do języka specjalistów — psychologów. Zapożyczenie to ma zatem ograniczoną sferę użycia, co w naturalny sposób wpływa na częstość występowania i jego rozumienie, w konsekwencji zakres adaptacji semantycznej. Podobny komentarz o użyciu zamieszczono w opisie haseł *бодибейминг, боссинг, виктимблейминг* (zrzucanie winy na ofiarę), *газлайтинг, моббинг, неглектинг* (*to neglect* ‘zaniedbywać kogoś, nie troszczyć się o kogoś’)²⁸. Anglicyzmy *abuse, abuser* najprawdopodobniej nie są jeszcze obecne w polszczyźnie, na co wskazuje ich brak w wykazie Najnowszego Słownictwa Polskiego, Obserwatorium Językowe Uniwersytetu Warszawskiego.

Feminytywy *абьюзераша, женщина-абьюзер* ilustrują dwa sposoby tworzenia nazw żeńskich: 1) sufiksacja — dodanie potocznego formantu (*ш*)a, który aktywnie uczestniczy w derywacji od zapożyczonych morfemów rdzennych, por. *дизайнераша, тиктокераша* (por. derywaty w języku polskim urobione za pomocą formantu *k(a)*: *tiktokerka*,

²⁶ W pisowni obcych *composita*, przenoszonych do ruszczyzny za pomocą transkrypcji, może pojawić się dywiz, wyrazy te mogą być też pisane łącznie (prowadzi to do powstawania wariantów graficznych).

²⁷ Т.В. Леонтьева, А.В. Щетинина, *Словарь актуальной лексики единения и вражды в русском языке начала XXI века: словарь*, Издательский дом «Ажур», Екатеринбург 2021, s. 27–36.

²⁸ Tamże, s. 86, 89, 110, 129, 264, 270. Inny rodzaj kwalifikatora stosowany w tym źródle: *профессиональный жаргонизм*. W polskiej socjolingwistyce żargonizmy są klasyfikowane jako typ słownictwa specjalistycznego, w typologii leksyki plasują się między leksyką należącą do profesjolektu a slangiem. Zob. S. Gajda, *Язык в zachowaniach społecznych...*, s. 132.

influencerka); 2) konstrukcja dwuczłonowa, *composita*: *женщина-амбассадор* (ambasadorka np. marki), *женщина-блогер* (bloggerka), *женщина-дипломат* (dyplomata), *женщина-посол* (ambasador, *dupl.*), *женщина-солдат* (kobieta żołnierz, żołnierka).

WOJNA, KRYZYS MIGRACYJNY

Niespokojny czas powoduje intensywniejsze przenikanie terminologii ze sfery wojskowości do innych dyskursów specjalistycznych²⁹ i języka mediów, w których rozgrywające się wydarzenia są relacjonowane i komentowane, wzrasta zarazem częstość użycia tego słownictwa przez różne grupy społeczne. Niewątpliwie pogłębia się też językowa świadomość szerszej grupy użytkowników języka. Chodzi zwłaszcza o nazewnictwo typów wojsk oraz rodzajów broni, nazwy działań taktycznych. Dla przykładu, na podstawie analizy tekstów wybrane jednostki z tego obszaru zostały zarejestrowane w słowniku przekładowym DiP 2019, który odzwierciedla tematy poruszane w ostatnich latach w środowiskach dyplomatycznych i mediach. Na etapie konstruowania siatki haseł wytypowano wyraz hasłowy *бомба*. W tym artykule hasłowym ujęto kolokacje terminologiczne, m.in. *авиационная бомба/bomba lotnicza*, *зажигательная бомба/bomba zapalająca*, *кассетная бомба/bomba kasetowa*³⁰. Rok 2022 w orbitę badań porównawczych nad terminologią wprowadził kolejne nazwy, znane do tej pory głównie specjalistom z dziedziny wojskowości oraz odbiorcom o ukierunkowanych zainteresowaniach: *bomba próżniowa* albo *тертобаруцзна/вакуумная* albo *термобарическая бомба*, szerzej broń tego typu – *боеприпасы объёмного взрыва (БОВ)*, *объёмно-детонирующие боеприпасы (ОДБ)*, *термобарические боеприпасы*, *термобарическое оружие*; *bomba fosforowa/фосфорная бомба*. Częściej w obiegu pojawiają się pary: *krążownik/крейсер*³¹, *atak lotniczy/авиационный удар*, *авиаудар*, *atak bombowy/бомбовый удар*, *atak raketowy/ракетный удар*. W czasach pokoju w określonej części globu w językach tam używa-

²⁹ O leksykonie terminologicznym i słownictwie specjalistycznym zob. J. Lukszyn (red.), *Języki specjalistyczne. Słownik terminologii przedmiotowej*, Katedra Języków Specjalistycznych Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2002, s. 71, 111.

³⁰ DiP – E. Białek, 2019, *Dyplomacja i polityka...*, s. 128.

³¹ Wcześniejsze skojarzenie z tym słowem to onim Aurora (Аврора) (Word Sketch, ruTenTen11), dziś dominuje inne skojarzenie leksykalne – onim Moskwa (Москва).

nych leksyka związana z problematyką wojenną podlega stopniowej pasywizacji. Jeszcze dekadę temu niektórzy badacze rosyjscy, analizując dane słowników frekwencyjnych, odnotowywali tendencję spadkową w użyciu takich słów, jak *атака*, *бомба*, *вооружение*, *крейсер*, *оборона*, *флот*³².

W słowniku DiP 2019 z pól tematycznych ‘wojna’, ‘konflikt’ opracowano ponadto następujące hasła: А — *авантюра*, *авиаудар*, *авиация*, *агрессия*, *акт*, *акция*, *аннексия*, *атака*³³; Б — *безопасность*, *беспилотник*, *боевик*, *бомба* (zob. wyżej), *бомбардировка*, *борьба*; В — *вмешательство*, *война*, *войска*, *вооружения*; Г — *геноцид*, *гибель*, *груз*, *группа*; Д — *действие*, *дрон*, *досье*. W oparciu o ocenę ogólną tematyki dominującej od lutego br. można przyjąć, że uaktywniła się większość słów z podanej listy, podobnie ich odpowiedniki w języku polskim (także taki wyraz, jak *спецоперація*, pol. *operacja specjalna*, *specoperacja*).

W języku polskim znacząco wzrosła frekwencja użycia słowa *wojna*, które, jak wynika z rankingu „Słowa dnia”, jeszcze w lutym 2022 r. pojawiało się w kontekstach typu *nowa wojna w Europie realna* (14.02.22), *możliwy wybuch wojny* (15.02.22), następnie zaś „*Nie dla wojny*” (24.02.22), *uciekać // uciec przed wojną*, *prawdziwa wojna*, *opuścić ojczyznę z powodu wojny* etc.³⁴. Te połączenia rejestrują bieg wydarzeń, decyzje i losy społeczeństw. Na stronie projektu „Słowa na czasie” UW we wpisie poświęconym słownictwu o frekwencji z tendencją wzrostową w okresie od 11 kwietnia do 17 kwietnia wskazano słowa: *wojna*, *uchodźca*, *pomoc*, *święto*, *krążownik*, *potмагаć*, *Szpiegowo*, *Wielkanoc*, *rosyjski* i in.³⁵. Poniżej grafika obrazująca zmiany w częstości użycia leksemu *wojna* od początku tego roku³⁶ — zauważalny jest wyraźny wzrost użycia słowa w początkowej fazie rosyjsko-ukraińskiego konfliktu (Frazeo):

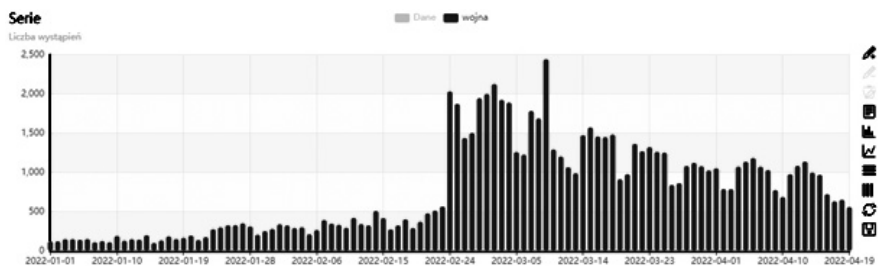
³² Л.В. Коростелева, *Высокочастотные имена существительные, прилагательные и числительные в современном русском языке (по материалам лексикографии)*, Изд-во Нижневарт. гос. ун-та, Нижневартовск, 2013, s. 64.

³³ Hasła na literę А omówiono w pracy: E. Białek, *Siatka haseł w projekcie przekładowego słownika dyplomatycznego*, w: M. Bańko, W. Decyk-Zięba, E. Rudnicka (red.), *Leksykografia w różnych kontekstach*, tom 2, Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2020, s. 11–24.

³⁴ *Wojna* — Słowa dnia, <http://slowadnia.clarin-pl.eu/#/search/wojna>true> (20.04.22).

³⁵ D. Kocińska, *Słowa dnia między 11 a 17 kwietnia 2022 roku*, 18.04.22, [http://www.slowanaczasie.uw.edu.pl/slowa-dnia-miedzy-11-a-17-kwietnia-2022-\(20.04.22\)](http://www.slowanaczasie.uw.edu.pl/slowa-dnia-miedzy-11-a-17-kwietnia-2022-(20.04.22)).

³⁶ Dane (tu i dalej) wygenerowano ze strony Frazeo, Wyszukiwarka Wszystkich Wiadomości: <http://frazeo.pl/trends> (20.04.22).

Rozbudowie ulega samo pojęcie wojny i sposoby jej prowadzenia. Poza wojną biologiczną, nuklearną, wojną religijną jesteśmy też świadkami wojny w cyberprzestrzeni, wojny informacyjnej, dezinformacyjnej, ekonomicznej i hybrydowej. O leksemie *wojna* i jego dezywatach, w tym połączeniach konwencjonalnych pisze Jan Miodek, zwracając tym samym uwagę nie tylko na jego metaforyczne użycia, ale i na sam koncept wojny³⁷. Wojna hybrydowa rozumiana jest jako działania mieszane: zob. *hybrid warfare* — ‘the use of a range of different methods to attack an enemy, for example, the spreading of false information, or attacking important computer systems, as well as, or instead of, traditional military action’³⁸.

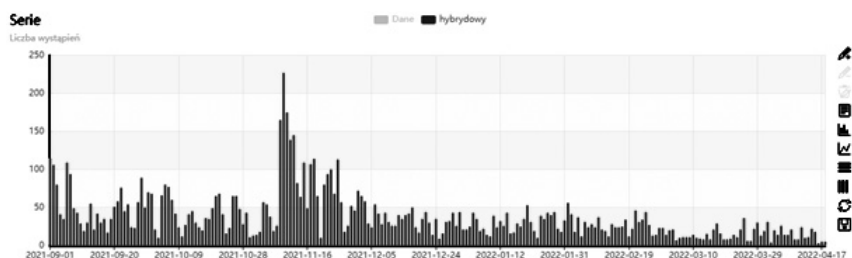
Do słownika DiP 2019 wprowadzono parę odpowiedników *гибридная война/wojna hybrydowa*, także *санкционная война/wojna sankcyjna* (można użyć także ekwiwalentu jednowyrazowego *sankcje*). W rozbudowanym artykule hasłowym w tymże źródle obejmującym różne rozumienia słowa *атака* (atak chulikański, atak terrorystyczny, atak gazowy, atak akustyczny, atak hakerski) nie ujęto połączenia *гибридная атака/atak hybrydowy*³⁹. Tę lukę w opisie hasła *атака* można wykorzystać jako potwierdzenie zmienności słownictwa, które znajduje się w zasięgu wzroku badaczy pracujących z tekstami (tekst jako nośnik określonego wycinka wiedzy o świecie). Pojęcie wojny hybrydowej, ataków hybrydowych oraz agresji hybrydowej w dyskursie dyplomatycznym i mediach uaktywniło się w związku z kryzysem migracyjnym na polsko-białoruskiej granicy w 2021 r. W rankingu „Słowa dnia” przymiotnik *hybrydowy* był rejestrowany kilkakrotnie jako określenie baz imiennych: *edukacja*,

³⁷ J. Miodek, *Wojna w języku*, „Oblicza Komunikacji” 2015, t. 8: *Wojna — język — pamięć*, s. 9–13, <https://wuwr.pl/okom/article/view/3256/3141> (20.04.22).

³⁸ *Hybrid Warfare* — Cambridge Dictionary, <https://dictionary.cambridge.org/pl/dictionary/english/hybrid-warfare> (20.04.22).

³⁹ DiP — E. Białek, *Dyplomacja i polityka...*, s. 166–167, 85–89.

nauka, nauczanie, rok akademicki, tryb (językowy efekt pandemii) oraz *atak* (dane z 2020 i 2021)⁴⁰. Poniżej obraz frekwencji słowa od momentu zaostrożenia się kryzysu uchodźczego — eskalacja kryzysu przełożyła się na wzrost użycia przymiotnika oraz kolokacji na nim opartych. Stopniowe przesuwanie tego tematu w mediach na tor poboczny wpłynęło na obniżenie jego frekwencji w kolejnych miesiącach (por. dane z listopada 2021 r. oraz kwietnia 2022 r.):

Wraz z powołaniem Wojsk Obrony Terytorialnej upowszechniła się nominacja potoczna *terytorials/terytorialsi*, którą rejestrują teksty oraz słowniki elektroniczne opracowywane na potrzeby grupy zawodowej (wojsko), por. ‘potoczna nazwa żołnierza pełniącego terytorialną służbę wojskową’⁴¹. Frekwencja w korpusie pITenTen19 — 178 (w funkcji rzeczownika, żądany lemat — *terytorials*, forma lm). Mirosława Mycawka, analizując ten typ derywatów w języku polskim, zauważa, że jest on reprezentowany przez niewielki zbiór, m.in.: *lokals(i)*, *normals(i)*, *specjals(i)*. Geneza neoderywatu *terytorials* nie jest jednoznaczna, ponieważ może być on rozpatrywany i jako pożyczka językowa, i jako derywat rodzimy urobiony z wykorzystaniem innowacyjnego wzorca słowotwórczego⁴².

DZIAŁANIA HUMANITARNE

W konfliktach w różnych zakątkach globu i w wyniku klęsk żywiołowych poszkodowana zostaje ludność cywilna. Przedstawię wykaz

⁴⁰ Słowa dnia, <http://slowadnia.clarin-pl.eu/#/search/hybrydowy/true> (20.04.22).

⁴¹ *Terytorials* — Słownik pojęć, Wojska Obrony Terytorialnej, <https://terytorialsi.wp.mil.pl/sloownik/t> (20.04.22).

⁴² M. Mycawka, *Formacje z sufiksem -s typu normals, terytorials, totals*, „LingVaria” 2020, 1(29), s. 75–87.

kolokacji z przymiotnikami *гуманитарный* oraz *humanitarny* zebranych w trakcie własnych badań dla celów leksykografii przekładowej i potwierdzonych dodatkowo za pomocą korpusów z platformy Sketch Engine:

гуманитарная: *акция, интервенция, катастрофа, миссия, операция, организация, помощь, трагедия, ситуация;*

гуманитарный: *груз, караван, конвой, коридор, кризис;*

гуманитарное: *бедствие, вмешательство;*

humanitarna: *agenda, akcja, działaczka, działalność, eutanazja⁴³, hodowla, ingerencja, interwencja, katastrofa, misja, operacja, organizacja, pomoc, postawa, tragedia;*

humanitarny: *dramat, działacz, gest, konflikt, konwój, korytarz, kryzys, ładunek, transport;* humanitarne: *bombardowanie („humanitarne bombardowanie”), traktowanie, uśmiercanie zwierzęcia, zawieszenie broni, działania.*

Przymiotniki *humanitarna, humanitarny, humanitarne* w rankingu „Słowa dnia” (marzec 2022 r.) zostały zarejestrowane wraz z takimi bazami imiennymi, jak: *blokada, katastrofa, organizacja, pomoc, sytuacja, korytarz, kryzys, pociąg, wsparcie; Polska Akcja Humanitarna⁴⁴*. Poniżej wykres pokazujący skok frekwencyjny dla tego słowa wynikający z podjęcia działań humanitarnych na rzecz Ukrainy (por. dane ze stycznia oraz dane z przełomu lutego i marca)⁴⁵.

FAKE NEWSY

Różnice ideologiczne między państwami i ich blokami wpływają na wzrost użycia w komunikacji słownictwa związanego z oceną wiarygodności przekazu drugiej strony, wreszcie manipulacją oraz walką polityczną: *dezinformacja, wojna informacyjna, wrzutka, walka z fake newsami*. *Fake news* — słowo, istniejące w języku angielskim od XIX w.⁴⁶, w 2017 r. uplasowało się na szczycie rankingów w kon-

⁴³ Istnieje też pojęcie *eutanazja ekologiczna* (w odniesieniu do drzew), zob. S. Niebrzegowska-Bartmińska, *Definiowanie i profilowanie pojęć w (etno)lingwistyce*, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 2020, s. 319–320.

⁴⁴ Słowa dnia, <http://slowadnia.clarin-pl.eu/#/search/humanitarny/true> (20.04.22).

⁴⁵ *Humanitarny* — Frazeo, Wyszukiwarka Wszystkich Wiadomości, <http://frazeo.pl/trends> (20.04.22).

⁴⁶ *The Real Story of ‘Fake News’*, Merriam-Webster, <https://www.merriam-webster.com/words-at-play/the-real-story-of-fake-news> (20.04.22).

kursie „Słowo roku” w wielu językach⁴⁷. W części A–Д słownika DiP opisano takie hasła, jak *вброс* i *дезинформация*. Pary odpowiedników zarejestrowane w tymże źródle to m.in.: *дезинформационные вбросы/wrzutki dezinformacyjne*, *пропагандистские вбросы/propagandowe wrzutki*⁴⁸, *фейковые вбросы/falszywe wrzutki*, *fake newsy*, *информационная война/wojna informacyjna*, *вести кампанию дезинформации/prowadzić kampanię dezinformacji/dezinformacyjną*⁴⁹. Przykłady te pokazują, że stałym składnikiem dyskursu dyplomatycznego jest słownictwo z szerokiego pola tematycznego ‘informacja’ – wymiana opinii, budowanie wizerunku za pomocą słowa, realizacja interesów geopolitycznych za pomocą instrumentu, jakim jest słowo⁵⁰.

Z danych Narodowego Korpusu Języka Rosyjskiego wynika, że słowa *фейк*, *фейковый* najpewniej weszły do obiegu na początku nowego stulecia, tendencję wzrostową w ich użyciu można dostrzec w drugiej dekadzie: 2021 – 31, 2020 – 171, 2019 – 226, 2018 – 110, 2017 – 138, 2016 – 92, 2015 – 35, 2014 – 26, 2013 – 23, 2012 – 15, 2011 – 4, 2010 – 6, 2008 – 1, 2007 – 3, 2003 – 2, 2002 – 3 (dane NKJR, korpus prasowy: Распределение по годам, tabela – Результаты поиска). Lata 80. i 90., czas transformacji, przyniosły również wzrost frekwencji słowa *дезинформация* (tendencję wzrostową dla użycia tego słowa korpus notuje także w latach 1940–1945, potem w latach 60. i 70.), z kolei o cyberatakach (*кибератака*, zob. dalej) częściej mówiono i pisano zwłaszcza od drugiej dekady XXI w.⁵¹: 2021 – 9, 2020 – 16, 2019 – 34, 2018 – 34, 2017 – 107, 2016 – 48, 2015 – 19, 2014 – 5, 2013 – 6, 2012 – 5, 2011 – 14, 2010 – 7, 2009 – 6, 2008 – 1, 2007 – 2 (dane NKJR, korpus prasowy: Распределение по годам, tabela – Результаты поиска).

⁴⁷ M. Kwiecień, „Fake news” słowem roku 2017 zespołu słowników Collinsa, 4.11.17, <http://www.slowanaczasie.uw.edu.pl/fake-news-slowem-roku-2017-zespołu-słownikow-collinsa/> (20.04.22).

⁴⁸ Możliwy także inny szyk: *dezinformacyjne wrzutki*, *wrzutki propagandowe*.

⁴⁹ DiP – E. Białek, *Dyplomacja i polityka...*, s. 134, 144, 167, 229.

⁵⁰ Szerzej piszę o tym w pracy: E. Białek, *Podstawa źródłowa w projekcie słownika dyplomatycznego*, w: M. Grygiel, M. Rzepecka (red.), *Komunikacja specjalistyczna w edukacji, translatoryce i językoznawstwie. Specialist Communication in Education, Translation and Linguistics*. Tom 3/Volume 3, Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, Rzeszów 2019, s. 69–79.

⁵¹ NKJR – *Narodowy Korpus Języka Rosyjskiego*, <https://ruscorpora.ru/new/search-main.html> (20.04.22).

CYBERATAK

We współczesnych językach badacze odnotowują przyrost w grupie neoderywatów z częstką *cyber*, wskazującą na związek z Internetem, komunikacją oraz innymi działaniami w wirtualnym świecie: *cyberdokument*, *cybermafia*, *cybermobbing*, *cyberniania*⁵². Przed kilkunastoma laty Hanna Jadacka leksemy *cyberkawiarnia*, *biznesdama*, *geokulturowy* (klasyfikowane jako złożenia bezafiksalne) oceniła jako przykłady o mniej typowej dla polszczyzny strukturze⁵³. Dziś zarówno ten model, jak i sama częśćka *cyber* upowszechniły się. Zbiór nowych derywatów rejestruje Obserwatorium Językowe Uniwersytetu Warszawskiego, m.in.: *cyberatak*, *cyberprzestępca*, *cyberandka*, *cyberwojna*, *cyberzagrożenie*⁵⁴. Przeważają nazwy osób, sytuacji, działań wartościowanych negatywnie. Mniej liczne są w tym zbiorze nominacje o pozytywnym wydźwięku, np. *cyberandka* czy *cyberpoezja*. Taki dysbalans może być podstawą wniosku, że skojarzeniem, jeśli nie dominującym, to z pewnością częstym, dotyczącym przestrzeni wirtualnej jest *źródło zagrożeń* (zdobycz cywilizacyjna, która jest i pożyteczna, i zgubna). Podobną tendencję słowotwórczą odnotowuje się we współczesnej ruszczyźnie.

Lista ilustracyjnych rosyjsko-polskich par przekładowych z komponentem *кибер/cyber* (człon obcy w postaci skróconej)⁵⁵: *кибератака/cyberatak*, *atak cybernetyczny*; *кибербезопасность/cyberbezpieczeństwo*, *bezpieczeństwo cybernetyczne*, *bezpieczeństwo w cyberprzestrzeni*; *кибервойна/cyberwojna*, *wojna cybernetyczna*, *wojna w cyberprzestrzeni*; *киберинцидент/cyberincydent*, *incydent cybernetyczny*, *incydent w cyberprzestrzeni*, *incydent cyberbezpieczeństwa*; *кибероружие/cyberbroń*, *broń cybernetyczna*; *киберпространство/cyberprzestrzeń*, *przestrzeń cybernetyczna* (opracowanie własne). W tym zbiorze znalazły się translaty definio- wane jako „translaty o utrwalonym kształcie i stałej treści, rozpozna-

⁵² K. Waszakowa, *Nowe derywaty jako wymierne skutki oddziaływań zapożyczeń leksykalnych na słowotwórstwo polszczyzny XXI w.*, „Jazykovedný časopis” 2018, roč. 69, č. 3, s. 536–548 (20.04.22).

⁵³ H. Jadacka, *Kultura języka polskiego. Fleksja, słowotwórstwo, składnia*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2006, s. 121.

⁵⁴ Obserwatorium Językowe Uniwersytetu Warszawskiego. Najnowsze słownictwo polskie, <https://nowewyrazy.pl/lista-hasel/wszystkie/wg-tytulu.html#C> (20.04.22).

⁵⁵ Zob. K. Waszakowa, *Nowe derywaty...*, s. 542. *Cyber* — cybernetyczny, *кибер* — кибернетический.

walne jako znaki językowe, z wysoką frekwencją w tekstach danej dziedziny”, które dotychczas nie były obiektem badań leksykografii dwujęzycznej/przekładowej na materiale polsko-rosyjskim/rosyjsko-polskim⁵⁶.

PODSUMOWANIE

Kończąc rozważania na temat leksyki ważnej z punktu widzenia leksykografii, posłużę się komentarzem Marka Łazińskiego na temat słowa *granica*:

Słowo *granica* jeszcze niedawno kojarzone z dowolnym obszarem, z *przekraczaniem*, *zamykaniem* i *otwieraniem* (w pandemii), z *paszportem* (także covidowym), dziś łączy się z wyrazami *kryzys*, *przekroczyć*, *nielegalnie*, *migrant*, *stan wyjątkowy*, *zasieki*, *mur*, *obrona*, *provokacja*⁵⁷.

W łączliwości wyrazowej, spontanicznych słowach-reakcjach utrwalany jest bieg wydarzeń, historia społeczeństw, świat ich wartości. Idąc tym tropem, uzupełnię, że rozbudowie ulega łączliwość i zakres skojarzeń słowa *miasteczko*: dziś już nie tylko *akademiczkie*, ale także *kontenerowe* (ros. *контейнерный городок*)⁵⁸, *rociąg* – nie tylko *pospieszny*, *ekspresowy*, ale też *ewakuacyjny* (ros. *эвакуационный поезд*), *humanitarny* (ros. *гуманитарный поезд*, *поезд с гуманитарным грузом*, *поезд гуманитарной с помощью*); *uchodźca* – nie tylko *polityczny*, *nielegalny*, *klimatyczny*, ale także *wewnętrzny* (ros. *внутренне перемещённое лицо*, *ВПЛ*, *внутренний беженец*, *внутренний переселенец*)⁵⁹.

Przeprowadzone badanie pokazało, jaka leksyka pojawia się obecnie w centrum uwagi użytkowników języka, w tym badaczy, oraz jaki jest związek między językiem a rzeczywistością. Język rejestruje bieg wydarzeń, z kolei wydarzenia te można opisać za pomocą różnych, niekiedy aksjologicznie odmiennych środków językowych. Wraz

⁵⁶ E. Białek, *Z problemów opisu słownictwa specjalistycznego...*, s. 166.

⁵⁷ M. Łaziński, *Granica*, Wyniki plebiscytu „Słowo roku” 2021, <https://www.uw.edu.pl/wyniki-plebiscytu-slowo-roku-2021/> (20.04.22).

⁵⁸ Miasteczka kontenerowe mają różne funkcje. Mogą być to nowoczesne projekty w strukturze miast, miasteczka o funkcji użytkowej dla jednostek wojskowych, obecnie również na potrzeby uchodźców.

⁵⁹ Pojęcie uchodźcy wewnętrzznego nie jest najnowsze, ale bieżąca sytuacja polityczna stawia je obecnie w centrum uwagi.

z globalnymi zmianami cywilizacyjnymi wpływającymi na zachowania grup i jednostek pojawia się nowe słownictwo, związane z przestrzenią internetową i zarazem w niej upowszechniane. Ewoluuje też terminologia, zaś kryzysy i konflikty powodują przesunięcie granic między leksyką należącą do zasobów pasywnych i aktywnych, słownictwem wąskospecjalistycznym i powszechnie znanym. Różnice we frekwencji wyrazów można dostrzec nie tylko w dłuższych odcinkach czasowych, ale też w krótszym interwale czasu (zob. wykresy i dane korpusowe). Na podstawie analizy wybranych przykładów można wyprowadzić wniosek, że tendencje rozwojowe współczesnej ruszczyzny i polszczyzny są zbliżone, choć ekspansja angloamerykańska w języku rosyjskim wydaje się silniejsza.

Świat boryka się z różnymi wyzwaniami. Sam świat jest zarazem wyzwaniem dla leksykografii i badaczy, którzy, podobnie jak systemy językowe, reagują na te wyzwania nowym słownictwem (rodzimym, zapożyczonym), analizując je w pracach naukowych oraz opisując na kartach leksykografii tradycyjnej, aktywnej, e-leksykografii i leksykografii przekładowej.

REFERENCES

- Apresyan, Valentina Yu., and Apresyan, Yuriy D., and Babayeva, Yelizaveta E., and Boguslavskaya, Olga Yu. at all. *Aktivnyy slovar' russkogo yazyka*. Ed. Apresyan, Yuriy D., t. 2 V–G. Moskva: Yazyki slavyanskoj kul'tury, 2014 [Апресян, Валентина Ю., Апресян, Юрий Д., Бабаева, Елизавета Э., Богуславская, Ольга Ю. и др. *Активный словарь русского языка*. Ed. Апресян, Юрий Д. Т. 2 В–Г. Москва: Языки славянской культуры, 2014].
- Bartmiński, Jerzy. *Językowe podstawy obrazu świata*. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 2007.
- Białek, Ewa. “Siatka hasel w projekcie przekładowego słownika dyplomatycznego.” *Leksykografia w różnych kontekstach*, t. 2. Bańko, Mirosław, and Decyk-Zięba, Wanda, Rudnicka, Ewa (eds.). Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, 2020: 11–24.
- Białek, Ewa. “Podstawa źródłowa w projekcie słownika dyplomatycznego.” *Komunikacja specjalistyczna w edukacji, translatoryce i językoznawstwie. Specialist Communication in Education, Translation and Linguistics*, t. 3/vol. 3. Grygiel, Marcin, and Rzepecka, Marta (eds.). Rzeszów: Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, 2019. 69–79.
- Białek, Ewa. “Z problemów opisu słownictwa specjalistycznego: «Dyplomacja i polityka. Rosyjsko-polska sonda słownikowa.»”, *Przestrzeń przekładu*. Lubocha-Kruglik, Jolanta, and Małysa, Oksana (eds.). Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 2016: 163–175.

- Cambridge Dictionary*, <https://dictionary.cambridge.org/pl/dictionary/english/> (20.04.22).
- Crystal, David. *English as a global language. Second edition*. Cambridge: Cambridge University Press, 2003.
- DiP — Białek, Ewa. *Dyplomacja i polityka. Rosyjsko-polski słownik przekładowy, A–D*. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 2019.
- Dmitriyev, Dmitriy B. (Ed.). *Tolkovyy slovar' russkogo yazyka*. Moskva: Astrel', 2003. [Дмитриев, Дмитрий Б. (Ed.). *Толковый словарь русского языка*. Москва: Астрель, 2003].
- Francis, Darryl. *A decade of neologisms*, 40, <<https://digitalcommons.butler.edu/cgi/viewcontent.cgi?referer=https://www.google.com/&httpsredir=1&article=1781&context=wordways>> (20.04.22).
- Frazeo, *Wyszukiwarka Wszystkich Wiadomości*, <http://frazeo.pl/trends> (20.04.22).
- Grabias, Stanisław. *Język w zachowaniach społecznych*, Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 2003.
- Jadacka, Hanna. *Kultura języka polskiego. Fleksja, słowotwórstwo, składnia*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2006.
- Karasik, Vladimir I. "Import angloyazychnykh kontseptov v russkuyu lingvokul'turu." *Russkiy yazyk v sovremennom mire: nastoyashcheye i budushcheye: sb. statey*. Rarenko, M.B. (Ed.). Moskva: INION, RAN, 2021: 82–101 [Карасик, Владимир И. "Импорт англоязычных концептов в русскую лингвокультуру." *Русский язык в современном мире: настоящее и будущее: сб. статей*. Раренко, М.Б. (Ed.). Москва: ИНИОН, РАН, 2021: 82–101].
- Korpińska, Dorota. *Słowa dnia między 11 a 17 kwietnia 2022 roku*, 18.04.22, <<http://www.slowanaczasie.uw.edu.pl/slowa-dnia-miedzy-11-a-17-kwietnia-2022-roku/>> (20.04.22).
- Korosteleva, Larisa V. *Vysokochastotnyye imena sushchestvitel'nyye, prilagatel'nyye i chislitel'nyye v sovremennom russkom yazyke (po materialam leksikografii)*. Nizhnevartovsk: Izd-vo Nizhenevart. gos. un-ta, 2013 [Коростелева, Лариса В. *Высокочастотные имена существительные, прилагательные и числительные в современном русском языке (по материалам лексикографии)*. Нижневартовск: Изд-во Нижневарт. гос. ун-та, 2013].
- Krajewska, Anna. „Bullying jako forma przemocy w środowisku szkolnym”. *Przestępczość nieletnich — teoria i praktyka*. Ćmiel, S. (ed.). Józefów: Wyższa Szkoła Gospodarki Regionalnej im. Alcide De Gasperi, 2012. 259–274, <<https://d-nb.info/119024537X/34>> (10.06.22).
- Krysin, Leonid P. *Russkoye slovo: svoÿe i chuzhoÿe. Issledovaniya po sovremennomu russkomu yazyku i sotsiolingvistike*. Moskva: Yazyki slavyanskoÿ kul'tury, 2004 [Крысин, Леонид П. *Русское слово: своё и чужое. Исследования по современному русскому языку и социолингвистике*. Москва: Языки славянской культуры, 2004].
- Kwiecień, Monika. „Fake news” *słowem roku 2017 zespołu słowników Collinsa*, 4.11.17, <<http://www.slowanaczasie.uw.edu.pl/fake-news-slowem-roku-2017-zespołu-słownikow-collinsa/>> (20.04.22).
- Leont'yeva, Tat'yana V., and Shchetinina, Anna V. *Slovar' aktual'noy leksiki yedineniya i vrazhdy v russkom yazyke*. Yekaterinburg: Izdatel'skiy dom «Azhur», 2021 [Леонтьева, Татьяна В., and Щетинина, Анна В. *Словарь актуальной лексики единения и вражды в русском языке начала XXI века*.

WYZWANIA XXI WIEKU.....

- Екатеринбург: Издательский дом «Ажур», 2021].
- Lukaszyn, Jurij (Ed.). *Języki specjalistyczne. Słownik terminologii przedmiotowej*. Warszawa: Katedra Języków Specjalistycznych Uniwersytetu Warszawskiego, 2002.
- Łaziński, Marek. *Granica*, Wyniki plebiscytu Słowo Roku 2021, <<https://www.uw.edu.pl/wyniki-plebiscytu-slowo-roku-2021/>> (20.04.22).
- Markowski, Andrzej. *Kultura języka polskiego. Teoria. Zagadnienia leksykalne*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2006.
- Merriam-Webster Dictionary*, <<https://www.merriam-webster.com/>> (20.04.22).
- Miodek, Jan. “Wojna w języku.” *Oblicza Komunikacji*, 2015, t. 8: *Wojna – język – pamięć*: 9–13.
- Mycawka, Mirosława. “Formacje z sufiksem -s typu *normals*, *terytorials*, *totals*.” *LingVaria*, 2020, no. 1 (29): 75–87.
- Niebrzegowska-Bartmińska, Stanisława. *Definiowanie i profilowanie pojęć w (etno) lingwistyce*. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 2020.
- Narodowy Korpus Języka Rosyjskiego*, <<https://ruscorpora.ru/new/search-main.html>> (20.04.22).
- Obserwatorium Językowe Uniwersytetu Warszawskiego. Najnowsze słownictwo polskie*, <<https://nowewyrazy.pl/>> (20.04.22).
- Polska Akcja Humanitarna*, <<https://www.pah.org.pl/app/uploads/2021/03/Woda-jako-globalne-wyzwanie.pdf>> (20.04.22).
- Sketch Engine*, <<https://www.sketchengine.eu/>> (20.04.22).
- Słowa dnia*, <<http://slowadnia.clarin-pl.eu/#/default/3194>> (20.04.22).
- Słownik logistyczny*, „Logistyka”, <<https://www.logistyka.net.pl/niezbednik-logistyka/sloownik/main>> (20.04.22).
- Słownik pojęć*, Wojska Obrony Terytorialnej, <<https://terytorialsi.wp.mil.pl/sloownik/t>> (20.04.22).
- Shakin, Pavel V. “Leksema *vyzov* v sovremennom russkom yazyke: rasshireniye semanticheskoy struktury.” *Izvestiya Ural. feder. un-ta. Ser. 2: Gumanitar. nauki*, 2018, T. 20, no. 3 (178): 125–135, <<https://elar.urfu.ru/bitstream/10995/62888/1/iurg-2018-178-09.pdf>> (20.04.22) [Шакин, Павел В. “Лексема *вызов* в современном русском языке: расширение семантической структуры.” *Известия Урал. федер. ун-та. Сер. 2: Гуманитар. науки*, 2018, Т. 20, no. 3 (178): 125–135, <<https://elar.urfu.ru/bitstream/10995/62888/1/iurg-2018-178-09.pdf>> (20.04.22)].
- The Real Story of ‘Fake News’*, Merriam-Webster Dictionary, <<https://www.merriam-webster.com/words-at-play/the-real-story-of-fake-news>> (20.04.22).
- Trudovoy kodeks RF, <<https://base.garant.ru/12125268/741609f9002bd54a24e5c49cb5af953b/>> (20.04.22) [Трудовой кодекс РФ, <<https://base.garant.ru/12125268/741609f9002bd54a24e5c49cb5af953b/>> (20.04.22)].
- Waszakowa, Krystyna. “Nowe derywaty jako wymierne skutki oddziaływań zapożyczeń leksykalnych na słowotwórstwo polszczyzny XXI w.” *Jazykovedný časopis*, 2018, roč. 69, č. 3: 536–548.
- Word of the Day*, Merriam-Webster Dictionary, <<https://www.merriam-webster.com/word-of-the-day>> (20.04.22).
- Żmigrodzki, Piotr (Ed.), *Wielki słownik języka polskiego PAN*, <<https://wsjp.pl/>> (20.04.22).

BOGUMIŁ GASEK ORCID <http://orcid.org/0000-0002-9213-0181>

Uniwersytet Wrocławski

PROBLEM EKWIWALENCJI W PRZEKŁADZIE ROSYJSKIEJ SPECJALISTYCZNEJ LITERATURY SZACHOWEJ NA JĘZYK POLSKI

THE PROBLEM OF EQUIVALENCE IN THE TRANSLATION OF RUSSIAN CHESS LITERATURE INTO POLISH

This article deals with the problem of finding Polish equivalents in the translation of Russian-language special chess literature. The focus of the article is on the general characteristics of chess literature in the form of the use, along with chess terminology, of informal and slang definitions, general sports and military phraseology and elements of an artificial semiotic system in the form of chess notation, symbols and diagrams. The variability and synonymy in the field of chess vocabulary, the problem of equivalence at the level of phrasemes and the question of the translator's subject knowledge are also analyzed. The text corpora containing 37 issues of the „64 — Shakhmatnoe obozrenie” and 14 chess books, as well as examples drawn from translations of chess literature and Polish media, is used as the source material.

Keywords: chess terminology, equivalence, phraseology, chess slang, bilingual text corpora, translation.

Mało zbadanym, ale ciekawym obszarem przekładu rosyjsko-polskiego jest specjalistyczna literatura szachowa. Pod tym pojęciem rozumiem różnego rodzaju opracowania adresowane do osób grających w szachy na poziomie zawodniczym (w odróżnieniu od podręczników do nauki gry i innych prac przybliżających „królewską grę” laikom), a więc książki poświęcone teorii debiutów, w tym konkretnym otwarciom szachowym, poszczególnym wariantom, opracowania teoretyczne z zakresu teorii gry środkowej oraz końcowej, strategii, taktyki szachowej itp., a także specjalistyczne czasopisma szachowe, zawierające materiały szachowe, analizy, komentarze odnoszące się do wszystkich podanych wyżej aspektów gry i ponadto — relacje z turniejów oraz życia szeroko rozumianego świata szachowego. W swoich dalszych rozważaniach będę odwoływać się głównie do przykładów ze zgrupowanego przeze mnie zbioru 37 numerów wersji elektronicznej ro-

syjskiego miesięcznika szachowego «64 – Шахматное обозрение» z lat 2019–2022 oraz 14 wybranych rosyjskich książek szachowych¹, który tworzy szczególnego rodzaju korpus specjalistyczny rosyjskiej leksyki szachowej (dalej w tekście KRos)² i 12 numerów oficjalnego czasopisma Polskiego Związku Szachowego „Mat” z lat 2018–2019 (dalej w tekście KPol³). Jako uzupełnienie wykorzystuję dane słownikowe oraz przykłady z tłumaczeń literatury szachowej. Poza ramy niniejszego opracowania wychodzi niezwykle ciekawy i bogaty materiał ustnej komunikacji szachistów – na kanałach serwisu internetowego YouTube dostępne są setki materiałów szkoleniowych, wywiadów z szachistami, analiz partii szachowych, relacji na żywo z turniejów szachowych oraz tzw. streamów, czyli partii rozgrywanych online i jednocześnie komentowanych przez samego gracza (streamera).

Tytułem wstępu należy zaznaczyć, że tekst specjalistycznego opracowania szachowego charakteryzuje się obecnością terminologii spe-

¹ Są to: Ю.Л. Авербах, А.С. Суэтин, *Учебник шахматной игры*, Издательство Человек, Москва 2013; М. Безгодов, *Шахматная тактика: как перестать «зевать» и ошибаться*, Феникс, Ростов на-Дону 2019; Н.П. Вайзман, *Шахматы: от самообладания к победе. Шахматы глазами врача*, Russian Chess House / Русский Шахматный Дом, Москва 2019; Н. Грива, *Разноцвет*, «Надия», Полтава 2012; Н.М. Калининченко, *Курс шахматных дебютов*, Питер, СПб 2013; Н.М. Калининченко, *Уроки шахматных дебютов для юных чемпионов + упражнения*, Авером, Москва 2015; Г.Я. Левенфиш, *Книга начинающего шахматиста*, Альпина Диджитал, Москва 2017; Л. Листенгартен, М. Ходарковский, *4-х ладейные окончания*, Спорт Москва 2016; И. Немцев, *Дебют Эльшада или универсальный репертуар для быстрых шахмат и блица*, Russian Chess House / Русский Шахматный Дом, Москва 2017; М. Е. Ошеров, *Психология шахматной борьбы*, Russian Chess House/ Русский Шахматный Дом, Москва 2017; Е.Е. Чужакин, *Система Чужакина + 150 пунктов рейтинга*, Издательский Дом Астра, Тула 2012; Н. Г. Яковлев, *Найди лучший план! Задачник*, т. 2, Бионт, СПб 2006.

² Miesięczniki szachowy zawiera materiały szkoleniowe, analizy, komentarze i relacje z turniejów szachowych tworzone przez arcymistrzów, zawodników, trenerów. Z kolei książki szachowe zostały zróżnicowane pod względem tematyki – są to opracowania z zakresu teorii debiutów, gry środkowej, końcówek szachowych, taktyki, strategii oraz szachowej psychologii. Wszystkie książki zostały napisane przez autorów rosyjskojęzycznych i wydane w Rosji. Nie ma wśród nich przekładów (w celu uniknięcia powielania ewentualnych przejawów interferencji i tzw. śladów tłumacza), ponadto są to prace różnych autorów, co powinno zminimalizować oddziaływanie konkretnego idiolektu. Wydaje się zatem, że jest to korpus zrównoważony. Objętość to około 17 milionów słów.

³ Jest to ze względu na mniejszą dostępność materiałów w języku polskim w wersji elektronicznej mniejszy korpus, natomiast jego zastosowanie w danym przypadku ma charakter pomocniczy.

cjalistycznej (m.in., nazwy faz gry (**дебют** — debiut, **миттельшпиль** — gra środkowa, **эндшпиль** — końcówka), otwarć szachowych (np. **каталонское начало** — partia katalońska), bierek (**пешка** — pionek, **король** — król itd.), posunięć (np. **взятие на проходе** — bicie w przelocie). Podobnie jak w przypadku innych tekstów napisanych w języku specjalistycznym zawiera on elementy „sztucznego kodu semiotycznego”⁴ w postaci notacji szachowej (w starszych publikacjach szachowych literowe oznaczenia figur, w większości nowszych — oznaczenia graficzne oraz literowo-cyfrowe oznaczenia pól), powszechnie przyjęte symbole zastępujące/bądź uzupełniające komentarz, np. + szach, ! — silne posunięcie itd. oraz diagramy. W testach tego typu obecne są nie tylko terminy i frazemy języka specjalistycznego, ale również ich potoczne, profesjonalne i żargonowe synonimy, np. **антимеранский вариант** i **антимеран**; **эндшпиль с разноцветными слонами** i **разноцвет**. Ponadto charakterystyczne jest użycie leksyki nacechowanej i uciekanie się do frazematyki innych dyscyplin sportowych (często sportów walki, jak w charakterystycznym przykładzie: «Но во второй блицпартии проведший весь раунд в обороне, порой **прижимавшийся к кантам боец сумел нанести нокаутирующий удар!**»⁵), stosowanie metafor, zwłaszcza odnoszących się do wojny/bitwy⁶ (por. «Теперь в случае Kb2 слону есть куда отступить, так что ладья освобождена **от обязанности караулить** это поле. **Артиллерия выдвигается** на будущий **театр военных действий!**»⁷). Na rozwój leksyki szachowej wpływają zmiany tech-

⁴ Porównajmy ze znanym stwierdzeniem Wandy Zmarzer: „język specjalistyczny zawsze jest wspomagany za pośrednictwem co najmniej jednego sztucznego kodu semiotycznego”. W. Zmarzer, *Estetyka języków specjalistycznych*, w: A. Wołodźko-Butkiewicz, W. Zmarzer (red.), *Glottodydaktyka i jej konteksty interkulturowe*, Wydawnictwo Studia Rossica, Warszawa 2006, s. 77.

⁵ E. Глейзеров, *Непобедимый и легендарные*, „64 — Шахматное обозрение” 2020, nr 8 (1234), s. 17.

⁶ Aleksiej Jelistratow charakteryzuje język sportowców w następujący sposób: «Для спортсменов, чья деятельность связана с борьбой, конкуренцией, соперничеством, использование военной лексики закономерно. Они проводят атаки и контратаки, защищаются, маневрируют, осаждают соперника, совершают рейды в тыл, торжествуют победу и т.д.» А.А. Елистратов, *Военная лексика в языке спорта*, „Русская речь” 2005, nr 3, s. 64 <https://russkayaarech.ru/ru/archive/2005-2/64-69> (18.03.2022), dodając przy tym, że: „Читая описания шахматных партий, трудно отделаться от впечатления, что речь идет не просто о шахматной борьбе, а о настоящей битве” (tamże, s. 65).

⁷ E. Глейзеров, *Два матча по разной цене*, „64 — Шахматное обозрение” 2020, nr 6 (1232), s. 33.

nologiczne — komputeryzacja szachów (od czasu słynnego meczu Kasparow — „Deep Blue”, w którym komputer po raz pierwszy wygrał z aktualnym mistrzem świata mecz w szachach klasycznych minęło już 25 lat, i najlepsi szachiści zdążyli pogodzić się z tym, że maszyna jest od nich silniejsza⁸, co znalazło odzwierciedlenie w języku szachów — pojawiły się takie określenia jak **человеческий ход**, **нечеловеческий ход** (odpowiednio — o posunięciu charakterystycznym dla człowieka, a nie maszyny i o posunięciu, którego raczej nie wykona człowiek w odróżnieniu od komputera). O „żywym” szachiście zwykło się mówić **белковый шахматист**, co warto zilustrować ciekawym przykładem: «А тем временем «белковые» чемпионы все менее интересны широкому кругу любителей, способных щелкать сложнейшие шахматные загадки простым нажатием кнопки на ноутбуке»⁹.

Bezpośredni wpływ komputerowych szachów na ów wyspecjalizowany język to pojawienie się takich jednostek jak np. **первая линия [компьютера/движка]**, a więc kontynuacja wskazywana przez komputer jako najsilniejsza. Na język szachów wpływ może mieć również komunikacja na gromadzących setki tysięcy graczy z całego świata internetowych platformach szachowych (np. www.lichess.org¹⁰, www.chess.com i in.).

⁸ Przebiegowi meczu, przyczynom swojej porażki oraz teraźniejszości i przyszłości relacji „człowiek — maszyna” Kasparow poświęcił oddzielną książkę: Г. Каспаров, *Человек и компьютер. Взгляд в будущее*, przeł. И. Евстигнеева, Альпина Паблишер, Москва 2017.

⁹ И. Мойжесс, *О работе и рыбке*, „64 — Шахматное обозрение” 2019, nr 4 (1218), s. 63.

¹⁰ Zauważmy, że menu takich platform jest tłumaczone na poszczególne języki z angielskiego. W „narodowych” wersjach językowych można odnaleźć przykłady odejścia od standardowych terminów przyjętych w danym języku, np. na www.lichess.org zakładka w języku angielskim „quick paring” ma polski odpowiednik **parowanie**, chociaż w polskim Kodeksie szachowym używano wymiennie terminu **kojarzenie par**, np. „System **kojarzenia par** oraz tempo gry muszą być też określone z odpowiednim wyprzedzeniem przed rozpoczęciem zawodów A. Filipowicz (red.), *Kodeks szachowy*, Polski Związek Szachowy, Warszawa 2007, s. 5, http://pliki.pzszach.pl/komisje/kolegium_sedziow/pzszach.org.pl/kodeks_szachowy_2007.pdf i **kojarzenie** — „**Kojarzenia** pierwszej rundy powinny być ogłoszone natychmiast po losowaniu (tamże, s. 6)”. Popularność platformy może sprzyjać utrwaleniu się nowego ekwiwalentu. Właśnie **parowanie** a nie **kojarzenie** pojawia się w polskiej wersji językowej w jednej ze scen popularnego serialu „Netflix” — *Queen’s Gambit*. Natomiast w rosyjskiej wersji wspomnianej platformy mamy jeszcze inny odpowiednik — **быстрый старт**, chociaż w rosyjskich regulaminach turniejów szachowych stosuje się zazwyczaj

Analiza porównawcza rosyjskiej i polskiej leksyki szachowej wskazuje na dużą zbieżność. Widoczne są analogie na poziomie nazewnictwa debiutów — w większości przypadków konstrukcji przymiotnikowo-rzeczownikowej na przykład **голландская защита** — obrona holenderska, lub konstrukcji rzeczownik + forma dzierżawska nazwiska, np. **защита Нимцовича** — obrona Nimtzwowitscha, obecności tożsamych zapożyczeń w sferze terminologii, np. **фианкетто** — fianchetto, **цугцванг** — zugzwang, **блиц** — blitz, zbliżonej frazematyki, np. **техника реализации преимущества** — technika realizacji przewagi. Niekiedy można wskazać analogie również w obrębie żargonu. Porównajmy *ofic.* **белопольный слон** — **goniec białopolowy** i **белопольник** — **białopolak**. Jednak i tutaj można dostrzec potencjalne trudności przekładowe, które sprowadzą do kilku przypadków.

WARIANTY I SYNONIMY TERMINÓW A DOBÓR EKWIWALENTÓW

Teksty specjalistyczne winna cechować spójność i jednoznaczność, jednak zasada „jedno pojęcie — jeden termin” nie jest przestrzegana w praktyce, co uzasadniają również teoretycy¹¹. W literaturze przedmiotu wskazuje się na to, że wariantywność terminologiczna jest zjawiskiem naturalnym, co potwierdzają np. słowa Władimira Lejczika: «По существу, термин — это во многих случаях — совокупность вариантов»¹².

Dla naszych dalszych rozważań istotne jest rozróżnianie dubletów terminologicznych, a więc wariantów tego samego terminu, które

---

составление пар (zob. np. *Регламент Соревнования по шахматам в программе Московских Студенческих Спортивных Игр*. https://moscowchess.org/stat/files/reglament_shahmaty_o.pdf).

¹¹ Warto przytoczyć dłuższą wypowiedź Mariusza Górnicza: „Przedstawiciele szkoły wiedeńskiej propagowali zasadę jedno pojęcie — jeden termin, w związku z czym dążyli do usunięcia tzw. dubletów terminologicznych. Do tej pory taki postulat pojawia się w publikacjach zorientowanych normatywnie, podczas gdy przedstawiciele podejścia lingwistycznego, badający nie terminologię, lecz terminy, podkreślają znaczenie synonimii terminologicznej jako sposobu akcentowania (profilowania) różnych aspektów oznaczanego pojęcia”. M. Górnicz, *Wewnątrzjęzykowe uwarunkowania zapożyczeń technolektalnych w język polskim*, Wydawnictwo Naukowe Instytutu Komunikacji Specjalistycznej i Interkulturowej. Uniwersytet Warszawski, Warszawa 2019, s. 82–3.

¹² В. М. Лейчик, *Терминоведение: предмет, методы, структура*, Либроком, Москва 2009, с. 74.

oznaczają to samo pojęcie i mogą być stosowane zamiennie oraz synonimów, które, co prawda oznaczają te same pojęcia, ale różnią się pod względem charakterystyki pragmatycznej. Do tej pierwszej kategorii zaliczyłbym jednostki oznaczające to samo pojęcie, które co prawda zazwyczaj można zróżnicować pod względem struktury (np. jednosłowne *vs.* ponadwyrazowe), etymologii czy niuansów użycia, ale cechy różnicujące są na tyle nieznaczące, że w użyciu praktycznym nawet w tekście specjalistycznym mogą być one w wielu kontekstach stosowane zamiennie, np. **окончание** i **эндшпиль**. Należy zauważyć, że w przypadku wariantów mamy często do czynienia z wzajemną zamienialnością również wielowyrazowców — por.: **пешечный эндшпиль**; **ладейный эндшпиль** i **пешечное окончание**; **ладейное окончание**. Możliwość zamiennego użycia ma dodatkową zaletę — nawet w tekście specjalistycznym można uniknąć nużącej jednostajności. W przypadku gry w szachy za tekst, w którym należy zachować pełną ścisłość i jednoznaczność terminologiczną, uznałbym przepisy gry¹³ za dokument zawierający wiążące dla dyscypliny regulacje. W opracowaniach specjalistycznych, będących przedmiotem naszych rozważań, nie jest to już tak oczywiste. Podręcznik strategii czy opublikowany komentarz do partii szachowej powinny zainteresować odbiorcę. Walory stylistyczne tekstu nie są tu bez znaczenia¹⁴, nie dziwi więc zamiennie użycie wariantów terminów. Porównajmy: «Грань между дебютом и **миттельшпилем** стерлась, и знание дебютной теории теперь немислимо без анализа проблем **середины игры**»¹⁵, gdzie w obrębie jednego

¹³ *Правила шахмат ФИДЕ*, <http://chess.sainfo.ru/lawsr.html?ysclid=l17scjtui4> (18.03.2022).

¹⁴ Do następujących wniosków dochodzi rosyjska badaczka terminologii szachowej Lina Awakowa: „Стиль специальных шахматных текстов несколько отличается от научного и сближается с публицистическим. Это связано с тем, что подобные тексты предназначены для широкого круга шахматистов и содержат множество эмоционально-экспрессивных языковых средств, с одной стороны, призванных реализовать функцию воздействия на читателя, с другой — определяемых характером самой игры, ее зрелищностью, противоборством сторон. Л.А. Авакова, *Особенности функционирования шахматных терминов в специализированном контексте*, „Вестник Адыгейского государственного университета. Серия 2: Филология и искусствоведение” 2007, №2, <https://cyberleninka.ru/article/n/osobennosti-funktsionirovaniya-shahmatnyh-terminov-v-spetsializirovannom-kontekste> (19.03.2022).

¹⁵ Л.М. Слущкий, М.И. Шерешевский, *Контуры эндшпиля*, Физкультура и спорт, Москва 1989, с. 4.

zdania mamy dwa różne określenia gry środkowej **миттельшпиль** i **середина игры**.

Porównanie tytułów prac rosyjskich traktujących o grze środkowej¹⁶ wskazuje, że wiele z nich wykorzystuje termin **миттельшпиль** — 17¹⁷ i jedynie trzy wielowyrazowiec **середина игры**¹⁸ (w obydwóch przypadkach pomijam wznowienia poszczególnych książek), relacja w KRos wynosi odpowiednio 105 do 38. Inne proporcje niż w przypadku tytułów książek łatwo wyjaśnić — aż 35 przypadków użycia terminu **середина игры** pochodzi z włączonego do KRos dzieła *Учебник шахматной игры*¹⁹, które jest wspólnym wydaniem książek Jurija Awerbacha *Школа середины игры* i *Школа эндшпиля* oraz Aleksieja Suetina *Школа дебюта*. Wymienieni arcymistrzowie posługują się głównie tytułowym określeniem książki Awerbacha. Uwzględniając zatem znaczną przewagę użycia terminu **миттельшпиль** w KRos, można założyć, że oba terminy mogą być stosowane wymienne, ale wielowyrazowiec jest mniej poręczny w użyciu i jego okazjonalne stosowanie we współczesnych tekstach jest głównie podyktowane dążnością do zróżnicowania tekstu pod względem stylistycznym.

Inaczej niż warianty należy traktować synonimy terminów, a więc zamiennie stosowane określenia, różniące się jednak charak-

¹⁶ Korzystam tu z bardzo obszernego (2344 pozycje), sporządzonego przez nieznanego autora wykazu literatury szachowej w języku rosyjskim: *Русская шахматная библиотека — Полный Список (2344 наименований)* <https://www.scribd.com/document/529986076/%D0%A0%D1%83%D1%81%D1%81%D0%BA%D0%B0%D1%8F-%D0%A8%D0%B0%D1%85%D0%BC%D0%B0%D1%82%D0%BD%D0%B0%D1%8F-%D0%91%D0%B8%D0%B1%D0%BB%D0%B8%D0%BE%D1%82%D0%B5%D0%BA%D0%B0-%D0%9F%D0%BE%D0%B%D0%BD%D1%8B%D0%B9-%D0%A1%D0%BF%D0%B8%D1%81%D0%BE%D0%BA-2344-%D0%9D%D0%B0%D0%B8%D0%BC%D0%B5%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D0%BD%D0%B8%D0%B9> (20.04.2022).

¹⁷ Dla porządku wymienię kilka: И.З. Бондаревский, *Комбинации в миттельшпилье*, Физкультура и спорт, Москва 1960; А.А. Галкин, *Недооценка контригры соперника. Миттельшпиль*, Дорофеева Анна Геннадьевна, Москва 2020; А.С. Суэтин, *Дебют и миттельшпиль*, Беларусь, Минск 1980; Н. Г. Яковлев, *Шахматы. План в миттельшпилье*, Russian Chess House/Русский шахматный дом, Москва 2014; Ю. Р. Якович, *Сицилианский миттельшпиль: атаки на разных флангах*, Парето-Принт, Москва 2013.

¹⁸ Ю.Л. Авербах, *Школа середины игры*, Терра — Спорт, Москва 2001; Е.А. Зноско-Боровский, *Теория середины игры в шахматах*, Academia, Ленинград 1925; А.С. Суэтин, *Середина игры в шахматной партии*, Госиздат БССР, Минск 1961.

¹⁹ Ю.Л. Авербах, А.С. Суэтин, *Учебник шахматной игры*, Человек, Москва 2013.

terystyką pragmatyczną, np. **староиндийская защита** — *pot. староиндийка* — *żarg. старушка*. Tego typu ciągi bliskoznaczników mogą zawierać jednostki należące do różnych rejestrów stylistyczny i jednostki o strukturze jedno- i ponadślownej. Porównajmy: oficjalne **испортить пешечную структуру** i *żarg. испортить причёску*. W procesie ustalania polskich ekwiwalentów musi zostać uwzględniany problem wariantowości i synonimii, gdyż brak precyzji na poziomie niuansów stylistycznych i odcieni znaczeniowych wpłynie na adekwatność przekładu całego tekstu. Nie zawsze można wskazać odpowiedniki drugojęzyczne o zbliżonej charakterystyce pragmatycznej. W pierwszym przypadku na przeszkodzie stoi inna tradycja nazewnicza *ros. староиндийская защита* to po polsku **obrona królewsko-indyjska**; *староиндийка* — może być częściowo oddane przez bardziej potoczne — **królewsko-indyjska**, ale brak *żarg.* odpowiednika dla *старушка*.

Brak precyzji w doborze ekwiwalentów jest widoczny w bardzo tradycyjnym źródle informacji, jakim dla tłumacza mogą być tak zwane wielkie słowniki dwujęzyczne, które z racji swojego niespecialistycznego charakteru odnotowują tylko pojedyncze terminy (przede wszystkim nazwy figur szachowych), podając jako równoważne oficjalne i potoczne nazwy figur szachowych. W trzech „wielkich” słownikach rosyjsko-polskich jako odpowiedniki *ros. слон* proponuje się *pol. goniec, laufer*²⁰ bez wskazania, że tylko pierwsza jednostka to oficjalna nazwa figury, natomiast druga to określenie zwyczajowe, spotykane przede wszystkim w mowie amatorów. Właściwa relacja przekładowa to **слон** — **гонiec** i ewentualnie *przest., nieofic. офицер* — **laufer**. Również inne figury mają oprócz oficjalnej nazwy potoczny synonim: **ферзь** i **королева**; **дама** — *pol. hetman* oraz **крółówка**²¹ i **дama**, a także **ладья** i **тура** — **wieża**, natomiast

²⁰ Zapis interesującej nas części haseł wygląda następująco w poszczególnych słownikach: A. Mirowicz, I. Dulewiczowa, I. Grek-Pabisowa, I. Maryniakowa, *Wielki słownik rosyjsko-polski*, t. 1–2, wyd. VI, Wiedza Powszechna, Warszawa, 1999: **слон** *szach.* goniec, laufer; J. Wawrzyńczyk (red.), *Wielki słownik rosyjsko-polski z kluczem polsko-rosyjskim*, PWN, Warszawa 2004: **слон** (в шахматах) goniec/laufer; S. Chwatow, M. Timoszuk, E. Szędzielorz, B. Walczak-Seroczyńska, *Wielki słownik polsko-rosyjski, rosyjsko-polski*, Rea, Warszawa, 2008: **слон** (шахматная фигура) goniec, laufer.

²¹ W *Encyklopedii Szachy od A do Z* znajdziemy następujący komentarz na temat nazwy najsilniejszej figury szachowej: „**królowa** — albo hetman nazwa używana jeszcze dziś (w nieoficjalnej terminologii szachowej), a dawniej na równi z nazwą *dama*” (W. Litmanowicz, J. Giżycki, *Szachy od A do Z*, t. 1, a-m, Sport i Turystyka, Warszawa, 1987, s. 480). Jak widać, już w publikacji wydanej w 1986 roku

brak jest polskiego potocznego synonimu. Szczególnie dużą liczbę nominacji w języku rosyjskim można odnotować dla figury o oficjalnej nazwie **конь**. Arcymistrz, dziennikarz i autor literatury szachowej Genna Sosonko przytacza liczne synonimy używane przez petersburskiego mistrza Czapukajtisa: «элита фауны доски; горбунок; лошадь; скакун; мерин; кляча»²². Niektóre z podanych jednostek mają charakter autorski, natomiast potwierdzenie tekstowe w KRos uzyskałem dla: **лошадь** i **скакун**. W polskiej terminologii oficjalnej **конь** to wyłącznie **skoczek**, natomiast nieoficjalne, to również **koń**, **konik**, *žart.* **kobyła**, **rumak**. Użycie wspomnianych synonimów jest rozpowszechnione wśród miłośników „królewskiej gry”, ale także w nieoficjalnej komunikacji zawodowych szachistów.

Jedyny znany mi rosyjsko-polski i polsko-rosyjski słownik leksyki szachowej — *Szachy: słownik rosyjsko-polski z kluczem polsko-rosyjskim*²³, mimo że jest opracowaniem specjalistycznym, również zawiera przykłady ciągów synonimów, np. **слоновый эндшпиль** — **końcówka gońcowa**; **końcówka laufrowa** bez jakichkolwiek dodatkowych informacji różnicujących/niuansujących ich użycie (kwalifikator, egzemplifikacja tekstowa).

Wariantywność nie zawsze musi prowadzić do poliekwiwalencji w przekładzie. Niekiedy dwa warianty terminu mogą mieć jeden odpowiednik polski, np. wzmiankowane już **окончание** i **эндшпиль** to najczęściej **końcówka**. Możliwa jest również **gra końcowa**, ale w takim samym stopniu dla pierwszego, jak i drugie-

---

zwracano uwagę na historyczny charakter nominacji **królowa** i **dama** oraz na ich przynależność do nieoficjalnej terminologii szachowej. W procesie kształtowania się współczesnej terminologii szachowej wspomniane nominacje utraciły charakter terminologiczny, ustępując miejsca nazwie oficjalnej — **hetman**, i pozostając w użyciu w komunikacji amatorów, a niekiedy również w potocznym użyciu przez ekspertów.

²² Г. Сосонко, *Предисловие*, w: Г. М. Чепукайтис, *Спринт на шахматной доске: как победить в блице*, Russian Chess House, Москва 2010, s. 10.

²³ Z. Fedus, *Szachy: słownik rosyjsko-polski z kluczem polsko-rosyjskim*, Arkot Artur Kotuński, Wrocław 2014 to część serii niewielkich broszur poświęconych różnym dyscyplinom sportowym, ale również składowa dwóch dużych opracowań wspomnianego autora (Z. Fedus, *Wielki słownik sportowy polsko-rosyjski*, Takt, Warszawa 2007; Z. Fedus, *Wielki słownik sportowy rosyjsko-polski*, Takt, Warszawa 2005). Wspomniana broszura to słownik dwujęzyczny nie zawierający materiału ilustracyjnego, ale notujący znaczną liczbę frazemów, np. nazw debiutów, w dość tradycyjny sposób prezentowana jest w nim poliekwiwalencja — odbiorca nie otrzymuje wskazówek pozwalających na różnicowanie/niuansowanie wariantów poszczególnych odpowiedników.

go odpowiednika, natomiast w przypadku dookreślenia **пешечный эндшпиль/пешечное окончание** — **końcówka pionowa**. Istnienie wariantów w języku wyjściowym nie zawsze wymaga różnicowania odpowiedników w przekładzie. Natomiast synonimia zazwyczaj taką koniczność powoduje. Porównajmy **ладейное окончание/ладейный эндшпиль** — **końcówka wieżowa**, ale już **ладейник** — **wieżówka**.

Rozpatrzmy to stwierdzenie na konkretnym przykładzie: **шахматная доска** lub **доска** — **szachownica** to warianty, przy czym pierwsze określenie ze względu na swoją dwusłowną strukturę spotykane jest w tekstach rzadziej²⁴. W tym, jak i w wielu innych przykładach widoczna jest naturalna tendencja do kompresji terminów. Ponadto jednosłowna nominacja występuje jeszcze w innym znaczeniu ‘miejsca w drużynie szachowej’, np. **играть на третьей доске; золотая медаль на первой доске; лучшая женская доска**. Polski odpowiednik to **szachownica**, również w drugim znaczeniu — dla podanego wyrażenia jest to: **grać na trzeciej szachownicy**. Natomiast w języku szachistów (być może pod wpływem rosyjskiego) funkcjonuje również określenie **deska**²⁵. Nie jest ono notowane w tym znaczeniu przez słowniki polszczyzny ogólnej, natomiast w KPol znajdziemy poświadczenia tekstowe dla rozpatrywanego znaczenia, zatem można mówić nie tylko o relacji **доска** — **szachownica** (w obydwóch znaczeniach), ale również **доска** — **deska**. Na możliwość zastosowania takiego ekwiwalentu wskazują takie przykłady użycia jak np. „Przed wszystkim warto zauważyć, że nigdzie na horyzoncie nie widać posunięcia, które w jasny i klarowny sposób wyjaśniłoby sytuację **na desce** na ich korzyść”²⁶; „Zdemotywowani przez lidera drużyny Kacpra Pioru-

²⁴ Natomiast w przywoływanych już wcześniej przepisach gry to przede wszystkim **шахматная доска**.

²⁵ Odróżniłbym od tej jednostki wyrażenie **deska szachowa**, będące prawdopodobnie kalką z rosyjskiego, które piętnował Walery Pisarek w *Słowniku języka niby-polskiego* (W. Pisarek, *Słownik języka niby-polskiego, czyli błędy językowe w prasie*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław 1978), zawierającego analizę rozpowszechnionych błędów prasowych. Warto w całości przytoczyć wspomniane hasło: „**DESKA SZACHOWA** — po polsku: *szachownica*. Np.: „Na desce szachowej (o *na szachownicy*) kłamstwo i obłuda mają krótki żywot”. „Jeżeli popełnisz błąd, niekoniecznie szachowy, powiedzmy czysto ludzki błąd na przykład zlekceważenie przeciwnika — z pewnością poniesiesz karę przy szachowej desce (o *szachownicy*)”. Ostatni przykład sugeruje, że po niby-polsku gra w szachy toczy się nie na szachownicy, ale przy szachowej desce” (tamże, s. 20).

²⁶ W. Morenda, *Trening liczenia wariantów (II)*, „Mat” 2018, nr 5–6 (77–78), s. 55.

na, który zakończył swój pojedynek remisem po 18 posunięciach, gorzowanie na kolejnych **deskach** byli bezradni, przegrywając aż trzy partie²⁷”.

EKWIWALENCJA NA POZIOMIE FRAZEMATYKI

Badanie tekstów o tematyce szachowej wskazuje na to, że w leksyce szachowej znaczące miejsce zajmują różnego rodzaju frazemy²⁸, których nie można sprowadzić jedynie do dwusłownych nazw debiutów, końcówek szachowych czy pozycji. Są wśród nich wielokomponentowe jednostki stricte szachowe (np. **начать атаку на королевском фланге; разрушить пешечную цепь противника; добиться преимущества в развитии; у чёрных попрятнее** i in.), ale również przytaczana już frazematyka ogólnosportowa czy wojskowa, po którą stale sięgają autorzy opracowań szachowych. Analiza specjalistycznej literatury szachowej pozwala na stwierdzenie różnego stopnia formuliczości różnych typów tekstów — zbiory zadań szachowych napisane są z zastosowaniem kilkunastu — kilkudziesięciu odtwarzalnych wielowyrazowców — pod pozycją na diagramie umieszcza się konkretny frazem, np. **ход чёрных; мат в 2 хода; белые начинают и выигрывают** itp. W innych typach publikacji szachowych, zawierających spójny tekst, można wskazać konkretne fragmenty, w których używa się standardowych i zazwyczaj wielokrotnie powtarzanych w obrębie konkretnej książki formuł. W zasadzie komentarz większości partii można zakończyć więc jedną z trzech jednostek²⁹ odtwarzalnych: **ничья, белые сдались** lub **чёрные сдались** (w partiach na wysokim

²⁷ A. Modzelan, A. Czerwoński, *Ekstraliga* 2018, „Mat” 2018, nr 4 (76), s. 10.

²⁸ Używam tego terminu w znaczeniu zaproponowanym przez Wojciecha Chlebę: „frazemem jest ta forma językowa, której mówiący regularnie używają dla zwerbalizowania tego, co w danej chwili chcą powiedzieć, która więc w określonej sytuacji jest zwyczajowo reprodukowana dla wyrażenia danej wiązki sensów”. W. Chlebda, *Idiomatykon 4: gdzie jesteśmy, dokąd zmierzamy (i parę zdań o tym, skąd przychodzimy)*, w: W. Chlebda (red.), *Podręczny idiomatykon polskorośyjski. Z. 4*, Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego, Opole 2009, s. 15.

²⁹ W tym miejscu ze względu na pierwszy podany przykład należałoby posłużyć się terminem Wojciecha Chlebdy — reprodukt, który będąc jednostką odtwarzalną, może mieć formę jednosłowną. Więcej o terminach „frazem” i „reprodukt w koncepcji tego badacza: W. Chlebda, *Reprodukowalność, reprodukcja, reprodukt* w: W. Chlebda, J. Tarsa (red.), *Frazeologia a reprodukowalność w teorii i w praktyce komunikacyjnej. Problemy — metody analizy — opis*, Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, Białystok 2020, s. 40–41.

poziomie **mat** i **pat** zdarzają się rzadko). Można wyrazić jeden z wymienionych komunikatów w sposób mniej szablonowy, np. **чёрные сложили оружие; чёрные признали свое поражение**³⁰. Są to rzadziej używane, jednakże również reprodukowalne środki języka. Rozpatrując kwestię doboru polskich odpowiedników, trzeba zauważyć, że podobnie w polskich tekstach można wskazać katalog najczęściej wyrażanych sensów (np. stwierdzenie porażki; przegranej pozycji itp.), przy czym ich część może być wyrażana na wiele, ale najczęściej odtwarzalnych i powtarzalnych, sposobów. W procesie tłumaczenia, który różni się od ustalania odpowiedników izolowanych jednostek na potrzeby słownikarskie³¹ dokonuje się operacji na całym tekście, który jest przekładany w określonym czasie, celu i z myślą o określonym odbiorcy. Tradycyjnie w pracach przekładoznawczych w kontekście ustalania ekwiwalentów operuje się pojęciem transformacji/technik translatorycznych. Ich typologia jest dość zróżnicowana, zwróciłbym jednak uwagę na względność samego zjawiska — tłumacz bowiem nie dokonuje przekształceń tekstu wyjściowego, ale tworzy nowy tekst w języku docelowym na podstawie tekstu wyjściowego. Stąd też w tłumaczeniu, które jest zawsze wtórnym aktem komunikacji³², tzn. tworzonym na podstawie wcześniej powstałego tekstu, owa reprodukowalność zawiera się w tekście wyjściowym, a w innym (docelowym) systemie językowym często mamy do czynienia nie tyle z odpowiednikami powsta-

³⁰ Frazem jako jednostka przekładu może składać się z wielu komponentów — por. dla tej samej „wiązki sensów”: **чёрным ничего другого не осталось, как признать свое поражение**. Rozważania o jego granicach można/należy prowadzić przy podejściu leksykograficznym, natomiast przytoczony wielowyrzowiec może zostać użyty jako odpowiednik w całości.

³¹ Różnice pomiędzy podejściem leksykograficznym i tekstowym do ekwiwalencji z odwołaniem się do prac — odpowiednio — Wojciecha Chlebdy i Romana Lewickiego analizuje Andrzej Charciarek: A. Charciarek, *Korpus równoległy a ekwiwalentyzacja*, „Przegląd Rusycystyczny” 2022, nr 1 (177), s. 67–69.

³² Przytoczmy definicję przekładu Julii Gurowej, podkreślając wyłuszczeniem kluczowe w kontekście powyższych rozważań stwierdzenie: «Перевод — это первоначально процесс межъязыковой и межкультурной коммуникации, при котором в результате анализа исходного текста создаётся вторичный переводной текст, заменяющий исходный, выражающий подобную коммуникативную установку в новой культурно-языковой среде». Ю.И. Гурова, *Перевод. Воссоздание внутренней смысловой программы и единого смысла текста как основа моделирования процесса перевода*, Реноме, Санкт-Петербург 2010, s. 5.

łymi w wyniku transformacji³³, ile z doborem gotowych jednostek o określonym kształcie, używanych do wyrażania pewnego sensu w określonej sytuacji w sposób powtarzalny. A te same „wiązki sensów” w języku przekładu mogą mieć różną formę i być wyrażane za pomocą więcej niż jednego frazemu. Jeśli uwzględnić ten fakt (łącznie z potencjalną wielością frazemów w języku wyjściowym i docelowym), otrzymamy wyjaśnienie często spotykanej w przekładzie różnokształtności i wariantywności odpowiedników. Rozpatrzmy to stwierdzenie na konkretnym przykładzie: *ros. за доской* — ma dwa zasadnicze odpowiedniki polskie — **przy szachownicy** oraz **podczas gry**. Każdy z nich ma jednak swoje warianty — są to odpowiednio: **przy desce** i w **czasie gry**. Przytoczmy ilustrację z utworzonego przeze mnie niewielkiego dwutekstu:

А. Чернин, анализирувавший этот вариант за белых, пошел по тому же пути, что и я, встретился с той же неприятной новинкой (возможно, найденной У. Брауном непосредственно **за доской**), но в отличие от меня сыграл 24. G:e5 и потом в мучениях долго делал ничью³⁴.

Aleksander Czernin, który analizował ten wariant dla białych, szedł tą samą drogą co ja i spotkał tę samą nieprzyjemną nowinkę (możliwe, że Brown znalazł ją **podczas partii**), jednak w odróżnieniu ode mnie zagrał 24.W:e5 i potem w meczarniach długo walczył o remis³⁵.

W tym przykładzie można dostrzec zmodyfikowaną pod względem gramatycznym parę przekładową: **найти за доской** (w odróżnieniu od wybrania zawczasu przygotowanej kontynuacji) i **найти за доской** **podczas partii**. Obserwacja praktyki translatorycznej pozwala sądzić, że wariantów odpowiedników jest jeszcze więcej. Porównajmy przykład zaczerpnięty z *Polsko-rosyjskiego i rosyjsko-polskiego Korpusu równoległego Uniwersytetu Warszawskiego*³⁶.

³³ Parę przekładową **взялся — ходи** i **dotknięta idzie** można tradycyjnie rozpatrywać w kategoriach transformacji gramatycznej, jednak moim zdaniem właściwsze z praktycznego punktu widzenia jest uznanie, że zasada, zgodnie z którą dotkniętą bierką należy wykonać posunięcie, jest stale wyrażana w języku polskim przy pomocy frazemu **dotknięta idzie**, a w rosyjskim: **взялся — ходи**. W przekładzie ma więc miejsce użycie jednostki w gotowym kształcie, zadanej przez system.

³⁴ М. Дворецкий, А. Юсупов, *Секреты дебютной подготовки*, Фолио, Москва 1996, s. 68.

³⁵ М. Dworecki, А. Jusupow, *Metody приготовления дебютowego*, przeł. В. Zerek, Wydawnictwo RM, Warszawa 2016.

³⁶ *Polsko-rosyjski i rosyjsko-polski Korpusu równoległego Uniwersytetu Warszawskiego*, <http://pol-ros.polon.uw.edu.pl> (28.03.2020).

PROBLEM EKWIWALENCJI...

То она стояла **над доской**, когда он играл с кем-нибудь в шахматы, и на-
прашивалась играть с ним сама и обучаться у него дебютам³⁷.

To przystawała sobie **obok stolika** w klubie, kiedy Szczagow grał z kimś w sza-
chy, i sama chciała zagrać albo prosiła, żeby nauczył ją szachowych otwarć³⁸.

Można przypuszczać, że tłumacz próbował uniknąć powtórzenia
(w rosyjskim **доска** i **шахматы** — po polsku **szachownica** i **sza-
chy**) i dlatego zdecydował się na użycie metonimii — szachownicę zwy-
kle ustawia się na stoliku, spotyka się też określenie stolik szachowy.
Wnoszę zatem, że dopuszczalna jest również relacja przekładowa **за
доской** — **przy stoliku** i **за доской** — **przy stoliku szachowym**.

WIEDZA SPECJALISTYCZNA A USTALANIE EKWIWALENTÓW

Interpretacja tekstu wyjściowego i dokonywanie przekładu wymaga-
ją od tłumacza posiadania wiedzy specjalistycznej w zakresie tekstu
wyjściowego. Ciekawą ilustracją danego stwierdzenia jest tłumacze-
nie komentarza Siergieja Kariakina uzasadniającego przyczyny po-
rażki Jana Niepomniaszczego w niedawnym (2021) meczu o mistrzo-
stwo świata opublikowane na portalu sport.onet.pl:

„Myślę, że to kwestia psychologii i nerwów. Niepomniaszczij, który wygrał
wszystkie turnieje w ciągu ostatnich dwóch lat i grał wyjątkowo dobrze, teraz
ziewał w niemal każdym **meczu** z Carlsenem. To absolutnie niewytłumaczal-
ne” — mówił portalowi chess.com Siergiej Karjakin, który pomagał Rosjaninowi
w przygotowaniach do mistrzowskiego starcia³⁹.

Tekst w języku polskim jest spójny i logiczny, jednak szachistę
władającego językiem rosyjskim może zastanowić, czy rzeczywiście
mowa jest o zmęczeniu, znudzeniu, czy też nonszalancji rosyjskiego
szachisty, których wyrazem mogłoby być „ziewanie”. Przytoczmy za-
tem słowa Kariakina woryginale:

³⁷ A. Солженицын, *В круге первом*, t. 1, <[http://polros.polon.uw.edu.pl/search-
results/searchwru.php?stringru=%D1%88%Do%Bo%D1%85%Do%BC%Do%Bo%
%D1%82%D1%8B&limitRu=10](http://polros.polon.uw.edu.pl/search-results/searchwru.php?stringru=%D1%88%Do%Bo%D1%85%Do%BC%Do%Bo%D1%82%D1%8B&limitRu=10)> (28.03.2020).

³⁸ A. Со́лженицын, *Круг Первый*, t. 1, [http://polros.polon.uw.edu.pl/searchresults/
searchwru.php?stringru=%D1%88%Do%Bo%D1%85%Do%BC%Do%Bo%D1%8
2%D1%8B&limitRu=10](http://polros.polon.uw.edu.pl/searchresults/searchwru.php?stringru=%D1%88%Do%Bo%D1%85%Do%BC%Do%Bo%D1%82%D1%8B&limitRu=10) (28.03.2020).

³⁹ *Dziwne zachowanie rosyjskiego szachisty w meczu o mistrzostwo świata. „Ziewał
w każdej partii”*, [https://sport.onet.pl/szachy/szachy-jan-niepomniaszczij-zie-
wal-w-kazdej-partii-i-przegral-z-carlsenem/gez9jx9](https://sport.onet.pl/szachy/szachy-jan-niepomniaszczij-ziewal-w-kazdej-partii-i-przegral-z-carlsenem/gez9jx9) (01.04.2020).

Считаю, что это вопрос психологии нервов. Тот Непомнящий, которого мы знаем, который выигрывал все турниры за последние два года и замечательно играл — сегодня **зевает** в каждой **партии** против Карлсена. Абсолютно необъяснимые вещи⁴⁰.

Зевать w żargonie szachowym (i w formie rzeczownikowej **зевок**) to przeoczenie prowadzące do strat materialnych. Polskie odpowiedniki to **podstawka** i **podstawianie [figur/pionów]** / **podstawiać [figury / piony]** jak w poniższym przykładzie. „białe tracą czujność i za chwilę **robią** prostą **podstawkę**”⁴¹ oraz „Nasz olimpijczyk ani przez moment nie miał szans na przewagę, a w 15. ruchu **podstawił pionka**, nie uzyskując żadnej przewagi”⁴².

O słuszności właśnie takiej interpretacji można się przekonać poprzez odwołanie do innych komentarzy poświęconych szachowemu pojedynkowi na szczycie. Wówczas stanie się jasne, że Niepomniaszczij przegrał dwie partie w wyniku przeoczeń, co zadecydowało o końcowym rezultacie rywalizacji. W cytowanej wypowiedzi pojawił się również błąd rzeczowy — określenie pojedynczej partii mianem **me-czu**, który w terminologii szachowej w przypadku indywidualnych rozgrywek zawsze oznacza serię partii.

Na marginesie naszych rozważań warto zwrócić uwagę na wpływ nowoczesnych technologii na proces przekładu. Obecnie profesjonalni tłumacze często posiłkują się translatorami — czy to powierzając translatorowi przekład, a następnie dokonując postędyjacji, czy też porównując efekty swojej pracy (najczęściej wykonywanej w programach CAT) i stosując w określonym przez siebie zakresie wypowiedzi tłumacza. Obok tradycyjnego rozróżnienia tłumaczenia maszynowego i tłumaczenia wspomaganego komputerowo mówi się również o konieczności rozróżnienia „tłumaczenia wspomaganego komputerowo od tłumaczenia wspomaganego maszynowo (nie tożsame z tłumaczeniem maszynowym, tzn. automatycznym)”⁴³. W obu przypadkach znaczenie kompetencji tłumacza (w tym w zakresie

⁴⁰ Сергей Карякин: «Непомнящий сегодня зевает в каждой партии против Карлсена. Абсолютно необъяснимые вещи», <https://sportsweek.org/ru/chess/news/304911268/?ysclid=l20kt79li1> (01.04.2020).

⁴¹ R. Przedmojski, M. Trybusz, *Administracja gra (dobrze!) w szachy*, „Mat” 2018, nr 1 (73), s. 7.

⁴² P. Kiam, *Drużynowe Mistrzostwa Polski. Ekstraliga 2019*, „Mat” 2019, nr 4, s. 14.

⁴³ M. Nikishina, *Tłumaczenie w programie CAT z podglądem translatora: chwilowa fascynacja czy przyszłość tłumaczeń pisemnych?*, „Applied Linguistics Papers” 2018, nr 4 (25), s. 95, http://alp.uw.edu.pl/wp-content/uploads/sites/315/2019/01/ALP-25_4-8-Maria-NIKISHINA.pdf (19.03.2022).

znajomości technologii i wiedzy z dziedziny) nie maleje — bez wspomnianej kompetencji trudno byłoby ocenić poprawność wypowiedzi tłumacza. Inny „znak czasu” to coraz powszechniejsze korzystanie przez dziennikarzy i autorów tekstów publikowanych w mediach elektronicznych oraz społecznościowych z tłumaczy. Niekiedy zamieszcza się przetłumaczone treści z informacją, że jest to tłumaczenie maszynowe, a niekiedy korzysta się z tłumacza i następnie koryguje tekst, co jednak różni się od postępcy, gdyż sprowadza się do korekty językowej i merytorycznej bez konfrontacji z tekstem wyjściowym, a to w efekcie może prowadzić do powstania tekstu poprawnego pod względem formalnym, ale niebędącego adekwatnym przekładem.

KONKLUZJA

Badanie trudności przekładu rosyjskiej literatury szachowej na język polski może stanowić punkt wyjścia do formułowania pewnych uogólnień o charakterze translatorskim i leksykograficznym oraz stwierdzenia prawidłowości w ustalaniu, wyborze i akceptacji ekwiwalentów. Wynika to przede wszystkim ze złożoności tekstów o tematyce szachowej, w których współwystępują terminologia specjalistyczna, terminologia nieoficjalna, żargon szachowy i elementy stylu publicystycznego z szerokim wykorzystaniem frazematyki ogólnosportowej i wojskowej. Do wymagań wobec tłumacza tego typu tekstów należy zaliczyć posiadanie wiedzy z odpowiedniej dziedziny i umiejętność dokonywania oceny poprawności doboru ekwiwalentów (szczególnie w przypadku istnienia wariantów i synonimów jednostek wyjściowych i ich odpowiedników ze szczególnym uwzględnieniem ekwiwalentów frazematycznych) pozyskiwanych ze różnicowanych źródeł — słowników i korpusów dwujęzycznych, korpusów tekstów w języku wyjściowym oraz języku przekładu, sugestii tłumaczy.

REFERENCES

- Avakova Lina A. “Osobennosti funktsionirovaniya shakhmatnykh terminov vspetsializirovannom kontekste.” *Vestnik Adygeyskogo gosudarstvennogo universiteta. Seriya 2: Filologiya i iskusstvovedeniye*, 2007, no. 2: 52–56 [Авакова Лина А. “Особенности функционирования шахматных терминов в специализированном контексте.” *Вестник Адыгейского государственного*

- университета. Серия 2: Филология и искусствоведение 2007, no. 2: 52–56] <cyberleninka.ru/article/n/osobennosti-funktsionirovaniya-shahmatnyh-terminov-v-spetsializirovannom-kontekste> (19.03.2022).
- Averbakh, Yuriy, L., and Suetin, Aleksey, S. *Uchebnik shakhmatnoy igry*. Moskva: Chelovek, 2013 [Авербах, Юрий, Л., Суэтин, Алексей, С. *Учебник шахматной игры*. Москва: Человек, 2013].
- Averbakh, Yuriy. *Shkola serediny igry*. Moskva: Terra — Sport, 2001 [Авербах, Юрий. *Школа середины игры*. Москва: Терра — Спорт, 2001].
- Bezgodov, Aleksey, M. *Shakhmatnaya taktika: kak perestat' "zevat" i oshibat'sya*. Rostov na-Donu: Feniks, 2019 [Безгодов, Алексей, М., *Шахматная тактика: как перестать «зевать» и ошибаться*. Ростов на-Дону: Феникс, 2019].
- Bondarevskiy, Igor' Z. *Kombinatsii v mittel'shpil*. Moskva: Fizkul'tura isport, 1960 [Бондаревский, Игорь З. *Комбинации в миттельшпиле*. Москва: Физкультура и спорт, 1960].
- Charciarek, Andrzej. “Korpus równoległy a ekwiwalentyzacja.” *Przegląd Rusycystyczny*, 2022, no. 1 (177): 27–50 <doi 10.31261/pr.12888>.
- Chlebda, Wojciech. “Idiomatykon 4: gdzie jesteśmy, dokąd zmierzamy (i parę zdań o tym, skąd przychodzimy).” *Podręczny idiomatykon polsko-rosyjski*. Chlebda, Wojciech (ed.). Opole: Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego, 2009: 9–38.
- Chlebda, Wojciech. “Reprodukowalność, reprodukcja, reprodukt.” *Frazeologia a reprodukowalność w teorii i w praktyce komunikacyjnej. Problemy — metody analizy — opis*. Chlebda, Wojciech, Tarsa, Jadwiga (eds.). Białystok: Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, 2020. 27–50.
- Chuzhakin, Yevgeniy Ye. *Sistema Chuzhakina + 150 punktov reytinga*. Tula: Astra, 2012 [Чужакин, Евгений Е. *Система Чужакина + 150 пунктов рейтинга*. Тула: Астра, 2012].
- Chwatow, Sergiusz, and Mikołaj Timoszuk (eds.). *Wielki słownik polsko-rosyjski, rosyjsko-polski*. Warszawa: REA, 2008.
- Dworecki, Mark, Jusupow Artur. *Metody przygotowania debiutowego*. Transl. Zerek, Bogdan. Warszawa: Wydawnictwo RM, 2016.
- Dvoretzkiy Mark, and Yusupov Artur. *Sekrety debyutnoy podgotovki*. Moskva: Fo-lio, 1996 [Дворецкий Марк, Юсупов Артур. *Секреты дебютной подготовки*. Москва: Фолио 1996].
- Fedus, Zbigniew. *Szachy: słownik rosyjsko-polski z kluczem polsko-rosyjskim*. Wrocław: Arkot Artur Kotuński, 2014.
- Fedus, Zbigniew. *Wielki słownik sportowy polsko-rosyjski*. Warszawa: Takt, 2007.
- Fedus, Zbigniew. *Wielki słownik sportowy rosyjsko-polski*. Warszawa: Takt 2005.
- Filipowicz, Andrzej (ed.). *Kodeks szachowy*. Warsaw: Polski Związek Szachowy 2007: 5, <http://pliki.pzszach.pl/komisje/kolegium_sedziow/pzszach.org.pl/kodeks_szachowy_2007.pdf> (12.04.2022).
- Galkin, Aleksandr A. *Nedootsenka kontrigry sopernika. Mittel'shpil'* Moskva: Dorofeyeva Anna Gennad'yevna, 2020 [Галкин, Александр А. *Недооценка контригры соперника. Миттельшпиль*. Москва: Дорофеева Анна Геннадьевна, 2020].
- Gleyzerov, Yevgeniy. “Dva matcha po raznoy tsene.” *64 — Shakhmatnoye obozreniye* 2020, no. 6 (1232): 33 [Глейзеров, Евгений. “Два матча по разной цене.” *64 — Шахматное обозрение* 2020, no. 6 (1232): 33].
- Gleyzerov, Yevgeniy. “Nepobedimyy ilegendarnyye.” *64 — Shakhmatnoye obozreniye*, 2020, no. 8 (1234): 8–20 [Глейзеров, Евгений. “Непобедимый и легендарные.” *64 — Шахматное обозрение* 2020, no. 8 (1234): 8–20].

- Górnicz, Mariusz. *Wewnątrzjęzykowe uwarunkowania zapożyczeń technolektalnych w języku polskim*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Instytutu Komunikacji Specjalistycznej i Interkulturowej. Uniwersytet Warszawski, 2019.
- Griva, Nikolay. *Raznotsvet*. Poltava: Nadiya, 2012 [Грива, Николай. *Разноцвет*. Полтава: Надия, 2012].
- Gurova, Yuliya. I. *Perevod. Vossozdaniye vnutrenneystmyslovooy programty i yedinogo smysla teksta kak osnova modelirovaniya protsessa perevoda*. SPb.: Renome, 2010 [Гурова, Юлия, И. *Перевод. Воссоздание внутренней смысловой программы и единого смысла текста как основа моделирования процесса перевода*. СПб.: Реноме, 2010].
- Kalinichenko, Nikolay, M. *Kurs shakhmatnykh debyutov*. SPb.: Piter, 2013 [Калиниченко, Николай, М. *Курс шахматных дебютов*. СПб.: Питер, 2013].
- Kalinichenko, Nikolay. *Uroki shakhmatnykh debyutov dlya yunukh chempionov + uprazhneniya*. Moskva: Averom, 2015 [Калиниченко, Николай, М. *Уроки шахматных дебютов для юных чемпионов + упражнения*. Москва: Авером, 2015].
- Karyakin, Sergey. “Непомнящий сегодня зевает в каждой партии против Карлсена. Абсолютно необъяснимые вещи»], <<https://sportsweek.org/ru/chess/news/304911268/?ysclid=12okt-79lii>>. (11.04.2022).
- Kasparov, Garri. *Chelovek i komp'yuter. Vzglyad v budushcheye*. Transl. Yevstigneyeva, I. Moskva: Al'pina Publisher, 2017 [Каспаров, Гарри. *Человек и компьютер. Взгляд в будущее*, перевод с английского И. Евстигнеева. Москва: Альпина Пабlisher, 2017].
- Kiam, P. “Drużynowe Mistrzostwa Polski. Ekstraliga 2019.” *Mat* 2019, no. 4: 5–22.
- Levenfish Grigoriy Ya. *Kniga nachinayushchego shakhmatista*. Moskva: Al'pina Didzhital, 2017 [Левенфиш Григорий Я. *Книга начинающего шахматиста*, Москва: Альпина Диджитал, 2017].
- Leychik, Vladimir. *Terminovedeniye: predmet, metody, struktura*. Moskva: Libirkom, 2009 [Лейчик, Владимир. *Терминоведение: предмет, методы, структура*. Москва: Либирком, 2009].
- Listengarten, Leonid, Khodarkovskiy, Mikhail. *4-khladeynyye okonchaniya*. Moskva: Sport, 2016 [Листенгартен, Леонид, Ходарковский, Михаил. *4-х ладейные окончания*. Москва: Спорт, 2016].
- Litmanowicz, Władysław, and Jerzy Giżycki. *Szachy od A do Z*. [T.] 1, a-m. Warszawa: Sport i Turystyka, 1986.
- Mat. Oficjalne czasopismo Polskiego Związku Szachowego* 2018, no. 1–8.
- Mat. Oficjalne czasopismo Polskiego Związku Szachowego* 2019, no. 1–8.
- Mirowicz, Anatol, Dulewiczowa, Irena, Grek-Pabisowa, Iryda, Maryniakowa, Irena. *Wielki słownik rosyjsko-polski*. [T. 1–2]. Wyd. 6. Warszawa: Wiedza Powszechna, 1999.
- Modzelan, Andrzej, and Czerwoński Aleksander, “Ekstraliga 2018.” *Mat* 2018, no. 4 (76): 8–10.
- Moyzhess, Igor. “O robote i rybke.” *64 – Shakhmatnoye obzreniye* 2019, no. 4 (1218): 62–66 [Мойжесс, Игорь. “О роботе и рыбке.” *64 – Шахматное обозрение* 2019, no. 4 (1218): 62–66.
- Nemtsev, Igor'. *Debyut El'shada iliuniversal'nyy repertuar dlya bystrykh shakhmat i blitsa*. Moskva: Russian Chess House/ Russkiy Shakhmatnyy Dom,

- 2017 [Немцев, Игорь. *Дебют Эльшада или универсальный репертуар для быстрых шахмат и блица*. Москва: Russian Chess House / Русский Шахматный Дом, 2017].
- Nikishina, Maria. “Tłumaczenie w programie CAT z podglądem tłumacza: chwilo-wa fascynacja czy przyszłość tłumaczeń pisemnych?” *Applied Linguistics Pa-pers* 2018, no. 25/4: 91–100 <http://alp.uw.edu.pl/wp-content/uploads/sites/315/2019/01/ALP-25_4-8-Maria-NIKISHINA.pdf> (12.03.2022).
- Osheroov, Mikhail, Ye. *Psikhologiya shakhmatnoybor'by*. Moskva: Russian Chess House/ Russkiy Shakhmatnyy Dom [Ошероов, Михаил, Е. *Психология шахматной борьбы*. Москва: Russian Chess House/ Русский Шахматный Дом, 2017].
- Pisarek, Walery. *Słownik języka niby-polskiego, czyli błędy językowe w prasie*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1978.
- Polsko-Rosyjski i Rosyjsko-Polski Korpus Równoległy Uniwersytetu Warszawskiego* <<http://pol-ros.polon.uw.edu.pl>> (28.03.2020).
- Pravila shakhmat FIDE* [Правила шахмат ФИДЕ], <<http://chess.sainfo.ru/lawstr.html?usclid=117scjtiu4>> (18.03.2022).
- Przedmojski R., Trybusz M. “Administracja gra (dobrze!) w szachy.” *Mat* 2018, no. 1 (73): 6–7.
- Reglament Sorevnovaniya po shakhmatam v programme Moskovskikh StudencheskikhSportivnykh Igr* [Регламент Соревнования по шахматам в программе Московских Студенческих Спортивных Игр]. <https://moscowchess.org/stat/files/reglament_shahmaty_o.pdf> (13.03.2022).
- Russkaya shakhmatnaya biblioteka — Polnyy Spisok (2344 naimenovaniy)* [Русская шахматная библиотека — Полный Список (2344 наименований)] <https://www.scribd.com/document/529986076/%D0%A0%D1%83%D1%81%D1%81%D0%BA%D0%B0%D1%8F-%D0%A8%D0%B0%D1%85%D0%BC%D0%B0%D1%82%D0%BD%D0%B0%D1%8F-%D0%91%D0%B8%D0%B1%D0%BB%D0%B8%D0%BE%D1%82%D0%B5%D0%BA%D0%B0-%D0%9F%D0%BE%D0%BB%D0%B-D%D1%8B%D0%B9-%D0%A1%D0%BF%D0%B8%D1%81%D0%BE%D0%BA-2344-%D0%9D%D0%B0%D0%B8%D0%BC%D0%B5%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D0%BD%D0%B8%D0%B9>
- Slutskiy Leonid, M., and Shereshevskiy Mikhail, I. *Kontury-endshpilya*, Moskva: Fizkul'tura i sport, 1989 [Слущкий Леонид, М., and Шерешевский Михаил, И. *Контурь эндшпиля*, Москва: Физкультура и спорт, 1989].
- Sosonko, Genna. “Predisloviye.” in Chepukaytis, Genrikh M., *Sprint na shakhmatnoy doske: kak pobedit' v blitse*. Moskva, 2010 [Сосонко, Генна. “Предисловие.” in Чепукайтис, Генрих, М. *Спринт на шахматной доске: как победить в блице*. Москва: Russian Chess House, 2010].
- Suetin, Aleksey S. *Debyuti mittel'shpil'*. Minsk: Belarus', 1980 [Суэтин, Алексей С. *Дебют и миттельшпиль*. Минск: Беларусь, 1980].
- Suetin, Aleksey S. *Seredina igry v shakhmatnoy partii*, Minsk: Gosizdat BSSR, 1961 [Суэтин, Алексей С., *Середина игры в шахматной партии*. Минск: Госиздат БССР, 1961].
- Vayzman, Nikolay, P. *Shakhmaty: ot-samoobladaniya k pobede. Shakhmaty glazami vracha*. Moskva: Russian Chess House / Russkiy Shakhmatnyy Dom, 2019 [Вайзман, Николай, П. *Шахматы: от самообладания к победе. Шахматы глазами врача*. Москва: Russian Chess House / Русский Шахматный Дом, 2019].

PROBLEM EKWIWALENCJI...

- Wawrzyńczyk, Jan (ed.). *Wielki słownik rosyjsko-polski*. Wyd. 1. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2004.
- Yakovich, Yuriy R. *Sitsilianskiy mittel'shpil': ataki na raznykh flangakh*. Moskva: Pareto-Print, 2013 [Якович, Юрий Р. *Сицилианский миттельшпиль: атаки на разных флангах*. Москва: Парето-Принт, 2013].
- Yakovlev, Nikolay G. *Shakhmaty. Plan v mittel'shpile*. Moskva: Russian Chess House/ Russkiy shakhmatnyy dom, 2014 [Яковлев, Николай, Г. *План в миттельшпиле*. Москва: Russian Chess House/Русский шахматный дом, 2014].
- Yakovlev, Nikolay G., *Naydi luchshiy plan! Zadachnik*. Sankt-Peterburg: Biont [Яковлев, Николоаев Г., *Найди лучший план! Задачник*, СПб: Бионт, 2005].
- Yakovlev, Nikolay G. *Naydi luchshiy plan! Zadachnik*. Т. 2, SPB: Biont, 2006 [Яковлев Н. Г. *Найди лучший план! Задачник*. Том 2. СПб: Бионт, 2006].
- Yelistratov, Aleksey A. "Voennaya leksika v yazyke sporta." *Russkaya rech'*. 2005, no. 3: 64–69 [Елистратов, Алексей, А. "Военная лексика в языке спорта." *Русская речь* 2005, no. 3: 64–69]. <<https://russkayarech.ru/ru/archive/2005-2/64-69>>.
- Zmarzer, Wanda. "Estetyka języków specjalistycznych." *Glottodydaktyka i jej konteksty interkulturowe*. Wołodźko-Butkiewicz, Alicja, Zmarzer, Wanda (eds.). Warszawa: Wydawnictwo Studia Rossica, 2006.
- Znosko-Borovskiy, Yevgeniy A. *Teoriya serediny igry v shakhmatakh*. Leningrad: Academia, 1925 [Зноско-Боровский, Евгений А. *Теория середины игры в шахматах*. Ленинград: Academia, 1925].
- Ziewal w každej partii. <<https://sport.onet.pl/szachy/szachy-jan-niepomniaszczij-ziewal-w-kazdej-partii-i-przegral-z-carlsenem/gez9jx9>> (11.04.2022). <<https://www.chess.com>>.
- <<https://www.lichess.org>>.
- 64 – *Shakhmatnoye obozreniye* 2020, no. 1–12 [64 – *Шахматное обозрение* 2020 no. 1–12].
- 64 – *Shakhmatnoye obozreniye* 2021, no. 1–12 [64 – *Шахматное обозрение* 2020 no. 1–12].
- 64 – *Shakhmatnoye obozreniye* 2022 no. 1 [64 – *Шахматное обозрение* 2020 no. 1].

EWA KAPELA <https://orcid.org/0000-0002-6215-9215>

Uniwersytet Śląski w Katowicach

WYBRANE PROBLEMY TŁUMACZENIA POLSKIEJ TERMINOLOGII PODATKOWEJ NA JĘZYK ROSYJSKI

SOME PROBLEMS OF TRANSLATING POLISH TAX TERMINOLOGY INTO RUSSIAN

The article focuses on the difficulties with finding Polish-Russian *translation equivalents* for personal income tax terminology. The method of their fixation in specialized translation dictionaries is verified. In case of detecting the absence of an equivalent or its inadequacy, potential translation solutions are proposed based on parallel texts. The Polish- and Russian-language forms of annual personal income tax returns and the main regulatory legal acts that codify the terms used in the returns have been used as parallel texts. Based on the analysis, errors in translation dictionaries were identified, and recommendations for determining translation correspondences were formulated.

Key words: specialized translation, translation correspondences, income tax, terms

Teoretycy przekładu zgodnie podkreślają, że ze względu na trudności interpretacyjne oraz kulturowe uwarunkowania tekstów prawnych i prawniczych ich tłumaczenie jest czynnością bardziej złożoną niż tłumaczenie innych tekstów specjalistycznych (por. Jerzy Pieńkos, Barbara Kielar, Danuta Kierzkowska¹). Ścisłe powiązanie terminów prawnych z systemem prawnym określonego kraju powoduje, że wie-

¹ J. Pieńkos, *Podstawy juryslingwistyki. Język w prawie — prawo w języku*, Oficyna Prawnicza Muza SA, Warszawa 1999; J. Pieńkos, *Podstawy przekładoznawstwa: od teorii do praktyki*, Zakamycze, Kraków 2003; B. Kielar, *TS w układzie międzynarodowej komunikacji zawodowej (na przykładzie tłumaczenia tekstów prawnych)*, w: B. Kielar, S. Grucza (red.), *Języki specjalistyczne 3: Lingwistyczna identyfikacja tekstów specjalistycznych*, Katedra Języków Specjalistycznych Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2003, s. 121–133; B. Kielar, *Zarys translatoryki*, Katedra Języków Specjalistycznych Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2003; D. Kierzkowska, *Tłumaczenie prawnicze*, Wydawnictwo TEPIS, Warszawa 2002.

le z nich jest „pojęciowo nieprzystawalnych”². W przeciwieństwie do nich terminy nauk ścisłych i technicznych, różniąc się formalnie w poszczególnych językach, odnoszą się zwykle do takich samych obiektywnie istniejących denotatów. Poszukiwanie ekwiwalentów ułatwia większa niż w naukach humanistycznych jednoznaczność i precyzja znaczenia terminów³ oraz ich unifikacja, zarówno w obrębie jednego języka, jak i w skali międzynarodowej. Systematyzacja terminologii specjalistycznej z wymienionych dziedzin jest wynikiem działalności międzynarodowych oraz krajowych organizacji normalizacyjnych, takich jak ISO (*International Organization for Standardization*), Europejski Komitet Normalizacyjny CEN (*Comité Européen de Normalisation*) czy Polski Komitet Normalizacyjny (PKN). Danuta Kierzkowska zaznacza, że terminologia międzynarodowa odnosi się zwykle do „pojęć pozbawionych specyfiki kulturowej o znaczeniu jednakowo zrozumiałym dla odbiorców niezależnie od kultury, z której wywodzą się”⁴, co potwierdza wykaz „sektorów normalizacji” PKN⁵. Z ujednoliconą terminologią międzynarodową mamy do czynienia również w innych dziedzinach nauki i wiedzy w sytuacji, kiedy odnosi się ona do pojęć „na wysokim poziomie abstrakcji”, co do znaczenia których osiągnięto konsensus (np. zbiory terminologii organizacji wchodzących w skład ONZ)⁶.

Jerzy Pieńkos słusznie konstatuje, iż terminologii nie można sprowadzić wyłącznie do katalogu nazw, ponieważ jest ona równocześnie „zagadnieniem społecznych rzeczywistości, którym te nazwy odpowiadają lub powinny odpowiadać”⁷. W przypadku tekstów prawnych i prawniczych wspomniane rzeczywistości — prawne, kulturowe, społeczne, polityczne — są nacechowane narodowościowo, co utrudnia poszukiwanie przystających ekwiwalentów międzyjęzykowych. Nie dotyczy to prawa międzynarodowego, czyli „stanowionego przez instytucje lub organizacje na rzecz społeczności międzynarodowej, do której zasady tego prawa odnoszą się w jednakowym stopniu i nie uwzględniają specyfiki żadnej z kultur

² D. Kierzkowska, *Tłumaczenie prawnicze...*, s. 22.

³ Por. Z. Kozłowska, *O przekładzie tekstu naukowego (na materiale tekstów językoznawczych)*, Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2007, s. 125–126.

⁴ D. Kierzkowska, *Tłumaczenie prawnicze...*, s. 91.

⁵ Polski Komitet Normalizacyjny, <https://www.pkn.pl/normalizacja/sektory-normalizacji> (08.02.2022).

⁶ D. Kierzkowska, *Tłumaczenie prawnicze...*, s. 91.

⁷ J. Pieńkos, *Podstawy przekładoznawstwa...*, s. 210.

państw wchodzących w jej skład”⁸ (np. Karta Narodów Zjednoczonych ONZ, prawo Unii Europejskiej czy Światowej Organizacji Handlu). Daje to możliwość stworzenia wspólnej bazy terminologicznej, takiej jak działająca pod auspicjami Unii Europejskiej wielojęzyczna, międzyinstytucjonalna i interaktywna baza terminologii IATE (*Interactive Terminology for Europe*)⁹. „Umożliwia [ona] łatwy dostęp do zatwierdzonej terminologii związanej z UE, a tym samym zapewnia stałość i wiarygodność terminologii, co jest niezbędne dla tworzenia jasnych i jednoznacznych tekstów w celu zagwarantowania zarówno zasadności, jak i przejrzystości procesu legislacyjnego oraz skutecznej komunikacji z obywatelami Unii”¹⁰.

W przypadku interesującej nas polsko- i rosyjskojęzycznej terminologii z zakresu prawa podatkowego tłumacz nie może kierować się uzusem międzynarodowym, ponieważ taki nie istnieje. Źródło wiedzy terminologicznej w tej dziedzinie może stanowić uzus narodowy (terminologia odpowiednio polskich i rosyjskich aktów prawnych, będących jednocześnie źródłem wiedzy przedmiotowej¹¹) oraz lokalny uzus translacyjny¹² reprezentowany przez *Umowę między Rządem Rzeczypospolitej Polskiej a Rządem Federacji Rosyjskiej w sprawie unikania podwójnego opodatkowania w zakresie podatku od dochodu i majątku*¹³, polsko-rosyjskie i rosyjsko-polskie słowniki terminologiczne¹⁴ oraz oficjalne publikacje o tematyce spe-

⁸ D. Kierzkowska, *Thumaczenie prawnicze...*, s. 91–92.

⁹ IATE, <https://iate.europa.eu/home> (07.02.2022).

¹⁰ *Komunikat prasowy Komisji Europejskiej z 28.06.2007 roku*, https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/pl/IP_07_962 (07.02.2022).

¹¹ Prawo podatkowe w Polsce jest regulowane przez Konstytucję RP, ustawy podatkowe, rozporządzenia i inne akty prawne, określające zasady opodatkowania, przepisy podatkowe Unii Europejskiej oraz umowy międzynarodowe. Źródło prawa podatkowego w Rosji stanowią Konstytucja, Kodeks podatkowy, federalne i lokalne akty prawne oraz umowy międzynarodowe.

¹² Por. D. Kierzkowska, *Thumaczenie prawnicze...*, s. 92–92, 100.

¹³ Ros. Соглашение от 22 мая 1992 года между Правительством Российской Федерации и Правительством Республики Польша *Об избежании двойного налогообложения доходов и имущества*. Umowa została sporządzona w Moskwie 22.05.1992 roku i zmodyfikowana przez paryską *Konwencję wielostronną implementującą środki traktatowego prawa podatkowego mające na celu zapobieganie erozji podstawy opodatkowania i przenoszeniu zysku*, którą Polska i Rosja podpisały w 2017 roku, <https://www.podatki.gov.pl/podatkowa-wspolpracamiedzynarodowa/wykaz-umow-o-unikaniu-podwojnego-opodatkowania/>; https://www.nalog.gov.ru/rn77/about_fts/inttax/mpa/dn/ (07.02.2022).

¹⁴ Wybrane źródła leksykograficzne w porządku chronologicznym: L. Jochym-Kuliszkowa, E. Kossakowska, S. Stawarz, *Polsko-rosyjski słownik handlowy*,

cjalistycznej¹⁵. Niestety terminologiczne słowniki przekładowe niejednokrotnie okazują się niewystarczającym wsparciem w praktyce tłumaczeniowej. Przyczyną takiego stanu rzeczy, poza czynnikami obiektywnymi, jak ograniczona objętość czy dezaktualizacja ich zawartości, jest niewystarczająca adekwatność lub niepoprawność translatów proponowanych w niektórych źródłach leksykograficznych.

W literaturze przedmiotu wskazuje się na możliwość kształtowania tekstu przekładu w zależności od specyfiki i oczekiwań odbiorcy docelowego:

Tłumaczenie terminów prawnych dla odbiorcy bliskiego powinno być oparte na zasadzie ekwiwalencji denotacyjnej, tj. ukierunkowanej na język źródłowy, podczas gdy tłumaczenie dla odbiorcy dalekiego – na ekwiwalencji konotacyjnej, tj. ukierunkowanej na język docelowy [... z zastrzeżeniem, że] obie procedury mogą mieć zastosowanie wyłącznie wtedy, gdy w obu systemach prawnych istnieją przynajmniej w jakimś stopniu podobne do siebie pojęcia, których nazwy (terminy) można ze sobą porównywać¹⁶.

Zwolennicy tłumaczenia „źródłopodobnego” podkreślają, że pozwala ono na wyraźne rozróżnianie przynależności dokumentów do określonego systemu prawnego¹⁷. Wiąże się jednocześnie z pewnym

---

PWN, Warszawa–Kraków 1995 – dalej w tekście artykułu PRSH; L. Jochym-Kuliszkowa, E. Kossakowska, *Rosyjsko-polski słownik handlowy*, PWN, Warszawa–Kraków 1996 – RPSH; B. Konopielko, *Słownik finansowy rosyjsko-polski*, Wyd. Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 1996 – SF; J. Lubocha-Kruglik, T. Zobek, A. Zych, *Rosyjsko-polski słownik tematyczny. Ekonomia*, PWN, Warszawa 2001 – SE; J. Lukszyn, W. Zmarzer (red.), *Podręczny polsko-rosyjski słownik biznesmena*, Difin, Warszawa 2004 – SB; L. Jochym-Kuliszkowa, E. Kossakowska, *Słownik polsko-rosyjski Biznes i gospodarka*, PWN, Warszawa 2009 – PRSBG; L. Jochym-Kuliszkowa, E. Kossakowska, *Słownik rosyjsko-polski. Biznes i gospodarka*, PWN, Warszawa 2009 – RPSBG; P. Kapusta, *Polsko-rosyjski słownik prawa podatkowego*, Dr Lex, Kraków 2011 – PRSP.

¹⁵ Np. informatory dla obcokrajowców publikowane pod auspicjami organizacji rządowych zamieszczane na stronach Polskiej Agencji Inwestycji i Handlu czy na Portalu Promocji Eksportu: *Справочник инвестора – Польша – Правила ведения бизнеса*, Polska Agencja Informacji i Inwestycji Zagranicznych oraz JP Weber Dudarski Sp. k., Warszawa 2016, https://www.paih.gov.pl/publikacje/jak_prowadzic_dzialalnosc_gospodarcza_w_Polsce (09.02.2022); *Rosja – przewodnik po rynku*, Polska Agencja Inwestycji i Handlu S.A., Warszawa 2018, <https://www.paih.gov.pl/publikacje/eksport> (09.02.2022), <https://russia.trade.gov.pl/ru> (09.02.2022).

¹⁶ D. Kierzkowska, *Tłumaczenie prawnicze...*, s. 104.

¹⁷ Por. Tamże, s. 65–70.

niebezpieczeństwem, ponieważ „tendencja do nadmiernej dosłowności może prowadzić do wywołania u odbiorców wtórnych fałszywych skojarzeń co do istoty instytucji funkcjonujących w lingwokulturze źródłowej”¹⁸. Zwolennicy ekwiwalencji dynamicznej (funkcjonalnej) uważają z kolei, że „jest [ona] najbardziej skuteczna i przydatna dla osiągnięcia równoznaczności lub równoważności pojęć i terminów dotyczących prawa”¹⁹.

Jeżeli odbiorcą tekstu przekładu jest specjalista (a zakładamy, że dla takich osób tłumaczy się teksty prawne i prawnicze), istotne jest niezacieranie w tekście specyfiki innego systemu prawnego, dające możliwość porównań z systemem rodzimym. W tekście przekładu adresowanym do „odbiorców dalekich” (np. turystów, dziennikarzy) można dopuścić tłumaczenie przybliżone mające na celu ogólne zaznajomienie odbiorcy z pojęciami obcego systemu prawnego²⁰.

W celu zilustrowania trudności z ustalaniem polsko-rosyjskich par przekładowych skupimy się na niektórych terminach związanych z podatkiem dochodowym od osób fizycznych używanych w polskim zeznaniu podatkowym. Sprawdzimy, czy oraz w jakiej postaci terminy te są odnotowane w dwujęzycznych słownikach specjalistycznych oraz jakie odpowiedniki przekładowe im przypisano. W przypadku stwierdzenia braku ekwiwalentu lub jego nieadekwatności w oparciu o teksty paralelne postaramy się zaproponować potencjalne rozwiązania translatorskie.

Barbara Kielar wyjaśnia, że „dla potrzeb translacyjnych poszukuje się bardzo szczegółowych wzorów używania języka, odzwierciedlonych w tekstach paralelnych w ramach analogicznych działań komunikacyjnych”²¹. Nie jest to oczywiście czynność prosta, przynosząca szybkie i jednoznaczne odpowiedzi, ponieważ jak podkreśla Jerzy Pieńkos „trud tłumacza zaczyna się tam, gdzie kończy się komparatystyka”²².

Mając na uwadze powyższe, jako teksty równoległe (ze świadomością braku pełnej symetrii między nimi²³) potraktujemy formuła-

¹⁸ B. Kielar, *TS w układzie międzynarodowej komunikacji zawodowej...*, s. 131–132.

¹⁹ J. Pieńkos, *Podstawy przekładoznawstwa...*, s. 298.

²⁰ Por. D. Kierzkowska (red.), *Kodeks tłumacza przysięgłego z komentarzem*, TEPIS, Warszawa 2005, s. 87–89.

²¹ B. Kielar, *O prawie i jego językach*, „Komunikacja specjalistyczna” 2009, nr 2, s. 51.

²² J. Pieńkos, *Podstawy juryslingwistyki...*, s. 121.

²³ Różnice dotyczą przede wszystkim nieco innego określenia kategorii podatników, dla których przeznaczone są wskazane formularze, co wynika bezpośrednio

rze rocznego zeznania podatkowego osób fizycznych: pol. *Zeznanie o wysokości osiągniętego dochodu (poniesionej straty)* (dalej w tekście PIT-37) i ros. *Налоговая декларация по налогу на доходы физических лиц* (dalej w tekście 3-НДФЛ) oraz podstawowe akty regulujące, w których skodyfikowano używane w ww. deklaracjach terminy: pol. *Ustawa z dnia 26 lipca 1991 roku o podatku dochodowym od osób fizycznych* (dalej: Ustawa) oraz *Ustawa z dnia 29 sierpnia 1997 r. ordynacja podatkowa* (dalej: Ordynacja) i ros. *Налоговый кодекс Российской Федерации* (dalej: Kodeks), w szczególności zawarty w drugiej części Kodeksu rozdział 23. poświęcony podatkowi dochodowemu od osób fizycznych: *Налоговый кодекс Российской Федерации (часть вторая) от 05.08.2000, Глава 23. Налог на доходы физических лиц.*

Przywołana wyżej nazwa rosyjskiej deklaracji podatkowej oraz tytuł odpowiedniego rozdziału z Kodeksu wskazują na istnienie rosyjskojęzycznego ekwiwalentu polskiego terminu *podatek dochodowy od osób fizycznych – налог на доходы физических лиц*. Słowniki przekładowe proponują wiele innych rozwiązań, na przykład: *подходный налог, взимаемый с физических лиц* (PRSH); *подходный налог с физических лиц* (SE); *подходный налог (взимаемый с физических лиц)* (SB); *подходный налог с физических лиц*; *налог на доходы физических лиц* (PRSBG); *подходный налог с физических лиц*; *личный подходный налог (ЛПД)*; *налог на доходы физических лиц*; *налог на личные доходы* (PRSP).

Oprócz wskazanego wcześniej ekwiwalentu za drugi uznany należałoby przyjąć *подходный налог с физических лиц*. Taki termin występował w nazwie rosyjskiej ustawy *О подходном налоге с физических лиц* z 1991 roku, która przestała obowiązywać w 2000 roku po wprowadzeniu drugiej części Kodeksu podatkowego. Ponadto w takim samym brzmieniu funkcjonuje on w tekście wspomnianej umowy bilateralnej o unikaniu podwójnego opodatkowania.

Mimo istnienia dwóch uznanych ekwiwalentów charakteryzujących się największą częstotliwością użycia i odnotowanych w wydanych wcześniej słownikach dwujęzycznych *Polsko-rosyjski słownik prawa podatkowego* Piotra Kapusty proponuje dodatkowe dwa

---

z regulacji prawnych, a także struktury dokumentów (zakres informacji, które należy wykazać oraz ich umiejscowienie w formularzach lub w odpowiednich załącznikach).

translaty: *налог на личные доходы* i *личный подоходный налог* (ЛПД). Wykazują one podobieństwo do anglojęzycznego terminu *personal income tax*, od którego pochodzi funkcjonujący w języku polskim skrót PIT (drugi translat jest przykładem kalki leksykalnej). Przytaczanie znacznie rzadziej używanych w języku rosyjskim terminów, w dodatku odnoszących się do innego obszaru kulturowego i funkcjonujących w tekstach rosyjskojęzycznych dotyczących innych niż polski systemów podatkowych²⁴ nie wydaje się konieczne, choć może być usprawiedliwione — jako wskazanie na realia obce odbiorcy przekładu. Niezrozumiałe natomiast jest opatrzenie drugiego z wymienionych translatów skrótowcem ЛПД, który mimo posiadania dziewięciu różnych eksplikacji w *Słowniku skrótów języka rosyjskiego* w żadnym przypadku nie odnosi się do podatków²⁵. Podobne rozwiązanie zastosowali autorzy rosyjskojęzycznego kompendium wiedzy na temat warunków prowadzenia działalności gospodarczej w Polsce, którzy utworzyli rosyjski odpowiednik polskiego terminu poprzez kalkę z języka angielskiego: *podatek dochodowy od osób fizycznych* — *personal income tax* — *персональный подоходный налог*²⁶.

W przypadku stwierdzenia nieścisłości w rocznym zeznaniu podatkowym zarówno w Polsce, jak i w Rosji podatnik ma możliwość skorygowania złożonej uprzednio deklaracji. W takiej sytuacji w deklaracji PIT-37 polski podatnik zaznacza, że celem złożenia dokumentu jest *korekta zeznania*, natomiast w deklaracji 3-НДФЛ rosyjski podatnik wpisuje numer korekty — *номер корректировки* (0, jeśli składa zeznanie po raz pierwszy). Terminologię związaną ze wspomnianym działaniem znajdziemy w *Polsko-rosyjskim słowniku prawa podatkowego*. Pod artykułem hasłowym *korekta zeznania podatkowego*, którym przypisano takie same translaty: *корректировка налоговой декларации*, *корректировка*

²⁴ Ч. Дж. Вулфел, *Энциклопедия банковского дела и финансов*, пер. Б.Е. Манзеров и др., Федоров, Москва 2000, https://banking_finance.academic.ru (10.02.2022); С. Фишер, Р. Дорнбуш, Р. Шмалензи, *Экономика*, пер. С. С. Сапова, Москва 1995, <https://economy-ru.info/info/81664/> (10.02.2022).

²⁵ *Sokr.ru. Словарь сокращений русского языка*, <https://www.sokr.ru/ЛПД> (09.02.2022).

²⁶ *Справочник инвестора — Польша. Правила бизнеса*, Polska Agencja Informacji i Inwestycji Zagranicznych oraz JP Weber Dudarski Sp. k., Warszawa 2009, s. 108, <https://www.paih.gov.pl> (8.02.2022); *Справочник инвестора...*, s. 118.

декларации о доходах (PRSP). Z językowego punktu widzenia zaproponowane tłumaczenie jest poprawne oraz zrozumiałe, jednak przyznanie mu statusu terminu ekwiwalentnego polskiemu transladowi jest kwestią sporną. Problem polega na wieloznaczności jednostki wyjściowej, ponieważ wyraz *korekta* oznaczać tu może zarówno czynność (poprawianie), jak i dokument będący jej wynikiem. Słownikowy translac zawiera w sobie jedynie znaczenie czynnościowe (por. *корректировка* w znaczeniu ‘вносить коррективы во что-н., поправлять’²⁷), przy czym w takiej postaci nie występuje on w rosyjskich aktach normatywnych. Warto nadmienić, że omawiany termin polski jest używany w Ustawach w kilku wariantach synonimicznych *korekta deklaracji*, *korekta zeznania*, *deklaracja korygująca*, *zeznanie korygujące*, każdorazowo w znaczeniu rzeczownikowym (‘dokument stanowiący uzupełnienie wcześniejszego dokumentu, korygujący zawarte w nich dane’²⁸), o czym świadczą przytoczone niżej wyimki:

Skorygowanie deklaracji następuje przez złożenie **korygującej deklaracji** (Ordynacja, art. 81).

Jeśli podatnik złoży **korektę zeznania** [...] kwota tych zaliczek ulega zwiększeniu lub zmniejszeniu [...] jeżeli **zeznanie korygujące** zostało złożone w urzędzie skarbowym do końca roku [...] (Ustawa, art. 44).

Korektę deklaracji [...] należy złożyć w terminie miesiąca [...] (Ordynacja, art. 119).

Ustalenie jednoznacznego odpowiednika przekładowego przywołanych jednostek umożliwia lektura odpowiednich zapisów z rosyjskiego Kodeksu podatkowego, zgodnie z którym dokument korygujący złożoną deklarację to *уточненная налоговая декларация*:

При обнаружении налогоплательщиком в поданной им в налоговый орган налоговой декларации факта неотражения или неполноты отражения сведений, а также ошибок, приводящих к занижению суммы налога, подлежащей уплате, налогоплательщик обязан внести необходимые изменения в налоговую декларацию и **представить в налоговый орган уточненную налоговую декларацию** в порядке, установленном настоящей статьей (Kodeks, cz. 1, art. 81).

²⁷ С.И. Ожегов, Н.Ю. Шведова, *Толковый словарь русского языка*, Азбуковник, Москва 2003, s. 298.

²⁸ P. Żmigrodzki (red.), *Wielki słownik języka polskiego*, <https://wsjp.pl/> (9.02.2022).

Oficjalny status tego terminu potwierdza używanie go przez główny rosyjski organ podatkowy, tj. Federalną Służbę Podatkową:

Уточнённая налоговая декларация подается в следующих случаях: При обнаружении ошибок или недостоверных сведений в представленной в налоговый орган налоговой декларации, которые привели к занижению суммы налога, подлежащей уплате, налогоплательщик обязан внести соответствующие изменения путём представления уточнённой декларации²⁹.

W oparciu o inny artykuł Kodeksu omawiany dokument może być określony jako *корректирующая налоговая декларация*, chociaż nie jest to termin powszechnie używany, por.

Формы и порядок заполнения форм налоговой декларации [...] налоговые органы не вправе требовать от налогоплательщиков [...] сведений, [...] за исключением: 1) вида документа: первичный (**корректирующий**); [...] (Kodeks, cz. 1, art. 80).

W związku z istnieniem w rosyjskim systemie podatkowym adekwatnego terminu uznanie polskiej jednostki za bezekwiwalentową i dosłowne jej tłumaczenie wydaje się nieuzasadnione³⁰. Zgodnie z wytycznymi dla tłumaczy przysięgłych „tłumacząc na języki obce z polskiego zaleca się uwzględniać przyjętą dla określonych pojęć terminologię w języku docelowym, jeżeli ich zakresy znaczeniowe pokrywają się na tyle, że mogą być utożsamiane z pojęciami w obcym systemie prawnym”³¹.

Podczas wypełniania polskiej deklaracji podatkowej i wyliczania należnego podatku dochodowego kluczowe jest odróżnianie terminów *приход* i *доход*. Drugi z nich posiada ustalony ekwiwalent przekładowy *doход*. Tłumaczenie pierwszego nie jest już tak oczywi-

²⁹ *Подача уточнённых деклараций*. Федеральная налоговая служба. Официальный сайт, https://www.nalog.gov.ru/rn77/taxation/reference_work/utoch_dek/ (9.02.2022).

³⁰ Por. częstotliwość użycia poszczególnych sformułowań na podstawie wyników wyszukiwania w Google (20.02.2022): „уточненная налоговая декларация” — 35 100; „подать уточненную налоговую декларацию” — 7030; „корректировка налоговой декларации” — 3170 (w znaczeniu czasownikowym); „подача уточненной налоговой декларации” — 1970; „корректирующая налоговая декларация” — 466; „подать корректировку налоговой декларации” — 10; „корректировка декларации о доходах” — nie znaleziono żadnych wyników; „подача корректировки налоговой декларации” — nie znaleziono żadnych wyników.

³¹ D. Kierzkowska (red.), *Kodeks tłumacza...*, s. 92.

ste, ponieważ w Kodeksie podatkowym Federacji Rosyjskiej nie różni się przychodów i dochodów.

W specjalistycznych słownikach polsko-rosyjskich i rosyjsko-polskich odnotowano następujące pary przekładowe zawierające omawiany termin: *przychód* — *доход, прибыль, приход*; *przychody brutto* — *валовой доход*; *przychody pieniężne* — *денежные доходы* (PRSH); *przychód* — *доход, прибыль, księг. приход* (PRSBG); *przychód* — *приход, доход*; *przychód podatkowy* — *приход, облагаемый налогом*; *przychód podlegający opodatkowaniu* — *приход подлежащий налогообложению, облагаемый налогом приход* (PRSP); *общий (совокупный, валовой) доход* — *przychody brutto, dochód ogólny (łączy, globalny)* (SE).

Obok najczęstszego translatu *доход* pojawiają się jeszcze *прибыль* i *приход*. Terminu *прибыль* (pol. *zysk*, por. SF) nie możemy uznać za odpowiednik pol. *przychodu* osoby fizycznej, ponieważ w rosyjskim Kodeksie podatkowym stosowany jest w odniesieniu do zysków organizacji (*налог на прибыль организаций*), natomiast w interesującej nas deklaracji podatkowej dotyczy zysków kontrolowanej przed podatnika firmy zagranicznej (*Применяемый порядок определения прибыли (убытка) контролируемой иностранной компании*). Mimo tego zastrzeżenia termin *прибыль* jest stosowany (przy czym niekonsekwentnie) przez autorów rosyjskojęzycznych informatorów na temat działalności gospodarczej w Polsce w odniesieniu do przychodów i dochodów osób fizycznych, por.:

Подходный налог с физических лиц

Вся **совокупная общемировая прибыль частных лиц**, являющихся резидентами Польши (домицилированных), подлежат налогообложению [cytat w oryginalnym zapisie]³².

Польским законодательством рассматриваются разные источники доходов. Как правило, **прибыль от каждого из источников** рассчитывается отдельно. **Прибылью** считается разница между валовыми доходами и валовыми расходами, полученными в финансовом году³³.

Законом о персональном налоге предусматривается целый ряд послаблений налоговых правил или снижение налоговых ставок для **дохода/прибыли**, полученных на территории Польши нерезидентами³⁴.

³² *Бизнес по-польски. Деловой справочник — руководство*, PAiIZ S.A., Ernst&Young, Warszawa 2007, s. 105, https://www.paih.gov.pl/files/?id_plik=9636 (7.02.2022).

³³ *Справочник инвестора...*, s. 120.

³⁴ Tamże.

Kolejny translat — *приход* to termin z zakresu księgowości oznaczający wpływ środków odnotowywany w księgach rachunkowych³⁵ (został opatrzony stosownym kwalifikatorem w PRSBG, por. wyżej). Należy podkreślić, że termin ten nie jest używany ani w rosyjskim Kodeksie, ani w deklaracjach, dlatego zdumiewa jego obecność w *Polsko-rosyjskim słowniku prawa podatkowego* we wspomnianym kontekście. Trudno stwierdzić, czy połączenia wyrazowe *приход подлежащий налогообложению* (zapis bez przecinka za słownikiem) i *облагаемый налогом приход* są rezultatem zamierzonej strategii tłumaczeniowej czy raczej wynikiem interferencji międzyjęzykowej. Można przypuszczać, że podobieństwo brzmieniowe terminów *przychód* i *приход* sprzyja bezrefleksyjnemu uznawaniu ich za całkowite ekwiwalenty, por.:

Следует заметить, что **доходов (приходов)**, полученных на территории РП [...] не объединяют с **доходами (приходами)** от других источников. Налогом [...] облагаются **приходы** лиц, не имеющих в Польше места проживания, в том числе **приходы** от лично осуществляемой [...] деятельности [...].³⁶

Zestawiając odpowiednie artykuły aktów regulujących, można zauważyć, że w zakresie znaczeniowym ros. terminu *доход* są zawarte cechy zarówno pol. *dochodu*, jak i *przychodu*. Analiza tekstów paralelnych wskazuje, że spośród trzech możliwości proponowanych w słownikach przekładowych (*доход*, *прибыль* i *приход*), uwzględnić można tylko jedną — *доход*, por.:

Opodatkowaniu podatkiem dochodowym podlegają wszelkiego rodzaju dochody [...]. (Ustawa, art. 9)	Объектом налогообложения признается доход , полученный налогоплательщиками [...]. (Kodeks, cz. 2, art. 209)
--	--

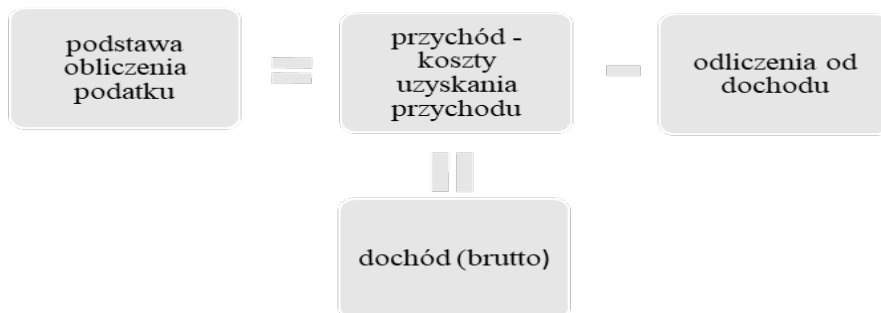
³⁵ Приход — бухг. ‘поступление денежных средств и материальных ценностей, отмечаемое в бухгалтерских книгах; соответствующая статья для регистрации таких поступлений’. С.А. Кузнецов (ред.), *Большой толковый словарь русского языка*, Норинт, Санкт-Петербург 2014, <http://www.gramota.ru/slovari/dic/> (7.02.2022); Приход — ‘величина поступления товаров, материалов, денежных средств из определенных источников за некоторый период времени. Используется преимущественно в практике учета денежных и материальных ценностей’. *Словарь экономических терминов*, <https://slovar.cc/ekon/term/2340580.html> (7.02.2022).

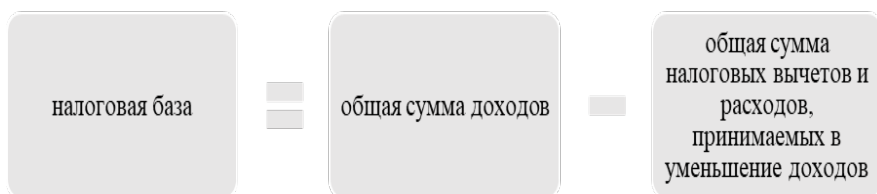
³⁶ *Юридические и налоговые правила для ведения предпринимательской деятельности в Польше*, PAiIZ, Warszawa 2004, s. 35, <https://www.paih.gov.pl> (7.02.2022).

WYBRANE PROBLEMY TŁUMACZENIA...

<p>Dochodem ze źródła przychodów [...] jest nadwyżka sumy przychodów z tego źródła nad kosztami ich uzyskania osiągnięta w roku podatkowym. [...]. (Ustawa, art. 9)</p>	<p>1. [...] доходом признается экономическая выгода в денежной или натуральной форме, учитываемая в случае возможности ее оценки и в той мере, в которой такую выгоду можно оценить, и определяемая в соответствии с главами «Налог на доходы физических лиц», «Налог на прибыль организаций» настоящего Кодекса. (Кодекс, cz. 1, art. 41)</p>
<p>Za przychody ze stosunku służbowego, stosunku pracy, pracy nakładczej oraz spółdzielczego stosunku pracy uważa się wszelkiego rodzaju wypłaty pieniężne oraz wartość pieniężną świadczeń w naturze bądź ich ekwiwalenty, bez względu na źródło finansowania tych wypłat i świadczeń, a w szczególności: wynagrodzenia zasadnicze, wynagrodzenia za godziny nadliczbowe, różnego rodzaju dodatki [...].(Ustawa, art. 12)</p>	
<p>Źródłami przychodów są: 1) stosunek służbowy, stosunek pracy, w tym spółdzielczy stosunek pracy, członkostwo w rolniczej spółdzielni produkcyjnej lub innej spółdzielni zajmującej się produkcją rolną, praca nakładcza, emerytura lub renta; 2) działalność wykonywana osobiście; 3) pozarolnicza działalność gospodarcza; 4) działy specjalne produkcji rolnej; [...] 6) najem, podnajem, dzierżawa, [...] 8) odpłatne zbycie [...] nieruchomości lub ich części oraz udziału w nieruchomości [...]. (Ustawa, art. 10)</p>	<p>1. Для целей настоящей главы к доходам от источников в Российской Федерации относятся: [...] 4) доходы, полученные от сдачи в аренду или иного использования имущества, находящегося в Российской Федерации; 5) доходы от реализации: недвижимого имущества [...]; 6) вознаграждение за выполнение трудовых или иных обязанностей, выполненную работу, оказанную услугу [...]; 7) пенсии, пособия, стипендии [...]. (Кодекс, cz. 2, art. 208)</p>

W poszukiwaniu odpowiedników przekładowych polskiego terminu *przychód* (osoby fizycznej) pomocne jest rozpatrzenie zależności między pojęciami przychodu a dochodu w kontekście odmiennego sposobu określania podstawy opodatkowania osób fizycznych w Polsce i Rosji. Sporządzony w oparciu o akty normatywne (pol. Ustawa, art. 24 i ros. Kodeks, art. 210) schemat unaocznia inne rozwiązania w rosyjskim systemie podatkowym, wskazując tym samym na nieistnienie ekwiwalentu semantycznego:

Za najbardziej zbliżony odpowiednik przekładowy polskiego terminu *przychód* uznalibyśmy proponowany w niektórych słownikach termin *валовой доход* oraz podobne *общий доход* i *совокупный доход*.

Eksplikacje słownikowe wskazują, że pierwszy z nich jest używany w odniesieniu do działalności przedsiębiorstw³⁷, z kolei w znaczeniu przychodu osoby fizycznej termin ten ma poświadczenia w tekstach dotyczących jednoosobowej działalności gospodarczej lub zagranicznych rozwiązań podatkowych, por.

Валовый доход — это сумма всех доходов физического лица, полученных им в календарном году от выполнения услуг или действий, произведенных в пользу или по поручению физических и юридических лиц, независимо от формы и характера означенных услуг или действий³⁸.

При этом в налоговом законодательстве зарубежных стран выделяются такие понятия, как «**валовой доход**», «облагаемый (чистый) доход» и «необлагаемый доход»³⁹.

W celu osiągnięcia większej precyzji w przekładzie omawiany termin można rozbudować o dodatkową informację, jak proponuje się w glosariuszu terminów księgowych:

³⁷ Валовой доход — 'исчисленный в денежном выражении суммарный годовой доход предприятия, фирмы, полученный в результате производства и продажи продукции, товаров, услуг. В.д. определяется как разность между суммой денежной выручки от продажи товара и суммой материальных затрат на его производство. В.д. равен сумме заработной платы и чистого дохода (прибыли)'. *Словарь экономических терминов...* (28.02.2022).

³⁸ Письмо Госналогслужбы РФ от 20.02.1996 N НВ-6-08/112 О *Методическом пособии по учету доходов и расходов физических лиц, занимающихся предпринимательской деятельностью*, http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_9633/ffb1caa8788021a9a911045e352028c18396f0f8/ (11.02.2022).

³⁹ С.П. Павленко, *Некоторые проблемы определения объекта налогообложения по налогу на доходы физических лиц в России и за рубежом*, «Финансовое право» 2010, nr 5, s. 27–31, <https://wiselawyer.ru/poleznoe/46789-nekotorye-problemy-opredeleniya-obekta-nalogooblozheniya-nalogu-dokhody> (11.02.2022).

Валовой доход физического лица — сумма всех доходов физического лица, полученных им в календарном году от выполнения услуг или действий, произведенных в пользу или по поручению физических и юридических лиц, независимо от формы и характера означенных услуг или действий⁴⁰.

Drugi z przytoczonych wyżej wariantów tłumaczenia — *общий доход* jest synonimiczny wobec poprzedniego, ale wyraźniej nawiązuje do sformułowań z rosyjskiej deklaracji podatkowej. Łączna kwota dochodów przed odliczeniami jest w dokumencie obowiązującym od 2022 roku wpisywana w rubryce *сумма доходов*, której w starszych dokumentach odpowiadała *общая сумма доходов*. Użycie tego odpowiednika przekładowego dostosowanego do systemu odbiorcy przekładu (tzw. najbliższego ekwiwalentu naturalnego), może jednak wprowadzać go w błąd, ponieważ nie wskazuje na odmienny charakter rozwiązań w polskim systemie podatkowym:

„Najbliższe ekwiwalenty naturalne” niewątpliwie najszybciej kojarzą się odbiorcy tekstu w języku docelowym ze znanymi mu pojęciami. Nawiązywanie do systemu odbiorcy tłumaczenia jest pożyteczne, jednak pod warunkiem, że nie wprowadza go w błąd, sugerując identyczność pojęć, o których mowa w tłumaczeniu⁴¹.

Trzecia propozycja tłumaczenia to sformułowanie używane w obowiązującej kiedyś ustawie o podatku dochodowym: *Объектом налогообложения у физических лиц является совокупный доход, полученный в календарном году [...]*⁴².

Uwzględniając powyższe rozważania, w tekście przekładu przeznaczonym dla „odbiorcy bliskiego”⁴³ (specjalisty w danej dziedzinie lub osoby szczegółowo zainteresowanej omawianymi rozwiązaniami podatkowymi ze względów zawodowych) w celu oddania odmienności pojęcia przychodu i dochodu osoby fizycznej w polskim prawie podatkowym, można zaproponować trzy pary przekładowe, w pewnym stopniu różnicujące omawiane terminy i oznaczane przez nie po-

⁴⁰ *Глоссарий терминов по бухгалтерскому учету*, <https://www.lexikon.ru/dict/buh/d.html> (11.02.2022).

⁴¹ D. Kierzkowska, *Tłumaczenie prawnicze...*, s. 59.

⁴² Закон Российской Федерации *О подоходном налоге с физических лиц*, <http://pravo.gov.ru/proxy/ips/?docbody=&prevDoc=102045181&backlink=1&&nd=102013459> (11.02.2022).

⁴³ D. Kierzkowska, *Tłumaczenie prawnicze...*, s. 88–89.

jęcia, pozwalające „wyznaczyć granice semantyczne względem pojęć pokrewnych”⁴⁴:

przychód roczny — валовой / общий / совокупный годовой доход;
 dochód roczny brutto — валовой / общий / совокупный годовой облагаемый доход⁴⁵;
 dochód roczny netto (tj. po odliczeniach) — общий / совокупный годовой чистый доход.

Naturalną konsekwencją omówionych powyżej rozbieżności jest brak pełnej symetrii pomiędzy terminami wielowyrazowymi zawierającymi komponent *przychód*. Ilustrują to przykłady sformułowań z polskiego zeznania podatkowego, którym przyporządkowaliśmy odpowiednie zapisy z dokumentów rosyjskich, a także warianty przekładu zaproponowane w *Polsko-rosyjskim słowniku prawa-podatkowego*:

a) *Przychody zwolnione od podatku* — *доходы, не подлежащие налогообложению (освобожденные от налогообложения)* (Kodeks); *сумма доходов, не подлежащих налогообложению* (з-НДФЛ); w PRSP brak hasła; odnotowane tylko *dochód zwolniony z podatku* — *доход освобожденный от налога* (PRSP, zapis oryginalny bez przecinka);

b) *Koszty uzyskania przychodów* — *сумма расходов, принимаемая в уменьшение полученных доходов* (з-НДФЛ); *расходы, связанные с извлечением доходов и затраты/издержки/расходы на получение приходов* (PRSP).

Spośród tłumaczeń zamieszczonych w *Polsko-rosyjskim słowniku prawa podatkowego* tylko pierwszy można uznać za adekwatny, por.:

Под расходами понимаются фактически произведенные и документально подтвержденные **затраты, непосредственно связанные с извлечением доходов** от предпринимательской деятельности⁴⁶.

⁴⁴ Por. J. Pieńkos, *Podstawy przekładoznawstwa...*, s. 254.

⁴⁵ Por. *Облагаемый доход* — ‘часть валового дохода юридических и физических лиц, подлежащих обложению налогом. О.д. определяется путем вычета из валового дохода налогоплательщика установленных законом налоговых вычетов и льгот. тж. доход, облагаемый налогом’. *Юридическая энциклопедия*, https://yuridicheskaya_encyclopedia.academic.ru (11.02.2022).

⁴⁶ Приказ Минфина России N 86н, МНС России N БГ-3-04/430 от 13.08.2002 (с изм. от 19.06.2017) *Об утверждении Порядка учета доходов и расходов и хозяйственных операций для индивидуальных предпринимателей*, http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_38570/125d77f18ab90afb174bdcd1a34616e9e2bb891/ (12.03.2022).

Налоговый орган, применяя метод определения суммы налога, обязан учитывать все необходимые показатели, в том числе и **расходы, связанные с извлечением дохода**, профессиональные налоговые вычеты⁴⁷.

Warto jednak zauważyć, że odnotowaliśmy większą częstotliwość użycia⁴⁸ wariantywnej postaci omawianego terminu, tj. *расходы, связанные с получением дохода*:

Разность между валовым доходом (в денежной и натуральной форме), полученным в течение отчетного календарного года, и документально подтвержденными **расходами, связанными с получением этого дохода**, рассматривается как [...]⁴⁹.

Для негосударственных пенсионных фондов отдельно определяются **расходы, связанные с получением дохода** от размещения пенсионных резервов, и расходы, связанные с обеспечением уставной деятельности этих фондов⁵⁰.

Drugiej propozycji ze słownika Kapusty (*затраты/издержки/расходы на получение приходов*) zawierającej synonimiczne, wymienne (wnioskując po sposobie zapisu) komponenty nie sposób uznać za termin potencjalny z uwagi na jego niepoprawność merytoryczną (jak wykazaliśmy wcześniej w zakresie prawa podatkowego rosyjski termin *приход* nie stanowi ekwiwalentu polskiego *przychodu*). Ponadto biorąc pod uwagę nieprecyzyjnie określony zakres pojęć *затраты, издержки* i *расходы* oraz odmienne ich definiowanie

⁴⁷ Постановление Федерального арбитражного суда Западно-Сибирского округа от 27 февраля 2007 г. N Ф04-737/2007(31729-А70-7), <https://www.garant.ru/products/ipo/prime/doc/34063456/> (18.03.2022).

⁴⁸ „Расходы, связанные с получением дохода” — 21 800 выписок; „расходы, связанные с получением доходов” — 24300; „расходы, связанные с извлечением доходов” — 4860; „расходы, связанные с извлечением дохода” — 2990, <https://www.google.com/> (18.03.20022).

⁴⁹ Письмо Госналогслужбы РФ от 08.02.1995 N ЮБ-6-03/63 О Временных рекомендациях о порядке проведения документальных проверок соблюдения налогового законодательства нотариусами, занимающимися частной практикой, http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_5944/b1d9c57dbd72d3cfef7e4cb49279d2e67640f/ (18.03.20022).

⁵⁰ Федеральный закон О внесении изменений и дополнений в часть вторую Налогового кодекса Российской Федерации и некоторые другие акты законодательства Российской Федерации о налогах и сборах, а также о признании утратившими силу отдельных актов (положений актов) законодательства Российской Федерации о налогах и сборах, <http://pravo.gov.ru/proxy/ips/?docbody=&prevDoc=102123411&backlink=1&nd=102072366> (18.03.2022).

w rosyjskim prawie bilansowym i podatkowym⁵¹, ich utożsamianie nie wydaje się zasadne. Okazuje się, że błędnie utworzone terminy są również używane w publikacjach zamieszczanych na polskich stronach rządowych oraz w czasopismach branżowych⁵²:

Доход — это превышение суммы приходов над расходами на их получение, полученное в данном налоговом году; если **расходы на получение приходов** превышают сумму приходов, эта разница является ущербом⁵³.

Кроме того, каждое публично-правовое обременение новым налогом должно учитывать **расходы на получение приходов** для несущих их субъектов⁵⁴.

Размер **расходов, вычитаемых из суммы, облагаемой налогом**, для лиц, не занимающихся предпринимательской деятельностью, строго регламентирован Законом, например: 50% дохода от деятельности, связанной с использованием авторских прав⁵⁵ [...] ⁵⁶.

Podobne problemy nie pojawiają się przy poszukiwaniu ekwiwalentu terminu *podstawa opodatkowania*. Analiza tekstów paralelnych umożliwi ustalenie następujących par przekładowych: *podstawa opodatkowania / podstawa obliczenia podatku* — *налоговая база* (por. schemat s. 77–78), *podstawa obliczenia podatku* — *расчет налоговой базы* (w deklaracjach podatkowych). W słowni-

⁵¹ Т.В. Федорович, *Бухгалтерский управленческий и производственный учет: учебное пособие*, НГУЭиУ, Новосибирск 2010, s. 15, <https://infopedia.su/14xfdad.html> (18.03.2022); Por. także „Kategoria kosztów według prawa bilansowego jest pojęciem szerszym niż według prawa podatkowego, gdzie do kosztów uzyskania przychodów jednostka zalicza tylko wydatki poniesione w celu osiągnięcia przychodów albo zachowania lub zabezpieczenia źródła przychodów”. I. Franczak, *Problem rozbieżności prawa bilansowego i podatkowego w zakresie kategorii kosztów*, „Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu” 2018, nr 524, s. 36.

⁵² Pomijamy inne kwestie poprawnościowe w wyimkach z cytowanych dokumentów.

⁵³ *Юридические и налоговые правила...*, s. 32. W zacytowanym fragmencie mowa o stracie, dlatego zamiast terminu *ущерб* powinno się użyć terminu *убыток*. Por. 3-НДФЛ i Kodeks.

⁵⁴ «Рынок нефти и газа в Польше» 2012, nr 7, s. 11, https://www.pwc.pl/raport_pwc_inig_2012_ru (27.01.2022).

⁵⁵ Polskiemu sformułowaniu „50% koszty uzyskania przychodów”, np. z tytułu korzystania przez twórców z praw autorskich w rosyjskiej deklaracji podatkowej odpowiada „Сумма расходов по авторским вознаграждениям, вознаграждениям за создание, исполнение или иное использование произведений науки [...]”. Załącznik 3 do formularza 3-НДФЛ.

⁵⁶ *Справочник инвестора — Польша...*, s. 120.

kach przekładowych odnajdujemy jeszcze inne postaci translandów i translatów, por.:

a) *Podstawa wymiaru podatku* — *основа размера налога* (PRSH);

Polski transland nie występuje w Ustawie ani Ordynacji, pojawia się natomiast w tekstach prasowych i wystąpieniach polityków⁵⁷. W takim brzmieniu jest również częścią eksplikacji terminu *podstawa opodatkowania*⁵⁸. Nie odnotowaliśmy żadnego przykładu użycia zaproponowanego tłumaczenia w tekstach rosyjskojęzycznych.

b) *Podstawa do opodatkowania* — *база налогообложения* (PRSP);

c) *Podstawa opodatkowania* — *база налогового обложения / база налогообложения / налоговая база* (PRSP);

Trzeci spośród zaproponowanych translatów to termin z rosyjskiego Kodeksu podatkowego, charakteryzujący się największą częstotliwością użycia w tekstach⁵⁹. W strukturze pierwszego odpowiednika został użyty zdekompresowany wyraz złożony *налогообложение*. Utworzony w ten sposób termin wygląda nienaturalnie, czego potwierdzenie stanowi znikoma częstotliwość jego użycia⁶⁰.

Na marginesie warto zwrócić uwagę na inną kwestię. W sąsiedztwie przywołanych wyżej translandów w słowniku podatkowym umieszczono hasło *podstawa do obłożenia podatkiem*, któremu przyporządkowano dwa ekwiwalenty *база/основание для обложения налогом* (PRSP). Jednostka wyjściowa w takiej postaci jest sztucznym tworem, niemającym ani statusu terminu, ani luźnego połączenia wyrazowego⁶¹. Oba warianty przekładowe są wynikiem tłumacze-

⁵⁷ Dane na podstawie wyszukiwania w Narodowym Korpusie Języka Polskiego (<http://nkjp.pl/>) oraz w wyszukiwarce Google.

⁵⁸ „Z kolei w ujęciu normatywnym podstawa opodatkowania może być rozumiana jako: 1. zespół norm prawnych regulujących instytucję podstawy opodatkowania, 2. oznaczenie wielkości podstawy opodatkowania według danego podatku, 3. ustalona w postępowaniu podatkowym w kategoriach jednostkowych i konkretnych podstawa wymiaru podatku”. N. Pelczyńska, E. Gwóźdź, *Podstawa opodatkowania*, w: *Encyklopedia Zarządzania*, https://mfiles.pl/pl/index.php/Podstawa_opodatkowania (22.03.2022).

⁵⁹ „Налоговая база” — 732 000 wyników w wyszukiwarce Google, 51 użycie w Narodowym Korpusie Języka Rosyjskiego *versus* „база налогообложения” — 40 200 wyników w Google i 2 użycia w korpusie, <https://ruscorpora.ru/new/> (18.03.2022).

⁶⁰ „База налогового обложения” — 703 w Google, brak w korpusie.

⁶¹ Termin jest „wyrazem lub połączeniem wyrazowym o specjalnie, konwencjonalnie ustalonym znaczeniu naukowym, technicznym, zawodowym”. J. Pieńkos, *Podstawy przekładoznawstwa...*, s. 212.

nia syntagmatycznego. Pierwszy z nich, mimo że rzadko używany⁶² i niebędący terminem, najpewniej zostałby odczytany przez odbiorcę docelowego jako *podstawa opodatkowania*, por.:

Для того, чтобы это было интересно и для работников, и для работодателей, мы предусмотрим соответствующие стимулы: они будут уменьшать **налоговую базу для обложения налогом** на доходы физических лиц с одной стороны, а для работодателей будут уменьшать налогообложение прибыли⁶³.

Это значит, что **база для обложения налогом**, рассчитываемая как уменьшенные на расходы доходы, может быть сокращена на 1 200 000 руб. (1 000 000 + 200 000) за отчетный период.; На какую сумму расходов можно уменьшить **базу для обложения налогом**?⁶⁴.

Государство предусмотрело возможность уменьшить **налогооблагаемую базу** от продажи жилья с помощью предоставления налогового вычета. Уменьшение **базы, облагаемой налогом**, можно произвести двумя вариантами на выбор: вариант №1 — из налогооблагаемой базы вычитается 2 миллиона рублей, и от оставшейся суммы выплачивается 13-и процентный налог. Пример: продано жилье за 3 миллиона рублей, отнимаем 2 миллиона налогового вычета, остается **база для обложения налогом**, равная 1 миллиону рублей⁶⁵.

Drugi ekwiwalent — *основание для обложения налогом* — oznacza *przedmiot opodatkowania*, czyli ros. *объект налогообложения* (np. majątek, dochód, zysk, sprzedaż), a nie jego podstawę (tj. np. wysokość dochodu). Co ciekawe, w innym miejscu tego samego słownika odnotowano hasło *przedmiot opodatkowania*, ale tym razem tworzy ono parę przekładową z kalką językową *предмет налогообложения*, posiadającą nieco inne znaczenie⁶⁶.

Pojęcia *podstawy opodatkowania* i *przedmiotu opodatkowania* są rozróżniane zarówno w polskim, jak i w rosyjskim prawie podatko-

⁶² Brak wyników w korpusie, ok 1500 wyników w wyszukiwarce Google.

⁶³ <https://ria.ru/20180625/1523381253.html> (22.03.2022).

⁶⁴ https://nalog-nalog.ru/usn/usn_dohody/st_346_nk_rf_voprosy_i_otvety/ (22.03.2022).

⁶⁵ <https://extrobank.ru/kak-poluchit-nalogovyj-vychet-pri-pokupke-kvartiry-v-2019/> (22.03.2022).

⁶⁶ „Понятию «Объект налогообложения» близок по значению термин «предмет налогообложения». Напр., объектом налога на землю является право собственности на земельный участок, а не земельный участок непосредственно (он — предмет налогообложения)”. А.Я. Сухарев и др. (ред.), *Большой юридический словарь*, Инфра-М, Москва 2003, <https://dic.academic.ru/dic.nsf/lower/16631> (22.03.2022).

wym, zatem przy ustalaniu nazywających je terminów tłumacz — jak podkreśla Jerzy Pieńkos — „powinien upewnić się, czy odpowiadają one tej samej definicji, przy czym nie oznacza to, że terminy muszą w jakimkolwiek języku odtwarzać te same elementy definicji”⁶⁷, por.:

Plekoć w ustawie jest mowa o ustawach podatkowych — rozumie się przez to ustawy dotyczące podatków, opłat oraz niepodatkowych należności budżetowych określające podmiot, **przedmiot opodatkowania**, powstanie obowiązku podatkowego, **podstawę opodatkowania**, stawki podatkowe oraz regulujące prawa i obowiązki organów podatkowych, podatników, płatników i inkasentów, a także ich następców prawnych oraz osób trzecich [...] (Ordynacja, art. 3).

Объект налогообложения — реализация товаров (работ, услуг), имущество, прибыль, доход, расход или иное обстоятельство, имеющее стоимостную, количественную или физическую характеристику, с наличием которого законодательство о налогах и сборах связывает возникновение у налогоплательщика обязанности по уплате налога (Кодекс, cz. 1, art. 38).

Налоговая база представляет собой стоимостную, физическую или иную характеристики объекта налогообложения (Кодекс, cz. 1, art. 53).

W związku z wyraźnym chaosem terminologicznym, niejednoznacznością oraz nieprecyzyjnością translądów i translátów pojawiają się wątpliwości dotyczące znaczenia, jakie autor słownika przypisuje poszczególnym jednostkom przekładowym oraz nieufność wobec proponowanych rozwiązań translatorskich. Już nieliczne zacytowane przykłady pozwalają sądzić, że podczas tworzenia terminów nie przestrzegano ani zasady adekwatności, zgodnie z którą termin powinien jednoznacznie uwydatniać istotne cechy odpowiadającego mu pojęcia, ani zasady jednomianowości, która wymaga, by jednemu pojęciu odpowiadał jeden termin⁶⁸.

Na zakończenie tego krótkiego przeglądu chcemy zwrócić uwagę na jeszcze jeden termin występujący w aktach normatywnych oraz zeznaniach podatkowych, tj. *płatnik* (np. *zaliczka pobrana przez płatnika*). Zarówno w polskim, jak i rosyjskim systemie podatkowym rozróżnia się pojęcia *podatnika* i *płatnika*:

Podatnikiem jest osoba fizyczna, osoba prawna lub jednostka organizacyjna niemająca osobowości prawnej, podlegająca na mocy ustaw podatkowych obowiązkowi podatkowemu (Ordynacja, art. 7).

Платником jest osoba fizyczna, osoba prawna lub jednostka organizacyjna niemająca osobowości prawnej, obowiązana na podstawie przepisów prawa podat-

⁶⁷ J. Pieńkos, *Podstawy przekładoznawstwa...*, s. 214.

⁶⁸ Tamże, s. 237.

kowego do obliczenia i pobrania od podatnika podatku i wpłacenia go we właściwym terminie organowi podatkowemu (Ordynacja, art. 8).

Участниками отношений, регулируемых законодательством о налогах и сборах, являются: 1) организации и физические лица, признаваемые в соответствии с настоящим Кодексом **налогоплательщиками**, плательщиками сборов, плательщиками страховых взносов; 2) организации и физические лица, признаваемые в соответствии с настоящим Кодексом **налоговыми агентами** (Кодекс, cz. 1, art. 9).

Налоговыми агентами признаются лица, на которых в соответствии с настоящим Кодексом возложены обязанности по исчислению, удержанию у налогоплательщика и перечислению налогов в бюджетную систему Российской Федерации (Кодекс, cz.1, art. 24).

Zakresy pojęciowe odpowiednich terminów pokrywają się, co pozwala na ustalenie następujących par przekładowych: *podatnik* — *налогоплательщик* oraz *płatnik* — *налоговый агент*. Słowniki przekładowe nie odnotowują takich odpowiedników, por.: *płatnik* — *плательщик* (PRSP, PRSH, PRSBG); *płatnik podatków* — *плательщик налогов, налогоплательщик* (PRSH, PRSBG); *płatnik podatku* — *налогоплательщик, носитель налога, плательщик налога* (PRSP); *płatnik podatku dochodowego* — *плательщик подоходного налога (ППН)* (PRSP).

Jedna z propozycji słownikowych wymagałaby uściślenia, ponieważ terminy *налогоплательщик* i *носитель налога* nie są równoznaczne. Pierwszy z nich oznacza *podatnika formalnego*, czyli takiego, który na mocy ustawy jest zobowiązany do uiszczenia podatku i rozliczenia się z niego z organem podatkowym. Drugiemu odpowiada polski termin *podatnik rzeczywisty*, którym może być zarówno podatnik formalny (jeśli ponosi ekonomiczny ciężar podatku), jak i inny podmiot, który faktycznie płaci podatek, tj. nabywca towaru lub usługi (taka sytuacja ma miejsce w przypadku podatków pośrednich — akcyzowego lub od towarów i usług oraz w sytuacji przerzucalności podatku)⁶⁹.

Ponadto po raz kolejny autor słownika podatkowego uzupełnia translat utworzonym przez siebie akronimem. Powody takiej decyzji trudno wyjaśnić, natomiast konsekwencje ewentualnego użycia go w przekładzie można z łatwością wskazać. *ППН* to istniejący w języ-

⁶⁹ P. Smoleń, W. Wójtowicz (red.), *Prawo podatkowe*, C.H. Beck, Warszawa 2021, s. 32–33; И.С. Букина, *Налогоплательщик*, в: *Большая российская энциклопедия*, <https://bigenc.ru/economics/text/2246979> (28.03.2022).

ku rosyjskim skrótowiec, natomiast żadne z dwudziestu jeden jego wyjaśnień nie odnosi się do podatków⁷⁰.

Warto przy okazji nadmienić, że rosyjski termin *налоговый агент* (tj. płatnik) jest tłumaczony jako *agent podatkowy* (RPSH) lub *agent <urzędnik> podatkowy <skarbowy>* (SF), których to ekwiwalentów w zakresie podatku dochodowego nie można uznać za adekwatne. Polskie prawo podatkowe ustanawia jedynie instytucję *przedstawiciela podatkowego* dla podatnika VAT, który nie posiada siedziby działalności gospodarczej lub stałego miejsca prowadzenia działalności na terytorium Polski⁷¹.

W oparciu o przeprowadzone analizy można sformułować kilka spostrzeżeń na temat ustalania par przekładowych dla terminologii specjalistycznej oraz rozwiązań translatorskich zawartych w źródłach leksykograficznych. Zaobserwowaliśmy, że niektóre z proponowanych w słownikach odpowiedników przekładowych w rzeczywistości nimi nie są. Bywa, że hasło słownikowe nie ma charakteru terminologicznego, a to samo pojęcie oznaczane jest przez różne terminy. Niektóre jednostki języka wyjściowego są uznawane za bezekwiwalentowe i tłumaczone dosłownie, w sytuacji gdy istnieje ekwiwalent funkcjonalny, który z powodzeniem może zostać zastosowany w danym kontekście. Interferencja międzyjęzykowa prowadzi do tworzenia odpowiedników mało zrozumiałych dla odbiorców wtórnych, albo wręcz wprowadzających ich w błąd. Zasadniczym problemem jest brak kwalifikatorów terminologicznych w słownikach pozwalających ustalić właściwy zakres referencji translatów. Umieszczenie takiej informacji byłoby szczególnie pożądane przy podawaniu wielu obcojęzycznych odpowiedników, które wskutek braku wyróżnienia graficznego tworzą mylne wrażenie pozostawiania w relacjach synonimicznych. Odrębną kwestią jest dezaktualizacja danych słownikowych. Warto weryfikować, czy odnotowane w źródłach leksykograficznych translaty odpowiadają aktualnemu stanowi prawnemu. Użytkownicy dwujęzycznych słowników specjalistycznych powinni zatem kierować się zasadą ograniczonego zaufania wobec proponowanych w nich rozwiązań translatorskich. Mając na względzie różną jakość publikowanych w Polsce informatorów czy czasopism rosyj-

⁷⁰ *Sokr.ru...*, <https://www.sokr.ru/ППИИ> (28.03.2022).

⁷¹ *Ustawa z dnia 11 marca 2004 r. o podatku od towarów i usług*, art. 18a i 18b, <https://sip.lex.pl/akty-prawne/dzu-dziennik-ustaw/podatek-od-towarow-i-uslug-17086198/art-18-b> (18.03.2022).

skojęzycznych, również i z tego typu źródeł terminologii specjalistycznej nie można korzystać bezrefleksyjnie.

W procesie poszukiwania ekwiwalentów dla terminologii podatkowej niezbędne jest porównywanie tekstów paralelnych, chociażby dlatego, że stanowią one źródło zalecanych w tłumaczeniu terminów urzędowych⁷². Oczywiście zastosowanie ekwiwalentów naturalnych jest możliwe pod warunkiem braku zasadniczych różnic między poszczególnymi systemami prawnymi. Ekwiwalent funkcjonalny nie powinien przecież zacierać „związku treści tłumaczenia z kulturą języka źródłowego”⁷³.

Na wybór ekwiwalentu wpływa niewątpliwie aspekt pragmatyczny, tj. funkcja tekstu przekładu oraz potrzeby odbiorcy docelowego⁷⁴. Jednak nawet wtedy, kiedy przekład ma być jedynie „ofertą informacji”⁷⁵, nie zwalnia to z obowiązku przygotowania jej w sposób zrozumiały i merytorycznie poprawny. Tekst przekładu powinien oddawać treści poznawcze tekstu źródłowego oraz zagwarantować możliwość właściwej interpretacji opisanych w nim regulacji prawnych⁷⁶.

Omówione przez nas problemy tłumaczeniowe świadczą o tym, że nie istnieje jedna złota reguła dotycząca ustalania par przekładowych dla leksyki specjalistycznej. Zarówno strategia tłumaczenia „źródłopodobnego”, jak i dynamicznego ma pewne wady i zalety. W kwestii tłumaczenia terminów prawnych podzielamy pogląd Barbary Kielar, że „należy stosować pary ekwiwalentów ustawionych na skali «formalny – funkcjonalny», wykorzystując je w zależności od oceny czynników komunikacyjnych występujących w danym układzie translacyjnym”⁷⁷.

REFERENCES

Biznes po-pol'ski. Delovoy spravochnik – rukovodstvo. Warszawa: PAIIZ S.A., Ernst&Young, 2007 [*Бизнес по-польски. Деловой справочник – руководство*].

⁷² D. Kierzkowska (red.), *Kodeks tłumacza...*, s. 91–92.

⁷³ Tamże, s. 95.

⁷⁴ Por. B. Kielar, *TS w układzie międzynarodowej komunikacji zawodowej...*, s. 129.

⁷⁵ Tamże, s. 131.

⁷⁶ Por. J. Pieńkos, *Podstawy przekładoznawstwa...*, s. 268; В.М. Нестерович, *Проблемы перевода юридических терминов*, «Право и управление. XXI век» 2011, nr 2, s. 77, <http://pravo.mgimo.ru/razdely/nauchnaya-zhizn/problemy-perevoda-yuridicheskikh-terminov> (3.02.2022).

⁷⁷ B. Kielar, *TS w układzie międzynarodowej komunikacji zawodowej...*, s. 132.

- Warszawa: PAiIZ S.A., Ernst&Young, 2007 <https://www.paih.gov.pl/files/?id_plik=9636>].
- Bol'shaya rossiyskaya entsiklopediya* [Большая российская энциклопедия, <<https://bigenc.ru/economics/text/2246979>>].
- Encyklopedia zarządzania* <https://mfiles.pl/pl/index.php/Podstawa_opodatowania>].
- Fedorovich, Tat'yana Vladimirovna. *Bukhgalterskiy upravlencheskiy i proizvodstvennyy uchet: uchebnoye posobiye*. Novosibirsk: NGUEIU, 2010 [Федорович, Татьяна Владимировна. *Бухгалтерский управленческий и производственный учет: учебное пособие*. Новосибирск: НГУЭиУ, 2010 <<https://infopedia.su/14xfdad.html>>].
- Fisher, Stenli, and Dornbush, Rudiger, Shmalenzi, Richard. *Ekonomika*. Transl. Sapova, S.S. Moskva: Delo Ltd., 1995 [Фишер, Стенли, Дорнбуш, Рудигер, Шмалензи, Ричард. *Экономика*. Пер. Сапова, С.С. Москва: Дело Лтд., 1995 <<https://economy-ru.info/info/81664/>>].
- Franczak, Iwona. "Problem rozbieżności prawa bilansowego i podatkowego w zakresie kategorii kosztów." *Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu* 2018, nr 524: 35–43.
- Glossarij terminov po bukhgalterskomu uchetu* [Глоссарий терминов по бухгалтерскому учету <<https://www.lexikon.ru/dict/buh/d.html>>].
- Jochym-Kuliszkowa, and Ludwika, Kossakowska, Elżbieta. *Słownik rosyjsko-polski Biznes i gospodarka*. Warszawa: PWN, 2009.
- Jochym-Kuliszkowa, and Ludwika, Kossakowska, Elżbieta, Stawarz, Stanisław. *Polsko-rosyjski słownik handlowy*. Warszawa: PWN, 1995.
- Jochym-Kuliszkowa, and Ludwika, Kossakowska, Elżbieta. *Rosyjsko-polski słownik handlowy*. Warszawa–Kraków: PWN, 1996.
- Jochym-Kuliszkowa, and Ludwika, Kossakowska, Elżbieta. *Słownik polsko-rosyjski. Biznes i gospodarka*. Warszawa: PWN, 2009.
- Kapusta, Piotr. *Polsko-rosyjski słownik prawa podatkowego*. Kraków: Dr Lex, 2011.
- Kielar, Barbara. "O prawie i jego językach." *Komunikacja specjalistyczna*, 2009, vol. 2: 43–52.
- Kielar, Barbara. "TS w układzie międzynarodowej komunikacji zawodowej (na przykładzie tłumaczenia tekstów prawnych)." Kielar, Barbara, Grucza, Sambor (eds.). *Języki specjalistyczne 3: Lingwistyczna identyfikacja tekstów specjalistycznych*. Warszawa: Katedra Języków Specjalistycznych Uniwersytetu Warszawskiego, 2003: 121–133.
- Kielar, Barbara. *Zarys translatoryki*. Warszawa: Katedra Języków Specjalistycznych Uniwersytetu Warszawskiego, 2003.
- Kierzkowska, Danuta. *Tłumaczenie prawnicze*. Warszawa: Wydawnictwo TEPIS, 2002.
- Kierzkowska, Danuta (ed.). *Kodeks tłumacza przysięgłego z komentarzem*. Warszawa: TEPIS, 2005.
- Konopielko, Bronisława. *Słownik finansowy rosyjsko-polski*. Wrocław: Wyd. Uniwersytetu Wrocławskiego, 1996.
- Kozłowska, Zofia. *O przekładzie tekstu naukowego (na materiale tekstów językoznawczych)*. Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, 2007.
- Kuznetsov, Sergey Aleksandrovich (ed.). *Bol'shoy tolkovyy slovar' russkogo yazyka*. Sankt-Peterburg: Norint, 2014 [Александрович, Сергей (ред.). *Большой толковый словарь русского языка*. Санкт-Петербург: Норинт, 2014 <<http://www.gramota.ru/slovari/dic/>>].

- Lubocha-Kruglik, Jolanta, and Zobek, Teresa, and Zych, Anna. *Rosyjsko-polski słownik tematyczny Ekonomia*. Warszawa: PWN, 2001.
- Lukszyn, Jurij, and Zmarzer Wanda (eds.). *Podręczny polsko-rosyjski słownik biznesmena*. Warszawa: Difin, 2004.
- Nalogovyy kodeks Rossiyskoy Federatsii* [*Налоговый кодекс Российской Федерации* <<http://pravo.gov.ru/proxy/ips/?docbody=&nd=102054722>>].
- Narodowy Korpus Języka Polskiego* <<http://nkjp.pl/>>.
- Natsional'nyy korpus russkogo yazyka* [*Национальный корпус русского языка* <https://ruscorpora.ru/new/>].
- Nesterovich, Vasilii Mikhaylovich. "Problemy perevoda yuridicheskikh terminov." *Pravo i upravleniye. XXI vek*, 2011, vol. 2, [Нестерович, Василий Михайлович. "Проблемы перевода юридических терминов." *Право и управление. XXI век*, 2011, no. 2 <<http://pravo.mgimo.ru/razdely/nauchnaya-zhizn/problemy-perevoda-yuridicheskikh-terminov>>].
- Ozhegov, Sergey Ivanovich, and Shvedova, Nataliya Yul'yevna. *Tolkovyy slovar' russkogo yazyka*. Moskva: Azbukovnik, 2003 [Ожегов, Сергей Иванович, Шведова, Наталия Юльевна. *Толковый словарь русского языка*. Москва: Азбуковник, 2003].
- Pavlenko, Svetlana Petrovna. "Nekotoryye problemy opredeleniya ob'yekta nalogooblozheniya po nalogu na dokhody fizicheskikh lits v Rossii i za rubezhom." *Finansovoye pravo*, 2010, vol. 5: 27–31 [Павленко, Светлана Петровна. "Некоторые проблемы определения объекта налогообложения по налогу на доходы физических лиц в России и за рубежом." *Финансовое право*, 2010, no. 5: 27–31 <<https://wiselawyer.ru/poleznoe/46789-nekotorye-problemy-opredeleniya-obekta-nalogooblozheniya-nalogu-dokhody>>].
- Pieńkos, Jerzy. *Podstawy juryslingwistyki. Język w prawie – prawo w języku*. Warszawa: Oficyna Prawnicza Muza SA, 1999.
- Pieńkos, Jerzy. *Podstawy przekładoznawstwa: od teorii do praktyki*. Kraków: Zakamycze, 2003.
- Rosja – przewodnik po rynku*. Warszawa: Polska Agencja Inwestycji i Handlu S.A., 2018 <<https://www.paih.gov.pl/publikacje/eksport>>.
- Rynek ropy i gazu w Pol'she*, 2012, vol. 7 [*Рынок нефти и газа в Польше*, 2012, no. 7 <https://www.pwc.pl/raport_pwc_inig_2012____ru>].
- Slovar' ekonomicheskikh terminov* [*Словарь экономических терминов* <<https://slovar.cc/ekon/term/2340580.html>>].
- Smoleń, Paweł, Wójtowicz, Wanda (eds.). *Prawo podatkowe*. Warszawa: C.H. Beck, 2021.
- Sokr.ru. Slovar' sokrashcheniy russkogo yazyka* [*Sokr.ru. Словарь сокращений русского языка* <<https://www.sokr.ru/ЛПД>>].
- Spravochnik investora – Pol'sha – Pravila biznesa*. Warszawa: Polska Agencja Informacji i Inwestycji Zagranicznych oraz JP Weber Dudarski Sp. k., 2009 [*Справочник инвестора – Польша. Правила бизнеса*. Warszawa: Polska Agencja Informacji i Inwestycji Zagranicznych oraz JP Weber Dudarski Sp. k., 2009 <<https://www.paih.gov.pl>>].
- Spravochnik investora – Pol'sha – Pravila vedeniya biznesa*. Warszawa: Polska Agencja Informacji i Inwestycji Zagranicznych oraz JP Weber Dudarski Sp. k., 2016 [*Справочник инвестора – Польша – Правила ведения бизнеса*. Warszawa: Polska Agencja Informacji i Inwestycji Zagranicznych oraz JP Weber Dudarski Sp. k., 2016. <https://www.paih.gov.pl/publikacje/jak_prowadzic_dzialalnosc_gospodarcza_w_Polsce>].

WYBRANE PROBLEMY TŁUMACZENIA...

Sukharev, Aleksandryakovlevich et al. (eds.). *Bol'shoy yuridicheskiy slovar'*. Moskva: Infra-M, 2003 [Сухарев, Александр Яковлевич и др. (ред.). *Большой юридический словарь*. Москва: Инфра-М, 2003 <<https://dic.academic.ru/dic.nsf/lower/16631>>].

Ustawa z dnia 26 lipca 1991 roku o podatku dochodowym od osób fizycznych <<https://dziennikustaw.gov.pl/DU/2021/1128>>.

Ustawa z dnia 29 sierpnia 1997 r. ordynacja podatkowa <<https://dziennikustaw.gov.pl/du/2019/900>>.

Vulfel, Char'l'z. *Entsiklopediya bankovskogo dela i finansov*. Transl. Manzerov, B.Ye. et al. Moskva: Fedorov, 2000 [Вулфел, Чарльз. *Энциклопедия банковского дела и финансов*. Пер. Манзеров, Б.Е. и др. Москва: Федоров, 2000 <https://banking_finance.academic.ru>].

Yuridicheskaya entsiklopediya [Юридическая энциклопедия <https://yuridicheskaya_encyclopediya.academic.ru>].

Yuridicheskiye i nalogovyye pravila dlya vedeniya predprinimatel'skoydeyatelnosti v Pol'she. Warszawa: PAiIZ, 2004 [Юридические и налоговые правила для ведения предпринимательской деятельности в Польше. Варшава: PAiIZ, 2004 <<https://www.paih.gov.pl>>].

Zakon Rossiyskoy Federatsii O podokhodnom naloge s fizicheskikh lits [Закон Российской Федерации О подоходном налоге с физических лиц <<http://pravo.gov.ru/proxy/ips/?docbody=&prevDoc=102045181&backlink=1&&nd=102013459>>].

Żmigrodzki, Piotr (ed.), *Wielki słownik języka polskiego* <<https://wsjp.pl/>>.

GABRIELA WILK <https://orcid.org/0000-0001-9112-5674>

Uniwersytet Śląski w Katowicach

UWAGI O PRZEKŁADZIE POLSKIEGO KODEKSU PRACY NA JĘZYK ROSYJSKI

COMMENTS ON THE TRANSLATION OF THE POLISH LABOUR CODE INTO RUSSIAN

The article is devoted to the analysis of errors that appeared in the translation of the Polish Labour Code into Russian, published by Wolters Kluwer in 2019. The translation of selected legal provisions from the printed version was compared with their translation, published in the LEX Legal Information System. Particular attention is paid to errors resulting from insufficient knowledge of how normative acts should be translated and a lack of knowledge of the law. It is emphasized that the principle of consistent use of a particular term within the entire legal text is important. Also, terms from different legal systems should not be used. According to the results of the analysis, it can be concluded that the electronic version of the translation is of higher quality than the printed one.

Keywords: legal language, labour code, specialized translation, translation errors

Praca jest nieodłączną częścią życia człowieka, „wyróżnia go wśród reszty stworzeń, których działalności związanej z utrzymaniem życia nie można nazywać pracą – tylko człowiek jest do niej zdolny i tylko człowiek ją wykonuje, wypełniając równocześnie pracą swoje bytowanie na ziemi”¹. W zależności od przyjętego kryterium i dyscypliny naukowej pojęcie pracy bywa różnie definiowane. Może być ona traktowana jako działalność zarobkowa umożliwiająca zaspokojenie potrzeb człowieka. Większość osób w wieku produkcyjnym występuje więc w roli podmiotów prawa pracy – pracowników bądź pracodawców. Prawo pracy pełni funkcję ochronną, strzegąc interesów stron stosunku pracy, organizacyjną, polegającą na zapewnieniu prawidłowego przebiegu procesu pracy, rozdzielczą (redystrybucyjną), związaną z podziałem środków finansowych i dóbr materialnych, oraz

¹ Jan Paweł II, *Encyklika o pracy ludzkiej „Laborem exercens”*, TUM, Wrocław 1995, s. 4.

ireniczną (polubowną), która ma na celu zapobieganie konfliktom społecznym w środowisku pracy i polubowne rozwiązywanie sporów². W ostatnich latach systematycznie rośnie liczba obcokrajowców zatrudnianych w Polsce. W związku z tym, jak zauważa Albert Guziak,

[...] czynni bądź przyszli tłumacze, specjalizujący się w tłumaczeniach prawno-prawniczych są lub będą na co dzień konfrontowani w swej pracy z mnogością tekstów, w których występuje aparat pojęciowy prawa pracy — jako jednej ze szczególnych gałęzi prawa prywatnego³.

Wśród źródeł prawa ważne miejsce zajmują kodeksy (łac. „codex” ‘księga, zbiór prawa’). Szczególną uwagę poświęcają im nie tylko prawnicy, lecz także tłumacze, dla których jako teksty paralelne (równoległe) stanowią one niezastąpione źródło wiedzy terminologicznej oraz wzorzec stylistyczny. Wybrane kodeksy są tłumaczone na języki obce. Jeśli podstawową funkcją kodeksów jest funkcja normatywna, gdyż są one „wydawane przez kompetentne organy prawodawcze, mocą których ustanawiane jest prawo”⁴, to ich tłumaczenie pełni głównie funkcję informacyjną i jest sporządzane dla odbiorców z innego systemu prawnego⁵. Ma ono na celu przybliżenie im obcego porządku prawnego, by mogli się w nim poruszać bez naruszenia norm prawnych. Wysokiej jakości przekłady kodeksów, ustanawiając uzus translacyjny, mogą również służyć jako narzędzie pracy tłumacza oraz pomoc dydaktyczna.

W związku ze swobodnym przepływem osób w Polsce w celach zarobkowych wzrasta zapotrzebowanie na tłumaczenia kodeksu pracy, czyli wielokrotnie nowelizowanej Ustawy z dnia 26 czerwca 1974 r. Już w 1979 r. kodeks pracy został przetłumaczony na język angielski i opublikowany przez Wydawnictwo Prawnicze⁶. Po przemianach politycznych i gospodarczych w kraju, w 1992 r., Polskie Towarzystwo Tłumaczy Ekonomicznych, Prawniczych i Sądowych jako pierwsze

² K. W. Baran (red.), *Prawo pracy i ubezpieczeń społecznych*, Wolters Kluwer, Warszawa 2017, s. 48–55.

³ A. Guziak, *Zarys specyfiki niemieckiego prawa pracy w odniesieniu do prawa polskiego*, „Lingua Legis” 2020, nr 28, s. 57–58.

⁴ J. Jabłońska-Bonca, *Wstęp do nauk prawnych*, Przedsiębiorstwo Wydawnicze Ars boni et aequi, Poznań 1994, s. 57.

⁵ Por. R. Kołodziej, *Polski kodeks pracy w przekładach na język niemiecki — terminologia i strategie translatorskie*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2014, s. 75.

⁶ *The Labour Code of the Polish People's Republic*, przeł. K. Kościńska, Wydawnictwo Prawnicze, Warszawa 1979.

przygotowało angielski przekład kodeksu pracy⁷. Następnie pojawiło się jego niemieckie tłumaczenie wydane przez Ośrodek Doradztwa i Doskonalenia Kadr⁸. Nakładem Wydawnictwa C.H. Beck, w serii tłumaczeń tekstów ustaw, jak dotąd ukazały się przekłady kodeksu pracy na język niemiecki⁹, angielski¹⁰ i francuski¹¹. Tłumaczenie na język niemiecki, angielski¹² oraz rosyjski opublikowało także Wydawnictwo Wolters Kluwer Polska specjalizujące się, podobnie jak C.H. Beck, w publikacjach z zakresu prawa, ekonomii oraz literatury akademickiej. Rosyjski przekład kodeksu pracy, odzwierciedlający brzmienie ustawy według stanu prawnego na 25 listopada 2018 r., ukazał się drukiem w 2019 r.¹³. Został również udostępniony ze znacznymi modyfikacjami na płaszczyźnie terminologicznej w porównaniu z wydaniem drukowanym i po korekcie redakcyjnej w Systemie Informacji Prawnej LEX obsługiwany przez Wolters Kluwer. Obie rosyjskie wersje językowe przygotowało Centrum Tłumaczeń i Obsługi Konferencji LIDEX. Warto zauważyć, że kodeks pracy jest jednym z kilku aktów normatywnych, które zostały wydane wraz z tłumaczeniem na język rosyjski (pozostałe to np. *Kodeks spółek handlowych*¹⁴ i *Ustawa o podatku od towarów i usług*¹⁵).

⁷ D. Kierzkowska (red.), *The Polish labour code*, przeł. H. Husak, M. Gizmajer, Polish Society of Economic, Legal and Court Translators – TEPIS, Warszawa 1992. Tłumaczenie to miało do tej pory sześć wydań.

⁸ *Kodeks pracy = Arbeitsgesetzbuch*, przeł. B. Józwik, L. Wołk-Karaczewska, ODDK, Gdańsk 2004.

⁹ *Arbeitsgesetzbuch: zweisprachige Textausgabe = Kodeks pracy: tekst dwujęzyczny*, przeł. T. Major, J. Bzdok, Wydawnictwo C.H. Beck, Warszawa 2019. Niemiecki przekład doczekał się pięciu wydań. Publikacja jest również dostępna w Systemie Informacji Prawnej LEGALIS, sip.legalis.pl.

¹⁰ *The labour code = Kodeks pracy*, przeł. A. Jamróży, Wydawnictwo C.H. Beck, Warszawa 2019 (wyd. 6). Publikacja jest również dostępna w Systemie Informacji Prawnej LEGALIS, sip.legalis.pl.

¹¹ *Code du travail = Kodeks pracy*, przeł. M. Zinserling, Wydawnictwo C.H. Beck, Warszawa 2012 (wyd. 1).

¹² Niemiecki i angielski przekład jest dostępny w Systemie Informacji Prawnej LEX, sip.lex.pl.

¹³ *Трудовой кодекс с постановлениями = Kodeks pracy z rozporządzeniami*, przeł. Centrum Tłumaczeń i Obsługi Konferencji LIDEX, Wolters Kluwer, Warszawa 2019.

¹⁴ *Кодекс хозяйственных товариществ и обществ: двуязычное издание = Kodeks spółek handlowych: wydanie dwujęzyczne*, przeł. D. Kędziński, Wydawnictwo C.H. Beck, Warszawa 2010.

¹⁵ *Закон о налоге на товары и услуги: двуязычное издание = Ustawa o podatku od towarów i usług: wydanie dwujęzyczne*, przeł. D. Kędziński, Wydawnictwo C.H. Beck, Warszawa 2011.

Jak twierdzi Krzysztof Hejwowski, „tłumaczenie jest między innymi sztuką dokonywania wyboru”¹⁶. Celem niniejszego artykułu jest ocena trafności wyborów autora przekładów kodeksu pracy na język rosyjski (wydania drukowanego i opublikowanego w systemie LEX¹⁷). Na wybranych przykładach zostaną omówione błędy tłumaczeniowe. Postaram się wyjawiać przyczynę niepowodzeń translatorских oraz źródła trudności, z którymi często borykają się tłumacze tekstów prawnych. Zdaniem Hejwowskiego „kwestia błędów tłumaczeniowych — a raczej ich unikania — jest ważnym elementem kształcenia tłumaczy”¹⁸.

Według cytowanego przekładoznawcy błędy tłumaczeniowe można podzielić na dwie zasadnicze grupy. Pierwszą z nich tworzą błędy interpretacji, których przyczyn można upatrywać w niedostatecznej znajomości języka i kultury wyjściowej, braku odpowiedniej wiedzy ogólnej lub specjalistycznej. Do tego typu błędów można zaliczyć m.in. błędy wynikające z niewłaściwego zastosowania „ekwiwalentów słownikowych” albo „rozpowszechnionych”, użycie fałszywych przyrównań tłumacza, pomylenie dwóch wyrazów (zwrotów) języka wyjściowego, kalki, mylną interpretację znaczenia jednostki leksykalnej języka wyjściowego, złe odczytanie jego struktury czy też nierozpoznanie elementu kultury wyjściowej¹⁹. Drugą grupę błędów tłumaczeniowych Hejwowski nazywa błędami realizacji, które pojawiają się wskutek niewystarczająco wykształconej kompetencji językowej lub tłumaczeniowej. Wśród błędów realizacji można wymienić: wybór niewłaściwego ekwiwalentu, nieuzasadnione udomowienie lub egzotyzację, „niedotłumaczenie”, „nadłumaczenie”, „poprawianie oryginału”, brak konsekwencji w stosowaniu technik tłumaczeniowych oraz łamanie uznanych konwencji tłumaczeniowych²⁰.

Inną klasyfikację błędów popełnianych przez tłumaczy proponują Alicja Pisarska i Teresa Tomaszek²¹. Błędy w tłumaczeniu dzielią one na błędy tłumaczeniowe wynikające z zastosowania złej metody tłumaczeniowej i językowe. Podobny podział wprowadza Roman Le-

¹⁶ K. Hejwowski, *Iluzja przekładu. Przekładoznawstwo w ujęciu konstruktywnym*, Stowarzyszenie Inicjatyw Wydawniczych—Śląsk Wydawnictwo Naukowe, Katowice 2015, s. 320–321.

¹⁷ Na potrzeby niniejszego artykułu wydanie to będzie określane jako elektroniczne.

¹⁸ K. Hejwowski, *Iluzja...*, s. 293.

¹⁹ Tamże, s. 295–308.

²⁰ Tamże, s. 309–324.

²¹ A. Pisarska, T. Tomaszek, *Współczesne tendencje przekładoznawcze*, Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań 1998, s. 158–168.

wicki. Pod pojęciem „błędy tłumaczeniowe” rozumie on „wprowadzenie do przekładu wyrażen pod jakimś względem sprzecznych z zasadą ekwiwalencji wobec oryginału lub sprzecznych z wiedzą uprzednią odbiorców przekładu”, istoty błędów językowych szuka natomiast w „nadaniu przekładowi cech językowych, utrudniających jego funkcjonowanie”²².

Chociaż przytoczone klasyfikacje błędów nie zostały przygotowane z myślą o tłumaczeniu tekstów specjalistycznych (Hejwowski poszczególne typy błędów ilustruje przykładami z literatury), niemniej mogą zostać wykorzystane przy omawianiu błędów w przekładzie tekstów prawnych.

Wydanie drukowane tłumaczenia polskiego kodeksu pracy na język rosyjski zawiera liczne błędy. W niniejszym artykule skupię się na prezentacji tych, które wynikają z niedostatecznej wiedzy o tym, jak należy tłumaczyć akty normatywne, oraz z braku wiedzy z zakresu prawa. Przekład omawianych przepisów prawnych z wersji drukowanej zostanie porównany z ich tłumaczeniem w wersji elektronicznej.

Jedna z najważniejszych *Zasad techniki prawodawczej* mówi o tym, że „do oznaczenia jednakowych pojęć używa się jednakowych określeń, a różnych pojęć nie oznacza się tymi samymi określeniami”²³. To zalecenie było znane prawodawcom już w oświeceniu, traktowanym przez historyków jako wiek kodyfikacji. W XIX wieku wybitny prawnik Walenty Dutkiewicz podkreślał, że „różne nazwy jednej w gruncie rzeczy muszą wzniesić wątpliwość, której szczególnie w prawie unikać należy”²⁴. Podobnie jak legislatorzy, tak i tłumacze są zobowiązani do przestrzegania zasady stosowania jednolitej terminologii w obrębie całego tekstu prawnego. Hans Peter Krings ten obowiązek wyraża w formie maksymy stałości terminologicznej (używaj konsekwentnie tego samego określenia tej samej rzeczy!)²⁵.

²² R. Lewicki, *Zagadnienia lingwistyki przekładu*, Wydawnictwo UMCS, Lublin 2017, s. 306–307.

²³ *Rozporządzenie Prezesa Rady Ministrów z dnia 20 czerwca 2002 r. w sprawie „Zasad techniki prawodawczej”*, <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU20160000283/O/D20160283.pdf> (14.04.2022). Ta sama zasada obowiązuje w rosyjskim prawodawstwie. Zob. В.И. Червонюк (red.), *Элементарные начала общей теории права*, Издательство КолосС, Москва 2003, https://elementary_law.academic.ru/114/Единство_юридической_терминологии (14.04.2022).

²⁴ I. Szczepankowska, *Studia nad polszczyzną epoki stanisławowskiej*, Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, Białystok 2004, s. 11, 12, 27.

²⁵ B.Z. Kielar, *Zarys translatoryki*, Wydawnictwo Naukowe Instytutu Kulturologii i Lingwistyki Antropocentrycznej, Warszawa 2013, s. 40.

UWAGI O PRZEKŁADZIE...

W wydaniu drukowanym przekładu kodeksu pracy na język rosyjski wielokrotnie mamy do czynienia z brakiem konsekwencji dotyczącej podjętych wyborów tłumaczeniowych. Termin „urlop macierzyński” został przetłumaczony jako „декретный отпуск” i „отпуск по беременности и родам”, co potwierdzają np. artykuły 163 i 180 k.p.

Art. 163. § 3. На wniosek pracownicy udziela się jej urlopu bezpośrednio по urlopie macierzyńskim; dotyczy to także pracownika — ojca wychowującego dziecko, który korzysta z urlopu macierzyńskiego (s. 242).

Ст. 163. § 3. По просьбе работницы ей предоставляется отпуск непосредственно после декретного отпуска; это касается также работника — отца, воспитывающего ребенка, который пользуется декретным отпуском (s. 243).

Art. 180. § 1. Pracownicy przysługuje urlop macierzyński w wymiarze: 20 tygodni — в przypadku urodzenia одного ребенка при одном porodzie [...] 37 tygodni — в przypadku urodzenia пятерга и więcej dzieci при одном porodzie.

§ 2. Przed przewidywaną datą porodu pracownica może wykorzystać nie więcej niż 6 tygodni urlopu macierzyńskiego (s. 260, 262).

Ст. 180. § 1. Работнице полагается отпуск по беременности и родам продолжительностью:

20 недель — в случае рождения одного ребенка в одних родах [...]

37 недель — в случае рождения пятерых и более детей в одних родах.

§ 2. Перед предполагаемой датой родов работница может использовать не более 6 недель отпуска по беременности и родам (s. 261, 263).

Termin „декретный отпуск” nie jest terminem prawnym, ponieważ nie pojawia się w ogóle w rosyjskim kodeksie pracy. W cytowanym artykule zamiast stylu języka prawnego użyto stylu potocznego²⁶. Nieadekwatność stylistyczna w tłumaczeniu nie prowadzi jednak do zmiany treści przepisów. Ten rodzaj urlopu został wprowadzony w Rosyjskiej Federacyjnej Socjalistycznej Republice Radzieckiej w 1917 r. dekretem „О страховании на случай болезни”²⁷. W tym samym roku

²⁶ Por. definicję słownikową: „декретный отпуск” — ‘в России употребляемое иногда в быту название отпуска по беременности и родам’. А. Я. Сухарев, В. Е. Крутских, А. Я. Сухарева, *Большой юридический словарь*, Инфра-М., Москва 2003, <https://dic.academic.ru/dic.nsf/lower/14259> (14.04.2022).

²⁷ W dekrete tym nie pojawia się jednak żadne specjalistyczne określenie na urlop macierzyński. Por. „Денежное пособие по случаю родов устанавливается в размере полного заработка участницы кассы. Пособие это выдается в течение восьми недель до родов и восьми недель после родов. В течение этого времени работодателю

wydany był również dekret „О пособии по беременности и родам”. Urlop zaczęto nazywać za pomocą przymiotnika „декретный” lub po prostu „декрет” od nazwy aktu normatywnego „декрет” ustanawiającego tę instytucję prawną. O prawidłowości użycia ekwiwalentu „отпуск по беременности и родам” dla terminu „urlop macierzyński” świadczy fakt, że pokrywa on się z terminem z rosyjskiego tekstu paralelnego. Zgodnie art. 255 k.p. FR zwolnienie z obowiązku świadczenia pracy przysługuje kobiecie w ostatnim okresie ciąży (70 lub 84 dni) i po porodzie (70, 86 lub 110 dni). Wymiar urlopu jest uzależniony od tego, jak przebiegał poród i czy była to ciąża wielopłodowa. W Polsce również „przesłanką nabycia prawa do urlopu macierzyńskiego jest odpowiednie zaawansowanie ciąży. [...] Skorzystanie z części urlopu macierzyńskiego przed porodem nie jest obowiązkiem pracownicy, lecz jej prawem”²⁸. Podobnie rzecz ma się z wymiarem urlopu, który jest zróżnicowany i zależy od liczby dzieci, które urodziły się przy jednym porodzie. Pojęcia „urlop macierzyński” i „отпуск по беременности и родам” pełnią tę samą funkcję w polskiej i rosyjskiej rzeczywistości prawnej, różnią się jednak zakresem. Można je zatem traktować jako ekwiwalenty funkcjonalne. Różnice dotyczą nie tylko wymiaru urlopu, lecz także prawa do niego przysługującego pracownikowi-ojcu wychowującemu dziecko.

Tłumacz wydania elektronicznego przestrzega charakterystycznej dla tłumaczenia specjalistycznego zasady unikania synonimii dla tego samego pojęcia. Uznaje on termin „urlop macierzyński” za bezekwiwalentowy i używa kalki językowej „материнский отпуск” (zarazem będącej ekwiwalentem neologicznym). Por.:

Ст. 163. § 3. По заявлению работницы ей предоставляется отпуск непосредственно после материнского отпуска (по беременности и родам); это касается также работника — отца, воспитывающего ребенка, который пользуется материнским отпуском (LEX).

Ст. 180. § 1. Работнице полагается материнский отпуск продолжительностью:

20 недель — в случае рождения одного ребенка в одних родах [...]

37 недель — в случае рождения пятерых и более детей в одних родах.

§ 2. Перед предполагаемой датой родов работница может использовать не более 6 недель материнского отпуска (LEX).

запрещается допускать женщин к работе”. <http://www.hist.msu.ru/ER/Etext/DEKRET/17-12-22.htm> (14.04.2022).

²⁸ M. Gersdorf, K. Rączka, E. Maniewska, M. Raczkowski, *Prawo pracy. Pytania i odpowiedzi*, Wolters Kluwer, Warszawa 2020, s. 499–500.

Należy podkreślić, że „poszukiwanie ekwiwalentu zmusza do postawienia pytania dotyczącego linii demarkacyjnej, którą należy wytyczyć między tym, co jest dopuszczalne funkcjonalnie”²⁹. Znalezienie odpowiedzi na to pytanie bywa trudne, gdyż granica między ekwiwalentami funkcjonalnymi a terminami bezekwiwalentowymi jest płynna. Tłumacz ma więc do wyboru strategię tłumaczenia językowego (ekwiwalencji denotacyjnej ukierunkowanej na język źródłowy) lub kulturowego (ekwiwalencji konotacyjnej zorientowanej na język docelowy). Jak zauważa Joanna Krzywda,

dominująca strategia tłumaczenia kulturowego może [...] mylnie sugerować podobieństwo instytucji prawnych z dwóch różnych systemów. Zbytne przywiązanie tłumacza do strategii językowej może doprowadzić do stworzenia w języku docelowym tekstu, który będzie naszpikowany niezrozumiałymi terminami [...]. Zalecaną w literaturze strategią w tłumaczeniu terminologii prawniczej jest co prawda strategia tłumaczenia źródłopodobnego, wydaje się jednak, że powinna to być strategia „złotego środka”, oscylująca gdzieś między obydwoma metodami³⁰.

W przytoczonym przepisie prawnym ekwiwalentowi dosłownemu towarzyszy w nawiasie termin w języku docelowym „по беременности и родам” (w całym przekładzie podobnych przypadków jest jeszcze 12), co świadczy o tym, że równocześnie zastosowano strategię tłumaczenia językowego i kulturowego.

Z kolejną niespójnością w tekście przekładu wydanego drukiem mamy do czynienia w przypadku tłumaczenia terminu „wstępne badania lekarskie” czasami jako „вступительный медицинский осмотр”, a czasami jako „предварительный медицинский осмотр”. Por. fragmenty artykułów 201 i 229 k.p.:

Art. 201. § 1. Młodociany podlega wstępnym badaniom lekarskim przed przyjęciem do pracy oraz badaniom okresowym i kontrolnym w czasie zatrudnienia (s. 308).

Ст. 201. § 1. Несовершеннолетний должен пройти вступительный медицинский осмотр перед приемом на работу, а также периодические и контрольные осмотры во время работы (s. 309).

²⁹ J. Piętkos, *Podstawy juryslingwistyki. Język w prawie — prawo w języku*, Oficyna Wydawnicza Muza SA, Warszawa 1999, s. 180.

³⁰ J. Krzywda, *Terminologia języka prawnego i strategie translatorskie w przekładach kodeksu spółek handlowych na język niemiecki*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2014, s. 67–68.

Art. 229. § 1. Wstępным badaniom lekarsким, z zastrzeżeniem § 1¹, подлежат:

1) osoby przyjmowane do pracy [...] (s. 342).

Ст. 229. § 1. Предварительный медицинский осмотр, с сохранением действия § 1¹, проходят:

1) лица, принимаемые на работу [...] (s. 343).

Może się wydawać, że mamy to o czynienia z dowolnością w wyborze rosyjskiego terminu. Tymczasem pierwszy wariant jest niepoprawny. W zależności od tego, w skład jakiego terminu wchodzi przymiotnik „wstępny”, różnie tłumaczy się go na język rosyjski. Przykładowo „część wstępna wyroku” to „вводная часть приговора (w postępowaniu karnym) / решения суда (w postępowaniu cywilnym)”, „wstępna zgoda” — „предварительное согласие”, „egzamin wstępny” — „вступительный экзамен”. Ustawodawca rosyjski stosuje w kodeksie pracy termin „предварительный медицинский осмотр” (art. 69 i 220 k.p. FR). Takie tłumaczenie znajdujemy także w słownikach³¹. Dlatego jedynym odpowiednikiem dla terminu „wstępne badania lekarskie” jest „предварительный медицинский осмотр”.

W wersji elektronicznej tłumaczenia błąd ten nie występuje. Por.:

Ст. 201. § 1. Несовершеннолетний должен пройти предварительный медицинский осмотр перед приемом на работу, а также периодические и контрольные осмотры во время работы (LEX).

Ст. 229. § 1. Предварительный медицинский осмотр, с учетом § 1¹, обязаны проходить:

1) лица, принимаемые на работу [...] (LEX).

Tłumacz powinien konsekwentnie używać nie tylko tego samego terminu w całym tekście prawnym, lecz także terminów jednego systemu prawnego³². Jest to szczególnie ważne, gdy jeden język obowiązuje dla więcej niż jednego systemu prawnego. W języku angielskim redagowane są teksty prawne w Wielkiej Brytanii, Stanach Zjednoczonych, Australii i Nowej Zelandii, w języku niemieckim — w Niemczech, Austrii, Szwajcarii i Liechtensteinie³³. Z kolei w języku rosyj-

³¹ Zob. M. Kuratczyk, *Słownik terminologii prawniczej polsko-rosyjski / rosyjsko-polski*, Wydawnictwo C.H. Beck, Warszawa 2019, s. 380; T. Zobek, *Словарь юридической терминологии*, Wydawnictwo C.H. Beck, Warszawa 2019, s. 100.

³² R. Kołodziej, *Polski kodeks pracy...*, s. 153–154.

³³ Tamże, s. 70.

skim sporządzane są akty normatywne w Rosji, a także na Białorusi³⁴. Naruszenie zasady konsekwentnego stosowania terminologii tego samego systemu prawnego ilustruje tłumaczenie art. 152 k.p. w wydaniu drukowanym:

Art. 152. § 1. Pracownikowi przysługuje prawo do corocznego, nieprzerwanego, płatnego urlopu wypoczynkowego, zwanego dalej „urlopem” (s. 232).

Ст. 152. § 1. Работник имеет право на ежегодный, непрерывный оплачиваемый трудовой отпуск, далее именуемый „отпуском” (s. 233).

Termin „трудовой отпуск” nie funkcjonuje w rosyjskim prawie pracy. Jego pojawienie w tekście docelowym powoduje więc pewien zamęt terminologiczny. Jest to termin białoruskiego systemu prawnego, co potwierdza art. 150 kodeksu pracy obowiązującego na Białorusi: „Работникам предоставляются следующие виды отпусков: 1) трудовые отпуска: основной отпуск; дополнительные отпуска; 2) социальные отпуска [...]”³⁵.

W wydaniu elektronicznym art. 152 k.p. został przełożony w następujący sposób:

Ст. 152. § 1. Работник имеет право на ежегодный непрерывный оплачиваемый отпуск, далее именуемый „отпуском” (LEX).

Jak widać, w tłumaczeniu opuszczono wyraz „wypoczynkowy”. Takie rozwiązanie może budzić wątpliwości. Rosyjskie prawo pracy „ежегодные оплачиваемые отпуска” dzieli na „ежегодный основной оплачиваемый отпуск” i „ежегодный дополнительный оплачиваемый отпуск”, który przysługuje pracownikom w większym wymiarze pod warunkiem wykonywania pracy w warunkach szkodliwych i/lub niebezpiecznych oraz w innych przypadkach przewidzianych w kodeksie i ustawach federalnych. Najbardziej trafnym odpowiednikiem dla omawianego terminu „urlop wypoczynkowy” byłby „основной отпуск”.

Kolejna ważna *Zasada techniki prawodawczej* brzmi: „Przepisy ustawy redaguje się tak, aby dokładnie i w sposób zrozumiały dla

³⁴ Od 1999 r. powszechnie obowiązującą wersją kodeksu pracy na terenie Białorusi jest wersja rosyjskojęzyczna. W ramach projektu Narodowego Centrum Informacji Prawnej Republiki Białoruś na język białoruski kodeks pracy został przetłumaczony w 2020 r., ale nie został opublikowany.

³⁵ *Трудовой кодекс Республики Беларусь*, <https://etalonline.by/document/?regnum=-hk9900296> (14.04.2022).

adresatów zawartych w nich norm wyrażały intencje prawodawcy³⁶. Tłumacz tekstów prawnych powinien zatem dążyć do zapewnienia maksymalnej precyzji znaczenia terminów. Z zastosowaniem nieuzasadnionego hiperonimu mamy do czynienia w przekładzie art. 303 k.p.:

Art. 303. § 1. Rada Ministrów określi w drodze rozporządzenia zakres stosowania przepisów prawa pracy do osób wykonujących pracę nakładczą, ze zmianami wynikającymi z odmiennych warunków wykonywania tej pracy (s. 448).

Ст. 303. § 1. Совет министров своим постановлением определит область применения положений трудового законодательства для лиц, выполняющих дополнительную работу, с изменениями, обусловленными отличными условиями выполнения этой работы (s. 449).

Użyty w tłumaczeniu termin „дополнительная работа” bardziej wywołuje skojarzenia z pracą niemającą stałego charakteru, dorywczą czy sezonową niż nakładczą, potocznie zwaną chałupnictwem. Praca nakładcza wykonywana jest w domu, w dowolnych godzinach. Może więc być traktowana jako dodatkowe zajęcie, ale niekoniecznie. Polskiemu terminowi „praca nakładcza” odpowiada rosyjski „надомная работа”, co zostało wykorzystane w wersji elektronicznej tłumaczenia kodeksu pracy. Por.:

Ст. 303. § 1. Совет министров путем принятия постановления определит объем применения положений трудового законодательства в отношении лиц, выполняющих надомную работу, с изменениями, обусловленными особыми условиями выполнения этой работы (LEX).

Kolejny błąd tłumaczeniowy wynika z niewystarczającej wiedzy prawniczej. Tłumacz pomylił ze sobą dwa terminy „правоспособность” i „дееспособность”:

Art. 22. § 3. Osoba ograniczona w zdolności do czynności prawnych może bez zgody przedstawiciela ustawowego nawiązać stosunek pracy oraz dokonywać czynności prawnych, które dotyczą tego stosunku [...] (s. 36).

Ст. 22. § 3. Лицо с ограниченной правоспособностью может, без согласия законного представителя, вступать в трудовые отношения, а также осуществлять правовые действия, связанные с такими отношениями [...] (s. 37).

Zarówno polskie prawo, jak i rosyjskie rozróżnia zdolność prawną (ros. „правоспособность”) i zdolność do czynności prawnych (ros.

³⁶ Rozporządzenie Prezesa Rady Ministrów...

„дееспособность”). Zdolność prawną człowiek nabywa z chwilą urodzenia, czyli staje się podmiotem praw i obowiązków. Zdolność do czynności prawnych co do zasady mają osoby pełnoletnie i we własnym imieniu mogą nabywać prawa i zaciągać zobowiązania (np. mogą zawierać umowy, rozporządzać swoim majątkiem). W Polsce „ograniczoną zdolność do czynności prawnych mają małoletni, którzy ukończyli lat trzynaście, oraz osoby ubezwłasnowolnione częściowo” (art. 15 k.c.). W Rosji uzyskuje się ją w momencie ukończenia czternastego roku życia („частичная дееспособность”). Użycie terminu „правоспособность” zamiast „дееспособность” jest więc poważnym błędem. W wydaniu elektronicznym znajdujemy prawidłowy rosyjski odpowiednik dla „zdolności do czynności prawnych”. Por.:

Ст. 22. § 3. Лицо с ограниченной дееспособностью может без согласия законного представителя вступать в трудовые отношения, а также осуществлять правовые действия, связанные с этими отношениями (LEX).

Ostatni przykład również pokazuje, że tłumaczenie aktu normatywnego wymaga rzetelnej wiedzy z zakresu prawa. Dobór niewłaściwego ekwiwalentu może w znacznym stopniu wypaczyć sens przepisu:

Art. 265. § 1. Jeżeli pracownik nie dokonał — bez swojej winy — w terminie czynności, o których mowa w art. 97 § 2¹ i w art. 264, sąd pracy na jego wniosek postanowi przywrócenie uchybionego terminu (s. 430).

Ст. 265. § 1. Если работник, не по своей вине, в установленные сроки не осуществил действия, о которых речь в ст. 97 § 2¹ и ст. 264, суд по рассмотрению трудовых споров³⁷, на основании его заявления, может продлить истекший срок (s. 431).

Tekst źródłowy dotyczy instytucji przywrócenia uchybionego terminu, czyli terminu, który nie został dotrzymany. Aby przywrócenie uchybionego terminu było możliwe, „muszą zaistnieć szczególne oko-

³⁷ Warto zwrócić uwagę na sposób tłumaczenia na język rosyjski terminu „sąd pracy”. W Polsce sądy pracy lub sądy pracy i ubezpieczeń społecznych (w zależności od organizacji sądu) stanowią odrębne jednostki organizacyjne sądów rejonowych lub okręgowych (wydziały). Zob. M. Gersdorf, K. Rączka, E. Maniewska, M. Rączkowski, *Prawo pracy...*, s. 564. Wprawdzie w Rosji spory o roszczenia ze stosunku pracy również rozstrzygają sądy powszechne (суды общей юрисдикции), ale nie ma takiego organu jak sąd pracy. W związku z brakiem ekwiwalentu funkcjonalnego w obu wersjach zastosowano tłumaczenie opisowe.

liczności, implikujące niedochowanie terminu wstąpienia na drogę sądową³⁸. Taką okolicznością może być np. choroba pracownika. W rosyjskim przekładzie mowa jest o przedłużeniu terminu, a nie jego przywróceniu.

Rozwiązanie przyjęte przez tłumacza wersji elektronicznej należy uznać za poprawne i w pełni uzasadnione³⁹. Por.:

Ст. 265. § 1. Если работник не по своей вине в установленные сроки не осуществил действия, указанные в § 2¹ ст. 97 и ст. 264, суд по трудовым делам, на основании его заявления, восстановит пропущенный срок (LEX).

Warto jeszcze zwrócić uwagę na to, że w wydaniu elektronicznym została zachowana charakterystyczna dla języka docelowego kolejność powoływania się na artykuły i paragrafy (§ 2¹ ст. 97): „При необходимости дать ссылку не на весь законодательный акт, а только на его структурную единицу сначала указывается эта конкретная единица (начиная с наименьшей)”⁴⁰. Jest to kolejność odwrotna niż obowiązująca w polskim prawodawstwie (najpierw podaje się jednostkę redakcyjną wyższego rzędu, czyli art. 97 § 2¹).

* * *

Przeprowadzona analiza błędów tłumaczeniowych w przekładzie polskiego kodeksu pracy na język rosyjski potwierdziła, że o trafności wyboru ekwiwalentu dla danego terminu decyduje znajomość zasad tłumaczenia aktów normatywnych. Ważne jest konsekwentne stosowanie jednolitej terminologii w całym tekście i zachowanie stylu języka prawnego. Tłumacz powinien posiadać odpowiednią wiedzę o systemie prawnym kraju języka wyjściowego i docelowego. Jak słusznie zauważa Anna Jopek-Bosiacka, „wybór właściwego terminu stanowi zatem kluczową fazę tłumaczenia tekstu i wymaga określonego poziomu wiedzy fachowej, kulturowej i językowej (w tym kompetencji translatorskiej)”⁴¹. W rosyjskim przekładzie dostrzeżono zarówno błędy interpretacji, jak i realizacji.

³⁸ R. Terlecki, N. Szok, *Prawo pracy w praktyce*, Wydawnictwo C.H. Beck, Warszawa 2021, s. 322.

³⁹ Zob. M. Kuratczyk, *Słownik...*, s. 608; T. Zobeck, *Словарь...*, s. 20.

⁴⁰ *Методические рекомендации по юридико-техническому оформлению законопроектов*, <http://www.consultant.ru/law/review/lawmaking/rekomend/> (14.04.2022).

⁴¹ A. Jopek-Bosiacka, *Przekład prawny i sądowy*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2021, s. 26.

Mimo że niektóre rozwiązania translatorskie mogą budzić wątpliwości, przekład polskiego kodeksu pracy na język rosyjski udostępniony w systemie LEX jest wyższej jakości niż wydany drukiem. Niewątpliwie może stanowić źródło cennych wskazówek dla tłumaczy tekstów z zakresu prawa pracy.

Różnice w przekładzie w wersji drukowanej i elektronicznej niebędące przedmiotem niniejszej analizy zasługują na odrębne omówienie ze szczególnym uwzględnieniem stylistyki aktów prawnych.

Na zakończenie warto przytoczyć słowa Franciszka Gruczy: „[...] zjawisko błędu językowego jest zjawiskiem naturalnym, towarzyszącym wszelkiej działalności człowieka w ciągu całego jego życia, człowiek jest bowiem istotą uczącą się od urodzenia aż do śmierci”⁴². „Prawdopodobieństwo popełnienia błędu nie osiąga nigdy wartości zerowej”⁴³. Wprawdzie Grucza pisze o błędach językowych, zacytowane zdanie można odnieść także do błędów tłumaczeniowych. Tłumacz tekstów prawnych powinien dążyć do tego, aby minimalizować prawdopodobieństwo wystąpienia błędów w przekładzie. Nie wolno mu zapominać, że każdy jego niewłaściwy wybór może wywołać niezamierzone przez ustawodawcę skutki prawne.

REFERENCES

- Arbeitsgesetzbuch: zweisprachige Textausgabe = Kodeks pracy: tekst dwujęzyczny*. Transl. Major, Tomasz, Bzdok, Joanna. Warszawa: Wydawnictwo C.H. Beck, 2019.
- Code du travail = Kodeks pracy*. Transl. Zinserling, Magdalena. Warszawa: Wydawnictwo C.H. Beck, 2012.
- Dekret VTSIK o strakhovanii na sluchay bolezni. 22 dekabrya 1917 g. (4 yanvary 1918 g.)* <<http://www.hist.msu.ru/ER/Text/DEKRET/17-12-22.htm>> [*Декрет ВЦИК о страховании на случай болезни. 22 декабря 1917 г. (4 января 1918 г.)*] <<http://www.hist.msu.ru/ER/Text/DEKRET/17-12-22.htm>>].
- Elementarnyye nachala obshchey teorii prava*. Chervonyuk, Vladimir I. (ed.). Moskva: Izdatel'stvo Koloss, 2003 <https://elementary_law.academic.ru/114/Единство_юридической_терминологии> [*Элементарные начала общей теории права*. Червонюк, Владимир И. (ред.). Москва: Издательство КолосС, 2003 <https://elementary_law.academic.ru/114/Единство_юридической_терминологии>].
- Gersdorf, Małgorzata, Rączka, Krzysztof, Maniewska, Eliza, Raczkowski, Michał. *Prawo pracy. Pytania i odpowiedzi*. Warszawa: Wolters Kluwer, 2020.

⁴² F. Grucza, *Ogólne zagadnienia lapsologii*, w: F. Grucza (red.), *Z problematyki błędów obcojęzycznych*, Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa 1978, s. 9.

⁴³ Tamże.

- Grucza, Franciszek. "Ogólne zagadnienia lapsologii." *Z problematyki błędów obcojęzycznych*. Grucza, Franciszek (ed.). Warszawa: Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, 1978.
- Guziak, Albert. "Zarys specyfiki niemieckiego prawa pracy w odniesieniu do prawa polskiego." *Lingua Legis* 2020, no. 28: 57–70.
- Hejrowski, Krzysztof. *Iluzja przekładu. Przekładoznawstwo w ujęciu konstruktywnym*. Katowice: Stowarzyszenie Inicjatyw Wydawniczych–Śląsk Wydawnictwo Naukowe, 2015.
- Jabłońska-Bonca, Jolanta. *Wstęp do nauk prawnych*. Poznań: Przedsiębiorstwo Wydawnicze Ars boni et aequi, 1994.
- Jan Paweł II. *Encyklika o pracy ludzkiej „Laborem exercens”*. Wrocław: TUM, 1995.
- Jopek-Bosiacka, Anna. *Przekład prawny i sądowy*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2021.
- Kielar, Barbara Zofia. *Zarys translatoryki*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Instytutu Kulturologii i Lingwistyki Antropocentrycznej, 2013.
- Kodeks khozyaystvennykh tovarishchestv i obshchestv: dvuyazychnoye izdaniye = Kodeks spółek handlowych: wydanie dwujęzyczne*. Transl. Kędziński, Denis. Warszawa: Wydawnictwo C.H. Beck, 2010 [*Кодекс хозяйственных товариществ и обществ: двуязычное издание = Kodeks spółek handlowych: wydanie dwujęzyczne*. Transl. Kędziński, Denis. Warszawa: Wydawnictwo C.H. Beck, 2010].
- Kodeks pracy = Arbeitsgesetzbuch*. Transl. Józwik, Barbara, Wołk-Karaczewska, Lidia. Gdańsk ODDK, 2004.
- Kołodziej, Robert. *Polski kodeks pracy w przekładach na język niemiecki – terminologia i strategie translatorskie*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2014.
- Krzywda, Joanna. *Terminologia języka prawnego i strategie translatorskie w przekładach kodeksu spółek handlowych na język niemiecki*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2014.
- Kuratczyk, Magdalena. *Słownik terminologii prawniczej polsko-rosyjski / rosyjsko-polski*. Warszawa: Wydawnictwo C.H. Beck, 2019.
- Lewicki, Roman. *Zagadnienia lingwistyki przekładu*. Lublin: Wydawnictwo UMCS, 2017.
- Metodicheskiye rekomendatsii po yuridiko-tekhnicheskomu oformleniyu zakonoprojektov* <<http://www.consultant.ru/law/review/lawmaking/rekomend>> [*Методические рекомендации по юридико-техническому оформлению законопроектов* <<http://www.consultant.ru/law/review/lawmaking/rekomend>>].
- Pieńkos, Jerzy. *Podstawy juryslingwistyki. Język w prawie – prawo w języku*. Warszawa: Oficyna Wydawnicza Muza SA, 1999.
- Pisarska, Alicja, Tomaszewicz, Teresa. *Współczesne tendencje przekładoznawcze*. Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM, 1998.
- Prawo pracy i ubezpieczeń społecznych*. Baran, Krzysztof Wojciech (ed.). Warszawa: Wolters Kluwer, 2017.
- Rozporządzenie Prezesa Rady Ministrów z dnia 20 czerwca 2002 r. w sprawie „Zasad techniki prawodawczej”* <<https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU20160000283/O/D20160283.pdf>>.
- <sip.legalis.pl>.
- <sip.lex.pl>.

UWAGI O PRZEKŁADZIE...

- Sukharev, Aleksandr Ya., Krutskikh, Vladimir Ye. *Bol'shoy yuridicheskiy slovar'*. Moskva: Infra-M., 2003 <<https://dic.academic.ru/dic.nsf/lower/14259>> [Сухарев, Александр Я., Крутских, Владимир Е. *Большой юридический словарь*. Москва: Инфра-М., 2003 <<https://dic.academic.ru/dic.nsf/lower/14259>>].
- Szczepankowska, Irena. *Studia nad polszczyzną epoki stanisławskiej*. Białystok: Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, 2004.
- Terlecki, Radosław, Szok, Natalia. *Prawo pracy w praktyce*. Warszawa: Wydawnictwo C.H. Beck, 2021.
- The Labour Code of the Polish People's Republic*. Transl. Kościńska, Krystyna. Warszawa: Wydawnictwo Prawnicze, 1979.
- Trudovoy kodeks Respubliki Belarus'* <<https://etalonline.by/document/?regnum=hk9900296>> [*Трудовой кодекс Республики Беларусь* <<https://etalonline.by/document/?regnum=hk9900296>>].
- Trudovoy kodeks Rossiyskoy Federatsii* <http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_34683> [*Трудовой кодекс Российской Федерации* <http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_34683>].
- Trudovoy kodeks s postanovleniyami = Kodeks pracy z rozporządzeniami*. Transl. Centrum Tłumaczeń i Obsługi Konferencji LIDEX. Warszawa: Wolters Kluwer, 2019 [*Трудовой кодекс с постановлениями = Kodeks pracy z rozporządzeniami*. Transl. Centrum Tłumaczeń i Obsługi Konferencji LIDEX. Warszawa: Wolters Kluwer, 2019].
- The labour code = Kodeks pracy*. Transl. Jamroży, Agnieszka. Warszawa: Wydawnictwo C.H. Beck, 2019.
- The Polish labour code*. Kierzkowska, Danuta (ed.). Transl. Husak, Hanna, Gizmajer, Marek. Warszawa: Polish Society of Economic, Legal and Court Translators – TEPIS, 1992.
- Zakon o naloge na tovary i uslugi: dvuyazychnoye izdaniye = Ustawa o podatku od towarów i usług: wydanie dwujęzyczne*. Transl. Kędzierski, Denis. Warszawa: Wydawnictwo C.H. Beck, 2011 [*Закон о налоге на товары и услуги: двуязычное издание = Ustawa o podatku od towarów i usług: wydanie dwujęzyczne*. Transl. Kędzierski, Denis. Warszawa: Wydawnictwo C.H. Beck, 2011].
- Zobek, Teresa. *Slovar' yuridicheskoy terminologii*. Warszawa: Wydawnictwo C.H. Beck, 2019 [*Словарь юридической терминологии*. Warszawa: Wydawnictwo C.H. Beck, 2019].

JOLANTA LUBOCHA-KRUGLIK

 <http://orcid.org/0000-0001-8022-5901>

Uniwersytet Śląski w Katowicach

К ВОПРОСУ О ПЕРЕВОДЕ УНИВЕРСИТЕТСКИХ РОМАНОВ ДЭВИДА ЛОДЖА НА ПОЛЬСКИЙ И РУССКИЙ ЯЗЫКИ

ON THE TRANSLATION OF DAVID LODGE'S CAMPUS NOVELS INTO POLISH AND RUSSIAN

The subject of analysis in this article is the translation of David Lodge's campus novels into Polish and Russian. The first two parts of his trilogy were chosen for analysis, namely *Changing Places* and *Small World*. University novels, typical primarily for English and American cultural space, have their own linguistic and genre specifics. Their authors are most often academic teachers; they also act as the main characters. No wonder elements of scientific discourse appear on the pages of the novel and cultural elements related to the realities of University life, which are a challenge for translators.

Keywords: translation, campus novel, scientific discourse, cultural elements

Жанр университетского романа появился в США в 1952 году, когда был опубликован роман Мэри Маккарти *The Groves of Academe* и полемический ответ на него — *Pictures from an Institution* Рэндалла Джаррелла (1954). Однако писателем, который определил жанровые конвенции данного типа произведений, считается Кингсли Эмис, автор романа *Lucky Jim* (1954). Самую большую популярность этот жанр приобрёл в семидесятые годы XX века, когда появились представительные для него произведения, в частности, роман *Homo historicus* Малколма Брэдбери и романы Дэвида Лоджа.

Университетские романы (*campus novels*) типичны прежде всего для англо-американского культурного пространства¹.

¹ Напомним, что к университетским романам причисляют также роман Владимира Набокова *Пнин*, повествующий об американизировавшемся профессоре, зарабатывающем на жизнь преподаванием русского языка в Вайнделлском университете. Помимо прочего, в последние годы романы, которые

Они обладают своей спецификой, благодаря которой их легко выделить среди других жанров. Авторами этих произведений являются, как правило, вузовские преподаватели — в основном — филологи. В качестве главных действующих лиц также выступают университетские преподаватели, студенты и персонал кампуса. На страницах произведений, представляющих этот жанр, много места занимают научные дискуссии и размышления. Хорошим тоном считается кого-то процитировать, небрежно сослаться на какую-то нашумевшую книгу, перефразировать и высмеивать известные суждения. Обычным делом является интеллигентная шутка и занимательное повествование. Фигуры профессоров немного гротескные, но одновременно также забавные и интеллигентные. Местом событий является университет или университетский кампус. Неудивительно тогда мнение о том, что такие произведения адресованы относительно узкому кругу читателей. Елейн Шоволтер считает, что кампус, похоже как и другие закрытые сообщества, способен функционировать на правах микрокосмоса². Подобное мнение высказывает Айда Эдемариам, констатируя:

The attractions of the campus haven't changed much: it is a finite, enclosed space, like a boarding school, or like Agatha Christie's country-houses (the campus murder mystery being its own respectable sub-genre); academic terms, usefully, begin and end; there are clear power relationships (teacher/student; tenured professor/scrabbling lecturer) — and thus lots of scope for illicit affairs; circumscription forces a greater intensity — revolutions have been known to begin on campuses, though that doesn't seem to have happened for a while. And it's all set against the life of the mind³.

Из этого вытекает, что университетские романы являются весьма интересным объектом для многостороннего изучения.

напоминают этот жанр, появились и в Польше [напр. университетские детективы Зофии Тарайло-Липовской (Z. Tarajło-Lipowska, *Śmierć dziekana*, Lech i Czech, Katowice 2014) и в России (имеем здесь в виду так наз. «филологические романы» Татьяны Шахматовой — *Маньяк между строк; Иностраный русский; Удар отточенным пером* и др.). Зофия Тарайло-Липовска является профессором славистики Вроцлавского университета, Татьяна Шахматова — кандидатом филологических наук, бывшим научным сотрудником Казанского университета.

² E. Showalter, *Faculty Towers. The Academic Novel and Its Discontents*, University of Pennsylvania Press, Philadelphia 2009, с. 14.

³ A. Edemariam, *Who's afraid of the campus novel?*, «The Guardian» 2004. October, 4. <https://www.theguardian.com/books/2004/oct/02/featuresreviews.guardianreview37> (12.04.2022).

В настоящей статье, однако, предметом нашего анализа будут лишь выбранные аспекты их перевода. В качестве материала для исследования мы выбрали две первые части известной университетской трилогии Дэвида Лоджа — *Changing Places*⁴ и *Small World*⁵ в сопоставлении с их переводами на польский и русский языки.

Переводческие проблемы, о которых будет здесь идти речь, обусловлены прежде всего тем, что в литературном произведении появляется терминология, связанная с реалиями университетской жизни, а также научный дискурс, представляющий собой вид институционального дискурса, т.е. «общения, ограниченно-го рамками того или иного социального института, где каждый из собеседников играет определённую социальную роль»⁶. Автор анализируемых нами произведений является специалистом, который умело использует типичные для этого дискурса термины. Напомним, что Лодж — это не только писатель, но также литературный критик, автор известных научных трудов (среди проч. *Language of Fiction*, 1966; *Working with Structuralism*, 1981; *After Bakhtin*, 1990; *Modern Criticism and Theory: A Reader*, 1992). В связи с этим естественным кажется вопрос о компетенции переводчика. Перевод научных текстов является ведь сферой компетенции специальных переводчиков. Переводчик художественных текстов не всегда такой компетенцией обладает, хотя распространено мнение о том, что научные тексты переводить легче, чем, например, юридические⁷. Основной компетенцией переводчика является несомненно языковая компетенция в сфере языков, с которыми он работает. Данный тип компетенции «охватывает лексическую, синтаксическую, просодическую

⁴ D. Lodge, *Changing Places*, Martin Secker&Warburg Ltd, London 1975.

⁵ D. Lodge, *Small World. An academic Romance*, Martin Secker&Warburg Ltd, London 1984.

⁶ Е.И. Кравцова, *Научный дискурс как вид институционального дискурса*, «Вестник ЮНрГУ» 2012, № 25, с. 130, <https://cyberleninka.ru/article/n/nauchnyy-diskurs-kak-vid-institutsionalnogo-tipa-diskursa> (13.03.2022).

⁷ С похожей ситуацией имеем дело в случае, напр., детективных романов, авторами которых являются специалисты (среди проч. — Александра Маринина и Ремигиуш Мруз имеют степень кандидата юридических наук). Эта проблема обсуждается в статье: J. Lubocha-Kruglik, *Leksyka specjalistyczna w tekście literackim a kompetencje tłumacza (na materiale polskich przekładów powieści kryminalnych Aleksandry Mariny)*, „Slavica Wratislaviensia”. *Wyraz i zdanie w językach słowiańskich* 10. *Opis, konfrontacja, przekład*, 2020, Tom 171, с. 47–56.

и стилистическую компетенцию (знание различных языковых регистров), а также дискурсивную (знание правил различных дискурсов) [...], умение отличать диалектные, жаргонные и архаические формы и т.п.»⁸. Следует при этом подчеркнуть, что параметры данного вида компетенции не являются постоянными в связи, например, с изменениями в сфере лексической системы (одни понятия и термины появляются, другие же выходят из употребления). Принимая во внимание произведения, из которых почерпнут языковой материал, существенным фактором оказывается также временная дистанция, которая дала возможность освоиться с некоторыми терминами, раньше неизвестными, либо известными, но недостаточно. Не является ведь ничем новым суждение о том, что польские и русские научные взгляды (в том числе в области литературоведения и лингвистики) развивались в некоторой изоляции от западных исследований. Доминирующая позиция английского языка в международном научном дискурсе кажется неоспоримой. Ничего тогда удивительного в том, что на страницах романов Лоджа находим специальные научные термины, которые не устарели даже столько лет спустя — иначе чем их соответствия в польском и (в меньшей степени) русском переводах. Интенсивные связи, в результате которых в Польше некоторые теории и термины приобрели популярность, — это только 90-е годы XX века. Польский перевод первой части трилогии Лоджа *Changing Places* (1975) — *Zamiana* — появился в 1992 г., русский — *Академический обмен* — в 2000. Переводы второй части *Small World* — соответственно — *Mały świat* — в 1984 году, *Mur mosen* — значительно позже — в 2004 году⁹.

⁸ A. Pisarska, T. Tomaszewicz, *Współczesne tendencje przekładoznawcze*, Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań 1996, с. 68.

⁹ Все цитаты, использованные в настоящей статье, приводятся по следующим изданиям: D. Lodge, *Changing Places. A Tale of Two Campuses*, Martin Secker&Warburg Ltd, London 1975; D. Lodge, *Zamiana*, пер. Maria Bilińska, Rebis, Poznań 1992; Д. Лодж, *Академический обмен. Повесть о двух кампусах*, пер. О. Макарова, Независимая газета, Москва 2000. <https://www.livelib.ru/book/1000321386-akademicheskij-obmen-devid-lodzh> (20.02.2022). D. Lodge, *Small World. An Academic Romance*, Martin Secker&Warburg Ltd., London 1984; D. Lodge, *Mały światek. Romans akademicki*, пер. N. Billi, Rebis, Poznań 1998; *Mur mosen*, пер. О. Макарова, Независимая газета, Москва 2004, <https://libking.ru/books/humor-/humor-prose/178450-2-devid-lodzh-mir-tesen.html#book> (12.02.2022). При электронных ресурсах номера страниц не указываются.

Первая часть трилогии — роман *Changing Places. The tale of Two Campuses* представляет собой сатиру на университетскую жизнь. Предлогом для её описания является обмен профессорами, представляющими два фиктивных университета — в США и в Англии. Этот приём даёт возможность не только показать различия в образе жизни американских и английских научных сотрудников, но также относительно восприятия мира, менталитета, систем образования и др. Это роман с ключом, в котором можно найти многое из реального мира. Университет Раммидж напоминает Бирмингем — жена одного из профессоров слышит это название как *Rubbish* (т.е. хлам, грязь, беспорядок). Помимо прочего, сам глагол *rummage* имеет также значение 'обыскивать, рыться', что сразу порождает определённые коннотации. Университет Эйфория же напоминает престижный американский университет Беркли. Два этих университета отличаются друг от друга настолько сильно, насколько сильно отличаются друг от друга два профессора, являющиеся участниками академического обмена.

Продолжением этого романа является *Small World. An Academic Romance*. Само название *Small World* можно прочесть как обыгрывание известного английского высказывания *It's a small world*¹⁰, но также как возможность показать большой мир сквозь призму маленького. Действие романа происходит на различных конференциях, организуемых в разных местах, но состав участников остаётся почти одинаковым. Идея написать такой роман пришла Лоджу в голову на одной из конференций, где его поразило сочетание научных дискуссий с вечеринками и туризмом, смешение разных культур, а также тот факт, что люди приезжают из разных стран мира в какое-то интересное место поговорить о явлениях, которые понятны лишь посвящённым, затем же они встречаются в другом интересном месте, чтобы продолжить дискуссию¹¹. Комическая природа этого романа получила мощную подпитку для представления интересных научных дискуссий в связи с широким распространением постструктуралистских теорий в последней трети XX века и необходимостью пересмо-

¹⁰ «Said to show your surprise that people or events in different places are connected» <https://dictionary.cambridge.org/pl/dictionary/english/it-s-a-small-world> (12.04.2022).

¹¹ E. Showalter, D. Lodge, *A pilgrim's progress report*, <https://www.timeshigher-education.com/features/a-pilgrims-progress-report/110362.article> (12.04.2022).

тра традиционной теории литературы и литературного канона. В центре повествования находится юный, неопытный ассистент Персу МакГарриглу, который первоначально не в состоянии понять, что такое структурализм и уловить суть этой теории.

Наши размышления над переводом указанных произведений начнём со слова *campus*, определяющего жанровую конвенцию этих произведений, которое появляется уже в подзаглавии первой части трилогии. Оно ассоциируется прежде всего с американским культурным пространством¹² и не имеет установленного эквивалента ни в польском, ни в русском языках. Возможные польский и русский эквиваленты — *miasteczko studenckie* и *студенческий городок* не решают проблемы, так как обладают более узкой семантикой. В американском культурном пространстве *campus* является образованием значительно сложнее с административной точки зрения, значительно больше также его территория¹³. Это специально выделенная часть города, а не территория, которая вписывается в окружающую инфраструктуру (как это часто бывает в Польше или в России). *Campus* — это слово, весьма значимое для текста всего произведения — в трилогии оно появляется около 100 раз. В русском переводе эта лексема переводится всегда с помощью транслитерации — *кампус*, при этом переводчик отказывается от комментария, что кажется обоснованным, если иметь в виду содержание произведения. В польском переводе использован аналог *университет*, семантика которого значительно уже¹⁴, теряется также национальный колорит описываемого.

Интересными являются также примеры, содержащие термины и выражения, связанные с университетской действительностью и образовательными системами Великобритании и США. Решения польского и русского переводчиков не всегда являются типичными для перевода данного типа лексики. В качестве примера можно привести фрагмент со словом *faculty*, которое в оригинале обозначает лишь совокупность преподавателей

¹² *Campus* [wym. kampus], kampus «teren anglosaskiej szkoły wyższej wraz z zabudowaniami», <https://sjp.pwn.pl/sjp/campus;2552956.html> (19.04.2022).

¹³ *Campus* — US the grounds, sometimes including the buildings, of a university, college, or school, <https://dictionary.cambridge.org/pl/dictionary/english/campus> (12.03.2022).

¹⁴ Можно предполагать, что в настоящее время в качестве аналога переводчик использовал бы слово *campus/kampus*.

данного подразделения: «The members of that élite body, the Euphoric State faculty, who picked up grants and fellowships as other men pick up hats» [...]»¹⁵. Русскоязычным читателям этот термин может показаться знакомым, так как ассоциируется с русским словом *факультет*. В русском языке, однако, этот термин толкуется шире:

Учебно-научное и административное подразделение высшего учебного заведения, осуществляющее подготовку студентов и аспирантов, руководство кафедрами по научным дисциплинам какой-либо одной области знаний¹⁶.

Русская переводчица выбрала, как нам кажется, хорошее, хотя не идеальное решение, применяя здесь описательный эквивалент, т.е. «академическая эйфорийская элита»¹⁷. В этой интерпретации элитой, т.е. высшим, привилегированным слоем в обществе, являются все университетские преподаватели. Это, возможно, совпадает с общественным мнением, но не соответствует замыслу автора. В польском переводе был применён гипероним — «członkowie elitarnego Uniwersytetu Stanu Euphoria»¹⁸, который, однако, не указывает на состав преподавателей.

В тексте Лоджа часто появляются также очень популярные сегодня и в Польше, и в России термины *grant*¹⁹ и *fellowship*²⁰, которые в Англии были популярны уже в шестидесятые годы прошлого столетия. Значение этих терминов похоже, они отличаются лишь сроком, на какой предоставляются. Русская переводчица, стремясь разграничить эти понятия, решается применить интересное сочетание слов — «фанты и стипендии сыпались дождем»²¹. Возможно, что слово *фант* появляется здесь не случайно, так как многие исследователи считают Лоджа

¹⁵ D. Lodge, *Changing places...*, с. 14.

¹⁶ Т.Ф. Ефремова, *Новый словарь русского языка. Толково-словообразовательный. Русский язык*, Москва 2000, <http://www.endic.ru/efremova/Fakultet-114383.html> (25.04.2022).

¹⁷ Д. Лодж, *Академический обмен...*, с. 5.

¹⁸ D. Lodge, *Zamiana...*, с. 15.

¹⁹ Grant — an amount of money given especially by the government to a person or organization for a special purpose, <https://dictionary.cambridge.org/pl/dictionary/english/grant> (25.04.2022).

²⁰ Fellowships (Fellowships are short-term learning opportunities that typically span from a few months to two years), <https://dictionary.cambridge.org/pl/dictionary/english/fellowship?q=fellowships> (25.04.2022).

²¹ Д. Лодж, *Академический обмен ...*, с. 5.

постмодернистом²². Элемент игры при таком толковании является очевидным, хотя он в оригинале отсутствует. Польская переводчица для перевода обоих этих терминов применила одну лексему — *stypendia* («Przebierali w stypendiach jak inni w kapeluszach»²³). В другом фрагменте термин *research grants*²⁴ переведён на польский с помощью использованного раньше аналога, но с уточнением — *stypendia na prace badawcze*²⁵, на русский же — с сохранением исходного термина — *исследовательские гранты*²⁶.

По-разному также переводятся научные степени и звания. В романе *Changing Places* появляется, к примеру, очень значимое для содержания произведения название должности *Visiting Professor*, обозначающее учёного, который приезжает по приглашению другого университета обычно на недолгое время²⁷: «Euforic State made up the difference for its own faculty, while paying its British visitors a salary beyond their wildest dreams and bestowing upon them indiscriminately the title of the Visiting Professor»²⁸. В польском переводе этот термин оставлен в оригинальной записи, но сопровождается переводческим комментарием — «profesor przebywający z gościnnymi wykładami»²⁹. В настоящее время в польской научной терминологии существует уже термин *profesor wizytujący*, причём, вопреки названию, на эту должность можно пригласить и учёного со степенью доктора или кандидата наук. Русская переводчица отказалась от экспликации значения этого термина, применяя только общий аналог *профессор*. Такое переводческое решение вызывает сомнения, так как оно существенно нарушает замысел автора:

Университет Эйфории за свой счёт выполнял своим людям разницу, а британским партнёрам платил суммы, выходящие, по их понятиям, за рамки

²² Лодж, конечно, использует также опыт постструктуралистов, но заимствованную от них категорию игры, трактует весьма специфически.

²³ D. Lodge, *Zamiana...*, с. 15.

²⁴ D. Lodge, *Changing places...*, с. 13.

²⁵ D. Lodge, *Zamiana...*, с. 14.

²⁶ Д. Лодж, *Академический обмен ...*, с. 5.

²⁷ A visiting professor is a professor at a college or university who is invited to teach at another college or university for a short period such as one term or one year, <https://www.collinsdictionary.com/dictionary/english/visiting-professor> (17.04.2022).

²⁸ D. Lodge, *Changing Places...*, с. 13.

²⁹ D. Lodge, *Zamiana...*, с. 14.

здорового смысла, а также награждал их всех без разбора почётным званием 'профессор'³⁰.

Название должности сопровождается определением «почётное звание», что не передаёт значения временного характера работы, а обращает лишь внимание на тот факт, что привлечение учёного в качестве приглашённого профессора рассматривается как признание его выдающегося научного значения. В настоящее время в русском языке также существует «освоенный» уже термин «приглашённый профессор».

На страницах университетских романов значимое место занимает также информация, касающаяся научной деятельности, публикаций и издательств. В одном из фрагментов романа *Changing Places* появляется аббревиатура *PMLA*, значение которой для Лоджа настолько очевидно, что он не видит необходимости выяснять читателю её значение: «Zapp was the man who had published articles in «PMLA while still in graduate school»³¹. Переводчицы решили эту проблему по-разному. В польском переводе аббревиатура сохраняется — «Zapp był człowiekiem, który jeszcze w szkole publikował artykuły w PMLA»³², а её значение объясняется в комментарии: *PMLA — wydawnictwo Publications of the Modern Language Association of America*». Однако, содержащаяся здесь информация не точна, так как *PMLA* — это название журнала, а не издательства³³. Русская переводчица применяет генерализацию: «Цапп был из тех, кто публиковал научные статьи в престижных академических журналах еще в студенческие годы», считая, как нам кажется, что название американского журнала не вызовет у русского читателя никаких ассоциаций.

Помимо прочего, встречаем здесь ещё один термин, относящийся к образовательной системе, а именно *graduate school*. Ввиду несовместимости этих систем в Великобритании, Польше и России переводческие проблемы являются неизбежными. Согласно словарному толкованию, этот термин имеет следующее значение: «a college or a college department where students who

³⁰ Д. Додж, *Академический обмен...*, с. 2.

³¹ D. Lodge, *Changing Places...*, с. 15.

³² D. Lodge, *Zamiana...*, с. 15.

³³ *PMLA* is the journal of the Modern Language Association of America <https://www.mla.org/Publications/Journals/PMLA> (12.04.2022).

already have a first degree are taught»³⁴. Польская переводчица применила технику генерализации, однако выбранный ей аналог — *w szkole*, может внушать польскому читателю, что Цапш публиковал, будучи ещё учеником, в то время как термин *graduate school* относится к второй ступени системы образования (в нашей номенклатуре — это магистратура); бакалавриат — это *undergraduate school*. Русская переводчица применила гипероним, отсылающий к правильному денотату — «в студенческие годы».

Системы образования США и Англии отличаются не только от систем Польши и России, но также друг от друга. Лодж, с типичной для себе иронией, «разбирается» с обеими этими системами, не выходя однако за пределы принятой конвенции:

In America it is not too difficult to obtain a bachelor's degree. The student is left very much to his own devices. He accumulates the necessary credits at his leisure, chatting is easy [...]. It is a postgraduate level that the pressure really begins, when the student is burnished and tempered in a series of gruelling courses and rigorous assessments until he is deemed worthy to receive the accolade of the PhD³⁵.

В приведённом выше фрагменте появляются термины, которые ввиду несовместимости образовательных систем, о которых мы упоминали, являются сложными для перевода. Итак, выражение *to obtain a bachelor's degree*³⁶ переведено на польский язык с помощью генерализации — *uzyskać dyplom uniwersytecki*³⁷. В русском же переводе наблюдается ещё большая степень обобщённости — *получить степень*. На специфику образовательной системы указывает также выражение, связанное с системой набирания определённого количества баллов (в совре-

³⁴ <https://dictionary.cambridge.org/pl/dictionary/english/graduate-school> (12.04.2022).

³⁵ L. Lodge, *Changing Places...*, с. 15.

³⁶ О проблемах перевода терминологии, связанной с научными званиями и степенями, писал, среди прочих, Александер Масловски: A. Masłowski, *Tłumaczenie tytułów i stopni naukowych*, <http://www.zanotowane.pl/1027/2940/130818820.htm> (03.05.2022).

³⁷ D. Lodge, *Zamiana...*, с. 15. В современной польской системе высшего образования этот термин имеет уже соответствующий аналог, т.е. *licencjat*, хотя нет здесь полной совместимости из-за разных сроков обучения (3 года в Польше, 4 года в России). Помимо прочего, вне нашего внимания остаются здесь требования заверенных переводов, при которых такой аналог не допускается.

менной номенклатуре — кредитов) за участие в разных типах занятий, что является необходимым условием получить зачёт. Система кредитов принадлежит сейчас к типичным явлениям в польских и русских высших учебных заведениях, как результат введения правил Болонского процесса. Однако во времена, в которые создавались оба перевода, она ещё не существовала. Обе переводчицы решились применить стратегию одомашнивания с помощью выражений — *zbiera zaliczenia* — в польском переводе и — *студент сдаёт зачёты* — в русском. *Postgraduate level* — это термин, который в общем соответствует учёбе в аспирантуре. Польская переводчица применяет аналог, вызывающий другие коннотации — *na poziomie podyplomowym*, русская же — согласно интенции автора — в *аспирантуре*. Выражение *until he is deemed worthy to receive the accolade of the PhD* было переведено на польский язык как — *zostanie uznany za godnego pasowania na doktora*, на русский же — и *достойными высокого звания*. Польское отглагольное существительное *pasowanie* ассоциируется, как правило, с ученической средой (*pasowanie na ucznia*). Русская переводчица степень *кандидата наук* заменила выражением с общим значением, т.е. *высокое звание*.

Похожие проблемы появляются при переводе фрагментов, в которых Лодж описывает британскую образовательную систему:

Under the British system, competition begins and ends much earlier. Four times, under our educational rules, the human pack is shuffled and cut — at eleven-plus, sixteen-plus, eighteen-plus and twenty-plus — and happy is he who comes top of the deck on each occasion, but especially the last. This is called Finals, the very name of which implies that nothing of importance can happen after it. The British postgraduate student is a lonely, forlorn soul [...]»³⁸.

В приведённом выше фрагменте появляется название экзаменов *Finals*, для которых нет прямого эквивалента в польском языке. Польская переводчица оставила его в оригинальной записи, сопровождая своё решение комментарием, объясняющим, что это выпускные экзамены. В русском переводе эти экзамены названы *Финалом* и записаны в кавычках. При переводе термина *Postgraduate student* обе переводчицы были последователь-

³⁸ D. Lodge, *Changing Places...*, с. 16.

ны в своих прежних решениях, в результате чего на польский язык он переведён как *student poddyplomowy*, на русский же — *британский аспирант*.

Специфика университетской прозы проявляется также в соединении высокого и низкого стилей. Разговорный стиль, типичный для популярной литературы, переплетается здесь с научным дискурсом — это часто герметический дискурс современной гуманитарной мысли — прежде всего литературоведческой, языковедческой, но также философской. От научного дискурса требуется точности, так как язык науки служит для передачи знаний. Дэвид Лодж не пытается популяризовать применяемых собой научных терминов. Часть из них в его произведениях разъяснена, однако не прямым путём толкования их значения — писатель старается продемонстрировать их функции в определённом контексте.

Элементы научного, а конкретно — теоретико-литературного дискурса, оказались для переводчиков большим вызовом. Интересным является тот факт, что с такими же проблемами сталкиваются и сами герои произведений Лоджа.

Филипп Лоу (Philip Swallow), например, возмущается и восстаёт против доминирования теоретического подхода в литературных исследованиях: «Theory? This word brings out the Goering in me. When I hear it I reach for my revolver»³⁹. Другой герой — молодой учёный Перс МакГарригл — на конференции в Рамидж впервые слышит неизвестный ему термин «структурализм», но никто из коллег не в состоянии толково объяснить ему его значение. События романа *Small World* проходят в переходный период между структурализмом и постструктурализмом. Опираясь в своих размышлениях на основы структурной лингвистики, герои неоднократно ссылаются на концепции Фердинанда де Соссюра, в том числе на теорию произвольности языковых знаков:

³⁹ D. Lodge, *Small World...*, с. 24. Помимо прочего, интересен здесь тот факт, что ни в польском, ни в русском переводах не сохраняется ссылка на Геринга. В польском переводе применяется фраза *Kiedy słyszę to słowo, budzi się we mnie żądna krwi bestia* (с. 35), в русском же — *Не будите во мне зверя. Когда я слышу это слово, я хватаюсь за пистолет*, которая представляет собой парафраз известной реплики из пьесы *Шлагетер* нацистского драматурга Ганса Йоста — автора афоризма «Когда я слышу о культуре, я снимаю с предохранителя свой браунинг» (нем. *Wenn ich Kultur höre... entsichere ich meinen Browning*).

Structuralism? [...] It all goes back to Saussure's linguistics. The arbitrariness of the signifier. Language as a system of differences with no positive terms⁴⁰.

Strukturalizm? [...] Wywodzi się z lingwistyki Saussure'a. Arbitralność oznacznika. Język jako system różnic bez żadnych pozytywnych pojęć⁴¹.

Структурализм? [...] Это восходит к лингвистике Соссюра. Произвольность означающего. Язык как система противопоставлений и отрицательный характер языкового знака.

В случае вышеприведённого фрагмента, наши критические замечания относятся, главным образом, к польскому переводу. Не смотря на тот факт, что, согласно выпускным данным польского издания в качестве эксперта была привлечена профессор-литературовед, применённые в нём эквиваленты к терминам, предложенным де Соссюром, часто не совпадают с польской лингвистической терминологией. Одной из проблем является, конечно, её неточность, в результате чего существенные понятия и термины обозначены по-разному. На проблемы в переводе этих терминов указывают даже польские лингвисты⁴².

Итак, для английского термина *the arbitrariness of the signifier* польская переводчица предлагает термин *arbitralność oznacznika*. *Signifier* — это английское соответствие термина *signifiant*, который в польской лингвистической литературе имеет несколько соответствий, т.е. *strona znacząca*, *element znaczący znaku*⁴³, *strona oznaczająca*, *forma dźwiękowa wyrażen językowych*, *forma dźwiękowa wyrazu*⁴⁴, *obraz akustyczny*⁴⁵, *oznaczający*, *znaczący*⁴⁶, *forma oznaczająca*⁴⁷. Тем не менее переводчица выбрала вариант, который не встречается в трудах, посвящённых работам швейцарского учёного, а именно *arbitralność oznacznika*. Такое

⁴⁰ D. Lodge, *Small World...*, c. 22.

⁴¹ D. Lodge, *Mały świat...*, c. 33.

⁴² K. Gostkowska, *Terminy językoznawcze w więzieniu systemu — na przykładzie terminów używanych przez de Saussure'a i ich polskich odpowiedników*, «Roczniki Humanistyczne» Tom LXII, zeszyt 8 (201), c. 55.

⁴³ M. Józefaciuk, *Pojęcie znaku w językoznawstwie*, «Językoznawstwo» 2008, №2, c. 49.

⁴⁴ S. Urbańczyk (ред.), *Encyklopedia języka polskiego*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław, Warszawa, Kraków 1992, c. 23.

⁴⁵ M. Józefaciuk, *Pojęcie znaku w językoznawstwie...*, c. 48

⁴⁶ K. Gostkowska, *Terminy językoznawcze w więzieniu systemu ...*, c. 55.

⁴⁷ E. Łuczyński, J. Mackiewicz, *Językoznawstwo ogólne. Wybrane zagadnienia*, Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk 2007, c. 10.

же непонимание может вызвать польский перевод предложения *Language as a system of differences with no positive terms*, т.е. *Język jako system różnic bez żadnych pozytywnych pojęć*. В польской лингвистической литературе принято говорить «*Język jako system orozycji*», вторая же часть этого высказывания в польском переводе книги *Kurs językoznawstwa ogólnego* переведена как *różnice bez składników pozytywnych*⁴⁸.

В русском переводе применяется соответствующая терминология, известная из научных переводов трудов, посвящённых де Соссюру.

И, наконец, обсудим ещё один существенный для произведения *Small World* фрагмент, в котором некоторая неточность в польском переводе появляется в результате лишней изобретательности переводчика. Речь идёт о разговоре Морриса Цаппа и Филиппа Лоу, касающегося отношений между чувствами и сексом, в котором Цапп утверждает, что «отношения убивают секс». В этом разговоре появляется также мотив русского формализма:

„The Russian Formalists had a word for it,” said Morris.

„I’m sure they did,” said Philip. „But it’s no use telling me what it was, because I’m sure to forget it.

„Ostranenie”, said Morris. „Defamiliarization. It was what they thought literature was all about. „*Habit devours objects, clothes, furniture, one’s wife and the fear of war... Art exists to help us recover the sensation of life.*” Viktor Shklovsky⁴⁹.

— Formaliści rosyjscy mają na to specjalne słowo — wtrącił Morris.

— Nie wątpię — odparł Philip — ale nie ma sensu, byś mi je podawał, bo i tak pewnie zapomnę.

— „Ostranienie” — powiedział Morris. — Znaczący: odzwyczajenie, wyobcowanie. Uważali oni, że o tym właśnie traktuje cała literatura. „Przyzwyczajenie pożera przedmioty, odzienie, meble, miłość do własnej żony i lęk przed wojną. Sztuka istnieje po to, by pomóc człowiekowi odzyskać na nowo smak życia”, powiada Wiktor Szklowski⁵⁰.

— У русских формалистов есть соответствующий термин, — сказал Моррис.

— Возможно, — согласился Филипп. — Только без толку называть мне его, потому что я сразу его забуду.

— «Остранение», — сказал Моррис. — По их мнению, в этом и заключается суть литературы. «Автоматизация съедает вещи, платье, мебель, жену

⁴⁸ F. de Saussure, *Kurs językoznawstwa ogólnego*, пер. К. Kasprzyk, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1961.

⁴⁹ D. Lodge, *Small World...*, с. 77.

⁵⁰ D. Lodge, *Mały świat...*, с. 92.

и страх войны [...] И вот для того, чтобы вернуть ощущение жизни, почувствовать вещи, существует то, что называется искусством». Виктор Шкловский⁵¹.

Высказанная здесь мысль Виктора Шкловского заимствована из его статьи *Искусство как приём*⁵². Русская переводчица, согласно правилам, использовала канонический текст. Польский же перевод этой статьи, выполненный Рышардом Лужным, появился лишь в 1986 году, т.е. два года спустя после появления польского перевода романа *Small world*, в связи с чем не было возможности им воспользоваться. Итак, мы находим здесь записанный в кавычках термин «ostranienie» и его толкование: *odzwyczajenie, wyobcowanie*, т.е. вместо перевода получаем объяснение термина. Отметим, что в оригинале появляются лишь два термина — *ostranienie* — как заимствование и *defamiliarization* как его толкование⁵³. В варианте Лужного термин *остранение* передаётся как *udziwnienie*, следующая же часть цитаты переведена следующим образом:

Automatyzacja zjada rzeczy, ubranie, meble, żonę i lęk przed wojną. [...] Po to więc, żeby wrócić wrażenie życia, odczuwać rzeczy, aby czynić kamień kamiennym, istnieje to, co nazywamy sztuką.

Подытоживая сказанное, можно прийти к выводу, что авторы польского и русского переводов по-разному справились с этим вызовом, каким является перевод художественной прозы, насыщенной терминологией. Более соответствующим требованиям перевода научных и других терминов оказался русский перевод. Причину этого можно усматривать также в том, что он был выполнен значительно позже, в результате чего некоторые понятия и термины успели уже укорениться. Польский же перевод в сфере терминологии несомненно устарел. Помимо прочего, во многих местах заметна своеобразная манера переводчицы объ-

⁵¹ Д. Лодж, *Мир тесен...*

⁵² В. Шкловский, *Искусство как приём*, <http://www.opojaz.ru/manifests/kak-priem.html> (01.05.2022). Польск. перевод *Sztuka jako chwyt*, пер. R. Łuźny, 1986, file:///C:/Users/JLK/Downloads/Wiktor.%20B.%20Szk%C5%82owski,%20Sztuka%20jako%20chwyt.pdf (12.04.2022)

⁵³ Defamiliarization or ostranienie (остранение) is the artistic technique of forcing the audience to see common things in an unfamiliar or strange way (literally „making it strange”), in order to enhance perception of the familiar. <https://www.newworldencyclopedia.org/entry/Defamiliarization> (02.05.2022).

яснять научный дискурс, например, с помощью парентезы, в результате чего он заменяется популярно-научным.

Университетский роман в таком виде является жанром чужим и польской, и русской литературной культуре, в связи с чем существенной чертой переводов должны быть познавательные ценности. Посредством перевода читатель должен ознакомиться не только со структурой англосакского университета, но и с жанровыми конвенциями. Сохранение «научности» в жанре, принадлежащем к популярной литературе, является его особенностью, и она должна проявляться также в переводе.

Помимо прочего, отметим, что в польских переводческих литературоведческих исследованиях говорится о переводческих стратегиях по отношению к конкретным примерам литературного перевода (напр., культурные, эстетические и лексико-семантические трансформации в переводе басней, стратегии перевода литературы для детей, стратегии перевода поэзии конкретного автора). Однако, не говорится о стратегии перевода таких текстов, которые являются здесь предметом нашего обсуждения. Возможно, ситуация обстоит так, как видит её Мария Пиотровска, которая констатирует: „Współczesne przekładoznawstwo europejskie nie skłania się ku podziałom opartym na typach tekstów, a szczególnie na rozróżnieniu literackości-nieliterackości”⁵⁴.

REFERENCES

- Edemariam, Aida. “Who’s afraid of the campus novel?” *The Guardian* 2004. <<https://www.theguardian.com/books/2004/oct/02/featuresreviews.guardianreview37>>.
- Gostkowska, Kaja. “Terminy językoznawcze w więzieniu systemu — na przykładzie terminów używanych przez de Saussure’a i ich polskich odpowiedników.” *Roczniki Humanistyczne*. Tom LXII, zeszyt 8 (201): 49–64.
- Józefaciuk, Marcin. “Pojęcie znaku w językoznawstwie”. *Językoznawstwo* 2008, no. 1(2): 43–50.
- Kravtsova, Yelizaveta, I. *Nauchnyy diskurs kak vid institutsional’nogo diskursa*. <https://cyberleninka.ru/article/n/nauchnyy-diskurs-kak-vid-institutsionalnogo-tipa-diskursa> [Кравцова, Елизавета, И. *Научный дискурс как вид институционального дискурса*. <https://cyberleninka.ru/article/n/nauchnyy-diskurs-kak-vid-institutsionalnogo-tipa-diskursa>].
- Lodge, David. *Changing Places. A Tale of Two Campuses*. London: Martin Secker & Warburg Ltd, 1975.

⁵⁴ M. Piotrowska, *Proces decyzyjny tłumacza. Podstawy metodologii nauczania przekładu pisemnego*, Wydawnictwo Naukowe Akademii Pedagogicznej, Kraków 2007, s. 70.

- Lodge, David. *Mały światek. Romans akademicki*. Transl. Billi, Natalia. Poznań: Rebis, 1998.
- Lodge, David. *Small World. An academic Romance*. London: Martin Secker&Warburg Ltd, 1984.
- Lodge, David. *Zamiana*. Transl. Bilińska, Maria. Poznań: Rebis, 1992.
- Lodz, Devid. *Akademicheskij obmen. Povest' o dvukh kampusakh*. Transl. Makarova, Olga. Moskwa: Nezavisimaya gazeta. <https://www.livelib.ru/book/1000321386-akademicheskij-obmen-devid-lodz> [Лодж, Дэвид. *Академический обмен. Повесть о двух кампусах*. Пер. Макарова, Ольга. Москва: Независимая газета, 2000. <<https://www.livelib.ru/book/1000321386-akademicheskij-obmen-devid-lodz>>].
- Lodz, Devid. *Mir tesen*. Transl. Makarova, Ol'ga. Moskwa: Nezavisimaya gazeta. <<https://libking.ru/books/humor-/humor-prose/178450-2-devid-lodz-mir-tesen.html#book>> [Лодж, Дэвид. *Мир тесен*. Пер. Макарова, Ольга. Москва: Независимая газета, 2004. <<https://libking.ru/books/humor-/humor-prose/178450-2-devid-lodz-mir-tesen.html#book>>].
- Lubocha-Kruglik, Jolanta. "Leksyka specjalistyczna w tekście literackim a kompetencje tłumacza (na materiale polskich przekładów powieści kryminalnych Aleksandry Marininy)." *Slavica Wratislaviensia. Wyraz i zdanie w językach słowiańskich 10. Opis, konfrontacja, przekład*. 2020, Tom 171: 47–56.
- Łuczynski, Edward, Maćkiewicz, Jolanta. *Językoznawstwo ogólne. Wybrane zagadnienia*. Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, 2007.
- Masłowski, Aleksander. *Tłumaczenie tytułów i stopni naukowych*, <<http://www.zanotowane.pl/1027/2940/130818820.htm>>.
- Piotrowska, Maria. *Proces decyzyjny tłumacza. Podstawy metodologii nauczania przekładu pisemnego*. Kraków: Wydawnictwo Naukowe Akademii Pedagogicznej, 2007.
- Pisarska, Alicja, Tomaszewicz, Teresa. *Współczesne tendencje przekładoznawcze*. Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM, 1996.
- Saussure, Ferdinand. *Kurs językoznawstwa ogólnego*. Transl. Kasprzyk, Krystyna. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1961.
- Shklovskiy, Viktor. *Iskusstvo kak priyem*. <<http://www.opojaz.ru/manifests/kakpriem.html>> [Шкловский, Виктор. *Искусство как приём*, <<http://www.opojaz.ru/manifests/kakpriem.html>>].
- Showalter, Elaine. *Faculty Towers. The Academic Novel and Its Discontents*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 2009.
- Showalter, Elaine Lodge, David. *A pilgrim's progress report*. <<https://www.timeshighereducation.com/features/a-pilgrims-progress-report/110362.article>>.
- Szklowski, Wiktor. *Sztuka jako chwyt*. Transl. Łużny, Ryszard. <<file:///C:/Users/JLK/Downloads/Wiktor.%20B.%20Szk%C5%82owski,%20Sztuka%20jako%20chwyt.pdf>>.
- Urbańczyk, Stanisław (ed.), *Encyklopedia języka polskiego*. Wrocław, Warszawa, Kraków: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1992.
- Yefremova, Tat'yana F. *Novyy slovar' russkogo yazyka. Tolkovo-slovoobrazovatel'nyy*. Moskwa: Russkiy yazyk, 2000. <<http://www.endic.ru/efremova/Fakultet-114383.html>> [Ефремова, Татьяна Ф. *Новый словарь русского языка. Толково-словообразовательный*. Москва: Русский язык, 2000. <<http://www.endic.ru/efremova/Fakultet-114383.html>>].

OKSANA MAŁYSA

<https://orcid.org/0000-0002-5130-769X>

Uniwersytet Śląski w Katowicach

О РУССКИХ ПЕРЕВОДАХ ПОЛЬСКИХ КУЛИНАРНЫХ КНИГ

ON THE RUSSIAN TRANSLATION OF POLISH COOKERY BOOKS

The research will focus on Polish cookery books and their Russian translations. A particular focus will be placed on translation series cookery book by Maria Lemnis and Henryk Vitry *Książka kucharka dla samotnych i zakochanych*. Translation specificity of both texts is reflected not only in ways of finding appropriate equivalents for cuisine-related terminology but also, among others, in communication tactics adopted by translators. This will allow to show specificity of this genre, its varieties and modifications in the context of social transformations, behaviours as well as author-reader relationship.

Keywords: culture, translation, cookery book, cooking vocabulary, title, Maria Lemnis and Henryk Vitry

Стремление человека к познанию новых вкусовых ощущений и эстетизации того, что связано с приготовлением и приемом пищи, известно издавна. В древние времена оно привело к устной передаче рецептов, потом — с развитием письменности — к упоминанию о блюдах в разных типах текстов; нашло также отражение в литературе, посвященной исключительно поваренному искусству. Кулинарные книги, как отдельный жанр, выделяемый на основании структурно-прагматических критериев, выполняют в обществе значимые коммуникативные функции и являются одним из существенных элементов культуры. Их анализ может проводиться в разных аспектах: с точки зрения проявления в них связи кухни и культуры, традиций питания и моды, особенностей их языка и стиля. В настоящее время специфика поваренных книг рассматривается как в рамках «гастрономической» лингвистики, кулинарного дискурса, глуттонической коммуникации¹, так и в контексте антропологии питания или *food studies*

¹ См. об этом шире: М. Ундрцова, *Глуттонический дискурс: лингвокультура*

— междисциплинарного направления, сочетающего исследовательский инструментарий истории, социологии, этнографии, литературоведения, политологии и искусствоведения. Интересным представляется также их изучение в контексте перевода.

Поваренные книги относятся к письменной разновидности текстов, типология, жанровая форма и прагматические показатели которых актуализируются в зависимости от изменений, происходящих в социальном пространстве². Наряду с этим модифицируются также переводческие приемы и стратегии, востребованные в этой сфере. Как отмечает Эльжбета Скибиньска, кухня соединяет в себе две черты — универсальность, поскольку мы все едим, и специфичность, так как она формирует культурную идентичность. Последнее может быть причиной переводческих трудностей в «кулинарном пространстве», поскольку связанные с ним отдельные блюда, обычаи, мифы, убеждения и ценности, характерные для одной культуры, могут не иметь отражения в другой. Преодолевая эти барьеры, переводчик либо стремится сохранить исходный местный колорит, либо пытается в той или иной степени приспособить содержание к существующему познавательному горизонту вторичных адресатов³. Как формируется образ иной кухни попытаемся здесь представить на материале ряда русских переводов одной из польских кулинарных книг Марии Лемнис и Хенрика Витры — *Książka kucharska dla samotnych i zakochanych*.

Отметим, что первые русские переводы польских предписаний в области кулинарии относятся ко второй половине XIX

турологические, когнитивно-прагматические и переводческие аспекты (на материале русского, английского, французского и греческого языков), Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук. Московский государственный университет им. М.В. Ломоносова, Москва 2012, <https://www.dissercat.com/content/glyuttonicheskii-diskurs-lingvokulturologicheskie-kognitivno-pragmaticheskie-i-perevodcheski> (10.03.2022).

² W. Źarski, *Książka kucharska jako tekst*, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2008, с. 14–23, М. Литовская, «Счастье есть»: кулинарная книга как жанр новейшей русской словесности // *Культуроведы-XXI: ревизия ценностей (масскультура и ее потребители): коллективная монография*, ред. И. Л. Савкина, М. А. Черняк, Л. А. Назарова, Издательский дом «Ажур», Тампере–Екатеринбург–Санкт-Петербург 2012, с. 218–223.

³ E. Skibińska, *Kuchnia tłumacza. Studia o polsko-francuskich relacjach przekładowych*, Towarzystwo Autorów i Wydawców Prac Naukowych Universitas, Kraków 2008, с. 9.

века. Это вышедшие в 1872 году автопереводы популярных поварских книг Люцины Цверчакевич (в других вариантах написания — Люцина Цверчакевичова или Люцина Ц.), прагматический характер которых предопределял выбор переводческих решений, направленных в сторону адаптации. Данная установка проявляется уже в заглавиях книг на русском языке: в одном из них происходит замена денежных единиц, ср. 365 обедов за 1 рубль (польск. *365 obiadów za pięć złotych*)⁴, в другом применяются названия кулинарных изделий, которые более популярны в русской кухне (к примеру, «всякого рода печения» вместо только «выпечки пирогов» или добавление номинации «варенье»): *Единственные практические правила для приготовления всякого рода печения, варений и разных запасов на зиму* (польск. *Jedynie praktyczne przepisy wszelkich zapasów spiżarnianych oraz pieczenia ciast*)⁵.

На русском языке была опубликована также книга Викентии Завадской *Литовская кухарка, содержащая в себе ясные, основанные на продолжительном опыте правила приготовления разного рода вкусных, изысканных, дешевых как скоромных, так и постных блюд, пирожного, мороженого, кремов, желе, варений, а равно многообразных аптекарских приправ, консервов и редкостных лакомств, с приложением тщательного распределения блюд к обеденному столу*⁶. Она была напечатана

⁴ [Л. Цверчакевичова], *365 обедов за 1 рубль, составленный Люциною Ц., составительницею единственных практических правил для приготовления тортов, варенья и разных запасов на зиму*, перевод с польского, собственность издательницы, типография Э. Арнгольда, Санкт-Петербург 1872; [L. Świerczakiewicz] *365 obiadów za 5 złotych przez autorkę jedynych praktycznych przepisów Lucynę C.*, w drukarni Jana Psurskiego, nakładem autorki, Warszawa 1860.

⁵ [Л. Цверчакевичова], *Единственные практические правила для приготовления всякого рода печения, варений и разных запасов на зиму*, составлено Люциною Ц., перевод с польского, собственность издательницы, типография Э. Арнгольда, Санкт-Петербург 1874; L. Świerczakiewicz, *Jedynie praktyczne przepisy wszelkich zapasów spiżarnianych oraz pieczenia ciast*, nakładem autorki, Warszawa 1858.

⁶ В. Завадская, *Литовская кухарка, содержащая в себе ясные, основанные на продолжительном опыте правила приготовления разного рода вкусных, изысканных, дешевых как скоромных, так и постных блюд, пирожного, мороженого, кремов, желе, варений, а равно многообразных аптекарских приправ, консервов и редкостных лакомств, с приложением тщательного распределения блюд к обеденному столу*, перевод с 6-го польского издания, Издание Осипа Завадского, Вильно 1885. Репринт издания: Издательство

в 1885 году в Вильно в переводе с шестого польского издания, а репринт этой публикации был осуществлен в России в 2016 году. В свою очередь, в Беларуси в 2013 году книга Завадской вышла в новом русском переводе, а также в переводе на белорусский язык⁷. Оба были выполнены Натальей Бабиной на основании четырнадцатого издания оригинала. Вместе с тем их отличает новый элемент в заглавии, который на обложке выделен по сравнению с его первой номинативной частью более крупным шрифтом и выполняет не только информативную, но и интригующую функцию: *Литовская кухарка. Первая белорусская кулинарная книга*. Издания дополнены словариком некоторых кулинарных терминов, данными о современных соответствиях прежних мер веса, длины и объема, которые применяются в рецептах, а также уточнениями-подсказками на тему приготовления блюд. На польском языке *Kucharka litewska zawierająca przepisy gruntowne i jasne własnym doświadczeniem sprawdzone, sporządzania smacznych, wykwinnych, tanich i prostych rozmaitych rodzajów potraw tak mięsnych jak i postnych oraz ciast, legumin, lodów, kremów, galaret, konfitur i innych deserowych przysmaków, tudzież rozlicznych aptecznych zapraw, konserw i rzadkich specjalów, z przydaniem na początku książki dokładnej dyspozycji stołu* впервые была издана в Вильно в 1854 году⁸. Приводятся сведения, что эта книга, полученная Еленой Молоховец в подарок от мужа-литвина, архитектора Франца Молоховца, послужила ей инспирацией для написания вышедшей в 1861 году и выдержавшей свыше сорока переизданий кулинарной энциклопедии *Подарок молодым хозяйкам, или Средство к уменьшению расходов в домашнем хозяйстве*⁹, в которой мно-

В. Секачев, Москва 2016.

⁷ В. Завадская, *Литовская кухарка. Первая белорусская кулинарная книга*, пер. Н. Бабина, Харвест, Минск 2013; В. Завадская, *Літоўская кухарка. Першая беларуская кулінарная кніга*, пераклад Наталля Бабіна, Харвест, Мінск 2013.

⁸ W. Zawadzka, *Kucharka litewska zawierająca przepisy gruntowne i jasne własnym doświadczeniem sprawdzone, sporządzania smacznych, wykwinnych, tanich i prostych rozmaitych rodzajów potraw tak mięsnych jak i postnych oraz ciast, legumin, lodów, kremów, galaret, konfitur i innych deserowych przysmaków, tudzież rozlicznych aptecznych zapraw, konserw i rzadkich specjalów, z przydaniem na początku książki dokładnej dyspozycji stołu*, drukarnia Józefa Zawadzkiego, Wilno 1854.

⁹ Е. Молоховец, *Подарок молодым хозяйкам, или Средство к уменьшению расходов в домашнем хозяйстве*, Типография Н. Клобукова, Санкт-Петербург.

гие блоки рецептов и подразделы были заимствованы из текста Завадской¹⁰.

Практическая направленность указанных выше кулинарных изданий претерпела существенные изменения вместе с трансформациями, произошедшими в странах Центральной и Восточной Европы в XX веке. Как известно, специфика социалистического периода проявлялась среди прочего в немногочисленности разного вида товаров так называемого народного потребления, что было заметно и на уровне публикации кулинарных книг. Их тиражи сразу раскупались, хотя в эпоху дефицита востребованность поварских книг объяснялась скорее не поиском в них конкретных инструкций по приготовлению описываемых в них изысканных блюд, а своеобразной возможностью эрзаца вкусовых ощущений благодаря самому ознакомлению с рецептами¹¹. Парадоксально они вписывались в выделенную Роланом Бартом категорию текстов-удовольствий, приносящих удовлетворение и заполняющих человека без остатка¹².

В небольшой список публикаций по кулинарной тематике во времена социализма входили собрания, которые знакомили с традициями питания жителей стран народной демократии. В 1958 году на русский язык была переведена книга *Kuchnia polska — Польская кухня*¹³. Назидательный и воспитательный характер этого сборника, а также нормативная трактовка принципов организации кулинарной сферы жизни наиболее близки культовой в СССР *Книге о вкусной и здоровой пище*¹⁴. Не вызывает поэтому удивления факт, что на интернет-сайтах в одном из рекламных объявлений по продаже виднеется упоминание о том, что *Польская кухня* — это русскоязычное издание польского ва-

бург 1904.

¹⁰ Л. Мятлеўская, *Першыя беларускія кулінарныя кнігі*, <https://zviazda.by/be/news/20210209/1612857300-pershyya-belaruskiya-kulinarnyya-knigi> (18.11.2021).

¹¹ М. Milewska, *Ślepa kuchnia. Jedzenie w PRL*, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa 2022, с. 265.

¹² Р. Барт, *Удовольствие от текста*, пер. Г.К. Косикова // его же, *Избранные работы. Семиотика. Поэтика*, Издательская группы «Прогресс», «Универс», Москва 1994, с. 471.

¹³ С. Бергер, Е. Кульзова-Гавличкова, Е. Стобницкая и др., *Польская кухня*, перевод С. Анаян, К. Березовская, С. Кленович, Polskie Wydawnictwa Gospodarcze, Варшава 1958.

¹⁴ *Книга о вкусной и здоровой пище*, издание исправленное и дополненное, ред. А.И. Опарин, Пищевая промышленность, Москва 1965.

рианта вышеупомянутого текста. Однако это не калька советского подарочного бестселлера, но оригинальная книга, созданная группой польских специалистов¹⁵. Размещенные в ней рецепты более практичные, чем представленные в русском аналоге. В отличие от *Книги о вкусной и здоровой пище*, на основе которой, как с иронией утверждает Марцин Виха, никто никогда ничего не приготовил¹⁶, *Польская кухня* может вдохновлять до сих пор.

На соотнесения с упомянутой выше советской книгой по кулинарии указывается также в одном из русских переводов текста *Książka kucharska dla samotnych i zakochanych* Марии Лемнис и Хенрика Витры¹⁷, на котором остановимся несколько подробнее. В примечаниях к одному из специально разработанных интернет-изданий начала нашего столетия переводчики делятся с читателем следующей информацией:

И один секрет авторов книги, который мы раскрываем: Мария и Хенрик видимо хорошо знают русский язык и читали нашу *Книгу о вкусной и здоровой пище*. По крайней мере они придерживаются той же структуры в своей книге и даже приводят некоторые видоизмененные рецепты оттуда¹⁸.

Можно однако предположить, что эта книга черпала некие образцы из труда по польской кухне. Вместе с тем ее можно отнести к кулинарным изданиям альтернативного плана, т.е. таким, которые кроме рецептов передают информацию, не вписывающуюся в официальный нарратив действительности¹⁹. К такому выводу можем прийти на основании ряда факторов.

Во-первых, книга, вышедшая из печати в 1959 году, в большей степени была приспособлена к реалиям эпохи социализма с его дефицитом продуктов, перечеркивая тем самым пропагандируемое властью изобилие и благосостояние. В тексте даются рецепты незамысловатых блюд, а наряду с этим указывается на возможность выбора отдельных продуктов и на креативность в подходе к способу приготовления пищи. В произведении Лем-

¹⁵ <https://www.olx.ua/obyavlenie/polskaya-kuhnya-varshava-1958-g-antikvarnaya-kulinarnaya-kniga-prezent-IDDcH8s.html> (10.05.2019).

¹⁶ M. Wicha, *Rzeczy, których nie wyrzucilem*, Karakter, Kraków 2017.

¹⁷ M. Lemnis, H. Vitry, *Książka kucharska dla samotnych i zakochanych*, Iskry, Warszawa 1959.

¹⁸ <https://www.livelib.ru/author/361275/latest-matiya-lemnis> (09.04.2019).

¹⁹ K. Kwaśna, *Awangardowa książka kucharska? O polskim przekładzie The Alice B. Toklas Cookbook // Przekład wobec estetyk i poetyk awangardowych*, ред. A. Świeściak, P. Fast, Śląsk, Katowice 2022, с. 172.

нис и Витры отрицаются идеи общепита, подчеркивается не коллективное, а индивидуальное начало, так как учитываются прежде всего особенности приготовления еды для одного человека или для двух людей (за исключением глав, посвященных приему гостей). Обычно в кулинарных книгах в те времена рецепты приводились по крайней мере из расчета для трех или четырех лиц.

Во-вторых, книга представляет собой особый тип гастрономического дискурса, который сочетает в себе кулинарные рецепты с художественностью описания. Практическая ориентированность информации сопровождается экскурсами в историю и литературу, психологическими зарисовками, разными лирическими отступлениями и др.

Как описание рецептов, так и разные иные жанровые вкрапления даются в игровой, юмористической тональности, что во многом отклоняется от стиля поварских книг и других разновидностей кулинарного дискурса той эпохи. Несмотря на то, что оптимистическая природа еды среди прочего соотносится со смеховым началом, умение думать о еде не считалось тогда «привычным способом проявить остроумие, юмор или иронию»²⁰. Так, Моника Милевска обращает внимание на то, что еще в 1957 году обязывало распоряжение, согласно которому все гастрономические заведения в ПНР были обязаны готовить пищу и напитки исключительно на основе утвержденных кулинарных рецептов официального плана. Эти рецепты составляли не повара, а президиумы воеводских научных советов²¹.

Еще одна черта, которая отличает рассматриваемую нами книгу на фоне других кулинарных собраний социалистического периода, соотносится с прагматической установкой на адресата. Читателем выступал здесь прежде всего мужчина — в качестве новичка, время и терпение которого ограничены.

В этой связи следует вспомнить о том, что под псевдонимом Мария Лемнис и Хенрик Витры писал журналист Тадеуш Жа-

²⁰ Р. Лакофф, *Социальная идентичность в жанре меню: «человек есть то, что он есть» // Жанры речи. Памяти Константина Федоровича Седова. Жанр и творчество*, вып. 8, «Лабиринт», Саратов, Москва 2012, <https://www.sgu.ru/structure/philological/linghist/sbornik-zhanry-rechi/materialy-vypuskov/vypusk-8> (10.04.2020).

²¹ М. Milewska, *Ślepa kuchnia. Jedzenie w PRL*, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa 2021.

кей — музыковед, музыкальный публицист и писатель, родом из Львова. Его стихотворения печатались на страницах разных журналов, в том числе в еженедельнике «Wiadomości Literackie». В журнале «Ty i Ja» он вел кулинарную рубрику *Nasz placzek niedzielny*. Кроме вышеупомянутой книги по кулинарии, он написал в этом жанре еще две: *Iskier przewodnik sztuki kulinarnej*²² и *W staropolskiej kuchni i przy polskim stole*. Последняя из них была переведена на русский язык под заглавием *В старопольской кухне и за польским столом* и издана в 1992 году²³. Особенности кулинарной прозы Тадеуша Жакея Алина Квапиш-Кулиньская подытоживает следующим образом:

Stanie przy garach nobilitował i przesuwał w kierunku sztuki, będąc jednocześnie znakomitą odtrutką na szarość peerelowskiego życia codziennego oraz wątpliwe uroki żywienia zbiorowego²⁴.

Обращает внимание тот факт, что избранный журналистом псевдоним для работы над жанровыми формами по кулинарной тематике представляет оба пола, а именно супружескую пару, как указывается в слове к читателю в сборнике *Książka kucharska dla samotnych i zakochanych*. Такой прием способствует, с одной стороны, созданию доверительной атмосферы между адресантом и реципиентом, с другой — продвижению семейных ценностей с идеей по совместному ведению домашнего хозяйства. Данный подход отличался новизной, поскольку в 50–60-е годы XX века кулинарные книги писали авторские коллективы или женщины, специалисты по вопросам питания, и предназначали их, несмотря на стереотип о поварском таланте мужчин, женскому кругу, составляющему большую часть лиц, готовящих пищу²⁵. Примечательно, что даже одно из позднейших изданий текста *Książka kucharska dla samotnych i zakochanych* на русском языке вышло в серии *Польские хозяйки советуют*, хотя на об-

²² M. Lemnis, H. Vitry, *Iskier przewodnik sztuki kulinarnej*, Iskry, Warszawa 1976.

²³ M. Lemnis, H. Vitry, *W staropolskiej kuchni i przy polskim stole*, Interpress, Warszawa 1980; М. Лемнис, Г. Витри, *В старопольской кухне и за польским столом*, пер. К. Козакевич, Интерпресс, Варшава 1992.

²⁴ A. Kwapisz-Kulińska, *Pieczeń na niedzielę 4*, <https://stosmakowaliny.pl/2013/02/03/pieczen-na-niedziele-4/> (05.07.2020).

²⁵ J. Friedrich, „Socrealizm” w kuchni. Wstępne rozeznania problemu badawczego // *W kuchni i za stołem. Dystanse i przenikanie kultur*, ред. Т. Stegner, Arche, Gdańsk 2003, с. 220–221.

ложке представлены как женское, так и мужское личные имена. Остальные три книги из этой серии — *У меня на кухне ничего не пропадает* Анны Гасик, *Азбука кулинарного искусства* Алины и Паулины Федак, а также *Простое лечение пиццей* Софьи Завистовской²⁶ — действительно вписываются в эту концепцию как с точки зрения авторства, так и разнообразия тематики. В них представлены основы питания в эпоху экономического кризиса, азы для начинающих кулинаров, а также советы по приготовлению диетических блюд. Все эти сборники, появившиеся на рынке в 90-х годах прошлого века, т.е. после распада СССР, передавали в форме кулинарных записок частный опыт. Отмечается, что он и

[...] раньше мог вызывать у обывателя больше доверия, чем дискредитированное государственное слово, но в новых условиях этот опыт оказался еще и защищен авторитетом книжного издания, самим фактом изданности²⁷.

Первый же, хотя и сокращенный, перевод публикации *Książka kucharska dla samotnych i zakochanych* на русский язык был осуществлен еще в 1967 году. Учитывая ее неконвенциональный характер, по всей вероятности, это стало возможным на волне оттепели. В заглавии книги в рассматриваемом переводе — *Для студентов и влюбленных*²⁸ — нет упоминания о жанре произведения, а называются только лица, которым прежде всего адресована книга. С этой точки зрения заголовков на русском языке по сравнению с польским становится более интригующим и интенсифицирует ожидания потенциального читателя в плане коммуникативных целей автора. Неоднозначность интерпретации заметна тем более, что в русском варианте подобрано заглавие, в котором название *samotni* (*одинокие*) заменено наименованием *студенты*. Одинокий человек ассоциируется с грустью, покинутостью, что не вписывалось раньше в официальную пропаганду

²⁶ А. Гасик, *У меня на кухне ничего не пропадает*, пер. И. Муромцева, Волжор, Москва 1992; А. Федак, П. Федак, *Азбука кулинарного искусства*, пер. И. Муромцева, Фирма «Алеся», Москва 1992; С. Завистовская, *Простое лечение пиццей*, пер. В.С. Фридман, А. Смолевич, Фирма «Алеся», Москва 1993. Кроме того, в 1992 году вышла еще одна книга Завистовской — *Диетическое питание при различных заболеваниях* (пер. В. Билевич, Н. Ходькова, ИПА «Паблिसити», Москва).

²⁷ М.А. Литовская, «Счастье есть»: *кулинарная книга...*, с. 217.

²⁸ М. Лемнис, Х. Витры, *Для студентов и влюбленных*, сокращенный перевод с польского А. Глауберман-Изарова, Молодая гвардия, Москва 1967.

успеха²⁹. Студент же вызывает положительные ассоциации, учитывая его молодой возраст и преимущественно оптимистическое восприятие мира. В этом контексте особое значение приобретает то, что произведение было опубликовано в издательстве ЦК ВЛКСМ «Молодая гвардия». В кратком описании книги отмечено, что ее тематика касается организации холостяцкой жизни, вкусных блюд, домашнего тепла и здорового образа жизни.

В других переводах, так же, как и в оригинале, на первый план выдвигается дескриптивная функция заглавия. В переводе 1993 года эксплицитности названия адресата предшествует информация о жанре, хотя и обладающая метатекстовым характером, ср.: *Настольная книга студентов и влюбленных*³⁰. Это внушает прочтение произведения сквозь призму своего рода учебника, т.е. другого жанра, чем кулинарная книга. При этом во всех польских изданиях именно значение этого жанра, т.е. *książka kucharska*, намеренно подчеркнуто более крупным шрифтом по сравнению со второй частью заглавия. Заметим, что в русском языке сочетание *настольная книга* в переносном значении обозначает необходимую, любимую книгу (именно поэтому она всегда лежит на столе).

Книга, в которой жанровая номинация «настольная книга» вынесена в заглавие, вышла в уже приводимой нами серии *Польские хозяйки советуют*, а в аннотации подчеркнуто, что

[...] некоторые рецепты и этические советы, которые сейчас выглядят несвоевременными, через какой-то срок вновь станут реальными. Книга — живой организм. Почти живое существо. Отсюда и название ее. Пускай она поселится на холостяцкой кухне. С ее помощью вы одолеете трудные времена!³¹

Подобным образом озаглавлена интернет-версия переводов 2010 и 2012 годов: *Настольная книга для студентов и влю-*

²⁹ Героиня довольно известной в свое время лирической комедии *Одиноким предоставляется общежитие* говорит: «Вот в объявлениях пишут: 'Одиноким предоставляется общежитие'. Но ведь когда человек одинок, он не может быть счастлив». Отметим, что фильм был снят Самсоном Самсоновым по сценарию Аркадия Инина в 1983 году, а его создатели получили довольно большое количество гневных писем по поводу тематики киноленты, не соответствующей, по их мнению, советским реалиям.

³⁰ М. Лемнис, Х. Витры, *Настольная книга студентов и влюбленных*, пер. А. Смолевич, Фирма «Алеся», Москва 1993.

³¹ Там же.

бленных³². В последнем из них, во введении от анонимных авторов российских дополнений и исправлений, сделанных на основе издания 1993 года, проводятся параллели упомянутого жанра с другими каноническими формами — Библией и азбукой («Уверены, что эта книга станет для Вас, если не Библией, то уж, несомненно, азбукой кулинарного мастерства!»³³). Кроме того, подчеркивается здесь, что в текст внесено около десяти процентов модификаций, которые, по мнению их создателей, сделали бы Лемнис и Витры, если бы хотели опубликовать текст 20 лет спустя (скорее всего, здесь имеется в виду его русский перевод 1993 года).

Только одно из примененных переводчиками заглавий на русском языке — *Поварская книга для одиноких и влюбленных*, для серии Библиотека журнала «Твой Стиль», полностью передает все семантические нюансы, которые содержатся в польском названии книги³⁴. Этим предопределяется то, что в аннотации к ней вначале дается ссылка на кулинарную тематику, а лишь потом на сопутствующие ей другие стороны жизни. Причем иницилирующее аннотацию крылатое выражение «Известно, что путь к сердцу мужчины лежит через желудок» однозначно указывает на обращение к женской читательской аудитории.

Иное распределение семантических акцентов распространяется не только на заглавия и аннотации или вступительные замечания к изданиям, но также на область классификации глав книг, предлагаемых блюд, кухонной утвари, оформления рецептов и разного рода дополнительных сведений. Сопоставим в этом аспекте первый перевод текста *Książka kucharska dla samotnych i zakochanych* и последнюю актуализацию перевода для интернет-версии в 2012 году. Такой темпоральный срез может показать, как изменились представления об особенностях воссоздания кулинарного текста в контексте произошедших глобальных перемен.

В первом переводе книги Лемнис и Витры передаются некоторые фрагменты из классики польской художественной лите-

³² <http://maxima-library.org/opds/b/42270?format=read> (15.03.2022).

³³ <https://www.rulit.me/books/nastolnaya-kniga-dlya-studentov-i-vlyublennyh-read-237332.html> (12.03.2021).

³⁴ М. Лемнис, Х. Витры, *Поварская книга для одиноких и влюбленных*, пер. Л. Машинская, Вотум, Москва 1994.

ратуры, приводимые в исходном тексте. Например, сохраняется описание заката солнца, сбора грибов, кофейной церемонии из *Пана Тадеуша* Адама Мицкевича (СВ, с. 15, 98, 129)³⁵. Кроме того, текст на русском языке дополняется другими цитатами из его произведений. В частности в качестве эпиграфа к главе о чае вводится строка из стихотворения *Зима в городе*: «...Китайских трав настой пахучий» (СВ, с. 133).

По сравнению с сетевым вариантом в нем больше внимания посвящено также передаче реалий, связанных с историей, традициями и кухни Польши, ср.:

Staropolska kuchnia znała wiele przepisów na przyrządzenie zup, zwanych również polewkami. Istniała również zupa, będąca postrachem młodych kawalerów, znana „czarną polewką”. Gdy podano ją młodzieńcowi, starającemu się o rękę córki gospodarza, oznaczało to po prostu... odmowę³⁶ (с. 65).

Старая польская кухня знала много рецептов супов, которые назывались также «похлебками». Существовал еще и суп — гроза холостяков — под названием «черная похlebка». Когда его подавали молодому человеку, просящему руки хозяйской дочери, это означало попросту... отказ (СВ, с. 46). Kielbasa to staropolski specjal (с. 98).

Старинная польская кухня славилась колбасами (СВ, с. 78).

В другом переводе довольно редкое отнесение к старопольским обычаям и названиям старопольских блюд преобразуется в более универсальное наименование «старая кухня», к примеру: «Старая кухня знала много рецептов супов, которые назывались похлебками» (НК)³⁷.

Оба перевода включают отдельные ссылки на черты характера поляков, на которые обращается внимание в более широком контексте:

Wiadomo, człowiek głodny, niedożywiony, bywa często w złym humorze, zwłaszcza Polak, o którym mówi przysłowie, iż «głodny — jest zły» (с. 8).

Конечно, у людей голодных, недоедающих часто бывает плохое настроение. Про поляков, например, старинная пословица так и говорит: «Когда поляк голоден — он зол» (СВ, с. 9).

³⁵ Примеры и цитаты из книги *Для студентов и влюбленных* обозначены в скобках как СВ.

³⁶ Здесь и далее все цитаты на польском языке приводятся по седьмому изданию книги М. Lemnis, H. Vitry, *Książka kucharska dla samotnych i zakochanych*, Iskry, Warszawa 1974.

³⁷ Иллюстративный материал из интернет-издания М. Лемнис, Х. Витры, *Настольная книга для студентов и влюбленных* обозначен как НК без указания страниц и почерпнут с сайта <https://www.litmir.me/br/?b=207074&p.> (25.03.2022).

О РУССКИХ ПЕРЕВОДАХ ПОЛЬСКИХ КУЛИНАРНЫХ КНИГ

Плохое настроение, конечно же, свойственно людям плохо питающимся, а то и голодающим. У поляков на этот счет есть старая поговорка: «Когда поляк голоден — он зол» (НК).

Наряду с этим в переводе 1967 года исчезает упоминание о таком существенном качестве национального характера поляков, как индивидуализм, а в версии 2012 года данный фрагмент полностью опущен:

Jesteśmy zresztą pewni (Polacy są indywidualistami!), że Wasze „instrumentarium kuchenne” będzie się zawsze różnić od zaproponowanej przez nas listy (с. 21).

Вообще-то мы уверены, что ваш кухонный «инструментарий» всегда будет отличаться от предложенного нами списка (СВ, с. 20).

Ни в одном из переводов не указывается на пристрастие поляков к алкогольным напиткам, о котором говорится в книге:

Czy wiecie, że istnieje francuskie powiedzenie: *ivre comme un Polonais* (pijany jak Polak), upokarzające i niestety... uzasadnione. [...] Od nas samych zależy jednak w dużym stopniu, czy uda nam się wygrać kampanię o trzeźwość polskiego społeczeństwa (с. 205).

Переводческие трансформации, связанные с соотношением на польскую историю, менталитет, нравы, отражаются также на уровне структуры текстов обоих переводов. В них нет главы, посвященной старопольской кухне, — *„Polskie zbytki”, czyli o kuchni staropolskiej ku nauce, przestrodze i rozweseleniu*. Кроме того, отсутствуют части, в которых описывается кухня на турбазе (*W góry, w góry, miły bracie, czyli o kuchni campingowej*) и даются советы о способах питания водителей (*Samochód w kuchni, czyli o „diecie” dla kierowców*). Вероятно, опущение двух последних предопределялось узкой группой вторичных адресатов, которым могла бы пригодиться такая информация в существовавших раньше условиях. Не совсем оправданным однако можно считать то, что в более позднюю версию перевода не включены разделы об истории кулинарного искусства, о причинах и последствиях избытка веса с предостережениями и советами для полных людей, а также о том, как подготовить «аварийный запас» для избежания неожиданностей в хозяйстве холостяка. Рассматриваемая в них проблематика во многом не утратила актуальности до сих пор и даже, если речь идет о борьбе с ожирением, стала более востребованной.

Встраивание частей книги Лемнис и Витры и их названий в новую культурную парадигму происходит также с помощью других переводческих решений. Так, некоторые главы в русских изданиях выделяются в отдельные разделы. Например, исходная глава *Naroje* представлена в переводах как *Напитки и чай*, что обусловлено широко известной в русской культуре традицией чаепития.

Многие заголовки в русских переводах конкретизируются, ср. *Wędliny* — *Колбаса, ветчина, сосиски*; *Mięso* — *Мясо всех сортов, а также печенька, мозги и блюда из них*. В этих случаях замены предопределяются скорее всего стремлением к уменьшению официальности звучания некоторых прямых эквивалентов, применяемых в качестве названий соответствующих магазинов или отделов («Колбасные изделия», «Мясные изделия», «Мясо»). Другие заголовки приобретают гиперонимическую форму, что связано с иными общепринятыми разграничениями продуктов и блюд на их основе в польской и русской культуре: *O kaszach, kaszkach i kleiku, ale także i o ryżu* — *О крупах и кашах*. В-третьих, информация дополняется эмоциональной оценкой, в каждом из переводов разного плана, ср.: *O picciu alkoholu* — *Об алкогольных напитках (да, да!)*, где подтверждающее восклицание указывает на возможное удивление читателей появлением тематики алкоголя в книге, изданной в конце 60-х годов и предназначенной для студентов и влюбленных. В интернет-версии дается заглавие *Об алкогольных напитках (и похмеле...)*, вторая часть которого с многоточием выражает определенное сожаление о последствиях питья. В этом переводе используются также заголовочные конструкции с установкой на прямой контакт с читателем. К ним принадлежит в одном из заголовков вопросная форма: *Вы любите сыр?.. (О твороге тоже)*, ср. в оригинале и в первом переводе: *O twarogu i serach żółtych nie tylko rady, ale i przepisy (О твороге и сырах — не только советы, но и рецепты)*, в другом — формула приветствия *Добро пожаловать! О гостях и гостеприимстве* (ср. соответственно *O gościach i gościnności* и *O gościach i gósteprimstwie*). Интересный случай с точки зрения применяемых переводческих решений представляет собой также заголовок *O tłuszczach ogólnie oraz parę niezawodnych rad i wypróbowanych przepisów na co dzień i od święta*. Первый перевод полностью передает его содержание — *О жирах вообще, а кро-*

ме того, несколько надежных советов и испробованных рецептов для будней и праздников. Во втором переводе на первый план выдвигается позитивная информация о жирах *Источник энергии (О жирах)*. Такой прием предопределяется нивелированием негативных коннотаций слова «жиры», что связано со сведениями о влиянии этого компонента питания на уровень повышения холестерина в организме и риск сердечно-сосудистых заболеваний.

Последние рассматриваемые в этой группе примеры представляет собой подзаглавия, которые непосредственно не содержат соотнесений с кулинарными элементами — *„Towarzystwo niedoli”, czyli o wspólnym „obkuiwaniu”* и *Praca salonosna*. В переводе однако они привлекают особое внимание благодаря использованию религиозной лексики, что в 60-х годах прошлого века не было столь применяемой практикой³⁸. Номинализация от польского разговорного глагола «kuć» (в значении ‘зубрить’) заменяется названием формы богослужения «ночные бдения», здесь в переносном значении с оттенком шутливости ‘длительное, утомительное времяпровождение за каким-либо занятием’³⁹. Ироническое начало интенсифицируется в данном в кавычках наименовании «всенощная» в двух подзаголовках: 1) *Товарищ по несчастью, или о совместных ночных бдениях — «всенощная» перед экзаменом*; 2) *«Всенощная» как таковая*. В переводе же, размещенном в интернете, представлена только одна часть, озаглавленная *«Всенощная» перед экзаменом*. Такое решение уже не создает текстовой переключки и ослабляет комический эффект.

Если речь идет о названиях блюд в тексте *Książka kucharska dla samotnych i zakochanych*, то здесь используются номи-

³⁸ Анна Беднарчик в статье о переводах романа *Солярис* Станислава Лема на русский язык отмечает: «Sowiecka cenzura ingerowała nie tylko w przypadku dłuższych filozoficznych rozważań, redukcje dotyczyły także polskich wyrażań frazeologicznych, w których się pojawiały elementy mogące kojarzyć się z religią. Frazeologizm *Bogiem a prawdą* zastąpiony został przez Bruskiна wyrażeniem *czestno говоря*, ale w przekładzie z 1992 roku — odpowiednikiem funkcjonalnym *ей-богу*» (А. Bednarczyk, *Rosyjskie «Solaris» Stanisława Lema // Lem i tłumacze*, ред. Е. Skibińska, J. Rzeszotnik, Księgarnia Akademicka, Kraków 2010, с. 103–115). Подчеркнем, что *Солярис* в переводе Дмитрия Брускина был издан в 1962 году.

³⁹ Т.Ф. Ефремова, *Новый словарь русского языка. Толково-словообразовательный. Русский язык*, Москва 2000, <http://www.endic.ru/efremova/Bdenie-3453.html> (10.04.2022).

нации информативного плана, чаще всего с указанием на основной продукт. Их перевод не вызывает особых трудностей и лишь в отдельных случаях наблюдается приспособление названий отдельных блюд к реалиям, принятым в русской кухне и в частности соотносимым с украинскими, ср.: «Barszcz zabieleny» — «Классический украинский борщ»; «Sałatka z gotowanych warzyw» — «Салат из вареных овощей — почти винегрет»; «Doskonała sałatka na wyjątkowe okazje» — «Для торжественных случаев — салат мясной, или „оливье”», на электронном носителе уже без указания обстоятельств — «Салат мясной или „Оливье”»; «Zupa „nic”» — «Суп „ничто” (типа „Снежок”)» и «Суп сладкий „омлетный” („снежок”)», с уточнением вкуса и консистенции в наименовании продукта в версии для сети. В этом варианте в переводе названия блюда «jajecznicą» уточняется также один из способов приготовления яичницы с помощью определения «взбивная». Это предопределяется тем, что данный тип блюда из яиц не закоренен в русской кухне. Наименования с польскими топонимическими формами типа «Kaszka krakowska wypiekana na słono» или «Znakomita legumina z kaszki krakowskiej albo też „słodki obiad”» заменяются названиями со ссылкой на используемые в рецептах продукты: «Каша из гречневой продельной крупы»; «Запеченная, замечательная запеканка из продельной крупы, или „сладкий обед”. Пропускаются соотношения с именами собственными, применяемыми, к примеру, в названиях разновидностей фасоли: «Fasola „jasiek” po bretońsku», «Fasola „jasiek” lub inna w śmietanie» — «Фасоль по-бретонски», «Фасоль в сметанном соусе». Вместе с тем опущены рецепты, связанные с польскими традициями («Pisanka»), а также приготавливаемые на основе укоренившихся в Польше мясных изделий («Kiełbasa biała smażona z cebulą», «Kiszka krwawa zwana kaszanką»). Нет также рецептов блюд для людей, страдающих полнотой, — возможно, дыня с ветчиной или фаршированные помидоры в свое время могли показаться странными предложениями для представителей русскоязычной культуры.

Подобно некоторым перечисленным заголовкам рецептов адаптации подлежат названия некоторых сортов и видов продуктов. Функциональные эквиваленты подобраны по принципу схожести вкуса, формы и консистенции называемых ингредиентов: «kluski» — «всякие там вареники и галушки»; «chleb

ciemny, gazowy, graham» — «„московский”, „украинский”, „бородинский”», в другом переводе — «„Подовый”, „Боярский”, „Бородинский”», и в обоих переводах с предваряющим гиперонимом «чёрный хлеб». Ряд с белым хлебом в переводах представлен в сокращенном варианте: «białe pieczywo (bułka paryska, szwedki, kajzerki, rogaliki, chleb zakopiański itp.)» — «городские булки, сайки, батоны и т.д.» Ассортимент сыров дается в соответствии с тем, что предположительно находилось в магазинах, причем в русских переводах название «рокфор» сопровождается уточняющей информацией и субъективной эмоциональной оценкой («к сожалению») в переводе 1967 года:

Najczęściej spotykamy w naszych sklepach spożywczych ser trapistów, tyłzyci (półtusty i tusty), edamski, ementaler, roquefort (z charakterystycznymi w przekroju „nitkami” pleśni, ostry w smaku) oraz cammembert (с.182).

Чаще всего в наших магазинах встречаются голландский, швейцарский, российский, латвийский, степной и ярославский сыры и, к сожалению, еще довольно редко рокфор (острый на вкус, тяжело перевариваемый, с характерными «нитками» плесени на срезе) (СВ, с. 48).

В продаже бывают российский, голландский, латвийский, швейцарский, ярославский, костромской сыры. Бывает — редко — и рокфор (острый на вкус, тяжело перевариваемый, с характерными нитками плесени на срезе) (НК).

Продукты, предлагаемые для приготовления блюд, в книге Лемнис и Витры не выделяются в отдельный блок. Перевод в электронной форме включает однако новые рецепты, в том числе с классическим подразделением на часть с указанием числа порций, компонентами блюда и описанием его приготовления с пошаговой структурой, дополняемых снимками. Так, к примеру, оформляются рецепты блюд из яиц:

«Яйца бенедикт»

порций: 2.

Что нужно:

яйцо 2

толстые ломтики хлеба 2

вареная ветчина 2 ломтика

Для соуса голландез:

масло сливочное 100 г

яйцо (желток) 2

лимонный сок 2 ч.л.

Что делать:

шаг 1

Сделайте яйцо-пашот: аккуратно, не повреждая желтка, разбейте яйцо в мисочку [...].

шаг 2

Тем временем приготовьте голландез: растопите масло в сотейнике [...].

шаг 3

Выньте яйцо-пашот шумовкой — белок будет готовым, но очень нежным, а желток — текучим. Промокните шумовку снизу бумажным полотенцем, выложите пашот на тост с ветчиной и немедленно подавайте с теплым соусом (НК).

«Яичница с беконом 4»

Ингредиенты: 3 яйца, 3 полоски бекона, 3 ломтика хлеба для сэндвичей.

Данное количество продуктов рассчитано на 3 порции.

У хлеба обрезать корочки, углы. Раскатать мякиш скалкой в тонкий пласт.

Выложить полоску бекона, предварительно разрезав его на 2 части.

Хлеб выложить в формочку для кексов. Примять хлеб руками, чтобы он принял форму кексницы.

Разбить яйцо в формочку. Таким образом заполнить еще 2 формы. Запечь в духовке, пока белок не станет полностью белым (около 10 минут)⁴⁰.

Таким образом, в некоторых фрагментах книги происходит сдвиг в сторону ярких образцов примарно-оперативных текстов⁴¹, типичного инструктажа, которого стараются избегать авторы исходного текста — их нарратив представляет собой своеобразные истории про еду, в которых часто приводится ненавязчивая авторская оценка описываемого, в том числе указывающая на простоту приготовления блюда и возможность выбора, например:

⁴⁰ К этому рецепту также даются фотографии нужной для него посуды и необходимых продуктов.

⁴¹ И.С. Алексеева, *Текст и перевод. Вопросы теории*, «Международные отношения», Москва 2008, с. 108.

Sos „błyskawica”

Sos ten, wspaniały do wszystkich mięs i wędlin, bije wszystkie rekordy, jeśli idzie o łatwość i szybkość przyrządzenia. Łyżkę dżemu (najlepszy porzeczkowy, ale może być żurawinowy, borówkowy lub powidła śliwkowe) mieszamy dokładnie z łyżką musztardy (najlepiej chrzanowej). To wszystko! (с. 153).

Отметим, что в описании рецептов в первом переводе книги на русский язык названия, связанные с единицами времени и меры, даются без сокращений, а запись чисел приводится прописью — «пятнадцать граммов сушеных грибов», «залейте полултора стаканами», «варите в течение пятнадцати минут», «добавьте две ложечки муки», а там, где речь идет о цифре 1, она не вводится («отвара должен быть стакан», «добавьте ложку сметаны»). В переводе 2012 года вышеприведенные элементы представлены в форме цифр и в сокращенном варианте: «15–12 гр. сушеных грибов», «сварить в 1,5 стак. х. воды», «тушить 3 мин. с 1 чайн. лож. сливочного масла»), из-за чего во многом теряется размеренность описания. В оригинале также применяется числовое оформление, но сокращения используются только в записи веса, ср.: «1½ dkg grzybów suszonych», «dusić 3 minuty», «½ łyżeczki soli», «łyżeczka octu».

И, наконец, остановимся на одной из тематических групп, а именно кухонной утвари, роль которой довольно значима, поскольку Лемнис и Витры ее предназначению посвящают в книге отдельную главу. В первом переводе для наименований подбираются главным образом словарные эквиваленты, описательные соответствия («rondel» — «кастрюля с ручкой или без нее», «artekarski moździerz porcelanowy i miska gliniana» — «фаянсовый пестик и миска (какими пользуются в аптеке)», применяются адаптированные единицы («prodiż» — «печь-,чудо»)). В переводе, появившемся в интернете 45 лет спустя, в связи с новыми данными на тему материалов, используемых в кухонных принадлежностях, одни названия опускаются («2 płytki azbestowe»), а в других заменяются или уточняются их определения: «mała patelnia aluminiowa» — «1 маленькая стальная сковородка», «deseczka do krajania jarzyn (szczypiorek), siekania jaj itp.» — «1 деревянная или стеклянная доска — для мяса, и — 1 деревянная — для овощей, зеленого лука, хлеба, теста и т.п.». В свою очередь, отмечаются дополнения номинаций как универсальных приборов, так и применяемых для конкретных изделий русской кухни: «1 маленькая поварешка для супа и ложка-шумовка для

пельменей», «1 деревянная толкушка (пестик) для пюре, «1 деревянная скалка для теста», «1 мясорубка (можно электрическую, но ручная надежнее и долговечнее)». Многие наименования сопровождаются примечаниями, что является одной из отличительных черт этого издания. Сноски приводятся, к примеру, по поводу упоминаемых уже нами материалов – к совету по покупке кастрюлей из стали дается примечание: «Алюминиевые конечно дешевле, но давно известна поговорка «дешева рыбка, да погана юшка», что означает: «дешевый алюминий окисляется и несомненно вреден для организма». Другие касаются каких-то отдельных параметров столовой утвари либо приобретают разнотипный характер:

Глубокие тарелки обычно выпускаются диаметром 24 см (объемом 500 мл) либо диаметром 20 см и объемом 250 мл. Однако есть и нестандартные глубокие тарелки: 600, 700 мл.

Привычка довольствоваться двумя тарелками — глубокой для первого, мелкой для второго — пришла к нам из Америки. Мелкие тарелки (иначе их называют «плоские тарелки») диаметром 24 см предназначены для горячих блюд. Во время сервировки стола мелкие тарелки ставят под суповые тарелки, а, если предполагается сложное меню — под закусочные тарелки.

Следует подчеркнуть, что многие примечания появляются даже при названиях повседневной столовой посуды — тарелок, чашек, салатниц, стаканов, блюдец. Неудивительно поэтому, что в этой главе наблюдается самое большое число сносок в контексте целого текста — 8 из 18.

Подытоживая, отметим, что каждый из текстов переводной множественности представляет текст Лемнис и Витры *Książka kucharska dla samotnych i zakochanych* несколько в ином аспекте — в зависимости от приложенного комментария, издательской серии, стратегии продвижения, заметной уже в подборе разных заглавий перевода книги, графического оформления и т.д. В рассматриваемых нами более подробно двух переводах сохраняется общая суггестивность простоты кулинарного искусства, передается впечатление равноправности отношений и близкой связи между отправителем и получателем информации, ироническая тональность общения. Вместе с тем если в первом из них содержится больше показателей польского культурного пространства и общей установки на необходимость познания кулинарного ис-

кусства, то во втором практически исчезает польский контекст и более заметной становится фактическая утилитарная ценность описываемого с предписанием определенных действий как типичной реализации текстов рецептов⁴². Как любая кулинарная книга, так и каждый новый перевод кулинарного произведения является продуктом своей эпохи и встречается с ее вкусами и предрассудками. Переводчик такого текста в большем или меньшем масштабе затемняет его родословную и отражает востребованные в то или иное время предпочтения, в том числе кулинарные.

Диапазон кулинарного дискурса сегодня значительно обогатился — наряду с поваренными книгами он охватывает кулинарные журналы, телевизионные программы и интернет-сайты на тему приготовления пищи и пр. Тем не менее на русскоязычном рынке остаются востребованными и переводы польской литературы, посвященные вопросам кулинарии. Об этом в частности свидетельствует целый ряд переводов и переизданий одной из поваренных книг Лемнис и Витры. Скорее всего, адресатов привлекает даже не сама подборка рецептов, а ярко выраженный индивидуальный характер авторского повествования. Именно поэтому переведены и кулинарные записки хорошо знакомой русскоговорящему читателю польской писательницы Иоанны Хмелевской, изданные под двумя заглавиями — *Моя поваренная книга* и *Книга про еду* (польск. *Książka poniekađ kucharska*)⁴³. Ее иронический идиостиль присущ также этому изданию, в котором наблюдения о жизни гораздо важнее рецептов (добавим — не совсем исчерпывающих). Такие книги можно просто читать, или читать и готовить по их рецептам.

REFERENCES

- Alekseyeva, Irina. *Tekst i perevod. Voprosy teorii*. Moskva: Mezhdunarodnye otnosheniya, 2008 [Алексеева, Ирина. *Текст и перевод. Вопросы теории*, Москва: Международные отношения, 2008].
- Barthes, Roland. "Udovolstviye ot teksta." Transl. Kosikov, Georgyj. in; Barthes, Roland. *Izbrannyye raboty. Semiotika. Poetika*. Kosikov, Georgyj (ed., pref.). Мо-

⁴² И.С. Алексеева, *Текст и перевод...*, с. 108.

⁴³ И.Хмелевская, *Книга про еду*, пер. В. Селиванова, У-Фактория, Москва 2007; И. Хмелевская, *Моя поваренная книга*, пер. В. Селиванова, Москва: У-Фактория 2002; J.Chmielewska, *Książka poniekađ kucharska*, Axel Spinger, Warszawa 2004.

- skva: Progress, Univers, 1994: 462–519 [Барт, Ролан. “Удовольствие от текста.” Пер. Косиков, Георгий. In: Барт, Ролан. *Избранные работы. Семиотика. Поэтика*. Косиков, Георгий (ed., pref.). Москва: Прогресс, Универс, 1994: 462–519].
- Bednarczyk, Anna. “Rosyjskie «Solaris» Stanisława Lema”. *Lem i tłumacze*. Skibińska, Elżbieta, Rzeszutnik, Jacek (eds.). Kraków: Księgarnia Akademicka, 2010: 103–115.
- Berger, Stanislav, and Kulzova-Gavlichkova, and Yelena, Stobnitskaya, and Yelena. *Polskaya kukhnya*. Transl. Anayan, Sofiya, and Berezoovskaya, K., and Klenovich, Stefan. Varshava: Polskie Wydawnictwa Gospodarcze, 1958 [Бергер, Станислав, Кульзова-Гавличкова, Елена, Стобницкая Е. и др. *Польская кухня*. Пер. Анаян, Софья, Березовская К., Кленович, Стефан. Варшава: Polskie Wydawnictwa Gospodarcze, 1958].
- Chmielewska, Joanna. *Książka poniekąd kucharska*. Warszawa: Axel Spinger, 2004.
- Ćwierczakiewicz, Lucyna. *365 obiadów za 5 złotych przez autorkę jedynej praktycznych przepisów Lucynę C.* Warszawa: W drukarni Jana Psurskiego, nakładem autorki, 1860.
- Ćwierczakiewicz, Lucyna. *Jedynie praktyczne przepisy wszelkich zapasów spizarnianych oraz pieczenia ciast*. Warszawa: nakładem autorki, 1858.
- Fedak, Alina, and Fedak, Paulina. *Azbuka kulinarnogo iskusstva*. Transl. Murovtseva, I. Moskva: Firma „Alesya”, 1992. [Федак, Алина, Федак, Паулина. *Азбука кулинарного искусства*. Пер. Муромцева, И. Москва: Фирма «Алеся», 1992].
- Friedrich, Jacek. „‘Socrealizm’ w kuchni. Wstępne rozeznania problemu badawczego.” *W kuchni i za stołem. Dystanse i przenikanie kultur*. Stegner, Tadeusz (ed.). Gdańsk: Arche, 2003: 213–224.
- Gasik, Anna. *U menya na kukhne nichego ne propadayet*. Transl. Murovtseva, I. Moskva: Voljur, 1992. [Гасик, Анна. *У меня на кухне ничего не пропадает*. Пер. Муромцева, И. Москва: Волжур, 1992].
- <http://maxima-library.org/opds/b/42270?format=read>.
- <https://www.livelib.ru/author/361275/latest-matiya-lemnis>.
- <https://www.olx.ua/obyavlenie/polskaya-kukhnya-varshava-1958-g-antikvarnaya-kulinarnaya-kniga-prezent-IDDcH8s.html>.
- <https://www.rulit.me/books/nastolnaya-kniga-dlya-studentov-i-vlyublennyh-read-237332.html>.
- Khmelevskaya, Ioanna. *Kniga pro yedu*. Transl. Selivanova V. Moskva: U-Faktoriya, 2007 [Хмелевская, Иоанна: *Книга про еду*. Пер. Селиванова. В. Москва: У-Фактория, 2007].
- Khmelevskaya, Ioanna. *Moja povarennaya kniga*. Transl. Selivanova V. Moskva: U-Faktoriya, 2002 [Хмелевская, Иоанна: *Моя поваренная книга*. Пер. Селиванова В. Москва: У-Фактория, 2002].
- Kniga o vkusnoj i zdorovoj pichshe*. Oparin, Aleksandr I. (ed.). Moskva: Pishchevaja promashlennost’, 1965. [*Книга о вкусной и здоровой пище*. Опарин, Александр И. (ed.). Москва: Пищевая промышленность, 1965].
- Kwapisz-Kulińska, Alina. *Pieczeń na niedzielę 4*. <https://stosmakowaliny.pl/2013/02/03/pieczen-na-niedziele-4/> (05.07.2020).
- Kwaśna, Karolina. „Awangardowa książka kucharska? O polskim przekładzie The Alice B. Toklas Cookbook.” *Przekład wobec estetyki i poetyki awangardowych*. Świeściak, Alina, Fast, Piotr (eds.). Katowice: Śląsk 2022: 171–191.

- Lakoff, Robin. "Sotsial'naya identichnost' v zhanre menu: 'chelovek yest' to, chto on yest'." *Zhanry rechi. Pamyati Konstantina Fedorovicha Sedova. Zhanr i tvorchestvo*. Вып. 8: Saratov, Moskva: Labirint, 2012. [Лакофф, Робин. "Социальная идентичность в жанре меню: 'человек есть то, что он есть'." *Жанры речи, Памяти Константина Федоровича Седова. Жанр и творчество*, вып. 8, Саратов, Москва: Лабиринт, 2012]. <<https://www.sgu.ru/structure/philological/linghist/sbornik-zhanry-rechi/materialy-vypuskov/vypusk-8>>.
- Lemnis, Maria, Vitry, Henryk. *Iskier przewodnik sztuki kulinarnej*. Warszawa: Iskry, 1976.
- Lemnis, Maria, Vitry, Henryk. *Książka kucharska dla samotnych i zakochanych*. Warszawa: Iskry, 1959.
- Lemnis, Maria, Vitry, Henryk. *W staropolskiej kuchni i przy polskim stole*. Warszawa: Interpress, 1980.
- Lemnis, Mariya, Vitry, Genrik. *V staropolskoj kuhne i za polskim stolom*. Transl. Kozakevich, K. Varshava: Interpress, 1992 [Лемнис, Мария, Витри, Генрик. *В старопольской кухне и за польским столом*. Пер. Козакевич, К. Варшава: Интерпресс, 1992].
- Lemnis, Mariya, Vitry, Khenrik. *Dlya studentov i vlyublennykh*. Transl. Glauberman-Izarova, A. Moskva: Molodaya gvardiya, 1967 [Лемнис, Мария, Витры, Хенрик. *Для студентов и влюбленных*. Пер. Глауберман-Изарова, А. Москва: Молодая гвардия, 1967].
- Lemnis, Mariya, Vitry, Khenrik. *Nastol'naya kniga dlya studentov i vlyublennykh*. Transl. Smolevich, A. Moskva: Firma Alesya, 1993 [Лемнис, Мария, Витры, Хенрик. *Настольная книга для студентов и влюбленных*. Пер. Смолевич, А. Москва: Фирма Алеся, 1993].
- Lemnis, Mariya, Vitry, Khenrik. *Povarskaya kniga dlya odinokikh i vlyublennykh*. Transl. Mashynskaya L. [М. Лемнис, Х. Витры, *Поварская книга для одиноких и влюбленных*. Пер. Машинская Л. Москва: Вотум, 1994].
- Litovskaya, Mariya. "'Schast'ye yest': kulinar'naya kniga kak zhanr noveyshey rossiyskoj slovesnosti." *Kul't-tovary-XXI: reviziyatsennostey (masskul'tura i yeye potrebiteli): kollektivnaya monografiya*. Savkina, I.L., and Chernyak, M.A., and Nazarova, L.A. (eds.) Yekaterinburg-Sankt-Peterburg-Tampere: Izdatelskiy dom „Azhur”, 2012: 215–225 [Литовская, Мария. "Счастье есть": кулинарная книга как жанр новейшей русской словесности." *Культ-товары-XXI: ревизия ценностей (масскультура и ее потребители): коллективная монография*. Савкина И.Л., Черняк М.А., Назарова Л.А. (ред.). Екатеринбург–Санкт-Петербург–Тампере: Издательский дом "Ажур", 2012: 215–225.
- Milewska, Monika. *Ślepa kuchnia. Jedzenie w PRL*. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 2021.
- Molochovets, Yelena. *Podarok molodym chozyaykom, ili Sredstvo k umen'sheniyu raschodov v domashnem chozyaystve*. Sankt-Peterburg: Tipografiya N. Klibukova, 1904 [Молоховец, Елена. *Подарок молодым хозяйкам, или Средство к уменьшению расходов в домашнем хозяйстве*. Санкт-Петербург: Типография Н. Клубукова, 1904].
- Myatleuskaya, Larysa. *Pershyya belaruskaya kulinar'naya knigi* [Мятлеўская, Ларыса. *Першыя беларускія кулінарныя кнігі*]. <<https://zviazda.by/be/news/20210209/1612857300-pershyya-belaruskaya-kulinar'naya-knigi>>.

- Skibińska, Elżbieta. *Kuchnia tłumacza. Studia o polsko-francuskich relacjach przekładowych*. Kraków: Towarzystwo Autorów i Wydawców Prac Naukowych Universitas, 2008.
- Tsverchakevichova, Lucyna. *365 obedov za 1 rubl, sostavlennyy Lucynoyu Ts., sostavitel'nitseyu yedinstvennykh prakticheskikh pravil dlya prigotovleniya tortov, varen'ya i raznykh zapasov na zimu*. Sankt-Peterburg: Tipografiya E. Arngolda, 1872 [Цверчакевичова, Люцина. 365 обедов за 1 рубль, составленный Люциною Ц., составительницею единственных практических правил для приготовления тортов, варенья и разных запасов на зиму. Санкт-Петербург: Типография Э. Арнгольда, 1872].
- Tsverchakevichova, Lucyna. *Yedinstvennyye prakticheskiye pravila dlya prigotovleniya vsyakogo roda pecheniya, varenii i raznykh zapasov na zimu*. Sostavleno Lucynoyu Ts. Sankt-Peterburg: Tipografiya E. Arngolda, 1874. [Цверчакевичова, Люцина. Единственные практические правила для приготовления всякого рода печения, варений и разных запасов на зиму. Составлено Люциною Ц. Санкт-Петербург: Типография Э. Арнгольда, 1874].
- Undritsova, Mariya. *Glyuttonicheskiy diskurs: lingvokulturologicheskiye, kognitivno-pragmaticheskiye i perevodcheskiye aspekty (na materiale russkogo, angliyskogo i grecheskogo yazykov. Dissertaciya na soiskaniye uchenoy stepeni kandidata filologicheskikh nauk*. Moskva: Moskovskiy gosudarstvennyy universitet im. M.V. Lomonosova, 2015 [Ундрицова, Мария. Глюттонический дискурс: лингвокультурологические, когнитивно-прагматические и переводческие аспекты (на материале русского, английского, французского и греческого языков). Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук. Москва: Московский государственный университет им. М.В. Ломоносова, 2015] <<https://www.dissercat.com/content/glyuttonicheski-diskurs-lingvokulturologicheskie-kognitivno-pragmaticheskie-i-perevodcheski>>.
- Wicha, Marcin. *Rzeczy, których nie wyrzucilem*. Kraków: Karakter, 2017.
- Yefremova, Tat'yana F. *Novyy slovar' russkogo yazyka. Tolkovno-slovoobrazovatel'nyy*. Moskva: Russkiy yazyk, 2000. [Ефремова, Татьяна Ф. Новый словарь русского языка. Толково-словообразовательный. Москва: Русский язык, 2000]. <http://www.endic.ru/efremova/Bdenie-3453.html>.
- Zavadskaya, Vikentiya. *Litovskaya kukharka, sodержashchaya v sebe yasnye, osnovannyye na prodolzhitel'nom opyte pravila prigotovleniya raznogo roda vkusnykh, izyskannykh, deshevyykh kak skoromnykh, tak i postnykh blyud, pirozhnogo, morozhenogo, kremov, zhele, varenii, a ravno mnogoobraznykh aptekarskikh priprav, konservov i redkostnykh lakomstv, s prilozheniyem tshchatel'nogo raspredeleniya blyud k obedennomu stolu*. Vilno: Isdaniye Osipa Zavadskogo, 1885 [Завадская, Викентия. Литовская кухарка, содержащая в себе ясные, основанные на продолжительном опыте правила приготовления разного рода вкусных, изысканных, дешевых как скоромных, так и постных блюд, пирожного, мороженого, кремов, желе, варений, а равно многообразных аптекарских приправ, консервов и редкостных лакомств, с приложением тщательного распределения блюд к обеденному столу. Вильно: Издание Осипа Завадского, 1885].
- Zavadskaya, Vincenta. *Litovskaya kukharka. Pershaya belaruskaya kulinar'naya kniga*. Transl. Babina, Natal'ya. Minsk: Kharvest, 2013 [Завадская, Винцэнта.

О РУССКИХ ПЕРЕВОДАХ ПОЛЬСКИХ КУЛИНАРНЫХ КНИГ

- Літоўская кухарка. Першая беларуская кулінарная кніга.* пераклад Наталля Бабіна, Мінск: Харвест, 2013].
- Zavistovskaya, Sofiya. *Diyeticheskoye pitaniye pri razlichnykh zabolevaniyakh.* Transl. Bilevich, V., and Chod'kova N. Moskva: IPA Pabliciti, 1992. [Завистовская, Софья. *Диетическое питание при различных заболеваниях.* Пер. Билевич В., Ходькова Н. Москва: ИПА «Паблицити», 1992].
- Zavistovskaya, Sofiya. *Prostiye lecheniye pichshey.* Transl. Fridman, V., and Smolevich A. Moskva: Firma Alesya, 1993 [Завистовская, Софья. *Простое лечение пиццей.* Пер. Фридман В., Смолевич А. Москва: Фирма Алеся, 1993].
- Zawadzka, Wincentyna. *Kucharka litewska zawierajaca przepisy gruntowne i jasne własnym doświadczeniem sprawdzone, sporządzenia smacznych, wykwintnych, tanich i prostych rozmaitych rodzajów potraw tak mięsnych jak i postnych oraz ciast, legumin, lodów, kremów, galaret, konfitur i innych deserowych przysmaków, tudzież rozlicznych aptecznych zapraw, konserw i rzadkich specjałów, z przydaniem na początku książki dokładnej dyspozycji stołu.* Wilno: Drukarnia Józefa Zawadzkiego, 1854.
- Żarski, Waldemar. *Książka kucharska jako tekst.* Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 2008.

PAWEŁ KRUGLIK

<https://orcid.org/0000-0002-2001-6611>

Uniwersytet Śląski w Katowicach

ТЕРМИНЫ И ПСЕВДОТЕРМИНЫ В НАУЧНОЙ ФАНТАСТИКЕ (О РУССКОМ ПЕРЕВОДЕ *ИДЕАЛЬНОГО НЕСОВЕРШЕНСТВА* ЯЦЕКА ДУКАЯ)

TERMS AND PSEUDO-TERMS IN SCIENCE FICTION (ON THE RUSSIAN TRANSLATION OF THE NOVEL *PERFECT IMPERFECTION* BY JACEK DUKAJ)

This article is devoted to the problems of translating science fiction literature. As a material for analysis, a novel by well-known Polish fantasy writer Jacek Dukaj — *Perfect Imperfection*, was used. The author's attention focused primarily on the problem of translating terms and pseudo-terms, as well as neologisms. As the analysis of the material in the Russian translation has shown, the translation decisions generally coincide with the author's intention of the original.

Keywords: translation, terms, pseudo-terms, neologism, Perfect Imperfection, Dukaj.

Жанровая принадлежность фантастических романов и автономность жанра фантастики, ввиду большой разнообразности, всегда вызывала много споров. Однако, как нам кажется, аргументом в пользу его автономии является хотя бы языковая специфика произведений, представляющих этот жанр. Именно критерий языка был основой для обсуждения польской фантастической литературы Иолантой Тамбор¹ и Рышардом Хандке², выделивших несколько элементов, типичных для данного типа литературы. Это прежде всего наличие в нём неологизмов, неосемантизмов и научной терминологии. Помимо прочего, отли-

¹ J. Tambor, *Język polskiej prozy fantastyczno-naukowej*, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 1990.

² R. Handke, *Polska proza fantastyczno-naukowa. Problemy poetyki*, Zakład Narodowy imienia Ossolińskich, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, Wrocław–Warszawa–Kraków 1969.

чие фантастических миров подчёркивается с помощью применения особых форм имён собственных и других названий. Тамбор выделяет также так называемую «космическую лексику», т.е. лексику, которая находится на грани «словообразовательных неологизмов и фразеологических сочетаний»³. Это, например, названия фантастических учреждений или названия объектов, состоящие из многих слов»⁴. Хандке, в свою очередь, обращает внимание на архаизацию языка, которая типична, к примеру, для прозы Станислава Лема.

Жанровая специфика научной фантастики состоит в том, что она «обращена в будущее и сориентирована на представления о техническом прогрессе [...]»⁵. Это

[...] жанр литературы и киноиндустрии, который описывает события, происходящие в реальном мире и отличающиеся от исторической действительности в каком-либо значимом отношении. Эти отличия могут быть технологическими, научными, социальными, историческими и любыми другими, не только магическими⁶.

Научная фантастика «отражает влияние научно-технического прогресса на обыденную и привычную жизнь человека»⁷. Самыми частыми темами в этом направлении являются новые открытия, изобретения, научные факты, исследование космического пространства.

Для целей настоящей статьи в качестве материала для анализа мы использовали известный роман Яцека Дукая *Идеальное несовершенство* и его перевод на русский язык, выполненный Сергеем Легезой⁸. Данное произведение принадлежит к поджанру «твёрдой научной фантастики», которая немного отли-

³ J. Tambor, *Język polskiej prozy fantastyczno-naukowej...*, с. 74.

⁴ Там же.

⁵ Н.А. Купина, М.А. Литовская, Н.А. Николина, *Массовая литература сегодня*, Флинта, Наука, Москва 2009, с. 221.

⁶ Фантастика — жанры, поджанры и их краткая характеристика: <https://mir-fantastiki.ru/stati/fantastika-zhanry-podzhanry-kratkaya-kharakteristika-k-nim.html> (14.03.2022).

⁷ Там же.

⁸ Все примеры, приведённые в настоящей статье, почерпнуты из следующих версий данного произведения: J. Dukaj, *Perfekcyjna niedoskonalość*, Wydawnictwo Literackie, Kraków 2016 и Я. Дукай, *Идеальное несовершенство* (электронная версия в формате pdf), пер. С. Легеза, АСТ, Москва 2019: <https://fantasy-worlds.org/lib/id28927/read> (10.12.2021).

чается от традиционной научной фантастики. Главное отличие состоит в том, что в произведениях, представляющих твёрдую фантастику, не искажаются научные факты и законы. Сюжет таких произведений характеризуется логикой; повествование, как правило, не отрицает научных законов.

Темой *Идеального несовершенства* является эволюция человечества. Для её представления Дукай использует стандартный для литературы код — в содержание, связанное с XXIX веком, он вводит с помощью деформации пространства-времени полутруп из XXI века в лице астронавта Адама Замойского. Замойский был членом экспедиции, отправленной для изучения астрофизической аномалии. Экспедиция погибла, но спустя несколько столетий была обнаружена корпорацией «Гнозис». Замойский оказался единственным, у кого удалось снять слепок сознания (так называемый «френ»), чтобы затем воскресить его в теле, восстановленном с помощью ДНК его трупа. Итак, восемь столетий спустя он возвращается на Землю и застаёт здесь странный для него пост-технологический мир.

Яцека Дукая нельзя считать автором типичной массовой литературы. Его произведения — это, по мнению многих критиков, а также читателей — литература высшего уровня со многими, не всегда очевидными аллюзиями и интертекстуальными ссылками. Миры Дукая можно разделить на несколько типов, из которых наиболее важны *science fiction* и альтернативные истории. Для прозы этого писателя характерно также обращение к разнообразным темам, что, согласно замыслу автора, соответствует разделению науки на разные дисциплины. Типичными для прозы Яцека Дукая являются также эксперименты на уровне языка, формы и содержания. Он часто вводит мотив будущего, в котором компьютеры овладели человеческими телами и сознанием. Иногда писатель использует приёмы моделирования ужаса, а также соединяет мир фэнтези с технологическим прогрессом. Критики подчёркивают, что книги Дукая характеризуются изысканным юмором, а кроме этого, отражают широкие энциклопедические знания писателя.

В произведении *Идеальное несовершенство* находим, однако, ещё что-то новое, а именно игру на разных уровнях языка, и в частности — модификацию на уровне флексии⁹. Феномен

⁹ См. P. Kruglik, *Językowe eksperymenty Jacka Dukaja i ich odzwierciedlenie w przekładzie (na materiale powieści „Perfekcyjna niedoskonałość”)*, „Studia Translatorica” 2021, № 12, с. 193–204.

прозы Дукая состоит также, как уже упоминалось, в умении создавать новые альтернативные миры, которые дают большие возможности их интерпретации. Как отмечает Малгожата Потент-Амброзевич: «Дукай ищет ответ на многие сложные вопросы; один из них, безусловно, касается проблемы тождества, выражение которого имеет своё начало в языке»¹⁰. Павел Маевски, в свою очередь, обращает внимание на тот факт, что Дукай, как и Лем, создаёт новый язык, новую грамматику, которая могла бы отразить хотя бы в небольшой степени качества нового мира [...]»¹¹.

Язык произведений Яцека Дукая насыщен не только многочисленными научными и псевдонаучными терминами, но также интересными авторскими неологизмами. Как нам представляется, использование неологизма — это важный приём писателя, поскольку применение такой языковой формы обращает внимание на существование названного объекта в изображённом писателем мире. Другими словами, имеем здесь дело с экзистенциальной пресуппозицией — если данный объект назван, то это значит, что он существует.

Произведения научной фантастики являются интересными для анализа на разных уровнях. Проблемы их перевода обусловлены обычно тем, что тексты этого жанра насыщены научной и псевдонаучной терминологией, описанием новых технологий и их применения. Помимо прочего, они сохраняют все черты художественного произведения. Для получения желаемой адекватности переводчик должен знать не только правила перевода художественных текстов, но также обладать компетенцией в области специального перевода.

В настоящей статье наше внимание сосредоточится на аспектах, связанных с использованием в романе *Идеальное несовершенство* терминов и псевдотерминов, а также неологизмов-терминов, которые являются показателями специфики данного типа текстов. Эта проблематика будет рассматриваться в переводческом аспекте.

¹⁰ M. Potent-Ambroziewicz, *Od morfy po mech — wariacje na temat człowieczeństwa w prozie Jacka Dukaja*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska”, Vol. XXXV, Lublin 2017, с. 115.

¹¹ P. Majewski, *Błędni rycerze umysłu. O pisarstwie Jacka Dukaja* // J. Jarzębski (ред.), *Ćwiczenia z rozpaczy. Pesymizm w prozie polskiej po 1985 roku. Krytyka XX i XXI wieku*, Universitas, Kraków 2011, с. 48–55.

Под понятием терминологии в лингвистике чаще всего понимаем «совокупность терминов, употребляемых в том или ином языке или в определённой сфере деятельности людей»¹². Терминология составляет часть специальной лексики, к которой относят слова и словосочетания, называющие предметы и понятия различных сфер профессиональной деятельности человека и не являющиеся общепотребительными¹³. Что касается понятия термин, то он толкуется следующим образом:

Термин — слово или словосочетание специального (научного, технического и т.п.) языка, создаваемое (принимаемое, заимствуемое и т.п.) для точного выражения специальных понятий и обозначения специальных предметов¹⁴.

Как отмечает Станислав Гайда, термины всегда были связаны с культурно-цивилизационным прогрессом и человеческой рефлексией над миром¹⁵. Научные термины дают возможность точно и однозначно описать действительность и назвать понятия. Согласно многим дефинициям, о том, можно ли данную лексему назвать термином, решает её использование с целью научного познания мира. Если термин появляется в других — не научных контекстах, он теряет свой специальный характер. Целью терминов, которые применяются в фантастической прозе, является, главным образом, создание особых фантастических миров. В связи с этим чаще здесь говорится о псевдотерминах — лексических единицах, перенесённых из науки в художественную литературу, в результате чего изменяется их функция и теряется их первичное специальное значение. Группа псевдотерминов, связанных друг с другом, образует псевдотерминологию¹⁶.

¹² <https://studme.org/81714/literatura/terminologiya> (14.12.2021).

¹³ Н. Н. Лантюхова, О. В. Загоровская, Т. А. Литвинова, *Термин: определение понятия и его сущностные признаки*, «Вестник Воронежского института ГПС МЧС России», 2013, вып. 1 (6), с. 42. <https://cyberleninka.ru/article/n/termin-opredelenie-ponyatiya-i-ego-suschnostnye-priznaki> (08.06.2022).

¹⁴ О. С. Ахманова, *Словарь омонимов русского языка*, Русский язык, Москва 1986, с. 474.

¹⁵ S. Gajda, *Termin w poznaniu i komunikacji*. Dyskusja panelowa (Kraków, 17 marca 2010) // D. Brzozowska, W. Chłopicki, *Termin w językoznawstwie*, Tertium, Kraków 2012, с. 17.

¹⁶ K. Wasilewska, *Status i kreacyjna funkcja terminologii naukowej w powieści fantastycznonaukowej na przykładzie „Perfekcyjnej niedoskonałości” Jacka Dukaja* // E. Bartos, D. Chwolik, P. Majerski, K. Niesporek (ред.), *Literatura*

Всё вышесказанное значимо, как уже отмечалось, для прозы Яцека Дукая, поскольку писатель предпринимает попытки, чтобы его литературное видение мира совпадало с концепциями точных и гуманитарных наук, экспериментов и преобразований. Кроме того, введение в повествование элементов научного дискурса является характерным признаком произведений *science fiction*.

В произведениях Дукая много не только неологизмов, но также статистических данных и математических подсчётов. Каждая глава начинается извлечением из *Multitezaurusa* — энциклопедии, которая содержит дефиниции, объясняющие, например, принципы новой физики, а даже мета-физики, которая здесь обозначает науку о физиках. Ниже мы приведём примеры из произведения, насыщенные энциклопедической информацией. Много слов и выражений, которые здесь обнаруживаем, можно считать интернационализмами, в том числе само название энциклопедии. Это, как нам кажется, значительно упрощает процесс перевода, так как данные единицы на разных языках образования с помощью аналогичных морфемных средств — приставок и суффиксов (к примеру, прилагательные *infalatonowy* — *инфлатонный*, *niegrawitacyjny* — *негравитационный*, *wektorowy* — *векторный*, *tensorowy* — *тензорный*), а также путём сложения (например, с иноязычным префиксом как частью сложных слов *meta-fizyka* — *мета-физика*, *meta-fizyczny* — *мета-физический* или с помощью соединения самостоятельных слов *kraft-fala* — *крафт-волна*):

KRAFT

Niegrawitacyjny modelunek czasoprzestrzeni. W Czterech Progresach rozwinięty przez usza i ra-habów z fizyki inflatonowej. Teoria i praktyka kraftu umożliwiły z kolei rozwinięcie meta-fizyki. Optymalnym energetycznie narzędziem kraftu jest tzw. Kiel. Pojedynczy Kiel umożliwia kraft liniowy, wektorowy (np. wytworzenie krafftali, której siodło w układzie zewnętrznym przemieszcza się szybciej od światła). Dwa Kły umożliwiają kraft tensorowy. Trzy Kły — całkowite zawinięcie czasoprzestrzeni, czyli utworzenie Portu. W zaawansowanej inżynierii meta-fizycznej wymagane są większe, precyzyjnie określone ilości Kłów. Popularniejsze formy kraftu: Fala qFTL Port [...].

Multitezaurus (Subkod HS), c. 43.

---

popularna, т. 2: *Fantastyczne kreacje światów*, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2014, c. 266.

Такая же терминология, т.е. созданная с помощью похожих словообразовательных приёмов, появляется и в русском переводе:

КРАФТ

Негравитационное моделирование пространства-времени. В Четырёх Прогрессах развит уха и рахабами из инфлатонной физики. Теория и практика крафта, в свою очередь, сделали возможным развитие мета-физики. Оптимальным энергетическим инструментом крафта является т.н. Клык. Единичный Клык делает возможным крафт линейный, векторный (например, создание крафт-волны, гребень которой во внутренних системах перемещается быстрее света). Два Клыка делают возможным тензорный крафт. Три Клыка — полное свертывание пространства-времени, то есть создание Порта. В развитой мета-физической инженерии требуется большее, точно фиксированное количество Клыков. Популярные формы крафта: Волна qFTL. Порт. *Мультитезаурус (Субкод NS).*

В *Идеальном несовершенстве* основой изображённого мира является несколько элементов материи/энергии, а именно: *hardware, software, bioware, nanoware* и *kraftware*. *Hardware* и *software* выступают в окружающей среде неотделимо друг от друга. *Hardware* является носителем информации, в то время как *software* — это сама информация. Жизненные процессы содержит в себе и упорядочивает *bioware*; *nanoware*, т.е. наномашины, которые на основе протоколов SCC (*Nanoware Structure Configuration Code*) производят соответствующую среду для экзистенции каждой цивилизации.

Первая проблема, с которой здесь сталкиваемся, — это подавляющее количество слов и выражений, напоминающих термины, типа *hardware, software, bioware, nanoware* и *kraftware*. Если для кого-то они непонятны, как в оригинале, так и в переводе, то это, скорее, вытекает из отсутствия нужной подготовки у читателя, т.е. отсутствия у него необходимых энциклопедических и фоновых знаний. Добавим, что в своих интервью Яцек Дукай многократно подчёркивал, что его проза — не для всех, что от своих читателей он требует определённого уровня знаний. Тем не менее, многим из этих терминов писатель даёт объяснение, создавая дефиниции, задачей которых является доказать, что данное слово — это реально существующий термин. Итак, мы находим здесь следующее толкование отдельных терминов:

Anabiozer — urządzenie wywołujące anabiozę.

Bioware — forma oparta na replikantach organicznych. W Cywilizacji Homo Sapiens: ziemiska flora i fauna oraz ich pochodne, w tym stahsowie. (Podstawa: DNA/RNA).

ТЕРМИНЫ И ПСЕВДОТЕРМИНЫ...

Morteugenika — dziedzina zajmująca się hodowaniem tworów, których celem jest pozbawianie życia innych istot.

Такие же определения обнаруживаем и в русском переводе. Все термины и псевдотермины переводчик создаёт согласно существующим словообразовательным правилам. В результате этого как читатель оригинала, так и читатель перевода, даже не знающие точного значения данного слова, смогут догадаться, что термин либо псевдотермин связан с технологией, о которой идёт речь в анализируемом произведении:

Ple zwłok znalazła Gnosis w *Wolszczanie*? Sześć — wszystkie anabiozery były zajęte (с. 160).

Сколько трупов нашел Гнозис на *Вольщане*? Шесть — все анабиозеры были заняты.

Bioware: forma oparta na replikantach organicznych (с. 127).

Биовар: форма, базирующаяся на органических репликантах.

W Cywilizacji Homo Sapiens: ziemska flora i fauna oraz ich pochodne, w tym stahsowie. (Podstawa: DNA/RNA) (с. 127).

В Цивилизации Homo Sapiens: земная флора, фауна и их производные, в том числе стахсы (основание: ДНК/РНК).

Inżynierowie morteugeniki zdają raporty tylko przed Wielką Łożą (с. 68).

Инженеры мортоевгеники отчитываются только перед Большой Ложей.

Среди терминов, обнаруженных нами в романе *Идеальное несовершенство*, много таких, которые действительно существуют в разных областях науки. Это слова и выражения типа: *akson*, *anihilacja*, *chmura elektronowa*. Для таких языковых единиц легко установить аналоги, так как они функционируют как признанные эквиваленты. В переводе это соответственно: *аксон*, *аннигиляция*, *электронное облако*.

Значительно большей проблемой в аспекте перевода являются псевдотермины, представляющие собой, как правило, новообразования, создаваемые писателем на базе словообразовательных моделей или согласно общему принципу образования терминов. В качестве примера можно здесь привести термины, перенесённые Дукаем из информатики, т.е. наблюдается здесь прием перенесения специальной лексики во внеспециальный контекст. И так, *hardware* является носителем информации, но в произведении писатель обобщает его функцию. В информатике этот термин относится только к компьютерам, где является материальной осно-

вой для обработки информации, в романе же относится ко всему изображённому миру. *Software* — это программное обеспечение, т.е. в информатике — информация в виде инструкций и данных, которые служат для реализации определённых целей. В *Идеальном несовершенстве* данный термин применяется в другом значении. Здесь это «informacja (zapis procedur samoorganizacji, podlegających ewolucji)», т.е. в русском переводе «информация, запись процедур самоорганизации, подлежащих эволюции». Таким образом, как и в случае *hardware*, этот термин становится важным элементом содержания романа.

В качестве следующего примера можно привести термин *implementacja*. Согласно словарному толкованию — это

[...] wdrożenie, przystosowanie, realizacja, łac. ang. *implementation* — w informatyce — proces przekształcania abstrakcyjnego opisu systemu lub programu na obiekt fizyczny: komputer lub działający program zapisany w konkretnym języku programowania; także obiekt fizyczny będący efektem takiego przekształcenia, np. implementacja systemu operacyjnego (wdrożenie systemu) lub kompilatora dla konkretnego typu komputera¹⁷.

Добавим здесь, что английский глагол *implement* означает «претворять в жизнь». В компьютерных науках имплементация означает, как правило, выражение в программном коде какого-либо алгоритма или функции.

В *Идеальном несовершенстве* этот термин выступает, однако, в другом значении — об *имплементации* говорится здесь тогда, когда сознание героя переносится в другое тело, т.е. в процессе „implementowania do nowego pustaka” («имплементации в новую пустышку»). В данном случае и тело, и сознание человека трактуются аналогично компьютерному оснащению: «Niezwykle udana implementacja; szanuj tego pustaka, stahs» (с. 110); «Необычайно удачная имплементация; уважай эту пустышку, стахс».

Все термины, применяемые Яцеком Дукаем, являются прежде всего существенным элементом изображённого фантасти-

¹⁷ [https://pl.wikipedia.org/wiki/Implementacja_\(informatyka\)](https://pl.wikipedia.org/wiki/Implementacja_(informatyka)) (09.12.2021). «Внедрение, приспособление, реализация, лат., англ. *Implementation* — в информатике — процесс трансформирования абстрактного описания системы или программы в физический объект: компьютер или действующую программу, записанную в конкретном языке программирования; также физический объект, являющийся результатом такого трансформирования, напр. имплементация оперативной системы (внедрение системы) либо компилятора для конкретного типа компьютера». Пер. наш — П.К.

ческого мира. Наряду с этим сохраняется также их другая функция, т.е. обратить внимание на специальные понятия и объекты, которые они называют. В пределах романа, как указывалось, многие из них приобретают новые значения или оттенки значений.

Язык науки даёт также возможность послужить основой для применения словообразовательных решений в целях создания новых форм, которые указывают на предметы и явления, существующие в данном фантастическом мире. В качестве примера можно здесь привести созданный Дукаем псевдотермин *procesunek* (*процессинг*), который обозначает „rezultat procesowania, jeden z parametrów opisu inkluzji” («результат переделки, один из параметров процесса инклюзии»). Польский суффикс *-unek* служит для образования специальных названий (напр. *grawerunek*, *załadunek*). Переводчик решил здесь использовать в качестве аналога данного суффикса окончание *-инг*, которое типично для английских отглагольных существительных (герундий): «Поэтому она отсоединяется с параметрами, которые подбираются под самые разные потребности, например, под продуктивность процессинга».

Важную роль в псевдотерминологии играют также названия существ, являющиеся необходимыми для правильного восприятия изображённого мира. Это аббревиатуры, образованные от английских названий, например, *stahs*, *phoebe*, *osca*. В начале книги сложно понять, что эти слова обозначают и к чему они относятся. В позднейших главах книги мы можем найти их объяснение: *stahs* — это аббревиатура, которая обозначает *Standard Homo Sapiens*, в связи с чем перевод на русский язык с помощью слова *стахс* является, как нам представляется, неправильным. Переводчик применил в данном случае транслитерацию вместо того, чтобы создать соответствующую аббревиатуру:

Judas McPherson, pan na włościach, stahs Pierwszej Tradycji, zasiadający w obu Łozach, właściciel ponad dwustu hektarów Plateau HS, honorowy członek Rady Pilotów Sol-Portu, prezydent Gnosis Incorporated, został dwukrotnie zamordowany (с. 226).

Джудас Макферсон, господин во владениях, стахс Первой Традиции, заседающий в обеих Ложках, владелец более чем двухсот гектарово Плато HS, почетный член Совета Пилотов Сол-Порта, президент «Гнозис Инкорпорейтед», был дважды убит.

Слово *osca*, в свою очередь, напоминает собственное имя, т.е. слово, которое служит для выделения именуемого им объекта из ряда подобных, индивидуализируя или идентифицируя этот объект. Однако, в отличие от собственных имен, оно записано со строчной буквы. На следующих страницах книги мы узнаём, что *osca* — это тоже аббревиатура, которую можно расшифровать как *Out-of-Space Computer*. Кроме того, аббревиатурой является слово *phoebe*, которое расшифровывается как *Post-Human Being*:

— Co to w ogóle znaczy — zamamrotał — te zwroty, grzecznościowe chyba, phoebe, stahs, osca, słyszę je od paru godzin, sztuczne wtręty w normalnym poza tym języku.

— Jak to szło, czeka, bo utarło się wieki temu... O! Post-Human Being, Standard Homo Sapiens i Out-of-Space Computer (с. 238).

— Что это вообще значит, — забормотал он, — эти выражения, слова вежливости или что, фозбэ, стахс, оска, слышу их уже несколько часов, искусственные включения в нормальный в остальном язык...

— Как оно там было, погоди, сложилось века назад... O!

Post-Human Being, Standard Homo Sapiens и Out-of — Space Computer¹⁸.

Анализируемые здесь слова можно также рассматривать в качестве сигналов категории чужого как в польском культурном пространстве, так и в русском — они звучат непривычно и для поляков, и для россиян. Помимо прочего, их полная форма объясняется при помощи английского языка. На русский язык эти аббревиатуры переведены с помощью транслитерации и записаны кириллицей — *фозбэ, стахс, оска*. Следует при этом отметить, что в своих переводческих решениях переводчик является непоследовательным, так как полное значение этих аббревиатур приводит на английском языке, т.е. как в оригинале, в котором однако нет примечаний с польским переводом английских выражений. В русском переводе, в примечаниях переводчика даётся также перевод с английского языка. Как нам кажется, более уместным и более понятным для читателя решением было бы оставить эти аббревиатуры в оригинальной записи, т.е. латинским алфавитом. Только тогда их декодирование на английском языке было бы естественным и понятным. Помимо прочего, при

¹⁸ Постчеловеческое существо, Стандартный человек разумный, Внекосмический компьютер (англ.).

ТЕРМИНЫ И ПСЕВДОТЕРМИНЫ...

таким решением не возникает необходимость давать комментарий, который находим в русском переводе, а именно: *Постчеловеческое существо, стандартный человек разумный, внекосмический компьютер* (англ.).

В романе обнаруживаются также словосочетания с собственными именами существительными, имеющими терминологический характер. Это, например, выражения типа: «KRZYWA PROGRESU (KRZYWA REMY'EGO)», что в данном романе толкуется как:

Krzywa na wykresie obrazującym zależność inteligencji (oś pionowa) od stopnia wykorzystania stałych warunków wszechświata (oś pozioma), zaczynając od środowiskowej formy ewolucyjnej, aż do optimum (с. 93).

В русском переводе находим аналогичный термин и его толкование:

КРИВАЯ ПРОГРЕССА (КРИВАЯ РЕМИ)» — «Кривая на графике, выражающем зависимость разумности (вертикальная ось) от уровня использования постоянных условий вселенной (горизонтальная ось), начиная от средне-взвешенной эволюционной формы до оптимума.

Встречаем здесь и другие похожие дефиниции, содержащие дополнительно сигналы категории «чужого»:

Zakaz Thiewiego: dla danej kombinacji zmiennych meta-fizycznych można odciąć tylko jedną inkluzję.

Запрет Тевье: для данной комбинации мета-физических переменных можно отрезать лишь одну инклюзию.

Данная категория проявляется в нетипичных для польского языка формах фамилий — с апострофом или без него (если он не нужен в связи с правилами произношения и правописания данной фамилии). В русском переводе такие типы фамилий передаются с помощью транскрипции. Данное переводческое решение ослабляет, как нам кажется, категорию чужого, хотя она всё-таки ощущается читателем, так как воспринимается как не русская.

В анализируемом романе наблюдаем также большое количество сложных слов, в которых одна часть заимствована из других языков. В качестве примера можно здесь привести слова с элементом *napo-*, служащим для обозначения небольшого размера:

Nanoware: forma oparta na nanomaszynach (с. 127).

Нановар: форма, базирующаяся на наномашинах.

Dopiero wtedy zesła jej z umysłu zaćma (wszystko przez Zamoyskiego!) i Angelika zrozumiała, że skoro nie jest to inf, skoro nie są to nanomaty Cesarza (с. 57).

В переводе используется аналогичный префикс, т.е. *нано-*:

Именно тогда с ее сознания спала пелена (все из-за Замойского!), и Анжелика поняла, что раз это не инф, раз это не наноматы Императора.

Данный префикс обнаруживаем во многих других примерах:

Przypuszczam, że odcięcie nastąpiło w czasie katastrofy.

— Ale mówiłaś, że Cesarz —

— Nie powiedziałam, że to jest nano Cesarza.

— Ale mówiłaś, że w Cywilizacji —

— Nie powiedziałam, że to jest nano Cywilizacji. (с. 57)

Полагаю, что он оказался отрезан во время катастрофы.

— Но ты говорила, что Император —

— Я не говорила, что это нано — Императора.

— Но ты говорила, что в Цивилизации —

— Я не говорила, что это нано — Цивилизации.

В *Идеальном несовершенстве* встречаем также составные термины (термины-словосочетания), которые созданы по схеме: имя существительное + имя прилагательное. Постпозиция имени прилагательного в функции определения указывает на то, что данное выражение имеет постоянный характер и применяется в качестве термина. В польском языке это „przydawka gatunkująca”¹⁹.

Вышесказанное можно проиллюстрировать такими конструкциями, как:

1) Inkluzja ultymatywna, inkluzja logiczna:

UI (ULTIMATE INCLUSION), INKLUZJA ULTYMATYWNA. W znaczeniu szerszym: inkluzja o takiej kombinacji stałych fizycznych, że kombinacja ta gwarantuje efektywność umieszczonego w inkluzji konstruktów logicznego większą od efektywności konstruktów z wszystkich innych inkluzji, wszystkich innych kombinacji stałych fizycznych. W znaczeniu węższym: ów konstrukt (inkluzja logiczna) (с.73).

В русском языке, однако, определение выступает всегда в препозиции, в результате чего сложнее, чем в польском, отличить термин от не термина:

¹⁹ <https://poradnia-jezykowa.uni.lodz.pl/warto-wiedziec/skladnia/> (11.12.2021).

ТЕРМИНЫ И ПСЕВДОТЕРМИНЫ...

UI (ULTIMATE INCLUSION), ПРЕДЕЛЬНАЯ ИНКЛЮЗИЯ

В общем значении: инклюзия с такой комбинацией физических постоянных, которая гарантирует максимальную эффективность размещенного в инклюзии логического конструкта, бо льшую, чем эффективность конструктов всех прочих инклюзий, всех прочих комбинаций физических постоянных.

В узком значении: сам этот конструкт (логическая инклюзия).

Заметно здесь также, что в случае первого составного термина переводчик решил дать вторичному получателю что-то вроде подсказки, заменяя интернационализм *ultimate* именем прилагательным *предельный*, которое не воспринимается как чужое. В результате применения им техники эксплицитации данного термина наблюдаем его декодирование, не соответствующее замыслу автора. Такие переводческие решения, однако, встречаем здесь редко, так как переводчик, в основном, использует подобные приёмы, как автор оригинала. Данное явление проиллюстрируем следующим примером:

Nad kolanami Adama z półprzezroczystej tkanki sieci antyprzeciążeniowej wyłoniła się amorficzna bulwa (с. 157).

Над коленями Адама, из полупрозрачной ткани антиперегрузочной сети выдвинулось аморфное утолщение.

FREN

(гр.) „otoczka wątroby lub serca”, ośrodek życia psychicznego.

Cecha/struktura charakterystyczna dla systemów przetwarzania informacji obdarzonych samoświadomością (с. 3).

ФРЕН

(греч.) «оболочка утробы или сердца», средоточие психической жизни.

Характерная черта/структура для систем выживания информации, одаренных самосознанием.

Подытоживая наши размышления, можно прийти к выводу, что произведения научной фантастики являются отражением многих реально существующих в науке теорий, идей и образов. Их специфика проявляется не только в создании фантастических миров с помощью доступных языковых средств, но и в наличии в данном типе произведений большого количества терминов и псевдо терминов, а также терминов-неологизмов²⁰. Их

²⁰ И. Гаврилова, *К вопросу классификации терминов-неологизмов (на примере английской терминологии полиграфического производства)*, «Омский научный вестник» 2011, № 6, с. 110, <https://cyberleninka.ru/article/>

функцией является удостоверить рассказываемую историю, вовлечь подготовленного читателя в своеобразную языковую игру. Они используются также с целью раскрытия проблематики текста, характеров персонажей, для предложения научных гипотез или для создания захватывающего повествования. С их помощью писатель создаёт новый мир, новую реальность, с которыми знакомит читателя.

В аспекте перевода требования по отношению к переводчику кажутся нам аналогичными с требованиями по отношению к читателю данного типа произведений — от них требуется эрудированность и начитанность, умение использовать разные источники получения информации. Коммуникативная удача и конечный результат зависят от их общей компетенции. Терминологическая корректность перевода тесно связана с умением распознавать на основе контекста или ситуации, что данное выражение принадлежит к определённой парадигме специальных знаний и относится к конкретному понятию²¹.

Многие переводческие приёмы отражают замысел автора оригинала, т.е. термины, псевдотермины и неологизмы создаются переводчиком, как правило, с использованием аналогичных словообразовательных способов (прежде всего — суффиксации и аффиксации). Большим вызовом является отличить термин от псевдотермина, тем более, что, как отмечает Зофия Бердыховска,

[...] pod względem wieloznaczności leksykalnej terminy nie różnią się od wyrażeń niebędących terminami, warunek jednojednoznaczności przyporządkowania między formą i treścią — jako w praktyce niemożliwy do spełnienia — ma charakter postulatyczny²².

REFERENCES

Akhmanova, Ol'ga. *Slovar' otonimov russkogo jazyka*. Moskva: Russkiy yazyk, 1986 [Ахманова, Ольга. *Словарь омонимов русского языка*. Москва: Русский язык, 1986].

n/k-voprosu-klassifikatsii-terminov-neologizmov-na-primere-angliyskoy-terminologii-poligraficheskogo-proizvodstva (07.06.2022).

²¹ Z. Berdychowska, *Termin w przekładzie* // M. Piotrowska, *Język trzeciego tysiąclecia. Konteksty przekładowe*, Tertium, Kraków 2005, s. 121

²² Там же, с. 119.

- Bartos, Ewa, and Chwolik, Dominik, and Majerski, Paweł, and Niesporek, Katarzyna (ed.). *Literatura popularna*. T. 2: *Fantastyczne kreacje światów*. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 2014: 263–274.
- Berdychowska, Zofia. “Termin w przekładzie.” *Język trzeciego tysiąclecia. Konteksty przekładowe*. Piotrowska, Maria (Ed.). Kraków: Tertium, 2005: 119–127.
- Dukaj, Jacek. “Filozofia fantasy.” *Nowa Fantastyka*, 1997, no. 8: 66–67.
- Dukaj, Jacek. *Perfekcyjna Niedoskonałość*. Kraków: Wydawnictwo Literackie, 2016.
- Dukay, Yatek. *Ideal'noye nesovershenstvo*. Transl. Legeza, Sergey. Moskva: АСТ, 2019 <<https://fantasy-worlds.org/lib/id28927/read/>> [Дукай, Яцек. *Идеальное несовершенство*. Перевод Легеза, Сергей. Москва: АСТ, 2019 <<https://fantasy-worlds.org/lib/id28927/read/>>].
- Gajda, Stanisław. “Termin w poznaniu i komunikacji. Dyskusja panelowa (Kraków, 17 marca 2010).” *Termin w językoznawstwie*. Brzozowska, Dorota, and Chłopiczki, Władysław (Eds.). Kraków: Tertium, 2012: 17–46.
- Gavrilova, Inessa. “K voprosu klassifikatsii terminov-neologizmov (na primere angliyskoy terminologii poligraficheskogo proizvodstva).” *Omskiy Nauchnyy Vestnik* 2011, no. 6: 110–113. <<https://cyberleninka.ru/article/n/k-voprosu-klassefikatsii-terminov-neologizmov-na-primere-angliyskoy-terminologii-poligraficheskogo-proizvodstva>> [Гаврилова, Инесса. “К вопросу классификации терминов-неологизмов (на примере английской терминологии полиграфического производства.” *Омский научный вестник*. 2011, no. 6: 110–113. <<https://cyberleninka.ru/article/n/k-voprosu-klassefikatsii-terminov-neologizmov-na-primere-angliyskoy-terminologii-poligraficheskogo-proizvodstva>>].
- Gośliński-Kucik, Piotr. *TechGnoza, uchronia, science fiction. Proza Jacka Dukaja*. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 2017.
- Handke, Ryszard. *Polska proza fantastyczno-naukowa. Problemy poetyki*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1969.
- Hejwowski, Krzysztof. *Iluzja przekładu*. Katowice: Śląsk, 2015.
- Hejwowski, Krzysztof. *Kognitywno-komunikacyjna teoria przekładu*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2006.
- Jóźwiak, Jolanta. *Konteksty, Decyzje, Konsekwencje — problemy przekładu*. Bydgoszcz: Wydawnictwo Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego, 2017.
- Kruglik, Paweł. “Językowe eksperymenty Jacka Dukaja i ich odzwierciedlenie w przekładzie (na materiale powieści ‘Perfekcyjna niedoskonałość’).” *Studia Translatologica*, 2021, no. 12: 193–204.
- Kupina, Nataliya, and Litovskaya, Mariya, and Nikolina Nataliya: *Massovaya literatura segodnya*. Moskva: Flinta, Nauka, 2009 [Купина, Наталия, Литовская, Мария, Николина Наталия. *Массовая литература сегодня*. Москва: Флинта, Наука, 2009].
- Lantukhova, Natal'ya, and Zagorovskaya Ol'ga, and Litvinova Tat'yana. “Termin: opredeleniye ponyatiya i yego sushchnostnyye priznaki.” *Vestnik Voronezhskogo instituta GPS MChS Rossii* 2013, ed. 1 (6): 42–45. <<https://cyberleninka.ru/article/n/termin-opredeleniye-ponyatiya-i-ego-suschnostnyye-priznaki>>. [Лантюхова, Наталья, Загоровская, Ольга, Литвинова, Татьяна. „Термин: определение понятия и его сущностные признаки.” *Вестник Воронежского института ГПС МЧС России*. 2013, вып. 1 (6): 42–45. <<https://cyberleninka.ru/article/n/termin-opredeleniye-ponyatiya-i-ego-suschnostnyye-priznaki>>].
- Lem, Stanisław. *Science fiction — beznadziejny przypadek z wyjątkami*. <<https://solaris.lem.pl/ksiazki/eseje/poglad-na-literature/177-fragment-moj-poglad-na-literature-sf>>.

- Lewicki, Roman. *Zagadnienia lingwistyki przekładu*. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 2017.
- Majewski, Paweł. "Błądni rycerze umysłu. O pisarstwie Jacka Dukaja." *Ćwiczenia z rozpacz. Pesymizm w prozie polskiej po 1985 roku*. Jarzębski, Jerzy, and Momro, Jakub (eds.). Kraków: Universitas, 2011: 485–510.
- Oramus, Dominika. *O pomieszaniu gatunków. Science fiction a postmodernizm*. Warszawa: TRIO, 2010.
- Tambor, Jolanta. *Język polskiej prozy fantastyczno-naukowej*. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 1990.
- Urbanek, Dorota. *Pęknięte lustro — tendencje w teorii i praktyce przekładu na tle myśli humanistycznej*. Warszawa: TRIO, 2004.
- Wasilewska, Katarzyna. "Status i kreacyjna funkcja terminologii naukowej w powieści fantastycznonaukowej na przykładzie 'Perfekcyjnej niedoskonałości' Jacka Dukaja." *Literatura popularna*, t. 2. *Fanstastyczne kreacje światów*. Bartos, Ewa, and Chwolik, Dominik, and Majerski, Paweł, and Niesporek Katarzyna (eds.). Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 2014: 263–274.

ANNA BEDNARCZYK

 ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2761-8647>

Uniwersytet Łódzki

TADEUSZ RÓŻEWICZ W PRZEKŁADZIE ANDRIEJA BAZILEWSKIEGO (INTERTEKSTY I INNE ŁAMIGŁÓWKI)

TADEUSZ RÓŻEWICZ TRANSLATED BY ANDREY BAZILEVSKI (INTERTEXT AND OTHER RIDDLES)

The paper examines translations of several poems by Tadeusz Różewicz made by Andrey Bazilevski. They have been analyzed against other translations of this Polish author's works, but above all we were interested in Bazilevski's translational method and strategy. The author concludes that the characteristic feature of this translator is, on the one hand, the desire to convey the typical features and character of Różewicz's poem, and, on the other hand, to explain unclear places of the text to the reader. Both strategies require a creative approach to the translation process from the translator.

Keywords: Różewicz, Basilevsky, intertexts, translation

5 maja 2019 roku w Moskwie zmarł profesor Andriej Borisowicz Bazilewski, slawista, polonista, pracownik Instytutu Literatury Światowej Rosyjskiej Akademii Nauk, poeta, tłumacz z polskiego i serbskiego, założyciel wydawnictwa „Wahazar”, którego nazwa była wyrazem fascynacji Stanisławem Ignacym Witkiewiczem, czego dowodzi zarówno rozprawa habilitacyjna Bazilewskiego poświęcona grotesce Witkacego, jak i dokonane przez niego tłumaczenie większości tekstów Polaka. W ramach swojego wydawnictwa Bazilewski redagował też serię „Biblioteka Słowiańska” i publikował antologie poezji polskiej oraz serbskiej, a także dwujęzyczne tomy wierszy zawierające tłumaczenia z języka polskiego i serbskiego. Był jednocześnie wydawcą, redaktorem i jednym z tłumaczy. Z polskiego przekładał utwory należące do różnych gatunków literackich i teksty różnych autorów, między innymi wiersze Tadeusza Różewicza. W 1990 roku zredagował też tom *Польские поэты*, w którym ukazały się między innymi teksty tego autora¹.

¹ А. Б. Базилевский (ред.), *Польские поэты*, Радуга, Москва 1990.

Bazilewski nie był oczywiście jedynym tłumaczem Różewicza w Rosji. Jego utwory przekładali poeci i tłumacze tak znani jak Dawid Samojłow, Władimir Britaniszski, Borys Słucki, Aleksandr Rewicz czy Asar Eppel², a popularność Różewicza nie słabnie także dzisiaj, o czym świadczyć może zorganizowany przez fundację „Za naszą i waszą” konkurs na tłumaczenie wierszy poety, który odbył się w 2013 roku.

Niemniej w niniejszych rozważaniach chciałabym skupić się na kilku utworach przełożonych właśnie przez Bazilewskiego, a rozpatrując jego tłumaczenia, przyjrzeć się tym zjawiskom występującym w tekście oryginału, które z mojego punktu widzenia są ważne i powinny zostać odwzorowane, bądź których tłumaczenie wymagało od tłumacza kreatywnego podejścia do tekstu. Zwracam uwagę na te różnice, ponieważ pierwsze dotyczą określania i realizacji dominant translatorskich, a drugie pokonywania problemów przekładowych.

Nie będę się więc zajmować oceną przekładów, ale postaram się wskazać na wybory tłumacza, tym ciekawsze, że dokonywane przez poetę, co zwykle oznacza silny wpływ twórczości własnej na przekład, kwestia ta dość często podnoszona była w wypowiedziach samych tłumaczy. Na przykład jedna z laureatek wspomnianego konkursu Jekatirina Polianska w wywiadzie z Natalią Pieriewiezencową mówiła:

Poeta [...] im większym jest poetą, ty bardziej „autorskie” są jego przekłady. Prawdziwy tłumacz wyrzeka się siebie. Nawet jeśli pisze wiersze, rozumie: wartość jego przekładów jest większa. [...] Nie mogę nazwać się tłumaczką, bo zawsze tłumaczyłam tylko to, co sama chciałam³.

Bazilewski, natomiast, w jednym z wywiadów w następujący sposób wypowiedział się o pracy poety-tłumacza:

W zasadzie, jeśli tłumaczem jest poeta, to nie ma on żadnych szczególnych trudności z przekazem faktury fonicznej, intonacji, rytmu wiersza. Natomiast, jeśli

² Zob. np.: Т. Ружеви́ч, *Беспокойство (Стихи)*, Изд. Ин. лит., Москва 1963; Н. Г. Астафьева, В. Л. Британишский (ред.), *Польские поэты*, Художественная литература, Москва 1978; Т. Ружеви́ч, *Стихи*, „Иностранная литература” 1978, nr 5, s. 3–11; Т. Ружеви́ч, *Избранная лирика*, przeł. Вл. Бурич, „Молодая гвардия”, Москва 1980.

³ Е. Полянская, *Польский Петербург. Дуэль или диалог? С Екатериной Полянской, автором пяти поэтических книг, лауреатом нескольких премий, беседует Наталья Перевезенцева*, „Когита!ру” 2013, <http://www.cogita.ru/polskii-peterburg/intervyu/duel-ili-dialog> (4.05.2019); To i kolejne tłumaczenia cytatów — А.В.

chodzi o znaczenie, to w przypadku każdego tłumaczenia straty są oczywiście nieuniknione. Idzie po prostu o to, żeby zachować to co najważniejsze, zachować to, co Zabołocki nazywał „duszą wiersza”. Z kolei straty można kompensować dzięki nienagannemu i szczeremu brzmieniu tekstu, który w rezultacie zostaje osiągnięty⁴.

Bazilewski był jednak nie tylko poetą i tłumaczem, ale również naukowcem doskonale znającym język i literaturę polską, a przy tym orientującym się w zawilóściach sztuki tłumaczenia. To połączenie wydaje się interesujące z punktu widzenia deskryptywnej krytyki przekładu i — jak się zdaje — zwalnia mnie od wskazywania na błędy odnoszące się do płaszczyzny lingwistycznej. Będę się więc zajmować świadomymi decyzjami tłumacza, motywowanymi celami translatorскими i wyabstrahowanymi przez niego dominantami, niezależnie od ich oceny, której nie przeprowadzam.

„Miejsca trudne”, jakie zamierzam przejrzeć, odnaleźć można w różnych wierszach polskiego autora, jednak w mojej propozycji analizie poddane zostaną tylko te, które sprawiają największe trudności i te, na których przekład warto zwrócić uwagę ze względu na niebanalne rozwiązania. Wskazując na momenty interesujące z przekładoznawczego punktu widzenia, nie zamierzam natomiast rozpatrywać twórczości Różewicza, ponieważ pisano o niej wielokrotnie⁵ i nie to jest celem moich badań.

Przechodząc do konkretnych tekstów, proponuję rozpocząć od obecnych w poezji tego autora różnorodnych nawiązań intertekstualnych, które zawsze — nie tylko w przypadku Różewicza — wymuszają na tłumaczu konieczność podjęcia decyzji o sposobie tłumaczenia, a w następstwie często rozpatrywane są przez badaczy przekładu i klasyfikowane pod kątem jawności oraz ewokowanych problemów translatorskich. Taką szeroką klasyfikację przekładowych aspektów intertekstualizacji utworu literackiego prezentowała swego czasu

⁴ А. Б. Базилевский, w: О. Трушина, *Самое главное — сохранить „душу стиха”* 2015, http://kasdom.ru/r_kultura/5046/ (4.05.2019).

⁵ Zob. np.: T. Kunz, *Strategie negatywne w poezji Tadeusza Różewicza. Od poetyki tekstu do poetyki lektury*, TAIWPN, Universitas, Kraków 2005; A. Skrendo, *Tadeusz Różewicz i granice literatury. Poetyka i etyka transgresji*, Universitas, Kraków 2002; D. Szczukowski, *Tadeusz Różewicz wobec niewyraźnego*, Universitas, Kraków 2008; A. Świeściak, *Melancholia i krytyka kultury. Tadeusz Różewicz*, w: tejże, *Melancholia w poezji polskiej po 1989 roku*, TAIWPN, Universitas, Kraków 2010; A. Stankowska, M. Śniedziewska, M. Telicki (red.), *Literatura i sztuka*, t. 2. *Tadeusz Różewicz i obrazy*, Poznańskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk, Poznań 2015.

Anna Majkiewicz⁶. Zwróć tu jednak uwagę jedynie na te intertekstualne nawiązania, które można dostrzec w kilku analizowanych tłumaczeniach wierszy Różewicza autorstwa Bazilewskiego.

Wśród przekładanych przez niego tekstów można zaobserwować różnego rodzaju odniesienia intertekstualne. Na przykład w *drobnych ogłoszeniach i wróżbach* dostrzegamy wyraźne nawiązanie, jakim jest wskazanie na Kazimierza Malewicza i jego obrazy: czarny oraz biały kwadrat.

W tym przypadku decyzja nie stanowi dla tłumacza problemu, ponieważ rosyjski czytelnik zna Malewicza i jego słynne obrazy w takim samym stopniu, w jakim zna je odbiorca oryginału. A jednak Bazilewski wprowadza niewielką zmianę, jaką jest wielka litera w nazwisku malarza, możliwe że spowodowaną pragnieniem uzyskania jednoznaczności skojarzenia:

RÓŻEWICZ
 powiedz mi
 czym się różni
czarny kwadrat od białego
 a ja ci powiem
 czy będziesz **malewiczem**
 czy tylko ramą do obrazu⁷

BAZILEWSKI
 чем отличается
черный квадрат от белого
 а я тебе скажу
 будешь ли ты **Малевичем**
 или только рамой для картины⁸

Podobnie dzieje się w przypadku Kleopatry z *urodziłem się nosorożcem...*⁹. Tłumacz nie rozważa tu żadnej innej możliwości niż wprowadzenie na jej miejsce słownikowego odpowiednika „Клеопатра”¹⁰.

⁶ A. Majkiewicz, *Intertekstualność — implikacje dla teorii przekładu*, PWN, Warszawa 2008.

⁷ T. Różewicz, *drobne ogłoszenia i wróżby*, „Kwartalnik Artystyczny. Kujawy i Pomorze” 2006, nr 2 (50), s. 5–6.

⁸ T. Ружевиц, *Мелкие объявления и предсказания*, przeł. А. Базилевский, „Новая Польша” 2008, nr 2, <https://novpol.org/ru/rJJmuOzwob/STIHOTVORENIYA> (4.05.2019).

⁹ T. Różewicz, *urodziłem się nosorożcem...*, <http://lifeless.soup.io/post/580388938/urodzi-em-si-nosoro-cem-z-grub> (4.05.2019).

¹⁰ T. Ружевиц, *я родился носорогом...*, przeł. А. Базилевский, „Новая Польша” 2008, nr 2, <https://novpol.org/ru/rJJmuOzwob/STIHOTVORENIYA> (4.05.2019).

Nieco innym odwołaniem są natomiast słowa z Ewangelii Mateusza¹¹, które w zapisie zgodnym z Biblią Tysiąclecia pojawiły się w Różewiczowskim z *ust do ust*. Aby odtworzyć tę wypowiedź, autor tłumaczenia musi sięgnąć do Ewangelii w wydaniu rosyjskim i wybrać wariant najbliższy oryginałowi wykorzystanemu przez Różewicza. Poniżej prezentuję tekst Różewicza i propozycję Bazilewskiego:

RÓŻEWICZ

Nie to, co wchodzi do ust,
czyni człowieka nieczystym,
ale to, co z ust wychodzi,
to go czyni nieczystym...¹²

BAZILEWSKI

Не то, что входит в уста,
делает человека нечистым,
но то, что из уст исходит
делает его нечистым...¹³

Najbardziej popularną rosyjskojęzyczną wersją interesującego nas cytatu są słowa pochodzące z wydanego w 1876 roku przekładu Synodalnego: „не то, что входит в уста, оскверняет человека, но то, что выходит из уст, оскверняет человека”¹⁴. Z kolei w wydaniu przygotowanym przez World Bible Translation Center znajdziemy wariant bliższy przytoczonemu tłumaczeniu: „не то, что попадает в рот человека, делает его нечистым, а то, что выходит изо рта его, делает его нечистым”¹⁵, podobnie jak w propozycji Rosyjskiego Towarzystwa Biblijnego, gdzie czytamy: „Человека делает нечистым не то, что входит в уста, а то, что исходит из уст”¹⁶. Warto wspomnieć, że różnica zawiera się po pierwsze między czasownikiem *осквернить* (Synod.), który znaczy „zbrukać” a konstrukcją przy-

¹¹ *Biblia Tysiąclecia*, Mt 15:11, <http://biblia.deon.pl/rozdziel.php?id=258> (4.05.2019).

¹² T. Różewicz, *z ust do ust*, w: tenże, *zawsze fragment. recycling*, Wydawnictwo Dolnośląskie, Wrocław 1996, s. 75.

¹³ T. Ружевиц, *Из уст в уста*, przeł. А. Базилевский, „Новая Польша” 2008, nr 2, <https://novpol.org/ru/rJmuOzwob/STIHOTVORENIYa> (4.05.2019).

¹⁴ *Библия*, Mt 15:11, Синодальный перевод, 1876, http://www.my-bible.info/biblio/biblija/ev_matf.html#g15. (4.05.2019).

¹⁵ *Библия*, Mt 15:11, Перевод Международной Библейской лиги, ранее Всемирный Библейский Переводческий Центр (WBTC — World Bible Translation Center), 1993-1996, <https://bible.by/wbtc/40/15/>. (4.05.2019).

¹⁶ *Библия*, Mt 15:11, Перевод РБО, 2011, <https://allbible.info/bible/modernrbo/mt/15/> (4.05.2019).

miotnikową *делать нечистым* (WBTC i RTB), czyli „czynić nieczystym”, a po drugie w użyciu czasowników *входит (в уста)* (Przekład Synodalny) i *попадать (в рот)*. Przy tym wariant Synodalny proponuje antonimiczne konstrukcje *входит (в уста) — выходит (из уста)*, WBTR *попадает (в рот) — выходит (из рта)*, a RTB *входит (в уста) — исходит (из уста)*. Możliwe, że Bazilewski połączył wszystkie wskazane warianty, modyfikując nieco ich strukturę, choć w tłumaczeniu wyraźna jest przewaga współczesnego wariantu RTB. Tłumacz wykorzystał zarówno konstrukcję *делать нечистым*, jak i antonimiczne *входит — исходит*. Dzięki takiej decyzji jego tekst odwołuje się do Pisma Świętego, nie jest jednak tak patetyczny jak tekst Synodalny, obfitujący w archaiczne konstrukcje syntaktyczne i leksykę. Wydaje się również, że stylistycznie najbardziej odpowiada on pierwowzorowi z Biblii Tysiąclecia.

Łączenie rosyjskich przekładów można też zaobserwować w tłumaczeniu *Pajęczyny*, w której na miejscu zapożyczonych z *Fausta* Johanna Wolfganga Goethego czterech kobiet: Braku, Winy, Troski i Biedy pojawiły się rosyjskie: Беда, Нищета, Забота і Вина. Tłumacz zmuszony był do dokonania wyboru przekładu, bądź przekładów *Fausta* na język rosyjski, z którego czy z których pożyczony imiona owych kobiet. Tłumaczeń dramatu Goethego na rosyjski jest ponad dziesięć, nie wszystkie są pełne. Ja dotarłam do sześciu i w żadnym z nich nie znalazłam czterech kobiet o imionach wymienionych przez Bazilewskiego. We wspomnianych przekładach są to odpowiednio: w wariacie Eduarda Gubera: Недостаток, Вина, Забота, Нужда¹⁷, w tłumaczeniu Afanassija Feta: Забота, Недостача, Долг, Нужда¹⁸, u Piotra Weinberga: Недостаток, Долг, Забота, Нужда¹⁹, w próbie Walerija Briusowa: Нищета, Вина, Забота, Нужда²⁰, w przekładzie Borisa Pasternaka: Нехватка, Вина, Забота, Нужда²¹ i w wersji

¹⁷ И. В. Гете, *Фауст*, przeł. Э. И. Губер, 1899, <https://dlib.rsl.ru/viewer/010-04424391#?page=251> (4.05.2019).

¹⁸ И. В. Гете, *Фауст*, przeł. А. А. Фет, 1899, <https://dlib.rsl.ru/viewer/01004-917116#?page=395> (4.05.2019).

¹⁹ И. В. Гете, *Фауст*, przeł. П. И. Вейнберг, 1902, <https://dlib.rsl.ru/viewer/01003-703538#?page=247> (4.05.2019).

²⁰ И. В. Гете, przeł. В. Я. Брюсов, *Неизданный перевод пятого акта второй части Фауста*, 1928, <https://studylib.ru/doc/2162633/neizdannyj-perevod-pyatogo-akta-vtoroj-chasti-%E2%80%9Efausta> (4.05.2019).

²¹ И. В. Гете, *Фауст*, przeł. Б. Л. Пастернак, 1960, http://www.world-art.ru/lyric/lyric.php?id=4538&public_page=55 (4.05.2019); И. В. Гете, 1969. *Фауст*, przeł. Н. А. Холодковский, http://lib.ru/POEZIQ/GETE/faust_holod.txt_with-big-pictures.html (4.05.2019).

Nikołaja Chołodkowskiego: Порок, Грех, Забота, Нужда²². *Pajęczy-
na* Bazilewskiego najbliższa jest wersji Briusowa, łącząc pojawiające
się u niego: Нищета, Забота, Вина z imieniem Беда, która prawdo-
podobnie jest pomysłem tłumacza. Odnotuję, że wszystkie te odpo-
wiedniki, podobnie jak polskie mieszczą się w semantycznym polu
wyznaczonym przez niemieckie Mangel – Brak, Schuld – Wina, Sor-
ge – Troska oraz Not – Nędza, Bieda.

Wracając natomiast do *z ust do ust*, wypada zauważyć, że odnajdu-
jemy tu jeszcze jedną biblijną konotację, a mianowicie „węża w raju”,
którą tłumacz prawidłowo identyfikuje i przekłada zgodnie z rosyjską
tradycją – *змея в раю*:

RÓŻEWICZ
ideja
ma język
piękny i pokretny
jak wąż
w raju²³

BAZILEWSKI
идея
имеет язык
который прекрасен и лжив
как змея
в раю²⁴

Warto też odnotować obecne w wierszu kolejne, tym razem mniej
jawne intertekstualne nawiązanie do *Fortepianu Chopina* Cypriana
Kamila Norwida²⁵ i kojarzonych z nim słów „ideał sięga bruku”:

RÓŻEWICZ
ideja sięga bruku
wychodzi na ulicę
zatacza się
jak pijana prostytutka²⁶

²² И. В. Гете, *Фауст*, przeł. Н. А. Холодковский, 1969, http://lib.ru/POEZIQ/GETE/faust_holod.txt_with-big-pictures.html (4.05.2019).

²³ T. Różewicz, *z ust do ust...*, s. 75.

²⁴ Т. Ружеви́ч, *Из уст в уста...*

²⁵ С. К. Норвид, *Fortepian Chopina*, w: Т. Pini (red.), *Biblioteka poetów polskich*, t. V. *Dziela Cypriana Norwida*, Spółka wydawnicza „Parnas Polski”, Warszawa 1934, s. 139.

²⁶ T. Różewicz, *z ust do ust...*, s. 76.

BAZILEWSKI

идея падает на брусчатку

выходит на панель

ее шатает

влево-вправо

как пьяную шлюху²⁷

Możliwe, że Bazilewski tego nawiązania nie zauważył, choć byłoby to dziwne, ponieważ sam tłumaczył poezję Norwida i redagował tom jego utworów wybranych, w którym zamieścił tłumaczenie *Fortepianu Chopina* autorstwa Światosława Świackiego²⁸. Możliwe też, że słowo *панель* — chodnik, które w wyrażeniu *выйти на панель* odnosi się do pracy prostytutki (na ulicy) i, które w tłumaczeniu poprzedzone zostało określeniem *брусчатка* — bruk („идея падает на брусчатку”) nawiązuje do przekładu wiersza Norwida dokonanego przez Lwa Bondariewskiego. W tym rosyjskim tłumaczeniu słowa „ideał sięgnął bruku” przełożono: „Идеал упал до панели”²⁹, bądź „Идеал достался панели”³⁰. Zauważmy, że wykorzystanie propozycji Świackiego byłoby trudne, ponieważ nie daje ona możliwości jednoczesnego nawiązania do bruku i prostytutki, a interesujące mnie słowa brzmią w nim: „Идеал — вдребезги, в пыль”³¹, co na polski można przełożyć jako Ideał — rozbity na drzazgi / w drobny mak — w pył. Na odwzorowanie Różewiczowskiego skojarzenia z prostytutką nie pozwala też zapewne znane Bazilewskiemu tłumaczenie Dawida Samojłowa, którego ostatni wers: „Идеал коснулся мостовой!”³² odnosi się wprawdzie do bruku, ale nie do najstarszego zawodu na świecie.

²⁷ Т. Ружевич, *Из уст в уста...*

²⁸ Ц. К. Норвид, *Рояль Шопена*, przeł. С. П. Свяцкий, w: tegoż, *Пилигрим, или Последняя сказка. Стихотворения, поэмы, проза (сборник)*, А. Б. Базилевский (выбор), Рипол Классик, Вахазар, WSH w Pułtusk, Москва 2002, s. 166–170.

²⁹ Ц. К. Норвид, *Рояль Шопена*, przeł. Л. Бондаревский, 2010, <https://poezia.ru/works/78841> (4.05.2019).

³⁰ Ц. К. Норвид, *Рояль Шопена*, przeł. Л. Бондаревский, za: Н. В. Матвеева, *Без размера и ритмы. Часть 2*, 2010, http://zhurnal.lib.ru/m/matweewa_n_w/o2-verlibr-1.shtml (4.05.2019). Na stronie Bondariewskiego zamieszczono jedną, a w tekście Matwiejewej drugą wersję przekładu.

³¹ Ц. К. Норвид, *Рояль Шопена*, przeł. С. П. Свяцкий..., s. 170.

³² Ц. К. Норвид, *Фортепьяно Шопена*, przeł. Д. С. Самойлов, w: tegoż, *Стихотворения*, М. Я. Поляков (выбор), Художественная литература, Москва 1972, s. 117.

Jeszcze inne intertekstualne skojarzenie, o sposobie tłumaczenia którego tłumacz winien był zdecydować, to cytat z polskiej wersji bajki o królewnie Śnieżce Jacoba i Wilhelma Grimmów, zaczerpnięty przez Różewicza z tłumaczenia Marcelgo Tarnowskiego (*Śnieżka*) i włączony do wiersza *dlaczego poeci piją wódkę...* Do *Śnieżki* nawiązują też słowa: o lepszym i piękniejszym, choć ujęte w cudzysłów słowo „piękniejszego” można również uznać za potencjalne nawiązanie do Staffa („O, cóż jest piękniejszego niż wysokie drzewa” — *Wysokie drzewa*)³³. Ponadto, poprzez skojarzenie przytoczonego cytatu z frazeologicznym „pić do lustra”, poeta wprowadził do swojego utworu możliwą w języku polskim grę słów:

ŚNIEŻKA

Lustreczko, lustreczko, powiedz przecie,
Kto najpiękniejszy jest na świecie?³⁴

dlaczego poeci piją wódkę...

dlaczego poeci piją wódkę
piją do lustra bo się boją
że zobaczą w nim tego drugiego
lepszego i „piękniejszego”
lustreczko lustreczko
powiedz przecie...³⁵

Bazilewski wykorzystał w przekładzie cytat, który kojarzy się rosyjskiemu czytelnikowi raczej z Puszkiniowską baśnią *Сказка о мертвой царевне и семи богатырях* niż z pierwowzorem, jakim dla Puszkina była bajka braci Grimm. Różnica w płaszczyźnie leksykalno-semantycznej jest niewielka, natomiast asocjacje intertekstualne, odczytywane w pierwszej chwili przez odbiorcę przekładu znaczące, chociaż, co uważam za pozytywne — silniejsze niż skojarzenie z niemieckim pierwowzorem tych słów. Różnicę między bajką *Белоснежка*, czyli rosyjskim przekładem *Schneewittchen*, autorstwa Sofii Sniessoriewej i tego, co można by nazwać Puszkiniowską wizją danego tematu ilustruję poniżej:

³³ L. Staff, *Wysokie drzewa*, <https://literat.ug.edu.pl/staff/o8o.htm> (4.05.2019).

³⁴ J. i W. Grimm, *Śnieżka*, przeł. M. Tarnowski, 1925, <https://wolnelektury.pl/katalog/lektura/sniezka.html> (4.05.2019).

³⁵ T. Różewicz, *dlaczego poeci piją wódkę...*, w: tegoż, *Zawsze fragment — recycling*, Wrocław 1998, s. 60.

BRACIA GRIMM, TŁUM. S.I. SNIessorowa *БЕЛОСНЕЖКА (ŚNIEŻKA)*
 Зеркальце, зеркальце, скажи
 Да всю правду доложи:
 Я ль на свете всех милее...³⁶

ALEKSANDER PUSZKIN *СКАЗКА О МЕРТВОЙ ЦАРЕВНЕ И СЕМИ БОГАТЫРЯХ (BAJKA O MARTWEJ KRÓLEWNIE I SIEDMIU BOHATERACH)*

Свет мой, зеркальце! скажи,
 Да всю правду доложи:
 Я ль на свете всех милее...³⁷

To właśnie słowa Puszkina znalazły się w tłumaczeniu *dla czego poeci piją wodkę...* autorstwa Bazilewskiego. O ile jednak sięgnięcie do istniejącego wcześniej tekstu nie nastęrczało szczególnych trudności, tłumacz winien był tylko dokonać wyboru rosyjskiego cytatu, zdecydować do jakiego skojarzenia się odwoła, to obecna w tekście Różewicza gra słowna musiała sprawić mu więcej trudności. W języku rosyjskim nie istnieje bowiem absolutny (mocny) odpowiednik polskiego „pić do lustra”, a więc taki, który odtwarza zarówno metaforyczne znaczenie, jak i składowe tego frazeologizmu. Istnieje natomiast zabobon, przekonanie że ten kto je, bądź pije przed lustrem, ten może „zjeść” swoją pamięć i szczęście, a jego zdrowie i uroda poprzez lustro mogą przejść na tamten świat. Może dlatego w rosyjskim tłumaczeniu pojawiła się informacja o strachu — piją do lustra, bo boją się przegapić tego drugiego...”:

**пьют перед зеркалом потому что боятся
 проворонить того другого
 который лучше и „милее”
 (свет мой зеркальце
 скажи...)**³⁸

Interesującą rezygnację z bezpośredniego wskazania na kulturowy intertekst obserwujemy natomiast w tłumaczeniu *Palca na ustach*,

³⁶ Я. и В. Гримм, *Белоснежка и семь гномов*, przeł. С. И. Снеессорова, w: *Народныя сказки, собранныя братьями Гриммами*, т. I., Wyd. И. И. Глазунова, Санкт-Петербург 1870, s. 297.

³⁷ А. С. Пушкин, *Сказка о мертвой царевне и семи богатырях*, w: *тегож, Собрание сочинений в 10 томах*, т. I, *Поэмы, Сказки*, Гос. изд. худ. лит., Москва 1960, s. 345.

³⁸ Т. Ружевиц, *почему поэты пьют водку*, przeł. А. Базилевский, „Новая Польша” 2008, nr 2, <https://novpol.org/ru/rJJmuOzwob/СТИХОТВОРЕНИЯ> (4.05.2019).

w którym „usta prawdy” zastąpione zostały sformułowaniem *губы истины*, mimo że stałym odpowiednikiem włoskich *Bocca della Verità* są w języku rosyjskim *уста истины*.

Z całą pewnością jest to zmiana zamierzona, ponieważ Bazilewski dokonuje jej również w tytule, który po rosyjsku brzmi *Палец на губах*, tworząc w ten sposób silniejszą niż w oryginale powtarzalność zbudowaną w przekładzie na słowie *губы*, czyli wargi. Porównajmy: *Palec na ustach*, „usta prawdy”, „palec na wargach” w oryginale³⁹ oraz *Палец на губах, губы истины, палец на губах* w przekładzie⁴⁰. Wypada przy tym zauważyć, że rosyjskie określenie *палец на губах* jest funkcjonalnym odpowiednikiem polskiego „palec na ustach” jako gestu oznaczającego milczenie (ciszę), co podobnie jak w oryginale tworzy opozycję: mowa–milczenie („palec na wargach / **mówi** [...] czas / na **milczenie**” — *палец на губах / говорит [...] время / молчать*):

RÓŻEWICZ
usta prawdy
są zamknięte

palec na wargach
mówi nam
że przyszedł czas
na **milczenie**⁴¹

BAZILEWSKI *ПАЛЕЦ НА ГУБАХ*
губы истины
стиснуты

палец на губах
говорит нам:
пришло время

молчать⁴²

Stosując się do wspomnianej wcześniej propozycji klasyfikacji intertekstualizmów autorstwa Anny Majkiewicz⁴³, można uznać, że

³⁹ T. Różewicz, *Palec na ustach*, 2011, <http://malowane-wierszem.blogspot.com/2011/11/palec-na-ustach-tadeusz-rozewicz.html> (4.05.2019).

⁴⁰ T. Ружевиц, *Палец на губах*, przeł. А. Базилевский, „Новая Польша” 2008, nr 2, <https://novpol.org/ru/rJJmuOzwob/СТИХОТВОРЕНИЯ> (4.05.2019).

⁴¹ T. Różewicz, *Palec na ustach*...

⁴² T. Ружевиц, *Палец на губах*...

⁴³ A. Majkiewicz, *Intertekstualność*..., s. 23–25.

nawiązując do „ust prawdy”, tłumacz wskazuje na nie w nieco mniej eksplicytny sposób, niż uczynił to autor polskiego wiersza. Jednocześnie tworzy on w tłumaczeniu serię skojarzeń opartą na mniej jednoznacznym nawiązaniu do *Bocca della Verità*, na silniejszym niż w oryginale skojarzeniu ze znakiem ciszy, co z kolei Różewicz nieco zawoalował, pisząc o palcu na wargach, a nie na ustach, ale też na powtarzalności tego skojarzenia obecnego w tytule i w tekście wiersza.

Ostatni utwór, na który chciałabym zwrócić uwagę w kontekście zjawisk intertekstualnych to *Wiosna*⁴⁴, wiersz który w wydaniu Różewicza jest wyraźną trawestacją *Wiosny* Leopolda Staffa⁴⁵. Poeta powtarza w nim słowa i obrazy z tekstu Staffa, wprowadzając do swojej propozycji zmiany, które sprawiają, że jego wiersz staje się bardziej ironiczny niż pierwowzór, takie choćby jak „Siedzę w ogrodzie” przekształcone w „Siedzę gdzieś ale nie wiem gdzie”, „Tylko ja jestem młody, / Jak własny wnuk”, co w wersji Różewicza prezentuje się jak odwrócona optyka:

ja też jestem stary
jak własny dziadek⁴⁶

Z kolei Bazilewski, starając się odwzorować przekształcenia widoczne w wariancie Różewicza, poprzedza jego wiersz tłumaczeniem *Wiosny* Staffa⁴⁷. Nie korzysta przy tym z istniejącej wersji Britaniszskiego⁴⁸, ale dokonuje własnego przekładu i do tej propozycji odwołuje się później. Nie chcę w tym miejscu dokonywać porównania dwu rosyjskich wariantów, tym bardziej że w płaszczyźnie leksykalno-semantycznej różnią się one w niewielkim stopniu. Najważniejsza różnica między nimi zawiera się, jak się zdaje, w wyraźniejszym u Britaniszskiego nawiązywaniu do tradycji rosyjskiego wiersza rymowanego i sylabotoniku. W jego propozycji odnajdujemy rym, który tworzą słowa *цветы* z wersu trzeciego oraz *молны* z siódmego, czego Bazilewski uniknął, przedstawiając kolejność takich rekwizytów jak słońce,

⁴⁴ T. Różewicz, *Wiosna*, 2012, <http://malowane-wierszem.blogspot.com/2012/04/wiosna-tadeusz-rozewicz.html>(4.05.2019).

⁴⁵ L. Staff, *Wiosna*, w: *tegoż, Poezje zebrane*, t.2, PIW, Warszawa 1967, s. 952.

⁴⁶ T. Różewicz, *Wiosna*...

⁴⁷ Л. Стафф, *Весна*, przeł. А. Базилевский, „Новая Польша” 2008, nr 2, <https://novpol.org/ru/rJmuOzwob/СТИНОТВOREНИЯ> (4 maja 2019).

⁴⁸ Л. Стафф, *Весна*, przeł. В. И. Британишский, w: *tegoż, Стихи*, Художественная литература, Москва 1973, <http://www.domino-books.narod.ru/staff.html> (4.05.2019).

drzewa i kwiaty. Britaniszski ją zachowuje: *Солнце, деревья, цветы*, a w wariancie Bazilewskiego kolejno pojawiają się słońce, kwiaty i drzewa: *Солнце, цветы, деревья*. Dzięki temu w jego tłumaczeniu nie tworzy się rym ze słownikowym odpowiednikiem leksemu „tłum” — *толпа*. Słowo to pojawiło się wprawdzie w przekładzie, ale użyte w mianowniku l. poj. i przemieszczone z końca na początek wersu:

STAFF

Słońce, drzewa, **kwiaty**.

[...]

Jak wielu wnuków,

Bo jest ich **tłum**⁴⁹.

BRITANISZSKI

Солнце, деревья, **цветы**.

[...]

Много-много внуков,

Потому что их целые **толпы**⁵⁰.

BAZILEWSKI

Солнце, **цветы**, деревья.

[...]

Как **толпа** моих внуков —

Их здесь не счесть⁵¹.

Z kolei nawiązanie do sylabotoniku u Britaniszskiego widoczne jest w związku z obecnością w jego tłumaczeniu polimetrii, o której pisał swego czasu Siergiej Preobrażeński⁵², traktując ją jako charakterystyczną cechę rosyjskich przekładów polskiego wiersza wolnego. W kilku wersach tego przekładu widoczne jest nakładanie się rytmu trocheicznego na anapest i/lub jamb, podczas gdy u Bazilewskiego można mówić tylko o dwóch pierwszych wersach tekstu. W obu rosyjskich wariantach brzmią one tak samo. Poniżej wskazuję na dwa możliwe warianty ich akcentowania intonacyjnego:

ANAPEST + JAMB

Я **сижу** / в саду.

Все **старо** / как **мир**.

TRÓJSTOPOWY TROCHEJ Z KATALEKSĄ

⁴⁹ L. Staff, *Wiosna...*

⁵⁰ Л. Стафф, *Весна*, przeł. В.И. Британишский...

⁵¹ Л. Стафф, *Весна*, przeł. А. Базилевский...

⁵² С. Преображенский, *Польский верлибр в русском представлении*, „Acta Neophilologica”, 2014, XVI (2), s. 171–172.

Я сижу / в саду.
Всё старо как мир.

Ponadto, przytaczam w całości *Wiosnę* Staffa, *Wiosnę* Różewicza oraz interesujący mnie przekład Bazilewskiego, oznaczając miejsca, w których Różewicz, a za nim rosyjski tłumacz, dokonali trawestacji pierwowzoru:

STAFF *WIOSNA*
 Siedzę **w ogrodzie**.
 Wszystko jest stare odwiecznie.
 Słońce, drzewa, kwiaty.
Tylko ja jestem młody,
Jak własny wnuk,
Jak wielu wnuków,
 Bo jest ich tłum.
Śmieją się ze mnie.
 Ja też⁵³.

BAZILEWSKI
 Я сижу **в саду**.
 Всё старо как мир.
 Солнце, цветы, деревья.
Один только я молод,
Как собственный внук,
Как толпа моих внуков —
 Их здесь не счесть.
Они надо мной **смеются**.
 Я тоже.
 Леопольд Стафф. *Весна*⁵⁴

RÓŻEWICZ *WIOSNA*
 siedzę **gdzieś**
 ale nie wiem gdzie
 wszystko jest stare odwieczne
 słońce drzewa kwiaty
 dziewczęta z papierosem w buzi
 chłopięta ze słowem kurwa
 (też w buzi) to młody las
 wszystko jest stare
ja też jestem stary
jak własny dziadek

„Wnuk” przemknął mimo
 na rowerze górskim Wrzeszcząc

⁵³ L. Staff, *Wiosna*...

⁵⁴ Л. Стафф, *Весна*, przeł. А. Базилевский...

RÓŻEWICZ W PRZEKŁADZIE...

zdrogistaradupo
oniemiałem
a potem przekląłem gówniarza

pojechał dalej
a ja mam
wyrzuty sumienia

Śmieje się ze mnie
Ja też...⁵⁵

Różewicz nie wskazuje swojemu czytelnikowi na Staffa, każe mu się domyślać odniesienia intertekstualnego. Bazilewski wprowadza je w taki sposób, że rosyjski czytelnik zapoznaje się od razu z twórczością obu polskich poetów. W tłumaczeniach wyraźnie widać relację między obiema *Wiosnami*. Widać też, że tłumacz dąży do odtworzenia charakteru wiersza Różewicza, stara się odwzorować ową relację między utworem pierwszego a tekstem drugiego z polskich autorów.

Na przykładzie *Wiosny* warto też zwrócić uwagę na wspomniane wcześniej zjawisko polimetrii częste w rosyjskich tłumaczeniach. W przypadku wiersza Staffa można jeszcze mówić o dążeniu czy raczej nawiązaniu Bazilewskiego do polimetrii i rozpatrywać w tym kontekście wersy, w których na anapest i jamb nakłada się trochej, choć z mojego punktu widzenia, przy braku regularności nie jest to wcale oczywiste, a może być zwodnicze. Natomiast w tłumaczeniu *Wiosny* Różewicza nic takiego już nie zachodzi. Odosobniony przypadek nawiązania do struktury metrycznej, jak w dwu cytowanych wcześniej, rozpoczynających tekst wersach wydaje się nie tyle próbą wtlóczenia wiersza w ramy struktury metrycznej, ile rezultatem przeniesienia przytaczanych słów z tłumaczenia utworu Staffa, gdzie również mogą być uznane za przypadkowe.

Wypada też zauważyć obecne w rozpatrywanym wierszu gry słów i powtórzenia przekształcające wcześniejszy, pretekstowy w stosunku do Różewicza utwór w taki sposób, że powstają w nim obrazy antonimiczne, jak nazywam obrazy wywołujące w świadomości czytelnika przeciwstawne skojarzenia. Wszystko to prowadzi do wyrażenia wszechobecnej w wierszach polskiego poety ironii, a nawet sarkazmu. W przypadku *Wiosny* doskonałym przykładem są wskazywane już fragmenty tekstu, w których obserwujemy zastąpienie „młodości”

⁵⁵ T. Różewicz, *Wiosna*, 2012, <http://malowane-wierszem.blogspot.com/2012/04/wiosna-tadeusz-rozewicz.html> (4.05.2019).

— „starością” (Staff: Wszystko jest stare odwiecznie, / Słońce, drzewa, kwiaty. / **Tylko ja jestem młody, / Jak własny wnuk**”; Rózewicz: wszystko jest stare odwieczne / słońce drzewa kwiaty / **dziewczęta z papierosem w buzi / chłopięta ze słowem kurwa / (też w buzi) to młody las / wszystko jest stare / ja też jestem stary / jak własny dziadek**”, ale także niespójność stylistyczną, która polega na wprowadzeniu wulgaryzmów („kurwa”, „gówniarz”) w otoczenie zdrobnień, tradycyjnie z nimi nie kojarzonych: „dziewczęta”, „chłopięta” oraz frazeologicznego „to młody las” użytego w stosunku do owych dziewcząt i chłopiąt, ponadto utworzenie neologicznego zlepku słów „zdrogistaradupo”.

Tłumacz stara się te obrazy i skojarzenia odtworzyć adekwatnie, z zachowaniem pełnionych przez nie funkcji, stąd zastąpienie dziewcząt i chłopiąt typową w języku rosyjskim opozycją *девочки-мальчику*, która wystąpiła choćby w znanej piosence Bułata Okudżawy *До свидания, мальчику* (До свидания, мальчики — До свидания девочки)⁵⁶, wprowadzenie tych samych, co w polskim tekście wulgaryzmów: *курва*, i *сдорогистараяжона* oraz *сопляк*, które nie pochodzą wprawdzie od określenia „gówno”, jak polski „gówniarz”, tylko od *сопли* — ten, który ma sople pod nosem — smarkacz, niemniej podobnie jak polskie określenie wskazuje na młody wiek i na pogardliwy stosunek do danej osoby — przedstawiciela parodiowanego „młodego lasu”, który po rosyjsku brzmi tak samo: *молодой лес*. Tu jednak pojawia się inna różnica, która polega na prawdopodobnym kojarzeniu „młodego lasu” przez polskiego czytelnika z tytułem filmu Józefa Lejtesa⁵⁷ — jego bohaterami byli polscy gimnazjaliści buntujący się przeciw rusyfikacji. Film odnosi się do zaboru rosyjskiego i czasów strajku szkolnego z 1905 roku, a określenie „młody las” weszło do języka polskiego kojarzone z młodością i buntem przeciw temu co złe. W tym kontekście określenie „młody las” użyte w stosunku do „dziewcząt z papierosem” i „chłopiąt z kurwą” staje się jeszcze bardziej symboliczne i, co ważniejsze — ironiczne. Trzeba jednak zwrócić uwagę na prawdopodobieństwo, a nie pewność nawiązania do filmu sprzed II wojny światowej. Polski czytelnik może skojarzyć wyrażenie „młody las” z określeniem młodego wieku, a nie z filmem. Dlatego rezygnuję z rozpatrywania tego określenia jako nawiązania intertekstualnego. Z mojego punktu wi-

⁵⁶ Zob.: Б. Окуджава, *До свидания мальчику*, <http://www.stihi-rus.ru/1/okud/13.htm> (4.05.2019).

⁵⁷ J. Lejtes (reż.), *Młody las*, 1934.

dzenia jest to bowiem przykład intertekstu potencjalnego. Bazilewski mógł wprawdzie orientować się w polskich kontekstach, ale wiedział też, że omawiane określenie nie ma podobnych konotacji w języku rosyjskim, nawet jeśli jego czytelnik słyszał o filmie noszącym w tym języku tytuł *Молодой лес*. Niemniej, w kontekście całego obrazu poetyckiego, jaki wyłania się z Różewiczowego wiersza, podobne skojarzenia, a przede wszystkim wrażenie ironii powinny się u odbiorcy przekładu pojawić. Tłumacz mógł więc przełożyć wskazane wyrażenie dosłownie i tak właśnie zrobił, podobnie jak w wypadku cytowanego wcześniej neologicznego zlepku.

Warto zauważyć, że kreatywność tłumacza polega nie tylko na odnajdowaniu potencjalnych zamienników określeń oryginalnych, ale również na dostosowywaniu się do możliwości danych mu przez język przekładu. W tym kontekście warto zwrócić uwagę na zastępowanie jednej gry słów inną, wywołującą jednak podobne skojarzenia, co można porównać do słabej ekwiwalencji frazeologizmów, kiedy inne składowe prowadzą do odtworzenia tych samych sensów metaforycznych. Przykładem mogą być słowa z cytowanego już wiersza *drobne ogłoszenia i wróżby*, których przekład wzmacnia nieco obecne w pierwowzorze emocje, lecz mimo to wywołują one adekwatne do oryginalnych wrażenia i skojarzenia:

RÓŻEWICZ

opisz mi szczęście
które cię spotkało i
nieszczęście
które na ciebie spadło

BAZILEWSKI

опиши мне счастье
которое тебе выпало и
несчастье
которое на тебя обрушилось

Na miejscu polskich konwencjonalnych metafor: „szczęście [...] spotkało”, „nieszczęście spadło” pojawiły się rosyjskie: pot. *счастье [...] выпало, несчастье [...] обрушилось*. W obu przypadkach czasowniki rosyjskie wnoszą do tekstu więcej dynamiki, a co za tym idzie emocji, o szczęściu mówi się bowiem „spadło”, a o nieszczęściu „runęło”, co pozostaje w zgodzie z rosyjską tradycją ludową, kiedy szczęście i nieszczęście traktowane są jak żywa, wszechogarniająca siła, a ich obraz często podlega personifikacji.

W tym samym wierszu rosyjski autor wykorzystuje również znane wyrażenia *миру придет конец* — nadejdzie koniec świata i *не будет конца* — końca nie będzie, które odpowiadają polskimi „świat się skończy”, „się nie skończy”:

RÓŻEWICZ
 powiedz mi kiedy świat
 się skończy
 a ja ci powiem kiedy
 się nie skończy

BAZILEWSKI
 скажи мне когда миру придёт конец
 а я тебе скажу когда
 ему не будет конца

Tłumacz zastępuje też polskiego „ględę” rosyjskim słowem *брехун*, co wprawdzie oznacza przede wszystkim kłamcę, ale potocznie także papłą, pleciugę. Kreatywność Bazilewskiego niekiedy przejawia się bowiem również w wyborze konkretnego ekwiwalentu spośród potencjalnych odpowiedników, dzięki czemu poszerza obraz poetycki lub czyni go bardziej zrozumiałym dla odbiorcy. W tym kontekście trzeba również zauważyć niewielką zmianę, jaka pozwoliła tłumaczowi na utworzenie właśnie takiej, bardziej zrozumiałej dla rosyjskiego czytelnika wypowiedzi, a mianowicie na inwersję obecną w przekładzie wiersza *Pajęczyna*:

RÓŻEWICZ
 człowiek zaprasza
 innych ludzi
 na chrzciny pogrzeby
 wesela i stypy
 srebrne i złote gody

BAZILEWSKI
 человек приглашает
 других людей
 на крестины похороны
 поминки и свадьбы
 серебряные золотые

Dzięki inwersji, która polega na zamianie kolejności słów „wesela” i „stypy” na stypy i wesela (*поминки и свадьбы*), następujące po nich „srebrne i złote gody” stają się zrozumiałe, tym bardziej że w języku rosyjskim nie istnieje odpowiadające polskiemu „gody” określe-

nie wesela inne niż słowo *свадьба* (*серебряная свадьба, золотая свадьба*).

Wydaje się, że translatorską twórczość Bazilewskiego znamionuje dążenie do delikatnego objaśniania rosyjskiemu czytelnikowi Róże-
wicza. Najczęściej służą temu wspomniane już rozszerzenia obrazów
poetyckich. Przykładem może być uzupełnione o słowo „na zawsze”
(*навсегда*) zakończenie *Palca na ustach*:

RÓŻEWICZ
ten co wiedział
ten co był prawdą
odszedł

BAZILEWSKI
ТОТ КТО ЗНАЛ
ТОТ КТО САМ БЫЛ ИСТИНОЙ
УШЁЛ НАВСЕГДА

a także wprowadzone do przekładu *urodziłem się nosorożcem...*
sformułowanie *до самой смерти* (do samej śmierci) w miejsce pol-
skiego „do śmierci”, jak również objaśnienie dotyczące umiejscowie-
nia rogu nosorożca na jego czole w tym samym wierszu. Porównajmy
polskie: „mój róg to dowód tożsamości” i rosyjskie: *рог на лбу — это
мой паспорт* (róg na czole — to mój paszport):

RÓŻEWICZ
i że mój róg to dowód tożsamości
byłeś jesteś i będziesz nosorożcem
do śmierci

BAZILEWSKI
а рог на лбу — это мой паспорт
как был ты носорогом так и будешь
до самой смерти

Widzimy tu też inną zmianę, a mianowicie odejście od możliwego
skojarzenia z biblijnym *’ehjeh ’ášer ’ehjeh* — z Księgi Wyjścia 3,14:
„jestem który jestem”, co w związku z nałożeniem się znaczeń trzech
czasów na słowo *’ehjeh* można interpretować jako „jestem, który je-
stem, byłem i będę”. Tłumaczenie kieruje rosyjskiego czytelnika ra-
czej w stronę piosenki *Каким ты был таким ты и остался*, któ-
rej pierwsze słowa stały się w języku rosyjskim skrzydlatym słowem.
Potencjalne nawiązanie do tego tekstu można uznać za kompensację
ironii utraconej poprzez wprowadzenie do przekładu innej zmiany

„wspomagającej” jego odbiorcę, a mianowicie rozszerzenia obrazu wskazujące na standardowe skojarzenie, kiedy na miejscu „noska Kleopatry” pojawia się jej profil:

RÓŻEWICZ
 śniło mi się że mam
 bardzo delikatną różową skórę
 i nosek jak Kleopatra

BAZILEWSKI
 мне приснилось что у меня
 нежная розовая кожа
 и профиль Клеопатры

Moim zdaniem, mimo niezmienności skojarzeń, została tu utracona ironiczność oryginalnej wypowiedzi. Niemniej można w tym przypadku mówić o mikroodstępstwie, które nie wpływa na całość poetyckiej wypowiedzi, ponieważ ta w tłumaczeniu zachowuje ironię, właśnie dzięki zastosowaniu wspomnianej kompensacji.

Wracając natomiast do utraty ewentualnej biblijnej aluzji, odnotuję, że podobnie jak w przypadku „młodego lasu”, zarówno w oryginale, jak i tłumaczeniu możemy mówić jedynie o potencjalnych intertekstach. Różnicuję przy tym interteksty niejawne, zakładające możliwość skojarzenia zależną od znajomości pre-tekstu, o czym Olgierd Wojtasiewicz pisał: „Każda aluzja wywołuje zamierzone przez autora skojarzenia tylko u tych odbiorców, którzy ją rozumieją”, od przypadkowych intertekstów potencjalnych, które nie muszą być zamierzone przez autora, ale mogą być wywołane u konkretnego odbiorcy niejako poza tym zamierzeniem. Trawestując Wojtasiewicza, można by powiedzieć, że każdy element tekstu może wywołać u odbiorcy skojarzenie intertekstualne niezależne od zamiaru autora, o ile odbiorca ten dysponuje wiedzą pozwalającą na takie skojarzenie, nawet jeśli nie jest ono uprawnione. W *urodziłem się nosorożcem...* taką potencjalną przypadkową asocjacją może być odniesienie do *Nosorożca* Eugène’a Ionesco.

Wracając natomiast do „objaśnień” wprowadzanych przez rozszerzenie, trzeba powiedzieć, że należą do nich również takie uzupełnienia jak: „jest biała” — *она белa несомненно* (jest biała niewątpliwie), „nie słucha” — *не слушает — мол чепуха* (nie słucha — mówi, że bzdury / nie ma o czym mówić), które pojawiły się w rosyjskim wariantcie wiersza *biel się nie smuci...* Do modyfikacji z funkcją objaśniającą można też zaliczyć zastąpienie powtórzenia „powoli powoli”

RÓŻEWICZ W PRZEKŁADZIE...

wyrażającym następstwo „*постепенно*” (stopniowo), choć z mojego punktu widzenia można było przełożyć je za pomocą częstych w języku rosyjskim podwojeń: *медленно, медленно*.

RÓŻEWICZ
uparty
mówię do niej
że jest biała

ale biel nie słucha
[...]

i staje się
bielsza
powoli powoli

BAZILEWSKI
упрямый
я ей говорю
что она бела несомненно

но белизна не слушает — мол чепуха
[...]

и становится
всё белей
постепенно

Takim objaśnieniem jest także *клубок паутины*, a więc kłębek pajęczyny, w który zamienia się dom i, który zastępuje „pajęczynę” w wierszu pod tym tytułem. Możliwe, że tłumacz uznał, iż kłębek pajęczyny lepiej niż sama pajęczyna wizualizuje przekształcony w pajęczynę dom, a może wskazał odbiorcy na potencjalne skojarzenie z Ariadną. Można to uznać za błąd, jednak nie tyle za potknięcie w płaszczyźnie językowej, ile świadomy wybór. Takim wyborem jest również *холодный свет луны*, czyli zimne światło księżyca na miejscu „lodowatego światła księżyca” w oryginale. Zauważmy, że światło księżyca najczęściej określane jest w języku rosyjskim jako *холодное*, a więc zimne/chłodne, choć zdarza się też lodowate — *ледяной*. Można więc uznać, że wybór Bazilewskiego dotyczy potencjalnych możliwości przekładu i mieści się w przestrzeni zbioru rozmytego (fuzzy set) między lodowatym a chłodnym, zgodnie z teorią logiki rozmytej Lotfiego Askera Zadeha. Tego typu zmian jest w rozpatrywanych tłumaczeniach więcej. W tym kontekście interesującym wyborem zda-

je się zastąpienie w tym samym wierszu polskiego „bagna” rosyjską *грязью*:

RÓŻEWICZ

żywią się rękawiczkami kurzem
naftaliną bagnem
zjadają książki

BAZILEWSKI

питаются перчатками пылью
грязью нафталином
глотают книги

Spróbujmy przyjrzeć się temu przekładowi, stosując się do koncepcji zbiorów rozmytych, a więc zgodnie z teorią Zadeha lokujących się w sferze wartości pośrednich, między fałszem, wyrażanym jako „0” a prawdą, oznaczaną jako „1” oraz propagowanego przeze mnie wyboru odpowiednika dokonywanego przez tłumacza spośród potencjalnych ekwiwalentów przekładowych.

Użyte przez Różewicza słowo „bagno” posiada liczne synonimy, Internetowy słownik synonimów języka polskiego podaje ich aż 73:

bagienko, bagnisko, blocko, błoto, grzęzawisko, moczar, moczary, mokradło, muł, oparzelisko, rojst, stawarka, topielisko, torfowisko, trzęsawisko, degradacja, degrengolada, demoralizacja, gangrena, rozkład moralny, szambo, upadek, upadek moralny, upodlenie, zbydlęcenie, zepsucie, zepsucie moralne, zgnilizna, zgnilizna moralna, degeneracja, deprawacja, grzech, hulaszczność, nierząd, porubstwo, rozpasanie, rozpusta, rozwiąźłość, rozwyrzenie, wyuzdanie, barzoł, błota, mokradła, błocisko, błotko, il, mulek, nanos, osad, osady, rozmokła ziemia, szlam, niska wartość, poniżenie, potępienie, stoczenie się, zniszczenie, bagna, kanał, kloaka, rynsztok, upodlenia, akwen, bajoro, glinianka, jezioro, jezioro, mulisko, oczko wodne, sadzawka, staw, zarośnięte jezioro, zarośnięty staw.

To pierwotny rozmyty zbiór odpowiedników, spośród którego tłumacz może wybierać. Przy czym fałszem jest dla niego wszystko, co nie oznacza grząskiego terenu, degradacji moralnej ani akwenu wodnego. Za prawdę wypada uznać oryginalne Różewiczowskie bagno. Natomiast po nałożeniu obserwowanego w wierszu Różewicza kontekstu trzeba wykluczyć ten ostatni z wymienionych zakresów semantycznych — obszar wodny.

Ponadto, wśród wymienionych synonimów pojawia się także „błoto”, najczęściej tłumaczone na rosyjski jako *грязь* (brud, paskudz-

two, błoto), ale także *болото* (bagnó, bajoro, błoto, mokradło). Jeśli ze zbioru synonimów słowa „bagnó” tłumacz wybiera „błoto”, wtedy zbiór odpowiedników rosyjskich zawiera w sobie właśnie te dwa słowa i spośród nich powinien on dokonać kolejnego wyboru. Wprawdzie *болото* znaczy zarówno „błoto”, jak i „bagnó”, jednak odnosi się wyłącznie do grząskiego, podmokłego terenu, podczas gdy *грязь* pozwala uzyskać dodatkowe konotacje odnoszące się do upadku moralnego, a przecież z oryginału nie wynika, jakim „bagnem” żywią się „cztery szare niewiasty”. Dzięki przekładowi odbiorca otrzymuje więc szersze pole semantyczne, niż dałby mu słownikowy odpowiednik „bagnó” — *болото*, który kojarzy się wyłącznie z grząskim gruntem.

Jednak „bagnó zwyczajne”, to również roślina (łac. *Rhododendron tomentosum*, bądź *Ledum palustre*), znana w ziołolecznictwie i używana dla ochrony przed molami, podobnie jak naftalina czy lawenda. Po rosyjsku nosi ona nazwę *багульник, bagno, багун душистый, болотная одурь*, a także *болотник*. Wszystkie te nazwy kojarzą się z grząskim terenem, na którym rośnie. W tej sytuacji tłumacz może wybrać dla polskiego „bagnó” jedno z rosyjskich określeń tej rośliny, a więc ekwiwalent kojarzący się z podmokłym, grząskim terenem, a jednocześnie z rośliną używaną przeciw molom, co w kontekście kurzu, naftaliny i książek wydaje się dobrym posunięciem. Niestety, nie uda się wtedy odtworzyć skojarzenia z prostytutką. Bazilewski musiał więc dokonać wyboru między parami asocjacji: 1) bagnó (mokradło) i bagnó moralne lub 2) bagnó (mokradło) i roślina, której boją się mole (np. *болото*). Jednoczesne odtworzenie wszystkich trzech skojarzeń wydaje się niemożliwe.

Kończąc niniejsze rozważania, chciałabym zwrócić uwagę na to, czego z mojego punktu widzenia w tłumaczeniu zabrakło. Za brak w przekładzie *Pajęczyny* uważam pominięcie zlepku epitetów „szarociche” i zastosowanie normatywnego *серые тухие*, chociaż możliwe było jego literalne odtworzenie: *серотухие*. Z kolei w przekładzie *Z ust do ust* brakiem jest z mojego punktu widzenia zignorowanie Różewiczowskiej wypaczonej ortografii słowa „ideja”, co również można było odwzorować stosując zapis niezgodny z rosyjską ortografią: *идеа*, bądź *идейя*. Warto również odnotować rezygnację z postawienia kapłana w jednym rządzie z politykiem i działaczem, którzy przezuwają „ideję”. Z przekładu ów kapłan znika i możliwe, że jest to przykład autocenzury zastosowanej przez tłumacza:

RÓŻEWICZ

ideja
 [...]
 wtedy bierze ją
 na język
 polityk kapłan
 działacz
 przeżuwa

BAZILEWSKI

идея
 [...]
 вот тут-то её
 и пробует на вкус
 политик
 деятель
 он её пережевывает

Na miejscu neutralnego dziennikarza pojawia się natomiast pejoratywne określenie *журналиста* – dziennikarzyna. Możliwe, że ma to kompensować „ideję” podobnie jak wprowadzona do przekładu emocjonalna *пьяная шлюха* (pijana dziwka/zdzira) na miejsce neutralnej stylistycznie „pijanej prostytutki”:

RÓŻEWICZ

wyjmuje ideję
 dziennikarz
 [...]
 wychodzi na ulicę
 zatacza się
 jak pijana prostytutka

BAZILEWSKI

её выхватывает
 журналиста
 [...]
 выходит на панель
 её шатает
 влево-вправо
 как пьяную шлюху

Podsumowując, nie będę wymieniać wszystkich transformacji stosowanych przez tłumacza w rozpatrywanych tekstach, chciałabym natomiast sformułować pewne wnioski odnoszące się do strategii translatorskiej Bazilewskiego. Uważam, że strategię tę charakteryzuje przede wszystkim kreatywne podejście do tekstu, pozwalające

na dokonywanie w przekładzie transformacji i stosowanie mikroodstępstw od pierwowzoru. Nie wpływają one jednak na makrosensy oryginalnego utworu. To twórcze traktowanie translacji poetyckiej znamionuje z jednej strony poszukiwanie potencjalnych odpowiedników w sferze zbiorów rozmytych zawierających możliwe ekwiwalenty przekładowe, a z drugiej — próbę objaśnienia rosyjskiemu czytelnikowi tekstu, na przykład poprzez jego dopełnienia, bądź odwołania do znanych temu odbiorcy realiów, w tym literatury, ale również dzięki stworzeniu dla niego możliwości asocjacyjnych, jak w przypadku poprzedzenia rosyjskiej wersji wiersza Różewicza własnym przekładem *Wiosny* Staffa.

Warto przy tym podkreślić widoczne dzięki przekładowi rzetelne badawcze podejście Bazilewskiego do słowa. W rezultacie takiego traktowania tłumaczenia, odwzorowujące oryginalną strukturę wiersza wolnego, stosunkowo nową dla przyzwyczajonego do sylabotonyku czytelnika rosyjskiego, nie stały się jedynie dosłownym przekazem warstwy leksykalno-semantycznej, ale posiadają walory artystyczne właściwe poezji Różewicza.

Pozwolę sobie zakończyć jeszcze jednym cytatem z Bazilewskiego, który zastanawiając się nad fenomenem przekładu poetyckiego i pozycją tłumacza-poety, pisał:

Co to właściwie jest — tłumaczenie poezji? Transfer duszy, zapewnienie przejścia, środek duchowej transcendencji? Jeszcze jedna droga do odczuwania świata i wpływu na świat? Tłumacz poezji nie jest ani przekładaczem, ani nieustraszoną tłumaczem: przekłada, przekazuje, „prześpiewuje” (jak powiedzieliby Serbowie) odmienny plastyczny świat na język swojej duszy. Tymczasem przekład, jak każda inna sztuka jest samowrażaniem się jego autora. Tłumaczyć — znaczy tyle co tworzyć [...]. W wąskim rozumieniu poeta-tłumacz jest posiadaczem szczególnego, dość rzadkiego daru, bliskiego darowi aktora, albo medium. Idealny tłumacz nie jest rywalem ani współzawodnikiem (choć tak też bywa), ale sojusznikiem, towarzyszem przekładanego poety [...]. Dobrowolnie, bądź ze względu na uwarunkowania zrzeka się części własnej osobowości, oddając energię innej poetyckiej duszy.

REFERENCES

- Astaf'eva, Natal'ya, and Britanishskiy, Vladimir (Eds.). *Pol'skiye poety*. Moskva: Khudozhestvennaya literatura, 1978 [Астафьева, Наталья, and Британишский, Владимир. Ред. *Польские поэты*. Москва: Художественная литература, 1978].
- Bazilevskiy, Andrey (Ed.). *Pol'skiye poety*. Moskva: Raduga, 1990 [Базилевский, Андрей. Ред. *Польские поэты*. Москва: Радуга, 1990].

- Bazilevskiy, Andrey. in: Trushina Ol'ga. *Samoye glavnoye — sokhranit' "dushu stikha."* Intervyu, dannoye Olge Trushynoy. 2015 [Базилевский, Андрей, in: Трушина Ольга. *Самое главное — сохранить "душу стиха"*. Интервью данное Ольге Трушиной. 2015] <http://kasdom.ru/r_kultura/5046/>.
- Bazilevskiy, Andrey. "Serbsko-russkiy krug: poet perevodit poeta." *Slovo.ru: Baltiyskiy aktsent*, 2015, no. 1: 51–65 [Базилевский, Андрей. "Сербско-русский круг: поэт переводит поэта.", *Слово.ру: Балтийский акцент*, 2015, no. 1: 51–65].
- Bednarczyk, Anna. "Predperevodcheskiy analiz teksta (na materiale odnogo chetverostishiya Osipa Mandel'shtama)." *Annales Universitas Paedagogicae Cracoviensis. Folia 229 Studia Russologica* 2017, no. X: 175–187 [Bednarczyk Anna. "Предпереводческий анализ текста (на материале одного четверостишия Осипа Мандельштама)." *Annales Universitas Paedagogicae Cracoviensis. Folia 229 Studia Russologica* 2017, no. X: 175–187].
- Biblia Tysiąclecia*. Mt 15:11. 2003 <<http://biblia.deon.pl/rozdzial.php?id=258>>.
- Bibliya*. Mt 15:11. Sinodal'nyy perevod 1876 [*Библия*. Синодальный перевод 1876. Mt 15:11.] <http://www.my-bible.info/biblio/biblija/ev_matf.html#g15>.
- Bibliya*. Mt 15:11. Perevod Mezhdunarodnoy Bibleyskoy ligi, raneye Vsemirnyy Bibleyskiy Perv, (WBTC — World Bible Translation Center). 1993–1996 [*Библия*. Mt 15:11. Перевод Международной Библейской лиги, ранее Всемирный Библейский Переводческий Центр (WBTC — World Bible Translation Center). 1993–1996] <<https://bible.by/wbtc/40/15/>>.
- Bibliya*. Mt 15:11. Perevod RBO. 2011 [*Библия*. Mt 15:11. Перевод РБО. 2011] <<https://allbible.info/bible/modernrbo/mt/15/>>.
- Dunayevskiy, Isaak (Comp.), and Issakovskiy, Mikhail (Lyr.). "Kakim ty byl, takim ty i ostalsya." *Kubanskiye kazaki*. Puz'nev Ivan (Dir.). 1949 [Дунаевский, Исаак (муз.), and Исаковский, Михаил (сл.). "Каким ты был, таким ты и остался." *Кубанские казаки*, Пыр'ев, Иван (реж.). 1949.]
- Gëte, Iogann Vol'fgang. *Faust*. Guber, Eduard. Transl. Kiyev–Khar'kov: Yuzhno-Russkoye Izdatel'stvo F.A. Iogansona, 1899 [Гёте, Иоганн Вольфганг. *Фауст*. Губер, Эдуард (пер.). Киев–Харьков: Южно-Русское Издательство Ф.А. Иогансона, 1899] <<https://dlib.rsl.ru/viewer/01004424391#?page=251>>.
- Gëte, Ioann Vol'fgang. *Faust*. Fet, Afanasiy. Transl. Sankt-Peterburg: Izdaniyea. F. Maksa, 1899 [Гёте, Иоанн Вольфганг. *Фауст*. Фет, Афанасий (пер.) Санкт-Петербург: Издание А.Ф. Макса, 1899] <<https://dlib.rsl.ru/viewer/01004917116#?page=395>>.
- Gëte, Ioann Vol'fgang. *Faust*. Veynberg, Petr. Transl. Sankt-Peterburg: Tiponragiya A.S. Suvorina, 1902 [Гёте, Иоанн Вольфганг. *Фауст*. Вейнберг, Петр (пер.). Санкт-Петербург: Типонрагия А.С. Суворина, 1902] <<https://dlib.rsl.ru/viewer/01003703538#?page=247>>.
- Bryusov, Valeriy. "Neizdannyy perevod pyatogo akta vtoroy chasti «Fausta»." *Literaturnoye nasledstvo*. Tom 4/6. Moskva: Zhur.-gaz. ob"yedineniye, 1932: 681–722 [Брюсов, Валерий. "Неизданный перевод пятого акта второй части «Фауста»." *Литературное наследство*. Том 4/6. Москва: Жур.-газ. объединение, 1932: 681–722] <<https://studylib.ru/doc/2162633/neizdannyy-perevod-pyatogo-akta-vtoroj-chasti-%E2%80%9Efausta>>.
- Gëte, Ioann Vol'fgang. *Faust*. Pasternak, Boris. Transl. Moskva: Khudozhestvennaya literatura, 1960 [Гёте, Иоанн Вольфганг. *Фауст*. Пастернак, Борис (пер.). Москва: Художественная литература, 1960] <http://www.world-art.ru/lyric/lyric.php?id=4538&public_page=55>.

- Gëte, Ioann Vol'fgang. *Faust*. Kholodkovskiy, Nikolay. Transl. Moskva: Detskaya literatura, 1969 [Гёте, Иоанн Вольфганг. *Фауст*. Холодковский, Николай. Пер. Москва: Детская литература, 1969] <http://lib.ru/POEZIQ/GETE/faust_holod.txt_with-big-pictures.html>.
- Grimm, Jacob, and Grimm, Wilhelm. *Śnieżka*. Tarnowski, Marcelli. Transl. <<https://wolnelektury.pl/katalog/lektura/sniezka.html>>.
- Grimm, Yakov, and Grimm, Vil'gel'm. "Belosnezhka i sem' gnomov." Snessorova, Sof'ya. Transl. *Narodnyye skazki, sobrannyye brat'yami Grimm*. T. I. Sankt-Peterburg: Izd. I. I. Glazunova, 1870. 297–322 [Гримм, Яков, and Гримм, Вильгельм. "Белоснежка и семь гномов." Снеissorова, Софья (пер.). *Народные сказки, собранные братьями Гримм*. Т. I. Санкт-Петербург: Изд. И. И. Глазунова, 1870. 297–322].
- Internetowy słownik synonimów języka polskiego* <<https://synonim.net/synonim/bagno>>.
- Kunz, Tomasz. *Strategie negatywne w poezji Tadeusza Różewicza. Od poetyki tekstu do poetyki lektury*. Kraków: TAiWPN. Universitas, 2005.
- Kuśmirek, Anna. Ed. *Hebrajsko-polski Stary Testament. Pięcioksiąg. Przekład interliniarny z kodami gramatycznymi, transliteracją oraz indeksem rdzeni*. Warszawa: Oficyna Wydawnicza VOCATIO, 2017.
- Lejtes, Józef. Dir. *Młody las*. 1934.
- Majkiewicz, Anna. *Intertekstualność – implikacje dla teorii przekładu*. Warszawa: PWN, 2008.
- Norwid, Cyprian Kamil. "Fortepian Chopina." *Biblioteka Poetów Polskich*, T. V. *Dziela Cypriana Norwida*. Pini, Tadeusz (Ed.). Warszawa: Spółka wydawnicza "Parnas Polski", 1934. 138–139.
- Norwid, Tsiptrian Kamil'. *Royal' Shopena*. Bondarevskiy, Lev (Transl.). 2010 [Норвид, Циприан Камиль. *Рояль Шопена*. Бондаревский, Лев (пер.). 2010] <<https://poezia.ru/works/78841>>.
- Norvid, Tsiptrian Kamil'. "Royal' Shopena." Bondarevskiy, Lev (Transl.). *Bez razmera i rifmy. Chast' 2*. Matveyeva, Nina. 2010 [Норвид, Циприан Камиль. "Рояль Шопена." Бондаревский, Лев (пер.). Цит. по: *Без размера и рифмы. Часть 2*. Матвеева, Нина. 2010] <http://zhurnal.lib.ru/m/matweewa_n_w/02verlibr-1.shtml>.
- Norvid, Tsiptrian Kamil'. "Royal' Shopena." Svyatskiy, Svyatoslav. Transl. Norvid, Tsiptrian Kamil'. *Piligrim, ili Poslednyaya skazka. Stikhotvoreniya, poemy, proza (sbornik)*. Bazilevskiy, Andrey. Ed. Moskva: Ripol Klassik, Vakhazar–WSH w Pułtusk, 2002: 166–170 [Норвид, Циприан Камиль. *Рояль Шопена*. Свяцкий, Святослав. Пер. Норвид, Циприан Камиль. *Пилигрим, или Последняя сказка. Стихотворения, поэмы, проза (сборник)*. Базилевский, Андрей (выб.). Москва: Рипол Классик, Вахазар–WSH в Пултуску, 2002: 166–170].
- Norvid, Tsiptrian Kamil'. "Fortep'iano Shopena." Samoylov, David. Transl. Norvid, Tsiptrian Kamil'. *Stikhotvoreniya*. Polyakov, Mark. Ed. Moskva: Khudozhestvennaya literatura, 1972: 113–117 [Норвид, Циприан Камиль. "Фортепьяно Шопена." Самойлов, Давид. Пер. Норвид, Циприан Камиль. *Стихотворения*. Поляков, Марк (выб.). Москва: Художественная литература, 1972: 113–117].
- Osadnik, Waclaw, and Urban, Izabela. "Teoria wielosystemowa a kulturowo-obyczajowy aspekt tłumaczenia idiomów." *Obyczajowość a przekład*. Fast, Piotr. (Ed.). Katowice: "Śląsk", 1996: 181–190.

- Polyanskaya, Yekaterina. "Pol'skiy Peterburg. Duel' ili dialog? S Yekaterinoy Polyanskoj, avtorom ryati poeticheskikh knig, laureatom neskol'kikh premij, besedyuet Natal'ya Perevezentseva." *Kogita!ru* 2013 [Полянская, Екатерина. "Польский Петербург. Дуэль или диалог? С Екатериной Полянской, автором пяти поэтических книг, лауреатом нескольких премий, беседует Наталья Перевезенцева." *Kogita!ru* 2013] <<http://www.cogita.ru/polskii-peterburg/intervyu/duel-ili-dialog>>.
- Preobrazhenskiy, Sergey. "Pol'skiy verlibr v russkom predstavlenii." *Acta Neophilologica* 2014, XVI (2): 165–173 [Преображенский, Сергей. "Польский верлибр в русском представлении." *Acta Neophilologica* 2014, XVI (2): 165–173.
- Pushkin, Aleksandr. "Skazka o mёрtvoy tsarevne i semi bogatyryakh." Pushkin, Aleksandr. *Sobraniye sochineniy v 10 tomakh*, t. I: *Poemy, Skazki*. Moskva: Gos. izd. khud. lit., 1960: 344–358 [Пушкин, Александр. "Сказка о мёртвой царевне и семи богатырях." Пушкин, Александр. *Собрание сочинений в 10 томах*, т. I, *Поэмы, Сказки*. Москва: Гос. изд. худ. лит., 1960: 344–358].
- Rusakova, Irina. *Schast'ye i neschast'ye: sochetayemost' i upotrebleniye v lingvo-kul'turnom sodержanii russkikh poslovits*. 2012 [Русакова, Ирина. *Счастье и несчастье: сочетаемость и употребление в лингвокультурном содержании русских пословиц*. 2012] <https://superinf.ru/view_helpstud.php?id=4931>.
- Ruzhevich, Tadeush. *Bespokoystvo (Stikhi)*. Moskva: Izd. In. lit., 1963 [Ружевиц, Тадеуш. *Беспокойство (Стихи)*. Москва: Изд. Ин. лит., 1963].
- Ruzhevich, Tadeush. "Stikhi." *Inostrannaya literatura* 1978, no. 5: 3–11 [Ружевиц, Тадеуш. "Стихи." *Иностранная литература* 1978, no. 5: 3–11].
- Ruzhevich, Tadeush. *Izbrannaya lirika*. Burich, Vladimir. Transl. Moskva: Molodaya gvardiya, 1980 [Ружевиц, Тадеуш. *Избранная лирика*. Бурич, Владимир (пер.). Москва: Молодая гвардия, 1980].
- Ruzhevich, Tadeush. "Melkiye ob'yavleniya i predskazaniya." Bazilevskiy, Andrey. Transl. *Novaya Pol'sha* 2008, no. 2 [Ружевиц, Тадеуш. "Мелкие объявления и предсказания." Базилевский, Андрей (пер.). *Новая Польша* 2008, no. 2] <<https://novpol.org/ru/rJJmuOzwob/STIHOTVORENIYa>>.
- Ruzhevich, Tadeush. "Palets na gubakh." Bazilevskiy, Andrey. Transl. *Novaya Pol'sha* 2008, no. 2 [Ружевиц, Тадеуш. "Палец на губах." Базилевский, Андрей (пер.). *Новая Польша* 2008, no. 2] <<https://novpol.org/ru/rJJmuOzwob/STIHOTVORENIYa>>.
- Ruzhevich, Tadeush. "Ya rodilsya nosorogom..." Bazilevskiy, Andrey. Transl. *Novaya Pol'sha* 2008, no. 2 [Ружевиц, Тадеуш. "Я родился носорогом..." Базилевский, Андрей. Пер. *Новая Польша* 2008, no. 2] <<https://novpol.org/ru/rJJmuOzwob/STIHOTVORENIYa>>.
- Ruzhevich, Tadeush. "Belizna ne pechalit-sya..." Bazilevskiy, Andrey. Transl. *Novaya Pol'sha* 2008, no. 2 [Ружевиц, Тадеуш. "Белизна не печалится..." Базилевский, Андрей. Пер. *Новая Польша* 2008, no. 2] <<https://novpol.org/ru/rJJmuOzwob/STIHOTVORENIYa>>.
- Ruzhevich, Tadeush. "Iz ust v usta." Bazilevskiy, Andrey. Transl. *Novaya Pol'sha* 2008, no. 2 [Ружевиц, Тадеуш. "Из уст в уста." Базилевский, Андрей. Пер. *Новая Польша* 2008, no. 2] <<https://novpol.org/ru/rJJmuOzwob/STIHOTVORENIYa>>.
- Ruzhevich, Tadeush. "Pautina." Bazilevskiy, Andrey. Transl. *Novaya Pol'sha* 2008, no. 2 [Ружевиц, Тадеуш. "Паутина." Базилевский, Андрей. Пер. *Новая*

RÓŻEWICZ W PRZEKŁADZIE...

- Польша* 2008, no. 2] <<https://novpol.org/ru/rJJmuOzwob/STIHOTVORENIYA>>.
- Ruzhevich, Tadeush. "Pochemu poety p'yut vodka." Bazilevskiy, Andrey. Transl. *Novaya Pol'sha* 2008, no. 2 [Ружеви́ч, Тадеуш. "Почему поэты пьют водку." Базилевский, Андрей. Пер. *Новая Польша* 2008, no. 2] <<https://novpol.org/ru/rJJmuOzwob/STIHOTVORENIYA>>.
- Ruzhevich, Tadeush. "Vesna." Bazilevskiy, Andrey. Transl. *Novaya Pol'sha* 2008, no. 2 [Ружеви́ч, Тадеуш. "Весна." Базилевский, Андрей. Пер. *Новая Польша* 2008, no. 2] <<https://novpol.org/ru/rJJmuOzwob/STIHOTVORENIYA>>.
- Różewicz, Tadeusz. *urodzilem się nosorożcem...* <<http://lifeless.soup.io/post/5803-88938/urodzi-em-si-nosoro-cem-z-grub>>.
- Różewicz, Tadeusz. "z ust do ust." Idem. *Zawsze fragment – recycling*. Wrocław: Wydawnictwo Dolnośląskie, 1996: 75–76.
- Różewicz, Tadeusz. "Dlaczego poeci piją wódkę." Idem. *Zawsze fragment – recycling*. Wrocław: Wydawnictwo Dolnośląskie, 1996: 60.
- Różewicz, Tadeusz. *Palec na ustach*. 2011 <<http://malowane-wierszem.blogspot.com/2011/11/palec-na-ustach-tadeusz-rozewicz.html>>.
- Różewicz, Tadeusz. "Drobne ogłoszenia i wróżby." *Kwartalnik Artystyczny. Kujawy i Pomorze* 2006, nr 2 (50): 5–6.
- Różewicz, Tadeusz. *Wiosna*. 2012 <<http://malowane-wierszem.blogspot.com/2012/04/wiosna-tadeusz-rozewicz.html>>.
- Różewicz, Tadeusz. "Pajęczyna." Idem. *Szara strefa*. Wrocław: Wydawnictwo Dolnośląskie, 2002: 8.
- Różewicz, Tadeusz. *biel się nie smuci...* <<http://malowane-wierszem.blogspot.com/2011/12/biel-sie-nie-smuci-tadeusz-rozewicz.html>>.
- Skrendo, Andrzej. *Tadeusz Różewicz i granice literatury. Poetyka i etyka transgresji*. Kraków: Universitas, 2002.
- Staff, Leopold. "Wiosna." Idem. *Poezje zebrane*. T. 2. Warszawa: PIW, 1967: 952.
- Staff, Leopold. "Vesna." Britanishskiy, Vladimir. Transl. Staff, Leopold. *Stikhi*. Moskva: Khudozhestvennaya literatura, 1973 [Стафф, Леопольд. "Весна." Британишский, Владимир. Пер. Стафф, Леопольд. *Стихи*. Москва: Художественная литература, 1973] <<http://www.domino-books.narod.ru/staff.html>>.
- Stankowska, Agata, Śniedziewska, Magdalena, and Telicki, Marcin. (Eds.). *Literatura i sztuka*. T. 2. *Tadeusz Różewicz i obrazy*. Poznań: Poznańskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk, 2015.
- Szczukowski, Dariusz. *Tadeusz Różewicz wobec niewyrażalnego*. Kraków: Universitas, 2008.
- Świeściak, Alina. *Melancholia w poezji polskiej po 1989 roku*. Kraków: TAIWPN, Universitas, 2010.
- Wojtasiewicz, Olgierd. *Wstęp do teorii tłumaczenia*. Warszawa: Tępis – Wyd. Polskiego Towarzystwa Tłumaczy Ekonomicznych, Prawniczych i Sądowych, 1992.
- Zadeh, Lotfi Asker. "Fuzzy sets." *Information and Control* 1965, vol. 8: 338–353.

GRZEGORZ PRZEBINDA

<http://orcid.org/0000-0001-9581-0214>

Uniwersytet Jagielloński

ROSYJSKIE IDEE I WOJSKA

RUSSIAN IDEAS AND TROOPS

The article is a modified and slightly expanded version of the introduction to the book *From Chaadayev to Solovyev. Russian Modern Thinkers between East and West*, to be published in autumn 2022 by Peter Lang. Due to the exceptional circumstances in which this introduction-article was written — and I mean, of course, the criminal war against Ukraine, unleashed by Putin on February 24, 2022 — in the above text, I try to present the general history of 19th-century Russian philosophical thought from the perspective of their attitude to both the universal humanist tradition of Europe and to militarist nationalism in Russia, often with a religious overtone. From this point of view that I consider in turn the essence of the worldview of Peter Chaadaev, Aleksandr Herzen, Nikolai Chernyshevsky, Fedor Dostoevsky and — most extensively — Vladimir Solovyov. In the background of all these thinkers, I also refer to Putin's criminal "Orthodox worldview" and consider the essence of Alexander Solzhenitsyn's philosophical and political thought in general, especially with regard to Ukraine and the European Enlightenment. An important place in this article is the discussion, but also a polemic — sometimes even fundamental — with some views on Russian thought, history and politics by Andrzej Walicki, who died in July 2022.

Keywords: *From Chaadayev to Solovyev*, *Russian Modern Thinkers between East and West*, Russian philosophical thought between humanism and nationalism, Herzen, Chernyshevsky, Dostoevsky, Solzhenitsyn, Solovyov, Chaadayev, Solzhenitsyn, Solzhenitsyn and Putin, Andrzej Walicki, Grzegorz Przebinda's polemic with Walicki, Putin's war with Ukraine, Putin's criminal religious imperialism.

Pamięci Andrzeja Drawicza (20 V 1932–15 V 1997)

Rosyjska myśl filozoficzna XIX i pierwszej połowy XX wieku — ściśle powiązana z kulturą duchową i historią zarówno samej Rosji, jak i Europy Środkowej i Zachodniej — stanowi przedmiot moich badań od początku lat 80. XX wieku¹. Kończąc w czerwcu 1983 roku owoc-

¹ Identycznie jak ten artykuł, zatytułowałem już w 2004 roku esej o książce Isaiaha Berlina (1909–1997) *Rosyjscy myśliciele* — zbiorze esejów m.in. o Aleksandrze Hercenie, Wissarionie Bielińskim, Iwanie Turgieniewie, Lwie Tołstoju — która w poprzednim roku ukazała się po polsku. Zob. G. Przebinda, *Rosyjskie idee*

ne dla mnie studia z zakresu filologii rosyjskiej w Uniwersytecie Jagiellońskim, przygotowałem pod opieką profesora Ryszarda Łuźnego (1927–1998) pracę magisterską *Aleksander Solżenicyn: pisarz i myśliciel wobec tradycji słowianofilstwa rosyjskiego*. W komunistycznej Polsce trwał jeszcze wtedy stan wojenny i nazwisko „Solżenicyn” objęte było całkowitym zakazem cenzury. Gdy zatem po dwóch latach zadebiutowałem na łamach krakowskiego katolickiego miesięcznika „Znak” artykułem *Włodzimierz Sołowjow i idea teokracji ekumenicznej*, to komunistyczna cenzura wycięła z końcówki tego tekstu nawet wzmiankę, że intelektualną tradycję Sołowjowa — jako myśliciela religijnego — kontynuuje pod koniec XX wieku właśnie Aleksander Solżenicyn (1918–2008). Jednak krakowska rusycystyka w Uniwersytecie Jagiellońskim, gdzie wykładał wówczas także mój drugi mistrz i nauczyciel Andrzej Drawicz — nic sobie z takich zakazów nie robiła. Podkreślała to *notabene* z aprobatą jesienią 1997 roku poetka i obrończyni praw człowieka Natalia Gorbaniewska (1936–2013), która przybyła wówczas do Krakowa na Spotkanie Poetów Wschodu Zachodu:

Были выступления поэтов „по специальности”: к примеру, польские поэты разъехались по лицам, итальянец Никола Гардини выступал в краковском Итальянском институте, а мы, трое русских, Александр Кушнер, Евгений Рейн и я, — перед студентами и преподавателями Института русской филологии Ягеллонского университета. Здесь, кстати, среди хозяев был еще один старый друг — мой, моих сыновей и нашей редакции, — Гжегож Пшебинда. Увы, мне пришлось перед ним извиниться (заодно извинюсь и перед читателями „РМ”²): переводя его воспоминания об Анджее Дравиче³ и зная, что он давно уже занимается Вл. Соловьевым, я глазам своим не

---

i wojska. Myśl rosyjska z perspektywy Isaiaha Berlina, „Tygodnik Powszechny” („Książki w Tygodniku”) 2004, nr 16 (2858), s. 9–10. Tamto dziewiętnastowieczne zderzenie idei z armatami odnosiłem wówczas (za samym Isaiahem Berlinem) do Rosji cara Mikołaja I (1845–1855), który w 1849 wysłał był 200-tysięczną karzącą armię na rewolucyjne Węgry i stłumił ich zbrojne powstanie przeciwko Austrii Habsburgów. Wiosną zaś 2022 roku, w obliczu napaści putinowskiej Rosji na Ukrainę, takie sformułowanie nabiera niestety jeszcze bardziej złowrogiej aktualności. Tym bardziej że aktualny gospodarz Kremla odwołuje się w swych ideologicznych wystąpieniach nie tylko do historii stosunków rosyjsko-ukraińsko-polskich, ale także — o czym będzie jeszcze mowa poniżej — do wybranych segmentów rosyjskiej nowożytnej myśli filozoficznej.

² Paryski tygodnik „Русская мысль”, w którym 16 X 1997 roku ukazał się cytowany artykuł Gorbaniewskiej.

³ Г. Пшебинда, *Очарованный странник — об Анджее Дравиче воспоминание 80-х годов*, przeł. N. Gorbaniewska, „Русская мысль”, 18–24 IX 1997, nr 4189, s. 10.

поверила, увидев в тексте, который переводила, слова о том, что он писал (в 1983 г., когда еще не было снято военное положение!) диплом о Солженицыне. Наверно, решила я, в „Тыгоднике повсехном” опечатка, и вместо Солженицына вставила Соловьева. Нет, не опечатка: Гжегож действительно защитил тогда диплом о Солженицыне, потом занялся Вл. Соловьевым, а теперь пишет докторскую об истории русской общественной мысли от Чаадаева до Бердяева⁴.

Największym bez wątpienia znawcą tradycji intelektualnej słowianofilstwa rosyjskiego, w którego kontekście rozpatrywałem konserwatywną myśl Sołżenicyna, był już wtedy polski badacz Andrzej Walicki (1932–2020), autor wielkiej syntezy *W kręgu konserwatywnej utopii. Struktura i przemiany rosyjskiego słowianofilstwa*, w 1964 roku opublikowanej po polsku (II wyd. — w 2002), w 1973 — po angielsku (II wyd. — w 1989), a w 2019 — także wreszcie i po rosyjsku. Muszę przyznać, że ta właśnie fundamentalna praca — z której korzystałem obficie podczas pisania wczesnej krytycznej rozprawy o konserwatywnej utopii Sołżenicyna — spowodowała jednocześnie, że sam nigdy nie odważyłem się zająć odrębnie doktryną słowianofilską, uważając po prostu ten temat za wyczerpany. Identycznie zresztą sądziła rzesza historyków rosyjskiej filozofii zarówno na Zachodzie, jak i na Wschodzie, z wyjątkiem tylko samej Rosji. Na kartach zatem późniejszej syntezy *Od Czaadajewa do Bierdiajewa. Spór o Boga i człowieka w rosyjskiej myśli filozoficznej 1832–1922* (1998) dwaj główni słowianofile — Iwan Kiriejewski (1806–1856) i Aleksy Chomiakow (1806–1860) — pojawiali się wyłącznie na szerszym tle podstawowego, tytułowego sporu. Drugi powód ich nieobecności był taki, że celem tamtej, już i tak obszernej pracy było przede wszystkim ukazanie owego religijnego nurtu w obrębie myśli rosyjskiej, który był przyjaźnie nastawiony do Europy i całego świata zachodniego. W przypadku więc Piotra Czaadajewa (1794–1856) i Nikołaja Bierdiajewa (1876–1948) była to przede wszystkim Europa katolicka, a w przypadku Władimira Sołowjowa (1853–1900) — najpierw Europa katolicka, a potem, już pod koniec jego życia, także i Europa oświeceniowa oraz późniejsza.

Moja nowa książka *From Chaadayev to Solovyev. Russian Modern Thinkers between East and West* (2022)⁵ różni się od tej z 1998

⁴ Н. Горбаневская, *Сойтись ли вместе Востоку и Запад? Заметки с краковской встречи поэтов*, w: те же, *Прозой о поэзии и поэтах*, „Русский Гуливер”, Центр Современной Литературы, Москва 2016, s. 261.

⁵ Praca ma być opublikowana jesienią 2022 roku w wydawnictwie Peter Lang.

roku nie tylko doborem bohaterów. Choć oczywiście trzeba zaznaczyć, że zniknęli z niej — ze względu na mniej istotne znaczenie dla obecnego tytułowego problemu — zarówno marksista Gieorgij Plechanow (1856–1918), jak i balansujący między „filozofią twórczości” a „nowym średniowieczem” młody Nikołaj Bierdiajew. Celowe natomiast wydało mi się sięgnięcie tym razem do twórczości dwóch postaci w dawnej książce nieobecnych — Fiodora Dostojewskiego (1821–1881) i Konstantego Leontjewa (1831–1891). Obaj — pomimo ostrych sporów ideowych między sobą, a często także i krytycznego, szczególnie w przypadku Leontjewa, stosunku do słowianofilstwa — byli wszak kontynuatorami archaicznej myśli słowianofilskiej, przy czym nowożytną Europę skazywali na nieuchronną zagładę jako oazę sekularyzmu, ateizmu oraz — ich zdaniem, oczywiście — totalnego moralnego zepsucia.

Myśl religijna Dostojewskiego — odzwierciedlona zarówno na kartach jego wielkich powieści w latach 1860–1881, jak i w wydawanym przezeń z przerwami w okresie 1873–1881 miesięczniku „Dziennik Pisarza” — wykluczała z zasady jakiegokolwiek porozumienie prawosławnej Rosji z Europą. I nieważne, czy była to Europa katolicka, socjalistyczna czy liberalna. Ów genialny pisarz uważał *notabene* rzymski katolicyzm za jeszcze gorszy od socjalizmu i ateizmu, których też z całej duszy i serca nienawidził. To właśnie dlatego jego książkę Lew Myszkin z *Idioty* — łagodny w innych sytuacjach jak baranek — popada raz jeden w straszliwy gniew, gdy wykrzykuje w obliczu petersburskiego towarzystwa w salonie Jepanczynów skrywane dotąd na dnie duszy myśli o „istocie papieństwa”:

Римский католицизм верует, что без всемирной государственной власти церковь не устоит на земле, и кричит: „Non possumus!” По-моему, римский католицизм даже и не вера, а решительно продолжение Западной Римской империи, и в нем всё подчинено этой мысли, начиная с веры. Папа захватил землю, земной престол и взял меч; с тех пор всё так и идет, только к мечу прибавили ложь, проньерство, обман, фанатизм, суеверие, злодейство, играли самыми святыми, правдивыми, простодушными, пламенными чувствами народа, всё, всё променяли за деньги, за низкую земную власть. И это не учение антихристово?! Как же было не выйти от них атеизму? Атеизм от них вышел, из самого римского католичества! Атеизм, прежде всего, с них самих начался: могли ли они веровать себе сами? Он укрепился из отвращения к ним; он порождение их лжи и бессилия духовного! Атеизм! У нас не веруют еще только сословия исключительные, как великолепно выразился намедни Евгений Павлович, корень потерявшие; а там, в Европе, уже страшные массы самого народа начинают не веровать, — прежде от тьмы и от лжи, а теперь уже из фанатизма, из ненависти к церкви и ко христианству!⁶

⁶ Ф.М. Достоевский, *Идиот, tegoż, Полное собрание сочинений и писем в тридцати пяти томах*, t. 8, Наука, Санкт-Петербург 2019, s. 498–499.

1 listopada 2021 roku — dokładnie na dwusetną rocznicę urodzin Dostojewskiego — współczesny rosyjski pisarz i myśliciel Dmitrij Bykow napisał głośny, jak się niebawem okaże, artykuł *Двемь лет жесту*, gdzie określił Dostojewskiego jako „ojca rosyjskiego faszyzmu”:

Пожалуй, Достоевского вполне можно назвать отцом русского фашизма — именно потому, что в основе фашизма лежит как раз отрицание логики и рациональности, вера в примат темной стороны человека, о чем открыто говорит автор-герой *Записок из подполья*. Вы скажете: но ведь это он разоблачает! Во-первых, не факт; большинство крупных авторов начинают с разоблачения, а в процессе начинают любить разоблачаемое, как Гончаров Обломова. Нормально. Во-вторых, обрушиваясь на лакейскую идею пользы и рассудочности⁷ во всех прочих сочинениях, в том числе больших романах, — Достоевский постоянно критикует Запад именно за избыток рационального, а в России видит сокровищницу живой, нерассуждающей веры. Не нужно долгих поисков, чтобы в *Зимних заметках о летних впечатлениях*, „Дневнике писателя”, *Бесах* обнаружить бесчисленные антиевропейские, антипольские, антисемитские выпады — Достоевский никогда своих убеждений не скрывал⁸.

Identycznego przekonania o Dostojewskim bronił następnie Bykow 10 marca 2022 roku, dwa tygodnie po inwazji putinowskiej Rosji na Ukrainę — w wykładzie on-line dla Uniwersytetu Jagiellońskiego i Karpackiej Państwowej Uczelni w Krośnie⁹. Nic w tym zaskakującego, jako że inwazja prowadzona była od samego początku pod sztandarami faszyzmu rosyjskiego, okraszonego hasłami religijnymi, czerpanymi nierzadko właśnie od Dostojewskiego. Bykow nie jest oczywiście pierwszym, który umiał dostrzec nieludzkie oblicze współczesnej rosyjskiej „ideologii religijnej”, mającej korzenie w klasycznym, a następnie w zdegenerowanym słowianofilstwie. Odrzucało ono podstawowe kulturowe dziedzictwo Europy, a dzieje ojczyzny Rosji rozpatrywało niekiedy jako kolejne tomy *Historii Świątej*. Tak twierdził z powagą Konstantin Aksakow (1817–1860), jeden z trzech

⁷ Pogardliwy epitet „lokajski” w stosunku do oświeceniowych idei „użyteczności i rozsądku” stanowi oczywiście pogląd samego Dostojewskiego, a nie piszącego o nim Bykova, któremu akurat obie te zasady są bardzo bliskie.

⁸ Д. Быков, *Двемь лет жесту*, „Собеседник+” 2021, nr 6, s. 13. То samo w sieci: Д. Быков, *Двемь лет жесту*. Дмитрий Быков — о Достоевском. 11 ноября Россия отмечает двухвековой юбилей классика, <https://sobesednik.ru/kultura-i-tv/20210726-dvesti-let-zesti> (13.04.2022).

⁹ Nagranie audio-video tego spotkania można odnaleźć w sieci. Дмитрий Быков о геноцизе русского фашизма. Ведущий: проф. Гжегож Пшебинда, <https://www.youtube.com/watch?v=a03o7BcTffg> (13.04.2022).

— obok wspomnianych już Kiriejewskiego i Chomiakowa — filarów klasycznego słowianofilstwa: „Русская История имеет значение Всемирной Исповеди. Она может читаться как Жития святых”¹⁰.

18 marca 2022 roku — gdy putinowska Rosja świętowała w Moskwie w faszystowskim amoku ósmą rocznicę aneksji Krymu — minęła zarazem dziewięćdziesiąta rocznica urodzin Friedricha Gorensteina (1932–2002), wybitnego rosyjskiego pisarza, który przyszedł na świat w Kijowie w rodzinie ukraińskich Żydów, a od 1980 roku aż do śmierci żył na emigracji w Niemczech Zachodnich. I właśnie w Monachium wydał w 1986 roku swe arcydzieło — powieść *Псалом. Роман-размышление о четырех казнях господних*, napisaną w latach 1974–1975 jeszcze w ZSRR. Miałem możliwość zapoznania się z tą książką, w Monachium, niedługo po jej powstaniu. Pracowałem tam bowiem w latach 1987–1988 nad książką o Sołowjowie, kontaktując się jednocześnie się z rosyjskimi emigrantami w Bawarii. I właśnie podczas jednego z takich spotkań otrzymałem od wydawcy Borysa Chazanowa pierwszą edycję *Псалму* Gorensteina. Chazanow, uważający tę powieść za arcydzieło, polecał mi ją jako twórczą kontynuację *Mistrza i Małgorzaty*, ja natomiast po lekturze dostrzegłem w niej także uniwersalne wątki Sołowjowa. Myśliciel ten bowiem zawsze występował ostro przeciwko „zoologicznemu patriotyzmowi” w Rosji¹¹, a oburzał się szczególnie, gdy „patriotyzm” ów przybierał oblicze religijne. Tak samo Gorenstein, obserwujący jeszcze w latach 70. w oficjalnie ateistycznym ZSRR odrodzenie takiego właśnie nacjonalistycznego prawosławia, odniósł się do tej archaicznej ideologii z najgłębszą troską. Oto powieściowa scena w moskiewskiej Galerii Tretiakowskiej:

Женщина смотрит на „Явление Христа”¹², Андрей смотрит на нее, думает: „Вот он, русский верующий. В компаниях с религиозными спорами сейчас много говорят о том, что атеизм проиграл и начинается религиозное возрождение. Хорошо, допустим, атеизм проиграл, но выиграла ли от этого в России религия? Ничему не научившись, возрождается она с прежним юродством вместо чувства, с тяжелоголовыми спорами о Христе и с про-

¹⁰ К.С. Аксаков, *Разные отдельные заметки (1) в: Полное собрание сочинений Константина Сергеевича Аксакова*, t. 1, Типография П. Бахметева, Москва 1861, s. 625.

¹¹ В.С. Соловьев, *Национальный вопрос в России*, t. 2, rozdz. 9: *Идолы и идеалы*, w: *Собрание сочинений Владимира Сергеевича Соловьева*, Издательство „Жизнь с Богом”, Bruxelles 1966, t. 5, s. 393.

¹² *Явление Христа народу (Chrystus objawia się ludowi)* — słynny obraz rosyjskiego malarza Aleksandra Iwanowa, powstały w 1837–1857 we Włoszech.

стонародьем, которое о Христе не спорит, но ждет от него того же, что и от грузина Сталина, от турка Разина или иного русского атамана. И если суждено России в будущем попытаться спастись через национально-народное сознание, то не материалистическим и атеистическим оно будет. Национально-религиозную будет носить личину русский фашизм-спаситель. Во-первых, то, что именовалось „атеизм”, действительно в России себя скомпрометировало, надоело, потеряло новизну. Во-вторых, в национальном оно не проявило должной гибкости, оказалось неповоротливым, в то время как православие неоднократно доказывало в прошлом свою свободу открыто возвеличивать национальную силу, а ныне для молодежи оно еще и новизной привлекательно¹³.

W kontekście podobnych rozważań warto jeszcze przywołać opinię o Dostojewskim i o podnoszonych przezeń „wiecznych problemach”, jaką przedstawił w 1990 inny wybitny pisarz i myśliciel współczesnej Rosji — Wiktor Jerofiejew. Jego tom esejów o literaturze zatytułowany *W labiryncie przeklętych problemów* stanowi już dzisiaj absolutną klasykę gatunku. Stronice o Dostojewskim należą, moim zdaniem, do najlepszych fragmentów całej krytycznej literatury światowej o autorze *Braci Karamazow*. Obcując już od dziesięcioleci z twórczością Dostojewskiego, dawno zauważyłem, że jego religijny świat idei nie tylko wyklucza porozumienie Rosji z Europą, ale stanowi zarazem groźne dla człowieka odrzucenie niereligijnej etyki humanistycznej. Jerofiejew natomiast, w opozycji zarówno do Dostojewskiego, jak i do jego demonicznego bohatera Iwana Karamazowa, formułuje z przekonaniem *credo* etyczne, z którego wynika potrzeba takiej właśnie niereligijnej etyki:

Гораздо более логично признать ошибочность *первого* тезиса [„если бога нет, все позволено” — Г.Р.] и предложить иной: „если бога нет — не все позволено”, что в сочетании с „если бог есть — не все позволено” дает нам право сделать вывод, что человеку дозволяется не всякое действие *независимо* от существования бога. Таким образом, тезис „если бога нет — все позволено” не носит аксиоматического характера. Напротив, он ошибочен¹⁴.

Zarówno Jerofiejew, jak i Bykow dostrzegają oczywiście wielowymiarowość twórczości Dostojewskiego, jej ponadczasową wartość, gdy chodzi na przykład o krytykę — jeszcze oczywiście *a priori* — bolszewickiej rewolucji w Rosji. Obaj popierają też szlachetne współczu-

¹³ Ф. Горенштейн, *Псалом. Роман-размышление о четырех казнях Господних*, Страна и мир, München 1986, s. 354–355.

¹⁴ В. Ерофеев, *Вера и гуманизм у Достоевского*, w: tegoż, *В лабиринте проклятых вопросов*, Издательство Советский писатель, Москва 1990, s. 34.

cie pisarza wobec „skrzywdzonych i poniżonych”. Nie mogą także nie pochylać z szacunkiem czoła wobec wizji „różowego chrześcijaństwa” Dostojewskiego, tak ostro *notabene* krytykowanej przez Leontjewa, głosiciela chrześcijaństwa miecza i strachu. Niemniej to zarówno Dostojewski (jako apologeta rosyjskiej religii nacjonalistycznej, pozostającej w opozycji do Europy i jej racjonalizmu), jak i Leontjew (jako obrońca państwowej religii knuta o odcieniu mistycznym) — pozostają w Rosji lat dwudziestych XXI wieku ulubieńcami reżimu politycznego oraz wspierającej ten reżim rzeszy ideologów i hierarchów Rosyjskiej Cerkwi Prawosławnej na czele z patriarchą Cyrylem I.

Nawet najbardziej szkicowy zarys dziejów rosyjskiej myśli filozoficznej drugiej połowy XIX wieku nie może nie zawierać refleksji o Hercenie i Czernyszewskim. Gdy chodzi o Hercena, to mówiąc najbardziej ogólnie, budował on swą całkowicie świecką etykę i krytyczny, jednak pełen nadziei na przyszłość, stosunek do Europy Zachodniej na przekonaniu Dostojewskiemu całkowicie przeciwnym. Hercen bowiem uważał, że wszelka religia takiemu pożądanemu zbliżeniu Rosji i Europy może wyłącznie przeszkadzać, dlatego człowiek na Wschodzie i na Zachodzie winien budować swą przyszłość na heroicznym antyteizmie. Za hasło swoich czasów uważał „semper in motu” („zawsze w ruchu”), jednakże w jego *panta rei* była zawsze obecna jedna wartość stała — przekonanie, że człowiek musi tworzyć swój los całkowicie samodzielnie, bez oglądania się na jakiegokolwiek siły pozaziemskie. Najpierw był zatem heglowskim gabinetowym rewolucjonistą, pokładającym nadzieję w socjalnym *ratio* dziejów, a potem, w obliczu klęski rewolucji 1848 roku w Europie, ogłosił, że każdy indywidualny człowiek winien zbawiać tylko samego siebie. Przed 1848 rokiem szansę dla urzeczywistnienia swych faustycznych marzeń dostrzegał w Europie, a po 1848 przeniósł swe nadzieje (dodajmy, że pochoinnie) do „chłopskiej Rosji”, budując właśnie wtedy nigdy niespełnioną wizję „socjalizmu rosyjskiego”. Zawsze natomiast zwalczał wszelki providencjalizm, jako że istotę historii dostrzegał wyłącznie w niej samej, przy czym człowiek był dlań jedynym aktywnym duchowo-materialnym podmiotem dziejów.

Zarówno Hercen, jak i szczególnie Czernyszewski pozostawali w Rosji carskiej aż do 1905 roku na głębokim marginesie oficjalnych dyskusji o państwie i narodzie rosyjskim w ich stosunku do Europy. Jednakże w Rosji bolszewickiej po 1917 roku, a już szczególnie w ZSRR w 1922–1991, cieszyli się obaj ogromnym poparciem władz, a konsekwentnie także i zainteresowaniem legionu posłusznych wo-

bec władzy krajowych badaczy rosyjskiej myśli. Bardzo silna pozycja Czernyszewskiego w ZSRR wynikała również z faktu, że za swego ideowego guru uznał go sam Władimir Lenin (1870–1924), poszukujący w świecie idei tego późnego wnuka Oświecenia usprawiedliwienia dla krwawego historycznego materializmu.

W odrębnej monografii o Czernyszewskim określiłem go już dwadzieścia pięć lat temu jako właśnie „późnego wnuka Oświecenia”, przy czym starałem się również dowieść, że myśliciel ten z późniejszą krwawą rewolucją bolszewicką nie miał absolutnie nic wspólnego. Obraz bowiem Czernyszewskiego jako socjalistycznego encyklopedysty to rzeczywisty ideowy portret myśliciela — świadczą o tym zarówno jego teksty, jak i działalność. W historii idei rosyjskiej utrwalili się jednak niestety fałszywy obraz pisarza. Takiej fałszywej mitologizacji dokonał z jednej strony Lenin, a z drugiej — krytyka konserwatywna, chórem — jeszcze i dziś — oskarżająca Czernyszewskiego o rzeczy, z którymi nic wspólnego nie miał.

W dzisiejszej Rosji końca XX i pierwszych dekad XXI wieku zarówno Hercen, jak i Czernyszewski znowu zostali zepchnięci na głęboki margines dyskusji ideowych, a ich miejsce zajęli Dostojewski i Leontjew. Niemniej to właśnie Hercen i Czernyszewski — przy całym ich społecznym utopizmie, a niekiedy nawet naiwnej futurologii — mają dzisiaj ideowo znacznie więcej do zaoferowania proeuropejskiemu Rosjaninowi aniżeli ich rosyjscy przeciwnicy z dawnej i nowej epoki.

Szczególne miejsce w moich badaniach nad rosyjską myślą zajmuje od dawna wspominany już tutaj wielokrotnie Władimir Sołowjow, z jego religijnym ekumenizmem w odniesieniu do rzymskich katolików i do wyznawców prawosławia w Rosji, z uniwersalnym stosunkiem do katolickich Polaków i wyznawców judaizmu — Żydów. W dziesięcioleciu 1891–1900 myśliciel ten sformułował najpierw niezwykle surową i ostro aktualną po dziś dzień krytykę „średniowiecznego światopoglądu religijnego”, następnie ustalił zasady niezależnej od religii etyki autonomicznej, a ostatecznie zakończył życie i twórczość apokaliptyczną wizją końca dziejów, gdzie etyka została przezeń niestety sprowadzona — w duchu Dostojewskiego i anty-Tołstoja — do roli *ancilla religionis* (służki religii).

Sołowjow był drugim po Sołżenicynie rosyjskim myślicielem, któremu poświęciłem parę lat początkowych badań nad dziedzictwem ideowo-kulturowym i historycznym nowożytnej Rosji. Publikując jeszcze w drugiej połowie lat 80. XX wieku cykl artykułów właśnie

o Sołowjowie, oceniałem szczególnie wysoko zarówno jego ekumenizm oraz krytykę religijnego nacjonalizmu i chrześcijaństwa średniowiecznego, jak i przedstawiony w *Opowieści o Antychryście* proroczy opis apokaliptycznego „zafalszowania dobra”. W tychże latach 80., co wynikało także z mojej pozycji badacza — żyjącego i tworzącego w obcej mi duchowo komunistycznej przestrzeni — wizje apokaliptyczne Sołowjowa wydawały mi się niesłychanie aktualne. Polemizowałem nawet wtedy z przebywającym w Ameryce Andrzejem Walickim¹⁵, który w 1973 roku określił był prorocstwo Sołowjowa jako „wątpliwej jakości”, przy czym opinię swoich poprzedników, że *Opowieść o Antychryście* jest utworem genialnym, uznał *ex cathedra* za przesadną¹⁶. Dla mnie zaś owo prorocstwo było w latach 80. niezwykle wartościowe, jako że opisywało adekwatnie dokonywane przez komunizm „zafalszowanie dobra”. Dzisiaj natomiast — o czym będzie jeszcze mowa pod sam koniec tego tekstu — apokaliptyczny Sołowjow może się bardzo przydać w procesie krytyki współczesnych falsyfikatorów dobra w putinowskiej Rosji.

Gdy w drugiej połowie lat 90. pisałem książkę *Od Czaadajewa do Bierdajewa: Spór o Boga i człowieka w myśli rosyjskiej (1832–1922)*, starałem się podkreślać różnicę w moim, w odniesieniu do Walickiego, badawczym podejściu i wartościowaniu rosyjskich światopoglądów. Dzisiaj też ową różnicę widzę, ale dostrzegam zarazem więzi światopoglądowe z Walickim. Umocniły się one jesienią 1998 roku, gdy po raz pierwszy spotkaliśmy się w Uniwersytecie Jagiellońskim w Krakowie. Walicki już wtedy oceniał wysoko religijnych, a zarazem i proeuropejskich myślicieli Rosji, w tym także Sołowjowa, ja zaś traktowałem z ideową empatią rosyjskich proeuropejskich myślicieli niereligijnych, takich jak Hercen czy Czernyszewski. Podczas jednego z naszych ówczesnych spotkań i dyskusji,

¹⁵ G. Przebinda, *Apokalipsa Włodzimierza Sołowjowa*, „Znak” 1986, nr 11–12 (384–385), s. 66.

¹⁶ A. Walicki, *Rosyjska filozofia i myśl społeczna od oświecenia do marksizmu*, Wiedza Powszechna, Warszawa 1973, s. 357. Por. A. Walicki, *A History of Russian Thought from the Enlightenment to Marxism*, przeł. z polskiego H. Andrews-Rusiecka, Stanford University Press, Stanford (California) 1979, s. 391. Dodajmy, że w najnowszej pracy Walicki nie zmienił swej dawnej opinii, powtarzając ją dosłownie. Zob. A. Walicki, *Zarys myśli rosyjskiej od Oświecenia do renesansu religijno-filozoficznego*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2005), s. 561. Por. także A. Walicki, *The Flow of Ideas. Russian Thought from the Enlightenment to the Religious-Philosophical Renaissance*, wyd. C. Elliott, przeł. J. Kozak, H. Andrews-Rusiecka, Peter Lang, Frankfurt am Main 2015, s. 583.

toczonych w latach 1998–2004 w Krakowie, Warszawie, a raz nawet w Moskwie¹⁷, Walicki podzielił mój szacunek dla myśli i osoby Czernyszewskiego.

W rozważaniach samego Walickiego jako historyka idei brakowało mi przede wszystkim jego krytycznej refleksji w odniesieniu do własnej metody badawczej oraz namysłu nad złożoną kwestią, czy jego opisy, analizy, syntezy co do Rosji były zawsze identyczne, niezależnie od miejsca i czasu, w jakich powstawały. Brak takiej refleksji może wywołać błędne skądinąd wrażenie — pogłębiane zresztą przez wielu młodszych następców Walickiego w dzisiejszej Polsce — o jego nieomyślności w sprawach Rosji. A przecież ten wybitny badacz — tworzący swe wiekopomne dzieło przez wiele lat (1952–2020) kolejno w komunistycznej Polsce, Australii, USA i Polsce odrodzonej — musiał podlegać ewolucji ideowej, wraz z coraz lepszym poznawaniem myśli rosyjskiej i samej Rosji.

Ten brak autorefleksji stanowi właśnie, moim zdaniem, największy paradoks metody twórczej Walickiego, tym bardziej że jego ewolucję ideową dostrzec jest stosunkowo łatwo. Mniej więcej bowiem od połowy lat 90. zaczął on pisać coraz bardziej przychylnie o religijnej uniwersalnej myśli rosyjskiej, czego specyficznym ukoronowaniem stała się książka *Rosja, katolicyzm i sprawa polska* (2002), dotycząca głównie przestrzeni dziewiętnastowiecznej. Pisałem w tym samym czasie, zupełnie jednak od Walickiego niezależnie, pracę poniekąd pokrewną, dotyczącą postaci polskiego papieża Jana Pawła II (1978–2005) oraz jego proeuropejskiej refleksji religijnej w odniesieniu do Rosji i do Ukrainy. Już po publikacji w 2001 roku ta książka *Większa Europa. Papież wobec Rosji i Ukrainy* doczekała się nawet we wspomnianej pracy Walickiego przychyłnej wzmianki¹⁸.

¹⁷ Było to 15 czerwca 2000 roku, gdy braliśmy obaj udział w konferencji — zorganizowanej przez Rossijskij Gumanitarnyj Gosudartswiennyj Uniwersitet w Moskwie oraz Instytut Polski przy Ambasadzie RP — poświęconej wpływowi przeszłości Rosji na jej stosunki z Zachodem, w tym także z Polską. Mnie przyszło tam opowiadać o pozytywnym wpływie religii, podczas gdy Walicki głównie podkreślał inne proeuropejskie tendencje intelektualne w Rosji. Parę dni potem miałem wystąpienie w moskiewskim Instytucie Polskim *Россия в проповедях Иоанна Павла II*. Obecny także i na tym spotkaniu Walicki podkreślał z aprobatą zainteresowanie Rosją ze strony polskiego papieża, jeszcze w jego czasach krakowskich. Kardynał Karol Wojtyła (1920–2005) organizował bowiem pod Wawelem w latach 70. XX wieku intelektualne dyskusje na temat polskiego romantyzmu i jego stosunku do Rosji, w czym sam Walicki również aktywnie uczestniczył.

¹⁸ „Wszechstronną rekonstrukcję tej wielkiej wizji Jana Pawła II zawiera książka

Dodam jeszcze dla porządku, że moja ewolucja w badawczym podejściu do myśli rosyjskiej była poniekąd odwrotna niż ta wyraźnie widoczna w podejściu Walickiego. Podczas gdy w latach 90. skłonny byłem podkreślać w wartościującym opisie znaną przestrożę Dostojewskiego: „Jeśli Boga nie ma, to wszystko wolno”, to obecnie staram się nie przeoczyć zagrożeń, jakie stwarza dla Europy i dla samej Rosji archaiczna, pseudoreligijna myśl rosyjska.

Powróćmy jeszcze w związku z tym na chwilę do Dostojewskiego. Trudno nie przyznać tutaj racji także i rosyjskiemu współczesnemu dziennikarzowi i eseiście Stanisławowi Biełkowskiemu, gdy mówi on — w związku z dwusetną rocznicą urodzin pisarza oraz oficjalnemu w niej udziałowi Władimira Putina — że twórczość autora *Zbrodni i kary* ma jednak charakter wielowymiarowy:

Знаете, есть такой тест в социальных сетях: „Что вы видите на этой картинке?” Всякое большое культурное явление отличается тем, что в нем каждый видит свое. Федор Михайлович Достоевский — это, безусловно, одно из главных культурных явлений не только российской, но и мировой истории, поэтому в нем каждый видит свое. [...] Владимир Владимирович видит скорее одного из апостолов русского консерватизма, видит монархиста, человека, который подкрепляет представления самого господина Путина о том, как должно быть устроено российское государство [...] я не согласен [...], что Достоевский продался Кремлю. Все изучение жизни и творчества Федора Михайловича говорит о том, что он гораздо больше, чем любые соображения государства, политики и так далее¹⁹.

Niemniej 11 listopada 2021 Putin przybył na otwarcie Muzeum Dostojewskiego w Moskwie, założonego w budynku dawnego Szpitala Maryjskiego dla biednych, gdzie pisarz — syn lekarza tegoż szpitala — spędził dzieciństwo i wczesną młodość. Nieco ponad dwa lata wcześniej, 24 stycznia 2018, prezydent Rosji odwiedzał na Tagance Muzeum Władimira Wysockiego, z okazji osiemdziesiątej rocznicy jego urodzin, w listopadzie 2018 brał udział w odsłonięciu pierwszego w Moskwie pomnika Iwana Turgieniewa, z okazji dwusetnej rocznicy urodzin pisarza. We wrześniu 2016 roku Putin odwiedzał Muzeum

Grzegorza Przebindy *Większa Europa. Papież wobec Rosji i Ukrainy*, Kraków 2001. Pisząc tę książkę, ukończoną w 2000 r., nie znałem tej fundamentalnej pracy. Tym bardziej cieszy mnie zbieżność w ogólnej charakterystyce «słowiańskiego nauczania» Jana Pawła II”. A. Walicki, *Rosja, katolicyzm i sprawa polska*, Prószyński i Spółka, Warszawa, 2002, s. 281.

¹⁹ E. Рыковцева, *Бедные люди Владимира Путина*, <https://www.svoboda.org/a/bednye-lyudi-vladimira-putina-strast-tiranov-k-pisatelyam/31556725.html> (18.04.2022).

Lwa Tołstoja w Jasnej Polanie, w grudniu 2018 — o czym będzie jeszcze mowa poniżej — przemawiał na odsłonięciu pomnika Sołżenicyna w Moskwie, a w listopadzie 2019 — odsłaniał pomnik Daniła Granina w Petersburgu, z okazji setnej rocznicy urodzin. Jeżeli dodamy do tego jeszcze prezydencki dekret z listopada 2021 o świętowaniu we wrześniu 2022 stulecia urodzin pisarza i myśliciela emigracyjnego Aleksandra Zinowjewa, to dojdziemy nieuchronnie do wniosku, że obecny prezydent Rosji traktuje podobne rocznice jako fragment swej wielkiej wojny o historyczną pamięć, będącą z kolei — jak to opisał współczesny badacz — jedną z czterech wojen, toczonych przez Putina z Zachodem²⁰.

Nie czas tu i nie miejsce na szczegółową analizę światopoglądu tego dyktatora współczesnej Rosji²¹, jednak trzeba koniecznie podkreślić, że w niemającej precedensu w historii Europy po 1945 roku, zbrodniczej wojnie przeciwko Ukrainie Putin posługuje się obficie także kategoriami „religijnymi”. Oto 21 lutego 2022, trzy dni przed najazdem na Kijów, władca Moskwy ogłosił *urbi et orbi*:

В Киеве продолжают готовить расправу и над Украинской православной церковью Московского патриархата. И это не эмоциональная оценка, об этом говорят конкретные решения и документы. Трагедию церковного раскола власти Украины цинично превратили в инструмент государственной политики. Нынешнее руководство страны не реагирует на просьбы граждан Украины отменить законы, ущемляющие права верующих. Более того, в Раде зарегистрированы новые законопроекты, направленные против духовенства и миллионов прихожан Украинской православной церкви Московского патриархата²².

Już zaś w tej właściwej „wojennej homilii” — wygłoszonej w rosyjskiej telewizji państwowej w pierwszych godzinach wojny, nad ranem

²⁰ S. Medvedev, *Les quatre guerres de Poutine*, przeł. z rosyjskiego G. Ackerman, Buchet-Chastel/Libella, Paris 2020.

²¹ Trzeba tu jednak wyraźnie podkreślić, że gdy nazwiska jednych twórców — np. Wysockiego — pojawiają się w „putinowskim katalogu” całkowicie przypadkowo, to już nazwiska drugich — np. Dostojewskiego — dobrane zostały świadomie. Gdy natomiast chodzi o myślicieli Rosji XIX wieku, to w swej wojnie przeciwko Zachodowi Putin w żaden sposób nie mógł się posłużyć ani Czaadajewem i Sołowjowem, ani Hercenem i Czernyszewskim. Z pisarzy natomiast drugiej połowy XX wieku trudno sobie zaiste wyobrazić w jego katalogu obok Zinowjewa — np. Warłama Szalamowa, Wasilija Grossmana, Andrieja Siniawskiego, Władimira Maksimowa, Gieorgija Władimowa czy Natalię Gorbaniewską.

²² Обращение Президента Российской Федерации 21 февраля 2022 года, <http://kremlin.ru/events/president/news/67828> (14.04.2022).

24 lutego 2022 — Putin jawnie wykorzystywał w wojennej leksyce przeciwko Ameryce i Europie Zachodniej archaiczny język Dostojewskiego:

Откуда эта наглая манера разговаривать с позиции собственной исключительности, непогрешимости и вседозволенности? Откуда наплевательское, пренебрежительное отношение к нашим интересам и абсолютно законным требованиям? [...] Кстати, сами американские политики, политологи и журналисты пишут и говорят о том, что внутри США создана в последние годы настоящая «империя лжи». Трудно с этим не согласиться — так оно и есть. Но не надо скромничать: США — это всё-таки великая страна, системообразующая держава. Все её сателлиты не только безропотно и покорно поддакивают, подпевают ей по любому поводу, но ещё и копируют её поведение, с восторгом принимают предлагаемые им правила. Поэтому с полным на то основанием, уверенно можно сказать, что весь так называемый западный блок, сформированный США по своему образу и подобию, весь он целиком и есть та самая „империя лжи”²³.

Wszelkie już granice niewyobrażalnego cynizmu przekroczył Putin 18 marca 2022, gdy na moskiewskim stadionie na Łużnikach — podczas faszystowskiego zgromadzeniu tłumów w ósmą rocznicę aneksji przez Rosję ukraińskiego Krymu — odwołał się najpierw, przy ocenie „bohaterstwa” najeźdźców, do ewangelicznej frazy: „Nikt nie ma większej miłości od tej, gdy ktoś życie swoje oddaje za przyjaciół swoich” (J 15, 13). Następnie przywoływał pokrewne cytaty ze świętych ksiąg innych wielkich religii — Koranu, Tory, a także słowa Buddy z *Kangjur* (*Tłumaczenie mowy*), kanonicznej księgi buddyzmu tybetańskiego: „W tym świecie nienawiść nigdy nie będzie wykorzeniona z pomocą samej nienawiści. Zwyciężyć nienawiść może tylko miłość”²⁴.

Jeszcze w lutym 2014 roku, niedługo po aneksji Krymu, opublikowałem w polskiej wysokonakładowej prasie codziennej oraz w piśmie specjalistycznych parę artykułów, w których starałem się ukazać właśnie owo „religijne” oblicze putinowskiego imperializmu w odniesieniu do Ukrainy i najbliższej wobec Rosji zagranicy:

Gospodarz Kremla już od kilku lat pragnie się przedstawić Rosjanom, Ukraińcom i Białorusinom jako człowiek „szczególnej wiary”. Uczciwych, ale niestety naiwnych prawosławnych zwodzi więc informacjami o swoim chrzcie i nawróceniu czy opowiada o „braterskiej religijności” Stalina²⁵.

²³ Обращение Президента Российской Федерации 24 февраля 2022 года, <http://kremlin.ru/events/president/news/67843> (14.04.2022).

²⁴ Путин зачитал строки из Библии, Корана, Торы и Ганджура, https://lenta.ru/news/2020/11/04/vvputin_citata/?ysclid=l163n6ba5p (31.03.2022).

²⁵ G. Przebinda, *Trzeci chrzest Rusi*, „Plus Minus. Tygodnik ‘Rzeczpospolitej’”, 17–18 maja 2014, nr 20 (1107), s. P22–P23. Por. G. Przebinda, *The Third Baptism of Rus. The Participation of Moscow Orthodox Church in Putin’s Expansion in Ukraine*,

Dziś nie mogę nie podpisać się pod niedawnym publicystycznym artykułem polsko-niemieckiego pisarza i eseisty Artura Beckera, który 11 marca 2022 na łamach warszawskiego dziennika „Rzeczpospolita” w tekście *Putin i Antychryst* porównał obecnego włodarza Rosji do protagonisty apokaliptycznego utworu Sołowjowa, promującego pod maską obłudnej miłości ogólnoświatową nienawiść²⁶.

Po głębszym namyśle postanowiłem także przywołać w tym samym kontekście jeszcze jeden nader ważny epizod ideowy, który niestety po raz kolejny potwierdza ogromny talent Putina w dziele „zafalszowywania dobra” — zarówno w Rosji, jak i w poważnej o niej refleksji badawczej. Oto Andrzej Walicki w swej ostatniej już książce *O Rosji inaczej* (2019) zdążył jeszcze przypomnieć, że Putin, w okresie świąt zimowych 2013 roku, polecił swym najwyższym urzędnikom lekturę dzieł z zakresu rosyjskiej myśli filozoficznej — zbiór artykułów z 1948–1954 *Nasze zadania* emigracyjnego monarchisty Iwana Iljina (1883–1954), *Filozofię nierówności* (napisana latem 1918, opubl. w 1923) Nikołaja Bierdiajewa oraz *Apologię dobra* (1894–1897) Władimira Sołowjowa. Przytoczę poniżej *in extenso* zdumiewającą w tym kontekście argumentację Walickiego:

Jako największy rosyjski filozof XIX wieku oraz główny inspirator „renesansu religijno-filozoficznego” Sołowjow nie mógł być pominięty. Ale znamienny jest fakt, że Putin zalecił lekturę *Uzasadnienia dobra*, będącego głównym dziełem Sołowjowa z okresu, w którym rozstał się on z teokratyczną utopią, wyznaczającą Rosji misję zjednoczenia Kościołów i zbudowania uniwersalnego chrześcijańskiego imperium. Było to dzieło filozofa religijnego, ale myślącego w kategoriach prawno-państwowych i postulującego daleko idącą liberalizację wewnętrzną rosyjskiej autokracji. Sołowjow występował w nim jako państwowiec, krytykujący rosyjską tradycję nihilizmu prawnego i chrześcijańskiego anarchizmu, podważającego wartość prawa w imię moralności. Postulował jednocześnie rozszerzenie obowiązków społecznych państwa, wskazując, że niezbywalnym obowiązkiem nowoczesnego państwa prawa jest zapewnienie obywatelom realizacji nowego prawa człowieka, które nazwał „prawem do godnego życia”, prawem sprzecznym wprawdzie z modną dziś niestety neoliberalną apologią nieograniczonej wolności rynku, ale w dużym zakresie urzeczywistnionym w XX wieku w rozwiniętych państwach liberalnego świata. Potwierdzał ponadto swe stanowisko w sprawie niezbędności respektowania przez carat praw cywilnych ludności, a w szczególności praw mniejszości religijnych i narodowych, w tym zwłaszcza Żydów i Polaków, którym przypisywał ważną rolę w wieloetnicznym mocarstwie. Wybór tego

„Przegląd Rusycystyczny” 2014, nr 4 (148), s. 5–15. Por. także: *Co Bóg polecił Putinowi: Mistyczny imperializm Kremla*. Z prof. G. Przebindą, historykiem idei i znawcą Rosji, rozmawia J. Makowski, „Gazeta Wyborcza”, 19–21 IV 2014, nr 92 (8124), s. 24–25.

²⁶ A. Becker, *Putin i Antychryst*, „Rzeczpospolita”, 11 III 2022, nr 58 (12213), s. 47.

dzieła jako obowiązkowej lektury dla wyższych urzędników państwowych można więc uznać za całkiem dobry²⁷.

Wszystko, co Walicki stwierdził powyżej w odniesieniu do Sołowjowa, jest oczywiście słuszne, a zarazem bliskie nie tylko temu badaczowi, ale każdemu, komu leży na sercu przyszłość Europy i Rosji. Tym bardziej więc przyprawia o zawrót głowy główna teza Walickiego — sformułowana *notabene* już pięć lat po aneksji Krymu, w sytuacji, gdy Putin rozprawił się już był ostatecznie z resztkami wolnej opozycji w Rosji — że owe humanistyczne wartości bliskie są także obecnemu dyktatorowi Kremla. Kłopot, zdaniem polskiego badacza, wynika jedynie z faktu, że wspomnianego dzieła Sołowjowa nie mogli niestety zrozumieć mało rozgarnięci urzędnicy Putina:

Filozoficzna gęstość tego tekstu nasuwa jednak wątpliwości, czy spełnienie tego obowiązku przez obarczonych nim funkcjonariuszy było zadaniem wykonalnym²⁸.

Jak widzimy, nawet i doskonała znajomość świata idei oraz historii Rosji nie musi sprzyjać — mówiąc bardzo łagodnie — racjonalnemu oglądowi współczesnego świata.

Rozpocząłem pisanie tego tekstu od wspomnienia, że moje pierwsze poważne zetknięcie z rosyjską myślą filozoficzną odbyło się za sprawą Sołżenicyna, pisarza i myśliciela skrajnie wrogiego systemowi sowieckiemu. Gdy Związek Radziecki chylił się już ostatecznie ku upadkowi, a zabroniona tam dotąd klasyczna filozofia rosyjska (m.in. dzieła Czaadajewa i Sołowjowa) rozpoczęła tryumfalny powrót do kraju²⁹, Sołżenicyn — będąc jeszcze na wygnaniu w Ameryce — opublikował we wrześniu 1990, jednocześnie w Paryżu i Moskwie, filozoficzno-polityczną broszurę *Как нам обустроить Россию? Посильные соображения*. Pisarz i myśliciel nie przyjmował postulatu ówczesnego sekretarza generalnego KPZR Michaiła Gorbaczowa o włączeniu nowej Rosji do „wspólnego europejskiego domu”, jako że bliższa mu była zdecydowanie — choć *explicite* nigdy tego nie wyrażał — „Europa ojczyzn” de Gaulle’a. W obliczu wielu mitów i nieporozumień narosłych wokół postaci i postawy ideowej późnego Sołżenicyna, zacytuję teraz większy fragment z tej jego filozoficzno-politycznej broszury. Poniższy akapit wyraźnie zaświadczy,

²⁷ A. Walicki, *O Rosji inaczej*, Fundacja Oratio Recta, Warszawa 2019, s. 217.

²⁸ Tamże.

²⁹ G. Przebinda, *Powrót filozofii do Rosji (1989–1992)*, „Znak” 1994, nr 1 (462), s. 123–136.

że Solżenicyn w 1990 nie miał absolutnie nic wspólnego z ideologią i praktyką restauracji Imperium Rosyjskiego, realizowaną dziś militarnie przez Putina:

Наш философ этого века Ив. А. Ильин писал, что духовная жизнь народа важнее охвата его территории или даже хозяйственного богатства; выздоровление и благоденствие народа несравненно дороже всяких внешних престижных целей³⁰. [...] Надо перестать попугайски повторять: „мы гордимся, что мы русски”, „мы гордимся своей необъятной родиной”, „мы гордимся...”. Надо понять, что *после* всего того, чем мы заслуженно гордились, наш народ отдался духовной катастрофе Семнадцатого года (шире: 1915–1932), и с тех пор мы — до жалкости не прежние, и уже нельзя в наших планах на будущее заноситься: как бы восстановить государственную мощь и внешнее величие прежней России. Наши деды и отцы, „втыкая штык в землю” во время смертной войны, дезертируя, чтобы пограбить соседей у себя дома³¹, — уже тогда сделали выбор за нас — пока на одно столетие, а то, смотри, и на два. Не гордиться нам и советско-германской войной, на которой мы уложили за 30 миллионов, вдесятеро гуще, чем враг, и только утвердили над собой деспотию. Не „гордиться” нам, не протягивать лапы к чужим жизням — а осознать свой народ в провале измощающей болезни, и молиться, чтобы послал нам Бог выздороветь, и разум действий для того³².

Nie może więc dziwić w tym kontekście odwołanie się Solżenicyna w 1990 roku także i do Władimira Sołowjowa:

Каждый, и самый малый, народ — есть неповторимая грань Божьего замысла. Перелагая христианский завет, Владимир Соловьев написал: „Люби все другие народы, как свой собственный”³³.

Jednak wielu Ukraińców zarzucało Solżenicynowi po wydaniu *Как нам обустроить Россию?*, że jest on przeciwnikiem niepodległo-

³⁰ Na marginesie zaznaczę, że przywoływany przez Solżenicyna fragment z dzieła Iwana Iljina — a jest podobnych fragmentów w dziele tego myśliciela z pierwszej połowy XX wieku znacznie więcej — wymownie świadczy, iż Iljina nie można traktować *en total* jako „ideologa faszyzmu”. Taka opinia rozpowszechniła się szczególnie po tym, jak Putin w 2013 — o czym już wspominałem za Walickim powyżej — wprowadził książkę *Nasze zadania* do kanonu lektur obowiązkowych dla urzędników.

³¹ Solżenicyn ma tu na myśli pierwszą wojnę światową, masowe dezercje rosyjskich żołnierzy z frontu, a następnie ich udział w krwawej rewolucji i wojnie domowej w Rosji Radzieckiej.

³² А.И. Солженицын, *Как нам обустроить Россию? Посильные соображения*. Специальное приложение к „Русской мысли” № 3846 — 21 сентября 1990, Русская мысль, Париж 1990, s. 6–7.

³³ Tamże, s. 10.

ści ich kraju i narodu. Jednak i ten zarzut trudno byłoby potwierdzić stosownym cytatem z omawianej broszury. Owszem, Sołżenicyn — a przypomnijmy, że układał on swój minitraktat w czasie, gdy ZSRR funkcjonował jeszcze jako całość — apelował zarówno do Ukraińców, jak i do Białorusinów, aby pozostali dobrowolnie wraz z Rosjanami w nowej tworzącej się po ZSRR strukturze państwowej. Kluczowa jednakże wydaje się taka ówczesna — jasna i dobitna — fraza Sołżenicyna: „Конечно, если б украинский народ действительно пожелал отделиться — никто не посмеет удерживать его силой”³⁴. A warto tu jeszcze dołączyć fragment z listu Sołżenicyna, z kwietnia 1981 roku, skierowanego do Konferencji Stosunków Rosyjsko-Ukraińskich, zorganizowanej w Toronto:

Мне не раз приходилось и писать и публично говорить об Украине и её народе, о трагедии украинского голода, у меня немало старых друзей на Украине, я всегда знал страдания русские и страдания украинские в едином ряду подкоммунистических страданий. В моём сердечном ощущении нет места для русско-украинского конфликта, и, если, упаси нас Бог, дошло бы до края, могу сказать: никогда, ни при каких обстоятельствах, ни сам я не пойду, ни сыновей своих не пущу на русско-украинскую стычку, — как бы ни тянули нас к ней безумные головы³⁵.

Jak jednak wytłumaczyć fakt, że jako wielki miłośnik Sołżenicyna objawił się w ostatnich kilkunastu latach właśnie prezydent Putin? Gdy w marcu 2022 roku organizowałem spotkania on-line z dwoma współczesnymi rosyjskimi pisarzami: Dmitrijem Bykowem i Borysem Akuninem, zadałem im pytanie właśnie o związki Putina z Sołżenicynem. W pytaniu do Bykowa wyraziłem przekonanie, że dzisiejszej wojny Rosji z Ukrainą Sołżenicyn absolutnie by nie zaaprobował, jednakże chciałem usłyszeć od pisarza, czy w antyświęceniowym

³⁴ Tamże, s. 9.

³⁵ А. Солженицын, *Россия. Запад. Украина*, сост. Н. Солженицына, КоЛибри, Москва 2018, s. 128. Wdowa po pisarzu przygotowała tę publikację na uroczystości związane z obchodami stułetniej rocznicy urodzin Sołżenicyna. Już po rozpoczęciu wojny ukraińskiej przez Putina, fragment ów przywołał w rozmowie z francuskimi dziennikarzami — w wielkim proteście przeciwko tej zbrodniczej wojnie — wybitny francuski sławista i historyk Georges Nivat, autor m.in. francuskojęzycznej monografii o Sołżenicynie (1980, wydanie rozszerzone 2009). Zob. G. Nivat, “Quoi qu’il arrive, l’Ukraine a gagné la bataille morale”. Entretien avec L. Lema et A. Demidoff, “Le Temps”, 12 III 2022, s. 24–25. Integralny tekst wywiadu posiadam w formie pdf dzięki uprzejmości Autora, cały tekst można także odnaleźć w sieci, <https://www.tribunejuive.info/2022/03/21/georges-nivat-quoi-quil-arrive-lukraine-a-gagne-la-bataille-morale/>.

światopoglądzie Solżenicyna³⁶ nie kryją się załączki putinizmu? Bykow odpowiadał:

Как сказал Синявский³⁷, Солженицын эволюционирует и необязательно по направлению к небу. Тогдашний Солженицын восхищался украинскими националистами, позднейший Солженицын их боялся и считал враждебной силой. Я скорее подозреваю, что войну он бы конечно не одобрил, но будущего он боялся и путинский консерватизм он приветствует. Он был в этом смысле, особенно в 70-е годы, идеологом русского национализма³⁸.

Zadając to samo pytanie Akuninowi, nie omieszkalem przypomnieć, że 11 grudnia 2018 roku — dokładnie na stulecie urodzin Solżenicyna — brałem udział w zorganizowanej przez Natalię Solżenicynową, wdowę po pisarzu, konferencji poświęconej autorowi *Archipelagu Gułag* i mogłem z bliska obserwować przemowę Putina podczas odsłonięcia pomnika pisarza w Moskwie na Tagance. Nim odniosę się poniżej do ideologicznych haseł z tej przemowy, przywołam odpowiedź Akunina:

Александр Исаевич был человек весьма антилиберальных взглядов, о чем мы все знаем, да? Он был враг коммунизма и тоталитаризма, но это не значит, что он был друг демократии. У него были представления о собственном национальном пути России, на мой взгляд такие совершенно романтические, утопические, в которые он верил. Я не считаю, что у государства бывает какой-то особый путь, потому что люди, в общем, более-менее одинаковы... То есть я в это не верю, а он верил... Это совпадает с доктриной путинской, этой вечной тухлой доктриной об особом пути России...³⁹

Wspomniane trzyminutowe przemówienie Putina, przeczytane z kartki na odsłonięciu pomnika Solżenicyna, nie zawierało w sobie żadnego fragmentu, który dowodziłby głębszej znajomości dzieła pi-

³⁶ Zob. G. Przebinda, *Solżenicyn w sporze z tradycją Oświecenia*, „Ethos” 1995, nr 2–3 (30–31), s. 126–137.

³⁷ Andriej Siniawski (1925–1997) — pisarz i myśliciel o przekonaniach liberalnych, od 1973 roku na emigracji w Paryżu, wykładał literaturę rosyjską na Sorbonie. Ostro polemizował z Solżenicynem, wtedy także już emigrantem. Zob. A. Синявский, *Солженицын как устроитель нового единомыслия*, „Синтаксис. Публицистика. Критика. Полемика” 1985, nr 14, s. 16–32.

³⁸ *Дмитрий Быков о генезисе русского фашизма*. Ведущий: проф. Гжегож Пшебинда, 10 III 2022, <https://www.youtube.com/watch?v=a0307BcTfFg>. 10 III 2022. Fragment od 46.00 do 48.00 (31.03.2022).

³⁹ *Два часа Бориса Акунина — в разговоре с Гжегожем Пшебиндой*, <https://www.youtube.com/watch?v=bzdE2os0OZc>. 16 III 2022. Fragment od 1.33.00 do 1.35.16 (31.03.2022).

sarza. Putin wygłosił jedynie parę banalnych konstatacji. Podkreślał, że Sołżenicyn był frontowcem podczas Wielkiej Wojny Ojczyźnianej lat 1941–1945, ale słowem nie wspomniał, że w 1945 roku pisarz trafił prosto z frontu na osiem lat do łagru, a potem — na „wieczne zesłanie”. Przemilczał też gospodarz Kremla wygnanie Sołżenicyna z ZSRR w 1974 roku i pozbawienie pisarza obywatelstwa radzieckiego. Podkreślał za to „miłość do ojczyzny” Sołżenicyna oraz fakt, że wielki pisarz potrafił odróżnić prawdziwą, oryginalną narodową Rosję od systemu totalitarnego, który przyniósł ciężkie doświadczenia milionom ludzi. Putin zaaprobował także krytyczną postawę wygnańca Sołżenicyna wobec „rusofobii” na Zachodzie. Podkreślił na koniec z aprobatą, że Sołżenicyn zawsze bronił moralnych podstaw polityki i życia społecznego w Rosji:

Чтобы выпавшее на ее долю драматические, тяжелейшее испытания больше никогда не повторялись, чтобы наш многонациональный народ жил в достоинстве и справедливости⁴⁰.

Bardzo istotny problem „Sołżenicyn–Putin” wymaga badania odrębnego⁴¹. Nie można przy tym pominąć faktu ich osobistych spotkań — dwukrotnie: 20 IX 2000 i 12 VI 2007 w podmoskiewskim domu pisarza — do czego zresztą we wspomnianej mowie pod pomnikiem Putin także się odniósł. Istotny jest w tym kontekście wywiad Sołżenicyna dla niemieckiego tygodnika „Spiegel”, opublikowany — również po angielsku — pod koniec lipca 2007 roku⁴². Szukając jednak różnic i paralel między Sołżenicynem a Putinem, pamiętać należy, że wielki pisarz, przez długie lata prawdziwe „sumienie Rosji”, umarł na długo przed obecną wojną, nie dożywając zresztą także wojny Rosji z Gruzją (sierpień 2008). W związku z tym i jego ocena największego złoczyńcy Rosji po 1953 roku, przyznającego się w dodatku do więzi z Ewangelią i Władimirem Sołowjowem, nie mogła być oczywiście adekwat-

⁴⁰ Путин на открытии памятника Солженицину, <https://ok.ru/video/19-23453161934> (11.04.2022).

⁴¹ Zob. R. Horvath, *Apologist of Putinism? Solzhenitsyn, the Oligarchs, and the Specter of Orange Revolution*, „The Russian Review” 2011, t. 70, nr 2, s. 300–318. Zob. także B.A. McVicker, *The Creation and Transformation of a Cultural Icon. Aleksandr Solzhenitsyn in Post-Soviet Russia, 1994–2008*, „Canadian Slavonic Papers / Revue Canadienne des Slavistes” 2011, t. 53, nr 2–4, s. 305–333.

⁴² Spiegel Interview with Alexander Solzhenitsyn. „I Am Not Afraid of Death”, „Spiegel International”, 23 VII 2007, <https://www.spiegel.de/international/world/spiegel-interview-with-alexander-solzhenitsyn-i-am-not-afraid-of-death-a-496211.html> (31.03.2022).

na. Warto jeszcze raz uzmysłwić sobie, że 11 grudnia 2018 roku Putin przed pomnikiem Solżenicyna zastosował ową wspomnianą już tutaj wielokrotnie metodę „zafalszowania dobra”. W 2019 podobna postawa okazywała się skuteczna w procesie omamiania Walickiego, obecnie zaś ma ona na celu sprowadzanie na moralne manowce bezradnego, w swej ogromnej większości, narodu rosyjskiego.

* * *

Jesienią roku 1922 Rosja Sowiecka wypędziła ze swych granic wielu wybitnych pisarzy i myślicieli, którzy przez następne półwiecze starali się budować na wygnaniu wspólny duchowy dom z Europejczykami. Od wiosny 2014 — a już szczególnie po 24 lutego 2022 — następuje exodus na wolny Zachód kolejnej rzeszy wybitnych przedstawicieli inteligencji i myśli rosyjskiej. Są wśród nich przywoływani wyżej Akunin (obecnie w Londynie) i Bykow⁴³, Ludmiła Ulicka (dziś w Berlinie), Władimir Sorokin (w Niemczech), Wiktor Szenderowicz (w Warszawie), Władimir Pastuchow (w Anglii), Siergiej Głuchowski (w Barcelonie). Pisarz i krytyk Aleksander Gienis, przebywający na emigracji w USA już od 1977 roku, 25 marca 2022 opublikował na łamach wolnego moskiewskiego pisma „Новая газета”⁴⁴ — dosłownie kilka dni przed jego zamknięciem — tekst o czwartej fali emigracji z Rosji, zapoczątkowanej w lutym–marcu 2014, nazajutrz po „krymskiej wośnie”. Fala pierwsza miała miejsce już za Lenina, druga — za Stalina, trzecia — w okresie Breżniewa, a obecna czwarta — rozpoczęła się i trwa nadal za Putina⁴⁵. Ale i w samej Rosji nadal heroicznie trwają i będą tam, bez wątpienia, tworzyć kolejny rozdział wolnej literatury i myśli — Dmitrij Muratow, Andriej Zubow, Nikołaj Swanidze, Aleksiej Wieniediktow, Maria Stiepanowa, Guzel Jachina, Siergiej Gandlewski, Jewgienij Griszkowicz. I wielu innych, których nazwiska jeszcze kiedyś poznamy.

⁴³ Dmitrij Bykow, który wyjechał do USA w październiku 2021, zapowiada, że powróci do Rosji, gdy tylko skończy mu się kontrakt w Cornell University w Ithace. Akunin z kolei, będący na emigracji już od wiosny 2014 roku, zarzeka się, że do Rosji przyjedzie dopiero wtedy, gdy już tam nie będzie Putina.

⁴⁴ Redaktorem naczelnym jest Dmitrij Muratow, laureat pokojowej Nagrody Nobla w roku 2021.

⁴⁵ А. Генис, *Четвертая волна. Глобальные русские*, „Новая газета”, 22 III 2022, nr 31 (3331), s. 19, <https://novayagazeta.ru/articles/2022/03/24/chetvertaia-volna> (31.03.2022).

Pragnąłbym już w finale zacytować fragment z wystąpienia Natalii Solżenicynowej, ogłoszonego na wspomnianym otwarciu pomnika pisarza w Moskwie 11 grudnia 2018 roku:

Я хочу сказать, что мир сейчас в общем-то сошел с ума. И в очень многих местах мира люди живут не так, как надо жить людям. Убивают друг друга, держат друг друга в нищете, в голоде [...]. И поэтому день Ивана Денисовича еще не кончился и мы все с вами должны это помнить. И поэтому мы должны смотреть вокруг себя с открытыми глазами. И если видим, что Ивану Денисовичу надо руку протянуть и помочь, то каждый из нас должен это сделать⁴⁶.

Po 24 lutego 2022 roku, gdy najgorsza z możliwych „rosyjska idea” przekształciła się na naszych oczach w straszną wojnę — rozpętana przez stojące obok Solżenicynowej, przy pomniku, Putina — Iwana Denisowicza należy już poszukiwać i „podawać mu rękę” w sąsiedniej Ukrainie — w Mariupolu, Charkowie, Czernihowie, Kramatorsku, Hostomlu, Irpeniu, Buczy i Budziance, Kijowie. Lektura dzieł rosyjskich myślicieli od Czaadajewa do Sołowjowa, być może, pozwoli odnaleźć jakiś trop dla takich poszukiwań, ale zarazem stanowić będzie także i ostrzeżenie przed praktycznymi skutkami rosyjskich idei ze wszech miar złowrogich.

REFERENCES

- “Co Bóg polecił Putinowi. Mistyczny imperializm Kremla.” Z prof. G. Przebindą, historykiem idei i znawcą Rosji, rozmawia J. Makowski. *Gazeta Wyborcza* 2014, no. 92 (8124).
- “Dmitriy Bykov o genezise ruskogo fashizma. Vedushchiy: prof. Gzhegozh Pshebinda” <<https://www.youtube.com/watch?v=a0307BcTfFg>> [“Дмитрий Быков о генезисе русского фашизма. Ведущий: проф. Гжегож Пшебинда”].
- Becker, Artur. “Putin i Antychryst.” *Rzeczpospolita* 2022, no. 58 (12213).
- Bykov, Dmitriy. “Dvesti let zhesti,” *Sobesednik+*, 2021, no. 6 [Быков, Дмитрий. “Двести лет жести.” *Собеседник+*, 2021, no. 6].
- Dostoyevskiy, Fedor Mikhailovich. *Idiot*. Dostoyevskiy, Fedor Mikhailovich. *Polnoye sobraniye sochineniy i pisem v tridsati pyati tomakh*. Vol. 8. Sankt-Peterburg: Nauka, 2019. [Достоевский, Федор Михайлович. *Идиот*. Достоевский, Федор Михайлович. *Полное собрание сочинений в тридцати пяти томах*. Т. 8. Санкт-Петербург: Наука, 2019].
- Dva chasa Borisa Akunina — v razgovore s Gzhegozhem Pshebindoy* <<https://www.youtube.com/watch?v=bzdE2osoOZc>> [Два часа Бориса Акунина — в разговоре с Гжегожем Пшебиндой].

⁴⁶ Путин на открытии памятника Солженицыну, <https://ok.ru/video/1923-453161934> (31.03.2022). Wystąpienie Solżenicynowej od 03.20 do 06.00.

- Genis, Aleksandr. "Chetvertaya volna. Global'nyye russkiye". *Novaya gazeta*, 2022, no. 31 (3331) [Генис, Александр. "Четвертая волна. Глобальные русские". *Новая газета*, 2022, no. 31 (3331)].
- Gorbanevskaya, Natal'ya. *Prozoy o poezii i poetakh*. Moskva: Russkiy Guliver, Tsentr Sovremennoy Literatury, 2016 [Горбаневская, Наталья. *Прозой о поэзии и поэтах*. Москва: Русский Гуливер, Центр Современной Литературы, 2016].
- Gorenshteyn, Fridrikh. *Psalom. Roman-razmyshleniye o chetyrekh kaznyakh Gospodnikh*. München: Strana i mir, 1986 [Горенштейн, Фридрих. *Псалом. Роман-размышление о четырех казнях Господних*. München: Страна и мир, 1986].
- Horvath, Robert. "Apologist of Putinism? Solzhenitsyn, the Oligarchs, and the Specter of Orange Revolution." *The Russian Review*, 2011, vol. 70, no. 2.
- McVicker, Ben. A. "The Creation and Transformation of a Cultural Icon. Aleksandr Solzhenitsyn in Post-Soviet Russia, 1994–2008." *Canadian Slavonic Papers / Revue Canadienne des Slavistes*, 2011, no. 2.
- Medvedev, Sergueï. *Les quatre guerres de Poutine*. Translated by Galia Ackerman. Paris: Buchet-Chastel/Libella, 2020.
- Nivat, Georges. "Quoi qu'il arrive, l'Ukraine a gagné la bataille morale." Entretien avec Luis Lema et Alexandre Demidoff. *Le Temps*, 12 III 2022.
- Nivat, Georges. *Le Phénomène Soljénitsyne*. Paris: Fayard, 2009.
- Obrashcheniye Prezidenta Rossiyskoy Federatsii 21 fevralya 2022 goda, <<http://kremlin.ru/events/president/news/67828>> [Обращение Президента Российской Федерации 21 февраля 2022 года].
- Obrashcheniye Prezidenta Rossiyskoy Federatsii 24 fevralya 2022 goda <<http://kremlin.ru/events/president/news/67843>> [Обращение Президента Российской Федерации 24 февраля 2022 года].
- Polnoye sobraniye sochineniy Konstantina Sergeyeovicha Aksakova*. Vol. 1. Moskva: Tipografiya P. Bakhmeteva, 1861 [Полное собрание сочинений Константина Сергеевича Аксакова. Т. 1. Москва: Типография П. Бахметева, 1861].
- Przebinda, Grzegorz. "Apokalipsa Włodzimierza Solowjowa." *Znak*, 1986, no. 11–12 (384–385).
- Przebinda, Grzegorz. "Powrót filozofii do Rosji (1989–1992)." *Znak* 1994, no. 1 (462), 1997.
- Przebinda, Grzegorz. "Rosyjskie idee i wojska. Myśl rosyjska z perspektywy Isaiaha Berlina." *Tygodnik Powszechny (Książki w Tygodniku)*, 2004, no. 16 (2858).
- Przebinda, Grzegorz. "Solżenicyn w sporze z tradycją Oświecenia." *Ethos*, 1995, no. 2–3 (30–31).
- Przebinda, Grzegorz. "The Third Baptism of Rus. The Participation of Moscow Orthodox Church in Putin's Expansion in Ukraine." *Przegląd Rusycystyczny*, 2014, no. 4 (148).
- Przebinda, Grzegorz. "Trzeci chrzest Rusi." *Plus Minus. Tygodnik „Rzeczpospolitej”*, 2014, no. 20 (1107).
- Przebinda, Grzegorz. *Między Moskwą a Rzymem. Myśl religijna w Rosji XIX i XX wieku*. Kraków: Universitas, 2003.
- Przebinda, Grzegorz. *Mikołaj Czernyszewski. Późny wnuk Oświecenia*. Katowice: Śląsk, 1996.
- Przebinda, Grzegorz. *Od Czaadajewa do Bierdiajewa. Spór o Boga i człowieka w myśli rosyjskiej (1822–1922)*. Kraków: Polska Akademia Umiejętności, 1998.

- Przebinda, Grzegorz. *Włodzimierz Solowjow wobec historii*. Kraków: Arka, 1992.
- Pshebinda, Gzhegozh. "Ocharovannyi strannik — ob Andzheye Draviche vospominaniye 80-kh godov." *Russkaya mysl'*, 1997, no. 4189 [Пшебинда, Гжегож. "Очарованный странник — об Анджее Дравиче воспоминание 80-х годов." *Русская мысль*, 1997, no. 4189].
- Pshebinda, Gzhegozh. *Mezhdru Krakovom, Rimom i Moskvoy. Russkaya ideya v novoy Pol'she*. Moskva: Rossiyskiy gosudarsvennyy gumanitarnyy universitet, 2017 [Пшебинда, Гжегож. *Между Краковом, Римом и Москвой. Русская идея в новой Польше*. Москва: Российский государственный гуманитарный университет, 2013].
- Putin na otkrytii pamyatnika Solzhenitsynu <<https://ok.ru/video/1923453161934>> [Путин на открытии памятника Солженицыну].
- Putin zachital stroki iz Biblii, Korana, Tory i Gandzhura <https://lenta.ru/news/2020/11/04/vvputin_citata/?ysclid=l163n6ba5p> [Путин зачитал строки из Библии, Корана, Торы и Ганджуря].
- Rykovtseva, Yelena. "Bednyye lyudi Vladimira Putina" <<https://www.svoboda.org/a/bednye-lyudi-vladimira-putina-strast-tiranov-k-pisatelyam/31556725.html>> [Рыковцева, Елена. *Бедные люди Владимира Путина*].
- Sinyavskiy, Andrey. "Solzhenitsyn kak ustroitel' novogo yedinomyслиya." *Sintaksis. Publitsistika. Kritika. Polemika*, 1985, no. 14 [Синявский, Андрей. "Солженицын как устроитель нового единомыслия." *Синтаксис. Публицистика. Критика. Polemika*, 1985, no. 14].
- Sobraniye sochineniy Vladimira Sergeevich Solov'yeva. Vol. 5. Bruxelles: Izdatel'stvo Zhizn' s Bogom, 1966 [*Собрание сочинений Владимира Сергеевича Соловьёва*. Т. 5. Bruxelles: Издательство Жизнь с Богом, 1966].
- Solzhenitsyn, Aleksandr Isayevich. *Kak nam obustroit' Rossiyu? Posil'nyye soobrazheniya. Spetsial'noye prilozheniye k "Russkoy mysli" № 3846 — 21 sentyabrya*. Parizh: Russkaya mysl', 1990 [Солженицын, Александр Исаевич. *Как нам обустроить Россию? Посильные соображения*. Специальное приложение к "Русской мысли" № 3846 — 21 сентября 1990. Париж: Русская мысль, 1990].
- Spiegel Interview with Alexander Solzhenitsyn. "I Am Not Afraid of Death." *Spiegel International*, 23 VII 2007 <<https://www.spiegel.de/international/world/spiegel-interview-with-alexander-solzhenitsyn-i-am-not-afraid-of-death-a-496211.html>>.
- Valitskiy, Andzhey. *Istoriya russkoy mysli ot prosveshcheniya do marksizma*. Moskva: Kanon+, ROOI Reabilitatsiya, 2013 [Валицкий, Анджей. *История русской мысли от просвещения до марксизма*. Москва: Канон+, ROOI Реабилитация, 2013].
- Valitskiy, Andzhey. *Rossiya, katolichestvo i polskiy vopros*. Transl. Tverdislova, Yelena Sergeevna. Moskva: Izdatel'stvo Moskovskogo universiteta, 2012 [Валицкий, Анджей. *Россия, католичество и польский вопрос*. Пер. Твердислова, Елена Сергеевна. Москва: Издательство Московского университета, 2012].
- Valitskiy, Andzhey. *V krugu konservativnoy utopii: struktura i metamorfozy russkogo slavyanofilstva*. Transl. Dushenko, Konstantin. Moskva: Novoye literaturnoye obozreniye, 2019 [Валицкий, Анджей. *В кругу консервативной утопии. Структура и метаморфозы русского славянофильства*. Пер. Константин Дущенко. Москва: Новое литературное обозрение, 2019].

- Walicki, Andrzej. *A History of Russian Thought from the Enlightenment to Marxism*. Translated by Hilda Andrews-Rusiecka. Stanford (California): Stanford University Press, 1979.
- Walicki, Andrzej. *O Rosji inaczej*. Warszawa: Fundacja Oratio Recta, 2019.
- Walicki, Andrzej. *Rosja, katolicyzm i sprawa polska*. Warszawa: Prószyński i Spółka, 2002.
- Walicki, Andrzej. *Rosyjska filozofia i myśl społeczna od oświecenia do marksizmu*. Warszawa: Wiedza Powszechna, 1973.
- Walicki, Andrzej. *The Flow of Ideas. Russian Thought from the Enlightenment to the Religious-Philosophical Renaissance*. Transl. Kozak, Jolanta, and Andrews-Rusiecka, Hilda. Frankfurt am Main: Peter Lang, 2015.
- Walicki, Andrzej. *The Slavophile Controversy. History of a Conservative Utopia in Nineteenth-Century Russian Thought*. Transl. Andrews-Rusiecka, Hilda. University of Notre Dame, Indiana: Notre Dame Press, 1989.
- Walicki, Andrzej. *W kręgu konserwatywnej utopii. Struktura i przemiany rosyjskiego słowianofilstwa*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1964.
- Walicki, Andrzej. *Zarys myśli rosyjskiej od Oświecenia do renesansu religijno-filozoficznego*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2005.
- Yerofeyev, Viktor. *V labirinte proklyatykh voprosov*. Moskva: Izdatel'stvo Sovetskiy pisatel', 1996 [Ерофеев, Виктор. *В лабиринте проклятых вопросов*. Москва: Издательство Советский писатель, 1990].

BARBARA SADKOWSKA

<https://orcid.org/0000-0001-6681-9682>

Uniwersytet Śląski w Katowicach

WIERSZ JAKO FORMA OPORU (GALINA RYMBU I ANNA ADAMOWICZ)

POEM AS A FORM OF RESISTANCE (GALINA RYMBU AND ANNA ADAMOWICZ)

In the article, the author considers the issue of the agency of poetry in the contemporary world, comparing two attitudes: Galina Rymbu and Anna Adamowicz. A comparative analysis of the works of both authors makes us realize that the degree of involvement depends on the personal situation of the writers. It is no coincidence that Rymbu *expressis verbis* emphasizes the need to break all conventions in poetry and exceed aesthetic norms that condemn women to silence. Her poetry is an example of civil disobedience, which feminist theorists (m.in. Judith Butler) wrote about. Its role would be to point out the potential for the opposition in every human body exposed to public view. Adamowicz, despite the fact that she belongs to the same generation as Rymbu, does not speak as radically as the poet from Russia. Her judgments about the agency of poetry are balanced and even sceptical. However, he believes that it has an effective potential, which in situations of great importance for societies in highly developed countries, redirects attention to problems removed from view (m.in. climate crisis). The article's author does not hierarchize their poetry but notes some regularities, thanks to which Rymbu is a local poet and Adamowicz a global one. These labels are illustrative and do not disavow Adamowicz's work in favour of Rymbu. Their poetic activities are attuned to the political situation that organizes their poetic imagination.

Keywords: The agency of poetry, poetic activism, imagination, resistance

Coraz częściej w najnowszej poezji odnajdujemy wyraźny komunikat o potrzebie zmian na świecie: zmian politycznych, społecznych, kulturowych. Z jednej strony u niektórych autorów (takich jak Julia Fiedorzuk, Konrad Góra). spotkamy się z wysokim poczuciem odpowiedzialności, które nakazuje im angażować się bezpośrednio w proces zmian. Aktywistyczny potencjał sztuki podkreśla Rebecca Solnit: „[...] kultura ma moc kształtowania polityki — mówimy przecież o ogromnych osiągnięciach, możliwych zarówno dzięki zmianom prawnym, jak i przeobrażeniom wiedzy i wyobraźni”¹. Z drugiej jed-

¹ R. Solnit, *Nadzieja w mroku. Nieznane opowieści, niebywale możliwości*, przeł. A. Dzierzowska, S. Królak, Karakter, Kraków 2019, s. 197.

nak strony wielu artystów, pisarzy, poetów nie wierzy w sens działań jednostkowych, a sztuka według nich ma jeszcze mniejszy wpływ na rzeczywistość (takie podejście reprezentują Bohdan Zadura czy Anna Adamowicz). Skąd bierze się ta różnica stanowisk? Zastanowię się nad tym zagadnieniem, biorąc pod uwagę twórczość dwóch urodzonych w latach 90. poetek: Anny Adamowicz i Galiny Rymbu. Zestawienie ich twórczości ma pokazać, jak kształtowane jest rozumienie sprawczości — i co na nią wpływa.

Punktem wyjścia było dla mnie porównanie postawy, jaką przyjmują młode poetki w zależności od rzeczywistości społeczno-politycznej, w jakiej żyją. Poetki z tego samego pokolenia, mieszkające w tym samym rejonie Europy, wypracowują odmienne myślenie o sprawczości poezji, na co — to moja teza — wpływa sytuacja politycznej rodzinnego kraju. Adamowicz nie musi martwić się o podstawowe prawa człowieka czy bezpieczeństwo. Wroclawska poetka żyje w kraju o ustroju demokratycznym², co pozwala jej w poezji zająć się innymi tematami — lęki związane ze zmienną sytuacją polityczną nie przesłaniają innych tematów (jest wprawdzie odczytywana politycznie, ale w innych płaszczyznach — znajdziemy tu raczej lęki związane z kryzysem klimatycznym i tzw. depresję klimatyczną). Z kolei Rymbu, żyjąc najpierw w ojczyźnie Rosji, a następnie w Ukrainie, boi się o własne życie. W jej poezji widać lęk o przyszłość własną i dziecka. Jej poezja jest swego rodzaju autoterapią, która ma udowodnić jej samej sprawczość jednostki, to, że jednostkowy gest i „krzyk” sztuki mają znaczenie, a poezja może inspirować innych do działania. U Rosjanki polityka jest tematem podstawowym, nadrzędnym wobec wszystkich innych.

* * *

Anna Adamowicz urodziła się w 1993 roku w Lublinie, mieszka we Wrocławiu. Z wykształcenia jest analitykiem medycznym i pracuje jako diagnostka laboratoryjna. Debiutowała w 2016 roku tomem *Wątpia*, nominowanym do Nagrody Literackiej Gdynia 2017, za kolejny tom — *Animalia* — otrzymała Nagrodę im. Wisławy Szymborskiej (za rok 2019). W 2020 roku wydała tom *Nebula*, obecnie przygotowuje kolejne książki poetyckie. Galina Rymbu urodziła się w 1990 roku w Omsku na Syberii, mieszka we Lwowie. Jest tłumaczką, krytyczką,

² Zdaję sobie sprawę, że polska demokracja nie jest tak otwarta, jak powinna, jednak sytuacja polityczna w Rosji jest znacznie bardziej niestabilna.

kuratorką wystaw, a także redaktorką naczelną pierwszego rosyjskiego feministycznego czasopisma internetowego „F-pismo” i redaktorką pierwszej anglojęzycznej antologii rosyjskiej poezji feministycznej *F-letter: New Russian Feminist Poetry*, wydanej w 2020 roku.

Mogłoby się wydawać, że przynależność do tego samego pokolenia sprawi, że stosunek poetek do sprawczości poezji będzie podobny³. Częściowo tak jest — obie wiele piszą o przyszłości świata, dla obu ważny jest temat roli poezji i jej aktywistyczny potencjał, obie także zgadzają się, że każda poezja jest zaangażowana, a każdy wiersz w pewien sposób polityczny. Jednocześnie mają odmienne zdanie o możliwościach sprawczych poezji. Rymbu w internetowym wywiadzie mówi: „Wierzę, że poezja i, mówiąc szerzej, język, mają dzisiaj zdolność zmieniania świata politycznie”⁴; z kolei Adamowicz w *Raporcie z literatury* mówi: „[...] nie uważam, żeby poezja miała potencjał zmieniania w szerszym znaczeniu, nie wiem nawet, czy ma potencjał zmieniania w skali jednostki”⁵, a na spotkaniu po otrzymaniu Nagrody im. Wisławy Szymborskiej podkreślała, że wprawdzie wydaje jej się, iż ma coś do powiedzenia, ale jej medium jest język poezji i nie ma złudzeń co do tego, że za jego pomocą da się cokolwiek zmienić — „[...] też nie od tego jest poezja”⁶. W tym miejscu można zastanowić się, od czego zatem jest (lub mogłaby być) poezja. Jak mówiła Adamowicz w jednym z wywiadów, poezja powinna być „biciem po ryju”:

uważam, że najlepsze wiersze to wiersze, które są po pierwsze dopracowane pod względem technicznym, a po drugie wypracowane na emocjach i które tymi emocjami emanują (biją po ryju), które poruszają, niepokoją czy w jakikolwiek inny sposób dotykają⁷.

³ Zazwyczaj kolejne pokolenia przyjmowały wobec swoich poglądów dotyczących sprawczości sztuki postawę krytyczną, a osoby z tego samego pokolenia miały podobne zdanie na ten temat.

⁴ S. Haynes, *How Russia's Feminist Poets Are Changing What It Means to Protest*, „Time”, <https://time.com/5908168/russia-feminist-poets-protest/> (30.09.2021). Wszystkie tłumaczenia w tekście głównym pochodzą od autorki artykułu, chyba że zaznaczono inaczej.

⁵ A. Budnik, A. Adamowicz, *Raport z literatury*, <https://podcasts.apple.com/pl/podcast/3-anna-adamowicz-nagroda-im-wislawy-szymborskiej/id1567283104?i=1000523974467> (30.09.2021).

⁶ Spotkanie z Anną Adamowicz, laureatką Nagrody im. Wisławy Szymborskiej, <https://www.facebook.com/Wislawa.Szymborska/videos/412768656620387> (30.09.2021).

⁷ A. Adamowicz, *Poezja jako bicie po ryju (w masce)*, „Nowy Napis Co Tydzień” 2020, nr 58, <https://nowynapis.eu/tygodnik/nr-58/artykul/poezja-jako-bicie-po-ryju-w-masce> (30.09.2021).

Dla Adamowicz wiersze mają więc pozostawać niejako w sferze prywatnej: wprawdzie mogą być odczytywane politycznie, ale nie mają wpływu na potencjalne zmiany rzeczywistości; są reakcją poetki na świat, reakcją na to, co się z nią dzieje. W rozmowie z Dawidem Mateuszem towarzyszącej wydaniu *Animaliów* autorka nie neguje zaangażowania poezji (choć wspomina o etykietkowości tego wyrażenia), jednak podkreśla, że nie jest aktywistką społeczną, a raczej dzieckiem przerażonym światem:

I prawdopodobnie nikogo ten rap nie zbawi ani nie ocali żadnego człowieka ani robala, ale przynajmniej o czymś opowie, komuś i czemuś udzieli głosu, jakoś się ustawi względem tego przerażającego świata, stawi mu mierny i bierny opór⁸.

Z kolei Galina Rymbu wierzy w sprawczość poezji. Jak sama mówi:

Poezja powinna być formą publicznej mowy i myśli, napisaną tak, jakby był w niej obecny ktoś inny, ktoś konkretny, a nie tylko abstrakcyjny czytelnik. Kiedy piszę, nie jestem sama. Wokół mnie jest społeczność, ludzie podzieleni na klasy, nawet moi przyjaciele, ich mowa, i piszę tak, jakbym im opowiadała o „tu i teraz”. Ale poezja jest miejscem, w którym jesteś ciągle rozczarowana swoją obecnością i obecnością drugiego, a to zmusza cię do ponownego utrwalenia swojego przekonania w tej obecności, raz za razem na nowych fundamentach⁹.

Jak pisze Suyin Haynes w „Time”¹⁰, Rymbu jest częścią nowego pokolenia rosyjskich poetów i poetek, którzy traktują język jako formę protestu politycznego. Za pomocą poezji kwestionują normy polityczne i społeczne, sprzeciwiają się patriariatowi, bardzo dużo czerpią z osobistych doświadczeń. Internetowe „F-pismo” powstało jako platforma współpracy rosyjskich poetek feministycznych i społeczności LGBTQ i opiera się na połączeniu aktywizmu ze sztuką. O poezji Rymbu zaczęło być szczególnie głośno po strajku medialnym (w formie maratonu poetyckiego online) z 27 czerwca 2020 roku, w którym artyści wspierali artystkę i aktywistkę Julię Cwietkową, aresztowaną za dwa internetowe projekty edukacyjne: amatorski spektakl teatralny oraz rysunki waginy. Artystka została oskarżona o rozpowszechnianie pornografii, a Rymbu napisała w jej obronie

⁸ A. Adamowicz, D. Mateusz, *Conscious rap*, <https://www.biuroliterackie.pl/biblioteka/wywiady/conscious-rap/> (30.09.2021).

⁹ *A Conversation With Galina Rymbu by Joan Brooks*, <https://www.musicandliterature.org/features/2016/1/31/a-conversation-with-galina-rymbu> (30.09.2021).

¹⁰ S. Haynes, *How Russia's Feminist Poets Are Changing What It Means to Protest*, <https://time.com/5908168/russia-feminist-poets-protest/> (30.09.2021).

wiersz *Moja wagina* (*Моя вагина*), który, jak twierdzi Renata Lis, rozpalił do czerwoności rosyjski internet¹¹. Wiersz opublikowany na jej stronie na Facebooku dzień po maratonie poetyckim szybko zaczął być udostępniany w różnych krajach, zaczęto tłumaczyć go na kolejne języki. Publikacja utworu wywołała w Rosji niezwykle ferment: z jednej strony młode kobiety dziękowały za ten tekst, zbieżny z ich doświadczeniami, z drugiej wypowiadali się obrońcy tradycyjnej literatury rosyjskiej, wytaczano wręcz groźby wobec samej poetki¹². Lis podkreśla, że Galina Rymbu „stworzyła «gorący» wiersz polityczny, ale nie podporządkowała się polityce — narzuciła jej własne rozumienie tego, czym polityka jest”¹³. A polityka jest dla niej cielesna i żyjąca, jest tu i teraz. U Rymbu z cielesnością nierozzerwalnie łączy się także radykalizm. Eugene Ostashevsky i Ainsley Morse, współredaktorzy wspomianej antologii najnowszej poezji rosyjskiej, piszą, że być radykalnym to znaczy powrócić do korzeni — a fundamentem naszego doświadczenia świata jest ciało. „Ciała i to, co robią [...], sytuuje się na skrzyżowaniu języków polityki, kultury, społeczeństwa i ekonomii, a to sprawia, że ciało staje się liczącym się miejscem oporu”¹⁴. O somatyzacji poezji tak pisała Anna Łebkowska:

Owo sięganie do pierwotnej somatyzacji świata i bezpośrednio do cielesności w poszukiwaniu języka poetyckiego i zarazem źródeł twórczości po dziś dzień tworzy istotny wątek w myśleniu o literaturze. Można by zatem wytyczyć linię wiodącą od fascynacji tym, co pierwotne i zarazem przedkulturowe, poprzez teorie języka poetyckiego oparte na ekspresji i poprzez awangardowy eksperyment, aż do teorii sięgających do podświadomości, i wskazujących na jej przejawy w tekście poetyckim¹⁵.

Somatyzacja jest obecna w większości wierszy Rymbu — ciało jest osią, na której budowana jest jej poezja. Rosjanka opisuje swoje doświadczenia, historie ze swojego życia, codzienne drobne zdarzenia

¹¹ R. Lis, *Wagina zniszczy to państwo*, „Dwutygodnik” 2020, nr 286, <https://www.dwutygodnik.com/artykul/9027-wagina-zniszczy-to-panstwo.html> (30.09.2021).

¹² Szerzej o całej sytuacji pisze Renata Lis, patrz: R. Lis, *Wagina zniszczy to państwo...* <https://www.dwutygodnik.com/artykul/9027-wagina-zniszczy-to-panstwo.html> (30.09.2021).

¹³ Tamże.

¹⁴ <https://poetrysociety.org/features/in-their-own-words/f-letter-new-russian-feminist-poetry-ed-galina-rymbu-eugene-ostashevsky-and-ainsley-morse> (30.09.2021).

¹⁵ A. Łebkowska, *Jak ucieleśnić ciało: o jednym z dylematów somatopoetyki*, „Teksty Drugie” 2011, nr 4, s. 17.

przez pryzmat ciała („przed zaśnięciem syn świecił mi po brzuchu latarką telefonu¹⁶”). Ciało jest perspektywą, z której poznajemy rzeczywistość. Świat opisywany w wierszach Rymbu to najbliższa przestrzeń złożona z codziennych problemów matki i po ludzku zagospodarowany — fabrykami, sklepem, stacjami metra, rafineriami na Syberii. Rymbu z jednej strony pisze poemat o waginie, który staje się przestrzenią buntu, środkiem do wyrażenia potrzeby zmian, szczególnie politycznych. Jak pisze w swoim najbardziej znanym poemacie:

Ale lubię pojmować ją [waginę — przyp. BS] politycznie,
to nakreśla, trzęsie sceną starych idei,
daje nadzieję w braku nowych
metod aktywistycznych.
Robić rewolucję waginą.
Robić wolność sobą.
[...]
Moja wagina to miłość, historia i polityka.
Moja polityka to ciało, życie, czucie.
Mój świat to wagina. Niosę pokój,
ale dla niektórych jestem groźną waginą,
bojową waginą. To mój monolog¹⁷.

Moja wagina Rymbu faktycznie poruszyła „sceną starych idei”. Jej poemat można uznać za swego rodzaju manifest „cielesnej rewolucji” w Rosji. Jej ciało wspiera ją w działaniach aktywistycznych, „daje nadzieję”. Wagina daje życie, u Rymbu oznacza zarówno pokój, jak i wojnę. Kobiecość w jej poezji jest niepoznawalna (a przynajmniej nie do końca poznawalna), zawiera w sobie tajemnice, jest kojąca i niebezpieczna zarazem:

w moim jajniku mieszka potwór; o naturze złożonej,
lecz z prostych, embrionalnych tkanek. daje o sobie znać nocami,
a ja budzę się, by cokolwiek zrobić ze sobą.

gdybym miała pewność, że jestem w stanie walczyć, będąc martwa,
mój bliźniak małeńki, wrosły w małeńki organ,
byłby wolny — w ziemi lub w organiczności popiołu...¹⁸

¹⁶ G. Rymbu, *w moim jajniku mieszka potwór*, przeł. J. Sajkowski, „Helikopter” 2021, nr 2, <https://opt-art.net/helikopter/2-2021/galina-rymbu-dwa-wiersze/> (30.09.2021).

¹⁷ G. Rymbu, *Moja wagina*, przeł. A. Kamińska, „Wakat”, <http://wakat.sdk.pl/moja-wagina/> (30.09.2021).

¹⁸ G. Rymbu, *w moim jajniku mieszka potwór...*

Potwór mieszkający w ciele może być odbierany jako *licentia poetica*, jednak w istocie początkowe strofy opisują faktyczną przypadłość — potworniaka jajnika. Potworniak to rodzaj nowotworu powstającego z tkanek embrionalnych, jednak przypadek opisany w wierszu jest bardziej skomplikowany. Potworniakami nazywa się także torbiele, które powstają przez wchłonięcie w życiu płodowym bliźniaka — proces powstania potworniaka polega na tym, że silniejszy płód wchłania płód słabszy. Wewnątrz takiej zmiany czasem można odnaleźć pozostałości włosów czy paznokci. W literaturze możemy odnaleźć niejedyną przypadłość szczególną więzi między bliźniętami, z których jedno żyje, a drugie zmarło podczas porodu (przykładem może być Ormus Kama z *Ziemi pod jej stopami*¹⁹ Salmana Rushdie’ego, któremu zmarły brat bliźniak dyktuje melodie). U Rymbu jednak nie mamy nadnaturalnej więzi, mamy niemal medyczny opis zmiany, która wywołuje u niej strach.

* * *

Ten opis potworniaka zbliża poezję Rymbu do wierszy Anny Adamowicz — jeżeli podejmuje ona temat ciała, robi to właśnie w biologiczno-anatomiczny sposób. Jej debiutancki tom był, jak sama mówi, książką o człowieku. Utwory z tej książki i część wierszy z *Animaliów* łączy postrzeganie ciała człowieka przez pryzmat anatomii. Nie jest ono — jak u Rymbu i innych feministycznych autorek — symbolem oporu, kwestią polityczną²⁰; abiologicznym organizmem, poddanym anatomicznemu opisowi. Język poezji nie tyle jest symboliczny, ile stanowi próbę twórczego przetworzenia nauki i wiedzy. Można zaryzykować twierdzenie, że niektóre wiersze Adamowicz kierują się w stronę ideału teoretyków ekokrytyki: łączą w sobie perspektywę naukową i artystyczną, wykorzystują naukę do tworzenia sztuki. Najważniejszym postulatem polskich pionierów ekokrytyki — Julii Fiedorczuk i Gerarda Gerardo Beltrana — jest połączenie poezji ze światem pozatekstowym. Chcą oni, by ekopoetyka stała się „życiową praktyką podejmującą próbę zintegrowania ludzkiej wrażliwości pęk-

¹⁹ Tytuł oryginału angielskiego: *Ground beneath her feet*.

²⁰ Powodem odmiennego sposobu pisania przez Adamowicz może być nie tylko jej szczególne zainteresowanie biologią, ale także chęć niepowtarzania wcześniej wykorzystywanych w literaturze polskiej szokujących sposobów opisywania ciała; szerzej o tym w dalszej części tekstu.

niętej na dwie połowy: poetycką i naukową”²¹. Adamowicz w swoich utworach podejmuje taką próbę: nie znajdziemy u niej „technik” pisania ciałem, raczej spotykamy się z analizą anatomii przetworzoną w wiersz. Podmiotka czuje się bardziej częścią gatunku ludzkiego niż jednostką stawiającą opór ciałem. Adamowicz pisze, co prawda, wyraźnie o ciele kobiety, nie mężczyzny, jednak ten wybór nie ma dla niej znaczenia politycznego, a oczywistą przyczynę:

Bardziej widzę to tak, że interesuje mnie ciało, częściej kobiece niż męskie, bo akurat kobiece przyszło mi poznać od środka, więc wiem o nim więcej. Może właśnie przez takie podejście, mówiąc twoimi słowami, ogrywam kobiecą cielesność inaczej. Moje wykształcenie też pewnie ma znaczenie, bo w dużym stopniu ustawia moje myślenie o ciele, chociażby skłonność do dzielenia go na kawałki i rozpatrywania ich osobno, w oderwaniu od siebie, zamiast jako całość. To widać choćby w „układach”²².

W wierszach Adamowicz nie mamy do czynienia z silną politycznie symboliką kobiecego ciała, znajdziemy tu raczej rozczłonkowane ciało człowieka, które jest pozbawiane metafizycznego kontekstu i osadzone w kontekście biologicznym. Co więcej, Adamowicz nie opisuje tak jedynie ciała ludzkiego — zwłaszcza w drugim tomie taki sam anatomiczny opis dotyczy także zwierząt:

jestem odizolowana od świata bezwłosą skórą
o grubości kilku milimetrów
(na opuszkach palców grubiej
w zgięciach łokci cienie)
jedyne kontakty ze światem mam
poprzez błony śluzowe (szkło, opal)

tędy możesz wnikać
złożyć jaja
wyniknąć

muszka owocówka jest odizolowana od świata
złocistym chitynowym szkieletem
i wyposażona w jedną parę skrzydeł (opal, szkło)²³.

Skóra jest dla ludzi tym samym, czym dla muszki owocówki jej pancerz. Podmiotka wie, gdzie ma słabe punkty (tam, gdzie skóra jest

²¹ J. Fiedorczuk, G. Beltran, *Ekopoetyka. Ekologiczna obrona poezji*, Muzeum Historii Polskiego Ruchu Ludowego, Warszawa 2020, s. 17.

²² A. Adamowicz, D. Mateusz, *Conscious rap*, <https://www.biuroliterackie.pl/biblioteka/wywiady/conscious-rap/> (30.09.2021).

²³ A. Adamowicz, *obieranie*, w: *Animalia*, Biuro Literackie, Stronie Śląskie 2019, s. 9.

cieńsza — zna swoje ciało, zna swoją anatomię), z kolei złoisty pancerz wydaje się nieprzenikalny. Muszka, pozornie słaba i krucha, w dalszej części wiersza „ugodziła kosmos”, jest silna; jak sugeruje podmiotka — silniejsza od niej. U Adamowicz nawet samobójstwo zamienia się w „unieśmiertelnienie mięsa”, nerwy są drucikami, mięśnie prującym się sukniem, a szkielety — stelażami marionetek. Nawet śmierć nie następuje wskutek jakiegoś gwałtownego zdarzenia, a poprzez powolne wstrzyknięcie formaldehydu²⁴.

Ciało w poezji Adamowicz jest opisywane w perspektywie „do wewnątrz”: mamy wnętrzności, poszczególne części, biologicznie uwarunkowane. Z kolei ciało u Rymbu jest ekspansywne, napiera na czytelnika, jest zwartą masą. Ta różnica w podejściu do ciała wpływa także na inne aspekty poezji obu autorek. Adamowicz introwertycznie analizuje świat, przetwarza go w sobie i swoje odczucia wyraża w wierszu. Wrocławska poetka nie opisuje bliskiej jej rzeczywistości, ale ukrywa się za różnymi maskami. Liryka maski to jej ulubiony sposób pisania wierszy²⁵, pociąga ją poczucie władzy nad bohaterami:

Wolność kreowania tego bohatera, ale w zarysowanych jego biografią ramach. Morze materiału wylaniające się z tych biografii i innych elementów, na które natykam się podczas researchu do wierszy. Mnożenie historii dużo ciekawszych niż te, które mogłabym snuć, bazując na własnym życiu. Sprytnie przemykanie siebie pod otoczką nie-siebie. Swoiste ćwiczenie z empatii powtarzane za każdym razem, kiedy na przestrzeni wiersza próbuję być kimś innym. Wciąż kolejne i kolejne sposoby na powiedzenie tego samego, bo pisanie wiersza czasami jest dla mnie przelewaniem cieczy w nowe naczynia²⁶.

Przyjmowane maski pozwalają jej na dystansowanie się od realnej rzeczywistości, dzięki któremu unika opowiadania o sobie²⁷. Jej poezja nie stawia przed sobą zadań społecznych, nie jest politycznym dialogiem z rzeczywistością. Inaczej jest u Rymbu, która niemal krzyczy do czytelnika: to, co napisałam, to dopiero początek. Wiersz ma poruszać, ma prowokować zmiany, ma być początkiem czegoś więk-

²⁴ W jednym z wierszy bohater opisuje ciało człowieka jak marionetkę na drucianym stelażu, a następnie popełnia samobójstwo wstrzykując sobie formalinę. Patrz: *Animalia...*, s. 10.

²⁵ A. Adamowicz, D. Mateusz, *Conscious rap...*

²⁶ A. Adamowicz, *Poezja jako bicie po ryju...*

²⁷ W niektórych wierszach można rozpoznać wtręty osobiste, jednak sama Adamowicz zapowiada opublikowanie tomu z liryką konfesyjną pod pseudonimem Laura Osińska.

szego — zadania, które nie obejmuje tylko literatury. Jak pisze Rebecca Solnit:

Celem aktywizmu i celem sztuki, w każdym razie dla mnie, jest budowanie świata, w którym ludzie stają się wytwórcami i wytwórczyniami znaczeń, a nie konsumentami. [...] Decentralizacja i demokracja bezpośrednia mogą być, wedle jednej z definicji, takim rodzajem polityki, w której ludzie stają się wytwórcami i wytwórczyniami dysponującymi ogromną mocą i kierującymi się wizją w nie do końca stworzonym świecie²⁸.

Rola, jaką Solnit przewiduje dla artystów, jest bardzo ważna — chodzi o kreowanie nowego, lepszego świata. „Świat potrzebuje zmiany” — mówi Rymbu, myśląc konkretnie o swojej rzeczywistości, z obawy o bezpieczeństwo swojej rodziny uciekła bowiem z Rosji na Ukrainę. Ma silne poczucie, że jej poezja ma być częścią tej zmiany i temu podporządkowuje swoje działania. Tworzenie świata, bycie częścią zmiany — to hasła, które napawają optymizmem. Jednak Solnit powtarza — nadzieja nie jest ślepa:

Trzeba tutaj jasno powiedzieć, czym nadzieja nie jest: wiarą w to, że wszystko było, jest czy będzie dobrze. Widzimy wokół siebie niezliczone dowody ogromnego cierpienia i olbrzymich zniszczeń. Nadzieja, która mnie interesuje, powiązana jest z szeroką perspektywą i ściśle określonymi możliwościami, które zachęcają nas do działania albo wręcz się go od nas domagają. Nie jest ona radosną paplaniną o tym, że wszystko zmierza ku lepszemu, choć może stanowić przeciwwagę dla utartej śpiewki o świecie schodzącym na psy. Można by ją nazwać opowieścią o zagmatwaniu i niepewności, z których wyrasta możliwość nowego otwarcia²⁹.

O takich możliwościach pisze Rymbu. Wykorzystuje swoje prywatne doświadczenia i przetwarza je w dyskurs, który chce być dyskursem społecznym. Rosjanka jest świadoma, że zadania, jakie stawia przed poezją — nie tylko swoją — są trudne, tak jak trudna jest każda rewolucja:

Zadaniem poezji politycznej jest obalenie tej fałszywej świadomości i ujawnienie jej prawdziwych podstaw w języku, walka z tymi uproszczonymi neokonserwatywnymi, burżuazyjnymi narracjami i wartościami, które blokują jakiegokolwiek poczucie przynależności klasowej, które władza nadal narzuca ludziom w swoich wysiłkach tłumienia świadomości klasowej i blokowania możliwości drugiej wielkiej rewolucji socjalistycznej. Ale to jest jedyne wyjście dla tych wszystkich

²⁸ R. Solnit, *Nadzieja w mroku...*, s. 188.

²⁹ Tamże, s. 9–10.

WIERSZ JAKO FORMA OPORU...

biednych ludzi, a także dla artystów i intelektualistów. Dziś dyskurs władzy jest coraz bardziej zaangażowany w rodzaj przemocy językowej i ideologicznej, która przypomina czasy przedrewolucyjne, powracające do Rosji Mikołaja II³⁰.

Obie poetki mają poczucie głębokiego kryzysu. W wierszach Adamowicz chodzi głównie o poczucie beznadziejności związane z rozczarowaniem gatunkiem ludzkim i ludzką ingerencją w świat. Z kolei Rymbu widzi opresyjną rzeczywistość, która jest zależna od polityków. Polka neguje aktywistyczny potencjał poezji i uważa, że niezależnie od działań, które podejmujemy jako jednostki, nasz świat jest skazany na zagładę. W *Nebuli* znajdziemy obraz futurologicznej kolonizacji kosmosu — z jednej strony podmiotka zafascynowana jest radzieckim programem kosmicznym, z drugiej: jest pewna, że takiego świata nie da się ocalić. Adamowicz jest przerażona tym, że w świetle dostępnych nam dzisiaj badań koniec świata nie będzie nagłą katastrofą, lecz powolną, rozciągniętą w czasie agonią. Jej reakcją obronną na ten stan rzeczy jest śmiech (czarny humor i śmiech przez łzy).

Obrazy kosmosu w poezji Rymbu — również częste — służą czemu innemu. Poetka nie widzi przyszłości świata w życiu w przestrzeni kosmicznej, choć pozornie mogłoby się tak wydawać:

przed zaśnięciem syn świecił mi po brzuchu latarką telefonu
uważa, że moglibyśmy zbudować raketę i polecieć w kosmos
a ja nie potrafię mu wytłumaczyć, że kosmos jest dla wybranych,
i to nie dziś, a w perspektywie.

że kosmiczne domy, które już się budują, tu, na ziemi,
i wystawy robotów, które tak kocha,
i skomplikowane gadzety do produkcji poezji maszynowej i nowych poetów,
tworzone są dla wybranych i w imię wybranych
i to już nie są ludzie, nawet nie materia, a mętny rój systemów,
rosnących jak guzy pośrodku nas

że są ludzie, którzy nie mogą dostać paszportu,
że są ludzie, którzy nie mogą nigdzie wyjechać,
i leżą, jak chrome poczwary, w gęstych jamach pracy i głodu,
a ich mowa jest skąpa³¹.

Kosmos jest tu symbolem terroru ekonomicznego, klasizmu. Kapitalizm, który miał odmienić świat sowiecki, uzdrowić społeczeństwo, stał się przyczyną jeszcze większych rozszewnień ekonomicznych. Jak

³⁰ *A Conversation With Galina Rymbu by Joan Brooks...*

³¹ G. Rymbu, *w moim jajniku mieszka potwór...*

opowiada Rymbu, po zmianie ustroju życie prostych ludzi się nie zmieniło, a sytuacja społeczna większości z nich uległa pogorszeniu:

Ubodzy żyją dziś w warunkach permanentnej katastrofy społecznej. Stracili swoje miejsce w czasie i historii, ale najważniejszą rzeczą jest to, do czego to doprowadziło — całkowita utrata świadomości klasowej. Biedny człowiek w Rosji nigdy nie przyzna się, że jest biedny, to zbyt wstydlive³².

Ludzie są poddawani wykluczeniu ekonomicznemu, są ograniczani, a co najważniejsze — sytuacja ta nie dotyczy tylko teraźniejszości, przyszłość wydaje się jeszcze bardziej ponura. W zakończeniu wierza pojawia się jednak nadzieja, szansa na przeciwstawienie się temu porządkowi:

że sterty rządów są jak sterty śmieci na naszej Ziemi,
że jest coś jeszcze, oprócz czasu wciśniętego w pomieszczenia,
że w ciałach jest coś jeszcze, oprócz słów i myśli...³³.

Zakończenie sugeruje, że mimo pozornie beznadziejnej sytuacji dysponujemy jakąś formą oporu: jest nią własna cielesność. W ramach odpowiedzi na zarzuty o niestosowność poematu *Moja wagina* Rymbu stworzyła inny kontrowersyjny wiersz, wpisujący się w ruch #metoo — *Wielka Literatura Rosyjska*, który można by nazwać manifestem nowej literatury³⁴:

Nie, to nie jest nasza literatura.
Zacznijmy od tego, że nasza nie jest rosyjska.
Nasza jest różna. Rosyjskojęzyczna, bilingwalna,
polilingwalna,
anarchiczna,iefallocentryczna,
nie patriotyczna. ONA JEST PRZECIWIW
stęchłemu patriotyzmowi i opresyjnemu państwu
w ogólności. Zawsze była.
I nie wielka,
a OTWARTA.
Ale
to jest
literatura

³² *A Conversation With Galina Rymbu by Joan Brooks...*

³³ G. Rymbu, *w moim jajniku mieszka potwór...*

³⁴ R. Lis, *Wagina zniszczy to państwo...*

przyszłości.
TO JEST
LITERATURA
PRZYSZŁOŚCI
MOJA WAGINA
LITERATURA CAŁA
MOJA
WAGINA
I DLA CIEBIE NIE MA TU MIEJSCA.

*

Pizda ci na twarz³⁵.

Rymbu widzi potrzebę nowej literatury — takiej, która będzie w stanie opisać naszą rzeczywistość. Tego rodzaju sztuka krytyczna wymaga jednak postawy buntu, wymaga odwagi — i dlatego symbolem tej literatury staje się wagina, reprezentująca tu cielesny radykalizm. Ciało, jako podstawa wszelkiego doświadczenia, jest siłą, której konserwatyści nie doceniają — a która, jak widać na przykładzie Rymbu, ma potencjał subwersywny, rewolucyjny. Jej pierwszym celem jest zmiana w literaturze narodowej, następnym — zmiany polityczne. Rymbu, przeciwnie niż Adamowicz, uważa, że każde, nawet najmniejsze działanie ma sens i wartość sprawczą. W podobnym tonie pisze Solnit:

Skutki nie są proporcjonalne do przyczyn — nie tylko dlatego, że potężne przyczyny niekiedy na pierwszy rzut oka przynoszą nikłe skutki, lecz także dlatego, że skromne przyczyny mają czasem ogromne następstwa. Jak powiadał Gandhi, „Najpierw cię lekceważą. Potem z ciebie szydzą. Następnie z tobą walczą. W końcu wygrywasz”. Jednak fazy te następują powoli. [...] Aktywizm to nie wyprawa do sklepu za rogiem, to skok w nieznaną. Przyszłość zawsze pograżona jest w mroku³⁶.

W postawie Rymbu widać entuzjazm, potrzebę konfrontacji, chęć walki. Jak wszyscy entuzjaści — wierzy ona w powodzenie sprawy, o którą walczy. Adamowicz, która nie widzi żadnych perspektyw dla świata, nie wierzy w żadne pozytywne zmiany, jakie mogłyby zająć na skutek działań człowieka, nie widzi też powodu, dla którego miałyby wszczynać rewolucję. Wprawdzie „nie zaora ludzkości na wszystkich

³⁵ G. Rymbu, *Wielka Literatura Rosyjska*, przeł. R. Lis, *Wagina zniszczy to państwo...*

³⁶ R. Solnit, *Nadzieja w mroku...*, s. 125.

kontynentach”, ale też pisze: „jedyna zbrojna rewolucja, jakiej pragnę, / to koniec świata, który wszystkich zmiecie z planszy”³⁷.

* * *

Z czego wynikają te różnice? Prosta odpowiedź wywieść można z okoliczności politycznych: Rymbu walczy o demokrację i dlatego jej twórczość ma charakter polityczny. W Polsce takie narracje dominowały w literaturze drugiego obiegu od lat 70., a zakończyły się wraz ze zmianą ustroju politycznego³⁸. Z kolei Adamowicz jest przedstawicielką pokolenia, które narodziło się już w demokratycznej Polsce i mimo różnych zawirowań politycznych nie miało już do czynienia z władzą totalitarną. Współczesna sytuacja polityczna w kraju także nie jest zbyt stabilna, czego jednak nie widać w najnowszych wierszach Adamowicz, którą, jak pisze Dawid Kujawa, „interesują przede wszystkim kwestie — ściśle ze sobą powiązane — życia w nieustającym zagrożeniu kryzysem klimatycznym, rozwoju technologicznego oraz kolonizacji kosmosu”³⁹. Te tematy, rzecz jasna, są polityczne — jednak nie są bezpośrednio związane z polskim kryzysem politycznym⁴⁰.

W kontekście tych dwóch poetek bardziej istotna wydaje mi się jednak perspektywa społeczna. Rymbu jest aktywistką, więc wierzy w powodzenie swojej sprawy — historia pokazuje, że takie działania wielokrotnie kończyły się sukcesem. Jak przypomina Solnit, ruch abolicjonistyczny był przyczyną powstania pierwszego powszechnego ruchu na rzecz praw kobiet, czego efektem było wywalczenie praw

³⁷ A. Adamowicz, *idę z tyłu, bo chodnik jest za wąski*, w: *Nebula*, Biuro Literackie, Stronie Śląskie 2020, s. 12.

³⁸ Od lat dziewięćdziesiątych w Polsce pojawiła się z kolei tzw. literatura menstruacyjna pisana przez kobiety, które nie tylko otwarcie opisywały swoje doświadczenia, również te skoncentrowane na cielesności, ale także deklarowały otwarcie feministyczne poglądy. Z tego względu zabiegi stosowane przez Rymbu są oswojone w literaturze polskiej i nie wywołują takiego szoku, jak we współczesnej Rosji.

³⁹ D. Kujawa, *Niesporczaki słuchają sovietwave'u. Nebula Anny Adamowicz*, <https://www.biuroliterackie.pl/biblioteka/recenzje/niesporczaki-sluchajasovietwaveu-nebula-anny-adamowicz/> (30.09.2021).

⁴⁰ Jej poezja, jak wcześniej wspominałam, ma potencjał polityczny — takie są kwestie związane z kryzysem klimatycznym, kapitalizmem, i jest tak interpretowana przez krytyków. Na potrzeby tego tekstu skupiam się bardziej na poglądach autorki na sprawczość poezji.

wyborczych w Stanach Zjednoczonych⁴¹. Zmiany na świecie nie miałyby miejsca, gdyby aktywiści nie mieli nadziei.

Z kolei Anna Adamowicz jest rozgoryczona i rozczarowana ludzkością. Jej bierność jest wynikiem przerażenia i jedną z reakcji, które American Psychological Association⁴² opisuje jako najbardziej powszechne reakcje na współczesne zawirowania. Nigdy wcześniej nie mieliśmy do czynienia z tak wszechogarniającym kryzysem: zaczynającym się od spraw klimatycznych, kończącym na społecznych i politycznych, włączając w to problemy z demokracją. Szczególnie istotny wydaje się kryzys klimatyczny, którego wagę naukowcy podkreślają od lat osiemdziesiątych dwudziestego wieku, z niewielkim skutkiem niestety. Ignorowano i wyszydzano apele naukowców tak długo, aż dotarliśmy do punktu, z którego nie da się już zawrócić — planeta została nieodwracalnie zniszczona przez działania człowieka.

Obie poetki mają świadomość kryzysu współczesności, jednak każda patrzy nań ze swojej perspektywy. Dla Rymbu sprawą priorytetową jest bezpieczeństwo, którego gwarantem jest stabilny politycznie kraj, dlatego te kwestie w jej poezji rozbrzmiewają najmocniej. Z kolei Adamowicz patrzy z większego oddalenia — nie martwi się sprawami lokalnymi, a globalnymi, na które jako jednostka nie ma wpływu, co powoduje jej frustrację i poczucie beznadziei.

REFERENCES

- A Conversation With Galina Rymbu* by Joan Brooks, <<https://www.musicandliterature.org/features/2016/1/31/a-conversation-with-galina-rymbu>> (30.09.2021).
- Adamowicz, Anna. "Idę z tyłu, bo chodnik jest za wąski." *Nebula*. Stronie Śląskie: Biuro Literackie, 2020, s. 12.
- Adamowicz, Anna, and Mateusz, Dawid. *Conscious rap* <<https://www.biuroliterackie.pl/biblioteka/wywiady/conscious-rap/>> (30.09.2021).
- Adamowicz, Anna. "Poezja jako bicie po ryju (w masce)." *Nowy Napis Co Tydzień* 2020, nr 58. <<https://nowynapis.eu/tygodnik/nr-58/artukul/poezja-jako-bicie-po-ryju-w-masce>> (30.09.2021).
- Budnik, Agnieszka, and Adamowicz, Anna. *Raport z literatury*. <<https://podcasts.apple.com/pl/podcast/3-anna-adamowicz-nagroda-im-wislawy-szymborskiej/id1567283104?i=1000523974467>> (30.09.2021).
- Fiedorczyk, Julia, and Beltran, Geraldo. *Ekopoetyka. Ekologiczna obrona poezji*. Warszawa: Muzeum Historii Polskiego Ruchu Ludowego, 2020.

⁴¹ R. Solnit, *Nadzieja w mroku...*, s. 125.

⁴² *Klimatyczne ABC*. Red. M. Budziszewska, A. Kardaś, Z. Bohdanowicz. Warszawa 2021.

- Haynes, Suyin. "How Russia's Feminist Poets Are Changing What It Means to Protest." *Time*. <<https://time.com/5908168/russia-feminist-poets-protest/>> (30.09.2021).
- Klimatyczne ABC*. Budziszewska, Magdalena, and Kardaś, Aleksandra, and Bohdanowicz, Zbigniew (Eds.). Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, 2021.
- Lis, Renata. "Wagina zniszczy to państwo." *Dwutygodnik* 2020, no. 286. <<https://www.dwutygodnik.com/artysta/9027-wagina-zniszczy-to-panstwo.html>> (30.09.2021).
- Łebkowska, Anna. "Jak ucieleśnić ciało: o jednym z dylematów somatopoetyki." *Teksty Drugie* 2011, no. 4.
- Rymbu, Galina. "Moja wagina." Transl. Kamińska, Aneta. *Wakat*. <<http://wakat.sdk.pl/moja-wagina/>> (30.09.2021).
- Rymbu, Galina. "w moim jajniku mieszka potwór." Transl. Sajkowski, Jakub. *Helikopter* 2021, nr 2. <<https://opt-art.net/helikopter/2-2021/galina-rymbu-dwa-wiersze/>> (30.09.2021).
- Rymbu, Galina. "Wielka Literatura Rosyjska." Transl. Lis, Renata. *Wagina zniszczy to państwo...* <<https://www.dwutygodnik.com/artysta/9027-wagina-zniszczy-to-panstwo.html>> (30.09.2021).
- Solnit, Rebeca. *Nadzieja w mroku. Nieznane opowieści, niebywale możliwości*. Transl. Dzierzgowska, Anna and Królak, Sławomir. Karakter, Kraków 2019.
- Spotkanie z Anną Adamowicz, laureatką Nagrody im. Wisławy Szymborskiej*. <<https://www.facebook.com/Wislawa.Szymborska/videos/412768656620387>> (30.09.2021).

ALEKSANDER KIKLEWICZ

 <https://orcid.org/0000-0002-6140-6368>

Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie

SEBASTIAN PRZYBYSZEWSKI

 <https://orcid.org/0000-0002-5207-666X>

Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie

ЭСТЕТИЧЕСКИЙ РЕЧЕВОЙ АКТ КАК КАТЕГОРИЯ ПРАГМАТИКИ

AESTHETIC SPEECH ACT AS A CATEGORY OF PRAGMATICS

The authors treat aesthetic speech acts as stimulating, i.e. within the category of determining speech acts (which also includes directive, interrogative, vocative and creative acts). A characteristic feature of stimulating speech acts is the nativistic nature of the determined mental state of the addressee. In formal terms, the peculiarity of aesthetic speech acts is that the use of discrete (lexical or grammatical) exponents of the illocutionary function is not possible in this case. To implement the aesthetic function, various elements of the part of the utterance containing information about the area of reference of the pragmatic function are used: 1) the semantic content of the text or utterance; 2) its form and structure; 3) context and communication situation; 4) translation of text/message, including the media. Due to their functional and formal features, aesthetic speech acts are divided into several subtypes: 1) macro-, meso- and micro-acts; 2) free vs. complementary acts; 3) determining the feeling of beauty or ugliness; 4) communicative vs. non-communicative.

Keywords: pragmatolinguistics, linguistic communication, literary pragmatics, discourse, aesthetic speech acts

ВВЕДЕНИЕ

Эстетический компонент социальной коммуникации и языковой деятельности по-разному осмысливается в разных парадигмах науки. Структуралисты уделяли много внимания художественным текстам, трактуя искусство как особого рода язык, а именно — как вторичную моделирующую систему знаков. Именно в рамках структурного языкознания была создана теория поэтического языка. В этом отношении особенно значимы заслуги Пражского лингвистического кружка (в частности, Яна Мукаржовского), а также Тартуско-Московской семиотической школы. Из исследований польских ученых следует выделить работы

Януша Славинского (Sławiński 1974; 1992), Марии Р. Майеновой (Maęenowa 1974) и Мечислава Порембского (Porębski 1986).

В эпоху постструктурализма проблемы эстетической коммуникации стали рассматриваться иначе — в перспективе социальной семиотики и антропологии культуры, отчасти также с точки зрения когнитивизма (см. Загидуллина, Киклевич 2020; Minai 1989; Parret 1993; Thyssen 2011; McGarry, Erhart, Eslen-Ziya 2020 и др.). Эстетические аспекты речевой коммуникации получили отражение также в исследованиях в области прагматистики, в частности, в публикациях, относящихся к литературной прагматике (англ. *literary pragmatics*): Sell 1991; Black 2006; Pilkington 2010; Mey 2001.

Вместе с тем приходится констатировать, что эстетический аспект практически отсутствует в учении о речевых актах (далее — РА) как главном направлении прагмалингвистической науки. Это касается как оксфордской (классической) школы прагматики, так и более поздних формаций функциональной прагматики, включая *conversational analysis*.

Предметом данной статьи является определение статуса эстетических речевых актов (далее — ЭРА) как одной из категорий коммуникативного поведения. ЭРА рассматриваются в плане содержания и плане выражения. С учетом содержательных и формальных характеристик будет предложена их общая типология, а в качестве иллюстративного материала послужат фрагменты русскоязычных текстов из разных сфер речевой деятельности.

1. ПОНЯТИЕ ЭСТЕТИЧЕСКОГО РЕЧЕВОГО АКТА

Прагматическая наука занимается изучением операций с информацией, которые подчинены волевому или рефлексивному поведению человека: с одной стороны, употребление знаков служит реализации намерения отправителя сообщения и имеет интенциональный характер; с другой стороны, существуют реактивные РА, в основе которых лежат усвоенные в процессе социализации правила (как в случае речевого этикета) или же биологически обусловленные вербальные рефлексы.

В области прагматических исследований, как отмечает Ян Хуанг (Huang 2014: 4), можно выделить две наиболее влиятельные школы: англо-американскую и европейскую (континенталь-

ную). Представители англо-американской прагматики изучают, главным образом, коммуникативные имплицатуры, дейксис, референцию, логическую структуру косвенных РА и др. Континентальная прагматика более открыта для исследования художественных текстов. Именно в этом научном контексте появилось понятие литературной прагматики как области исследований функционирования языка в художественных дискурсах (Meu 2011: 511). По словам Энн Бэнфилд (Banfield 2003: 475), этот термин указывает на предмет исследования и не имеет отношения к отдельной научной дисциплине.

Практически с самого начала появления теории РА (благодаря публикации лекций Джона Остина, см. Austin 1962) предпринимались попытки применить теорию оксфордского философа к описанию литературных текстов, т.е. к их интерпретации как своего рода РА (см. Ohmann 1971; van Dijk 1976; Pratt 1977; Sell 1991; Bredella 1992 и др.)¹. Следует, однако, сделать оговорку, что сам Остин был склонен рассматривать категорию иллокуции только по отношению к типизированным, конвенциональным формам повседневного или официального речевого поведения. Разного рода языковые поэтизмы, метафорические, фигуративные выражения, языковая игра — всё это с его точки зрения относится к области специального употребления языка. Как бы следуя утверждению Дэвида Юма, что поэты — это профессиональные лжецы, Остин считал, что эстетически маркированные высказывания не выполняют коммуникативной функции и не обладают иллокутивной характеристикой. По отношению к таким формам речевой деятельности, как реплика актера со сцены во время театрального представления, публичное чтение стихотворения, разговор человека с самим собой, Остин писал: «Язык при таких обстоятельствах определенным образом употребляется несерьезно, в каком-то смысле паразитирует на нормальном употреблении» (Остин 1986: 37)².

Несмотря на то, что теория Остина не предусматривала возможности интерпретации художественных текстов, теории

¹ Дж. Хиллис Миллер в связи с этим пишет: «Роман подобен заявлению, юридическому свидетельству или диегезису» (Miller 2005: 152).

² Ивона Витчак-Плисецкая (Witczak-Plisiecka 2013: 30) справедливо отмечает, что концепция Остина не предусматривала описания художественного языка. Остина прежде всего интересовала обыденная и институциональная коммуникация, а также идея регулирования социальной реальности при посредничестве языка.

литературы неоднократно обращались к ней, предпринимая попытки прагматической интерпретации художественных текстов с точки зрения категории иллокуции³ (подробнее об этом см. Petrey 1990: 50 и др.).

Джон Сёрл (Searle 1969), развивая теорию РА Остина, интерпретировал некоторые базовые категории иначе. Он предложил понимание локуции (локутивного акта) как пропозиционально-семантического феномена, тогда как у Остина это фонетический, фатический или ретический акт. Теоретикам литературы ближе оказалась концепция Остина, которая давала возможность описания взаимосвязей между художественным текстом (как определенным знаковым стимулом) и рефлексией читателей (ср. Petrey 1990; Miller 2001). При этом Сёрл (Searle 1979) уделял больше внимания проблеме прагматической интерпретации литературных высказываний, в частности, тем функционально-коммуникативным характеристикам, которые отличают их от высказываний в повседневных дискурсах. Он утверждал, что автор литературного произведения имитирует ассертивный РА, уклоняясь от реализации иллокутивного акта⁴.

Помимо изучения РА в рамках литературной прагматики эстетический компонент усматривается также в высказываниях, которые содержат эстетические оценки (ср. Morgan 2017), однако это имеет мало общего с ЭРА, как они понимаются в данной статье.

Исследования РА в контексте художественного текста можно разделить на две группы: интрадигетические и экстрадигетические (см. Jucker, Locher 2017: 2–3). С одной стороны, исследуются РА в структуре текста, т.е. то, что говорят персонажи (см. Black

³ Теоретики литературы по-разному относились к позиции Остина. С одной стороны, интерпретация художественного текста в определенной степени учитывает личность и интенциональную характеристику автора. Если две интерпретации одного и того же текста противоречат друг другу, предпочтительнее отдается той, которая более согласуется с авторской (Birke, Körpe 2015). С другой стороны, литературоведы пишут об «ошибке интенциональности», отрицая тезис о том, что успешность художественного РА можно объяснить ссылкой на намерение автора (Warner 2014: 367).

⁴ Проблема иллокутивной характеристики высказываний в художественных и нехудожественных дискурсах занимает значительное место в исследованиях РА. Так, Уршуля Кизельбах (Kizelbach 2017: 425) считает, что иллокутивные акты в беллетристических текстах принципиально не отличаются от иллокутивных актов в текстах других типов. Если бы было иначе, нам пришлось бы отдельно изучать правила прагматической интерпретации высказываний в художественном тексте.

2006). С другой стороны, художественный текст трактуется как речевой макроакт (см. Meу 2011) в ряду других макроактов, со своей прагматической функцией и ее языковым выражением.

В прагмалингвистической литературе слабо представлена целая область речевой деятельности, предметом которой является стимулирование ментального или эмоционального состояния адресатов. Данное речевое действие существенно отличается от всех известных типов и категорий РА (см. Searle 1976; Wunderlich 1972; Романов 1988). Так, если информирующие РА состоят в реализации намерения говорящего передать адресату некоторые знания и в значительной степени имеют intersubjectный, контекстный характер (вклад получателя сообщения здесь не имеет решающего значения), то в случае убеждения самого факта передачи сообщения недостаточно — успешность данного речевого действия не может быть детерминирована или гарантирована отправителем — она главным образом зависит от получателя, т.е. от процессов, происходящих в его когнитивной системе⁵. Такого рода ментальные состояния субъекта определяются как автопоэтические или нативистские (см. Maturana, Varela 1992). В случае информирующего РА говорящий достигает своей цели, произнося перформативный глагол, как в высказывании (1), тогда как в случае персуазивного акта перформативный глагол успешности не гарантирует, как в высказывании (2):

- (1) Знайте, что он этого не хотел.
- (2) Убеждаю тебя — он этого не хотел.

В первом случае для того, чтобы адресат знал о том, что общается в высказывании, достаточно самого высказывания: форма утвердительного предложения означает, что говорящий знает о некотором положении дел и преднамеренно осуществляет РА, в результате которого адресат также будет знать об этом (об эпистемическом аспекте РА подробнее см. Kiklewicz 2021: 304 и др.). Во втором случае у адресата имеется некоторая психологическая установка и нежелание признать правдивость сообщения. С этим связана необходимость убеждения адресата, однако у говорящего не может быть уверенности в том, что

⁵ К такого рода ситуациям не применимо, например, утверждение Льва С. Выготского: «Анализируя структуру раздражителей, мы воссоздаем структуру реакции» (1986: 39).

адресат в результате произнесения высказывания окажется убежденным⁶.

Свойство автопоетичности характерно также для других состояний, являющихся целью стимулирующего воздействия речевого субъекта, в частности, эмоциональных, к которым следует отнести и эстетическое переживание (в научной литературе бытует термин *эстетическая эмоция*, см.: Видгоф 2007: 107). Например, фрагмент песни Булата Окуджавы *Ванька Морозов*:

- (3) Не думал, что она обманет,
ведь от любви беды не ждешь...
Ах Ваня, Ваня, что ж ты, Ваня,
Ведь сам по проволоке идешь...

содержит аллегорию: образ идущего по проволоке Вани означает, что человек, который слишком увлечен своими чувствами к другому лицу, ведет себя неразумно и подвергает себя опасности. С точки зрения смысла, т.е. некоторой выраженной словами ментальной репрезентации, оригинал и его парафраза практически не отличаются, но поэтический оригинал имеет особую форму, за которой для читателя или слушателя скрывается намерение автора вызвать эстетический эффект, т.е. ощущение красивого. Это дает основание для того, чтобы данную секвенцию высказываний квалифицировать как ЭРА⁷.

Специфика ЭРА, вопреки тому что утверждает Эндрю Морган (Morgan 2017: 96), не состоит в особом содержании так называемых ассертивов, предметом которых являются красивые вещи, или в связанной с переживанием красивого или безобразного экспрессии. ЭРА выделяются своей иллокутивной функцией, т.е. стимуляцией эстетического переживания адресата. Тем самым их можно отнести к более широкой категории детерминирующих РА, к которой принадлежат также директивы. От директивов стимулирующие РА отличаются, в частности, тем, что условия, при которых успешным будет, например, акт просьбы, заклю-

⁶ Само выражение *Я убеждаю тебя* считается иногда неуместным. На это указывает пример из интернет-форума (<https://otvet.mail.ru/question/206896207>):

— Можно ли сказать: «Я убеждаю тебя» вместо «Я уверяю тебя»?

— Я бы так сконструировал фразу: «Послушай меня внимательно, и ты согласишься в том, что я прав». А «Я убеждаю тебя» — так не говорят.

⁷ Проблема эстетических маркоактов будет обсуждена далее.

чены в содержании перформативного глагола (*прошу...*), тогда как употребление такого глагола в случае ЭРА практически невозможно (см. далее). Это объясняется спецификой иллюкутивной функции ЭРА — стимулированием эстетического наслаждения, которое не может вызываться прямым, прескриптивным, инструктивным способом. Человек не в состоянии контролировать свои чувства, ощущения или даже убеждения (неслучайно пословица гласит «Сердцу не прикажешь»⁸), тем более невозможно контролировать или детерминировать подобные состояния других людей. Стимулирующие РА не предполагают реакций адресата, которым предшествует анализ интерактивных операторов и соответствующие волевые импликации субъекта с учетом правил языковой системы и норм социального поведения. Стимуляция, в том числе эстетическая, по своей природе иррациональна: к тому, чтобы человек переживал эстетическое удовольствие, его нельзя принудить или нельзя в этом убедить. Можно, однако, вызвать соответствующие эмоциональные состояния, используя специальные (языковые или неязыковые) средства, трактуемые в литературе как эвокативные или импульсивные (см.: Lerchner 1981; Arovi 2005; Басин 2012)⁹. Другими словами, эстетическое воздействие не предполагает эффектов, которые могли бы быть результатом прямой манифестации волевой установки одного субъекта по отношению к другому.

Перлокутивный аспект ЭРА состоит в переживаемом адресатом чувстве красивого или безобразного. Эстетическое переживание («воспарение», по выражению Валерия З. Демьянкова) представляет собой стратегическое понятие традиционной эстетики и психологии искусства. Лев С. Выготский писал:

Всякое произведение искусства воспринимается психологом как система раздражителей, сознательно или преднамеренно организованных с таким расчетом, чтобы вызвать эстетическую реакцию (1986: 39).

⁸ В рассказе Фазиля Искандера *Чик идет на оплакивание* мальчик переживает из-за того, что во время похорон своей родственницы — тети Циалы, он не сможет плакать, при этом Чик не в состоянии усилием воли принудить себя к этому.

⁹ К таким средствам следует отнести также нарушение правил коммуникативного поведения, например, относящихся к кооперации коммуникативных партнеров (см. Duszak 1998: 129; Kajtoch 2015: 162).

Следует, однако, подчеркнуть, что эстетическая реакция запрограммирована в форме и содержании, а также в условиях и способе реализации многих РА, которые не имеют прямого отношения к искусству. В романе Ивана С. Тургенева *Отцы и дети* есть сцена:

- (4) Посмотри, — сказал вдруг Аркадий, — сухой кленовый лист оторвался и падает на землю; его движения совершенно сходны с движением бабочки. Не странно ли? Самое печальное и мертвое — сходно с самым веселым и живым. — О друг мой, Аркадий Николаич! — воскликнул Базаров. — Об одном прошу тебя: не говори красиво.

Здесь мы имеем дело с обычным бытовым разговором, в котором один из собеседников предается рефлексии, поводом для которой послужило наблюдение над падающим кленовым листом. Упоминание некоторых красивых концептов (*сухой кленовый лист, движения бабочки*), а также фигуративный характер сообщения дают основание другому собеседнику считать, что в сообщении заключена эстетическая интенция.

2. ПЛАН ВЫРАЖЕНИЯ ЭСТЕТИЧЕСКИХ РЕЧЕВЫХ АКТОВ

Оксфордская прагматическая школа относится к логико-аналитической парадигме научного знания, поэтому нет ничего удивительного в том, что в теории Джона Остина заложена своего рода композициональность (или дискретность) РА: прагматическая интенция говорящего получает соответствующую языковую репрезентацию, в идеальном случае — в форме перформативного глагола (в 1-ом лице):

- (5) Я советую тебе помолчать.
 (6) || Я советую тебе, чтобы ты помолчал.
 (7) || Мой совет тебе: помолчи.
 (8) || Помолчи — вот что я бы тебе посоветовал.

Стимулирующие речевые акты реализуются без формальной манифестации коммуникативной интенции говорящего — в связи с невозможностью прямо влиять на эстетическое переживание адресата. Этим объясняется факт, что употребление языковых форм, свойственных директивному РА, например, глаголов повелительного наклонения, в случае стимулирующих РА исключено, ср.:

ЭСТЕТИЧЕСКИЙ РЕЧЕВОЙ АКТ...

- (9) *Скучай!
- (10) *Убедись!
- (11) *Получи удовольствие!
- (12) *Испугайся!
- (13) *Усомнись!
- (14) *Расстройся!¹⁰

Таким же образом не могут быть успешными прямые апелляции типа:

- (15) *Почувствуй красоту!
- (16) *Получай эстетическое удовольствие!
- (17) *Пребывай в состоянии очарования!
- (18) *Сейчас же убедись, что это красиво.

Такого рода апелляции возможны при условии, что существуют дополнительные факторы (в составе сообщения или в контексте), которые способствуют стимулирующему воздействию на адресата. Так, выражение (15) встречается как рекламный слоган (см. рис. 1), однако эстетическая стимуляция осуществляется за счет визуального фона — изображения рекламируемого продукта. Употребление перформативного глагола в случае ЭРА означало бы прямое вмешательство во «внутренний мир» адресата и одновременно «иллокутивное самоубийство» (термин Зено Вендлера). На эту особенность искусства обратил внимание Теодор Адорно: «То, что хочет сказать художник, он говорит [...] только посредством создания образной формы, в то же время, однако, не давая ей сообщить об этом» (2001: 220).

Рис. 1. Фрагмент рекламного фильма о красоте Хивы

¹⁰ Императивная форма *расстройся* употребляется в конструкциях *а он возьми и расстройся*, *а я возьми и расстройся*, т.е. в значении прошедшего времени (*он расстроился*, *я расстроился*). Выражение *а ты возьми и расстройся* может окказионально функционировать в значении 'сделай вид, что ты расстроился', т.е. как совет, чтобы адресат воспользовался симуляцией.

В области РА можно выделить несколько типов конфигурации форм семантической и прагматической информации:

1) РА	Прагматический оператор ↓ иллокутивная функция
2) РА	Прагматический оператор + Область приложения ↓ иллокутивная функция
3) РА	[Прагматический оператор] + Область приложения ↓ иллокутивная функция

К первому типу относятся этикетные и экспрессивные РА, форма которых содержит только прагматический оператор, как в случае высказываний

- (19) Здравствуйте!
(20) Черт поberi!

Такого рода РА (в своем большинстве) лишены семантического аспекта, т.е. информации о некоторой области приложения речевого действия.

В РА второго типа прагматический показатель сочетается с выражением, указывающим на область приложения интенции говорящего. Такую структуру имеют репрезентативы и директивы. Например, в случае просьбы обязательным компонентом РА является семантическая информация о ситуации, которая в соответствии с намерением говорящего может/должна наступить в результате совершения РА и соответствующей реакции на него адресата, ср.:

- (21) Прошу вас сделать то, что в ваших силах.

Во второй части высказывания описано действие («сделать то, что в ваших силах»), к которому говорящий склоняет адресата. В стимулирующих РА прямое информирование адресата о желаемом результате воздействия невозможно. Поэтому данные РА относятся к третьему типу: прагматический оператор в этом случае отсутствует или имеет специфический статус (см. далее), а стимулирующее воздействие осуществляется за счет эвокативных форм

в составе семантической (или ассертивной) части высказывания. В проанализированном ранее фрагменте из песни Окуджавы эту функцию выполняет аллегория. Такой характер выражения эстетической интенции дает основание трактовать ЭРА как косвенные, хотя это утверждение нуждается в определенной оговорке. Дело в том, что типичными формами ЭРА являются тексты художественной литературы (как эстетические маркоакты), на прагматическую функцию которых указывают не только употребляемые авторами стилистические фигуры (метафора, олицетворение, сравнение и др.), но и характерные для этого вида речевой деятельности названия жанров: *повесть, роман, поэма, баллада* и др. Прагматический статус таких единиц имеет, однако, специфический характер. Они никоим образом не могут трактоваться как интерактивные операторы того же типа, что перформативные глаголы *прошу, советую, требую, сообщаю* и т.д. Названия жанров лишь указывают на коммуникативный тип текста и отсылают к соответствующей стилиевой конвенции. Разумеется, в этой конвенции заключена также эстетическая функция текста, но она, скорее, сообщается или объявляется адресату. Этикетку *Роман* на титульной странице книги следует с прагматической точки зрения понимать так: «данный текст относится к жанру романа, т.е. к художественной литературе, и его предназначение состоит в том, чтобы описывать события человеческой жизни в социально-историческом измерении и одновременно вызывать у читателя чувство эстетического удовлетворения». Хотя за названием литературного жанра стоит стимулирующая интенция автора текста, оно само по себе не накладывает на адресата никаких обязательств и не гарантирует успешности речевого макроакта. Если, к примеру, техническую документацию назвать романом, трудно ожидать, что в силу такого этикетирования чтение документации вызовет эстетический эффект.

Следует отметить также специфический прагматический статус художественных текстов как таковых: создание и восприятие художественного текста обычно проходит вне реального взаимодействия автора и читателя, а такой текст по своей природе является неадресованным — он лишен интересубъектной интенции и фона межличностных отношений как главной прагматической характеристики РА. Неслучайно многие исследователи утверждают, что художественная литература находится за рамками социальной коммуникации.

И в случае художественных текстов, которые представляют собой наиболее типичные формы эстетического воздействия, в которых задействованы специализированные, стилистически маркированные поэтические средства языка, и в случае РА, эстетическая функция которых имеет дополнительный характер, стимулирующее воздействие на адресата осуществляется косвенным образом.

Формы реализации эстетической функции представлены несколькими типами:

- 1) семантическое содержание сообщения, а именно те его элементы, которые ассоциируются с красотой или безобразностью;
- 2) форма и структура высказывания (с учетом разных аспектов: фонетического, лексического и синтаксического);
- 3) контекст, т.е. элементы речевого или неречевого окружения РА;
- 4) способ трансляции сообщения — тип артикуляции, графический формат текста, канализация, медиа.

Эти типы достаточно подробно описаны в работе (Загидуллина, Киклевич 2020), поэтому здесь мы ограничимся только их упоминанием.

Следует подчеркнуть, что ЭРА — это функциональная, а не формальная категория, определение которой базируется на соответствующей интенции говорящего¹¹. Хотя ЭРА в первую очередь ассоциируются с употреблением стилистически маркированных поэтизмов, однако границы ЭРА не определены каким-либо списком таких форм или хотя бы их категорий. В качестве ЭРА может рассматриваться любой элемент дискурса, в котором реализуется эстетическая интенция автора сообщения и который интерпретируется получателем сообщения в соответствии с этой интенцией. Такого рода элементы могут иметь формат целого текста, отдельного высказывания или отдельного лексического элемента в структуре высказывания. Отсутствие стандартных форм репрезентации не может быть основанием для отказа таким речевым действиям в статусе иллокутивных актов — многие описываемые в прагмалингвистической литературе РА также не имеют строго фиксированной области языкового выражения. В подобном духе Сёрл писал, например, об акте обещания:

¹¹ С точки зрения Вольфганга Хайнеманна главным критерием оценки текста является то, в какой степени он вызывает у адресата ожидаемый эффект (Heinemann 2008: 136).

ЭСТЕТИЧЕСКИЙ РЕЧЕВОЙ АКТ...

Понятие обещания, как и большинство понятий обыденного языка, не связано с абсолютно строгими правилами. Существует масса странных, необычных и пограничных случаев общения, и против моего анализа могут быть выдвинуты в большей или меньшей степени причудливые контрпримеры. Я склонен думать, что мы не сможем получить множество необходимых и достаточных условий, которое на сто процентов верно отражало бы обыденное употребление слова *promise* 'обещать' (Сёрл 1986: 161).

3. ТИПОЛОГИЯ ЭСТЕТИЧЕСКИХ РЕЧЕВЫХ АКТОВ

ЭРА представляют собой внутренне неоднородную прагматическую категорию, в рамках которой отдельные речевые действия отличаются по своему содержанию, форме, месту в структуре дискурса и другим признакам. В связи с этим необходимо выделить основные типы таких речевых действий.

Прежде всего следует различать ЭРА с точки зрения иллокутивной функции, которая заключается в стремлении говорящего вызвать у адресата чувство красивого или чувство безобразного. В художественной литературе известно явление турпизма — восходящего к временам средневековой поэзии и живописи¹² стиля, в основе которого лежит культивирование концептов, относящихся к сфере безобразного (подробнее см. Mutysh-Forajter 2010: 13 и др.). Антиэстетичность, характерная для художественных стилей отдельных авторов (например, режиссеров Джима Джармуша и Александра Сокурова, прозаика Евгения Попова, поэта Игоря Холина, см. Уваров 2014: 86), в повседневном общении встречается редко, что можно объяснить действием принципа вежливости. Видимо, неслучайно наречие *некрасиво* довольно часто употребляется в значении 'невежливо', ср.:

(22) Если кто-то *некрасиво выразился*, такие вещи в компании и пресекаются очень жестко¹³.

(23) Если бы Громов *некрасиво выразился* в адрес самого Сергея, нужно было бы однозначно проигнорировать попытку провокации¹⁴.

¹² Ср. известный средневековый мотив — «танец смерти».

¹³ https://otdelkadrov.by/number/2016/11/Buduschee_na_rasstoyanii_vytyanutoj_ruki_11201616/ (доступ: 27.07.2021).

¹⁴ https://dynamo.kiev.ua/articles/123132-sergej-nazarenko-esli-gromov-chelovek-chesti-to-pust-rasskazhet-kak-vse-byilo-na-samom-dele?skip_infinite=1 (доступ: 27.07.2021).

Следующая оппозиция типов ЭРА касается их формата. Можно выделять ЭРА макро-, мезо- и микроуровня. К макроактам (трактуемым также как серийные или глобальные РА, см. ван Дейк 1989; van Dijk 1980; Mey 2001; Car 2010) относятся такие, которые реализуются с употреблением крупноформатных коммуникативных единиц — текстов. Примером такого ЭРА может служить театральное или театрализованное представление или публичное чтение поэтами своих произведений. Такие случаи можно также квалифицировать как эстетические дискурсы.

Мезоакты реализуются в форме высказываний, а микроакты — в форме отдельных лексических единиц или сочетаний. Рассмотрим два примера:

(24) Вернулся муж, а мы в прямом эфире...

(25) На 73-й минуте он *обыграл на носовом платке* сразу трех соперников и ударом с носка попытался отправить мяч в угол — совсем немного промахнулся¹⁵.

Первый пример — «одностишие» Владимира Вишневского, которое, несмотря на ироническую интонацию, благодаря своей стихотворной форме предполагает эстетическое воздействие на читателей. Второй пример — высказывание из спортивного репортажа, в котором метафорическое выражение *обыграл на носовом платке*, помимо своей основной семантической функции, выполняет также эстетическую функцию — в кругах российских спортивных журналистов оно считается образцом изящного стиля.

Типология ЭРА касается также характера конфигурации речевого действия в дискурсе. Во-первых, следует выделить свободные ЭРА с основной эстетической функцией, в частности, в области так называемого «чистого искусства». В качестве примера можно привести тексты литературного направления хайку или литературы нонсена. Другой пример: в прологе советской и российской научно-популярной телепрограммы «Очевидное — невероятное» (выходившей с 1973 по 2012 год) звучал отрывок стихотворения Александра Пушкина:

(26) О сколько нам открытий чудных
Готовят просвещенья дух

¹⁵ <https://sportrbc.ru/news/575530bc9a7947102987ad72?ruid=NaN> (28.7.2021).

ЭСТЕТИЧЕСКИЙ РЕЧЕВОЙ АКТ...

И опыт, сын ошибок трудных,
И гений, парадоксов друг.

Основная функция такого пролога — введение зрителей в особое, граничащее с эстетическим переживанием созерцательное состояние.

Во-вторых, эстетическая функция заключена в содержании синкретических РА (об этом понятии см. подробнее: Кобозева 1999; Kobozewa 2000; Кабанкова 2011; Жихарева, Гринева 2017; Йылмаз и др. 2017). В этом случае эстетическая интенция говорящего реализуется как дополнительная по отношению к основной — репрезентативной, директивной, вопросительной¹⁶. Такой статус имеют мезоакты в составе макроактов и микроакты в составе мезоактов. Например, читающий лекцию профессор может позволить себе художественную аллюзию или парафразу, чтобы вызвать у слушающих эстетическое настроение (с целью снять напряжение аудитории или для усиления впечатления от лекции). Один из таких приемов использовал на своих лекциях Владимир Набоков:

(27) Он закрывал все шторы в помещении, создавая полную темноту. Когда в зале звучала фраза: «На небосклоне русской литературы вот это Гоголь», — в конце помещения вспыхивала лампа. «Вот это Чехов», — на потолке зажигалась звезда. «Это Достоевский», — переключал выключателем Набоков. «А вот это Толстой!» — Набоков открывал шторы, и помещение заливал яркий солнечный свет¹⁷.

Вольфганг Хайнеманн (Heinemann 2010: 357) пишет о регулярном характере иностилевых вкраплений в тексты разных типов, например, о художественных элементах в судебной речи, благодаря которым убеждающее воздействие речи усиливается.

Следует, наконец, выделить оппозицию ЭРА коммуникативного и некоммуникативного характера. Такая постановка вопро-

¹⁶ В связи с этим можно привести цитату из книги Павла А. Флоренского: «Символ перестал бы быть символом, [...] если бы описание действительности предметом своим имело бы одну только эту действительность: описанию необходимо, вместе с тем, иметь в виду и символический характер самых символов, т.е. особым усилием все время держаться сразу и при символе и при символизируемом. Описанию надлежит быть двойственным. [...] Художественным образам приличествует наибольшая степень воплощенности, конкретности, жизненной правдивости [...]» (1990: 90–91).

¹⁷ <http://www.cluber.com.ua/lifestyle/samorazvitie-lifestyle/2014/08/25-samyih-yarkih-tsitat-lva-tolstogo/> (27.07.2021).

са может показаться странной, ведь речевые действия рассматриваются обычно как явления коммуникации, а одним из их аспектов является перлокуция как ожидаемая реакция коммуникативного партнера. Следует, однако, подчеркнуть, что речевое поведение не тождественно коммуникации — существуют РА и дискурсы некоммуникативного типа, например, экспрессивные, этологические или аквизитивные (подробнее см. Kiklewicz 2010: 98 и др.; 2015: 32 и др.; Kiklewicz, Kotin 2017).

Коммуникативные ЭРА реализуются в диалогах, когда реплика одного из коммуникативных партнеров указывает на его эстетическое намерение. Такой речевой стиль характеризует Семена Пантелеевича Епиходова, одного из героев комедии Антона Чехова «Вишневый сад». Как читаем в одной из статей, Епиходов преднамеренно

предстает перед окружающими в романтическом ореоле безумца, который влюблен, а оттого нарочито витиеватый (неспроста гитару он называет мандолиной), тяготеет к этикетным формам коммуникации. Речь его не обходится без высокопарных клишированных оборотов и часто звучит как пародия на речевой строй изысканного дворянского романа, имитируя куртуазный тип речевой стратегии (Яницкая 2011: 14).

Характерная черта коммуникативных ЭРА — адресованность. Наличие реального адресата (т.е. собеседника) проявляется в нескольких аспектах: во-первых, требование вежливости в рамках непосредственного межличностного контакта, как уже указывалось, ограничивает употребление РА с ординарным содержанием. Во-вторых, средства создания эстетического эффекта могут иметь более специфический и даже нонконформистский характер — в соответствии с эстетическими вкусами и установками коммуникативных партнеров.

В случае художественного творчества отсутствует прямая интеракция между автором и читателем. Хотя автор может иметь в виду некоторую фокусную группу, его эстетическая интенция скорее сводится к использованию определенного приема или конструктивного принципа как некоторой конфигурации эстетически маркированных форм организации или презентации текста¹⁸.

¹⁸ Эти формы являются более или менее конвенциональными (см. Potocka 2007: 93). Эстетическая интенция говорящего (как и любая другая интенция) распознается не непосредственно, а благодаря интерпретации плана выражения сообщения или текста, а также контекста (сопутствующих событий, отношений между коммуникативными партнерами, физических, физиоло-

ЭСТЕТИЧЕСКИЙ РЕЧЕВОЙ АКТ...

Борис Успенский (1995: 182) обратил внимание на однократное появление первого лица в зачине или концовке фольклорных произведений, например, сказок. Как пишет исследователь, такое «появление рассказчика обыкновенно бывает как-то привязано к действию, хотя бы и достаточно условно». Некоторые популярные композиционные формулы:

- (28) И я там был, мед-пиво пил, по усам текло, да в рот не попало.
- (29) А при смерти их остался я, мудрец; а когда умру, всяку рассказу конец.

казалось бы, не соответствуют предшествующему повествованию — в них звучит как бы ирония: внезапно появившийся рассказчик явно не мог принимать участия в действии. Функция такого рода композиционных элементов — коммуникативная: введение рассказчика и одновременно режима реальной коммуникации означает границу условного художественного дискурса. Успенский пишет:

Такие фразы не разрушают повествования, но заканчивают его: они необходимы именно как конец сказки, заключающийся в переходе от внутренней к внешней точке зрения (от жизни сказки к повседневной жизни). В связи с переходом на иную систему восприятия очень показательно и характерно появление рифмы в концовках такого рода (там же).

Некоторые ЭРА имеют некомуникативный, а именно автостимулирующий характер¹⁹: само произнесение некоторых выражений вызывает у говорящего эстетическое удовлетворение. В качестве примера приведем ситуацию из первого тома романа Льва Толстого *Война и мир*:

- (30) — Вот вам реляция и будет, — сказал Жерков, — глядишь, и меня в подпоручики произведут.
- Доложите кнезу, что я мост зажигал, — сказал полковник торжественно и весело.
- А коли про потерю спросят?

гических, психических состояний партнеров и др.). Такая интерпретация может соответствовать интенции говорящего в большей или меньшей степени. В качестве примера может послужить описанная Стэнли Фишем (Fish 2000) ситуация, в которой случайная последовательность слов была интерпретирована группой респондентов как стихотворение.

¹⁹ Это имеет место также в случае многих других действий, в основе которых лежит эстетическая интенция (или мотивация). Примером может быть ситуация, в которой человек вешает на стене своей квартиры картину.

— Пустячок! — пробасил полковник, — два гусара ранено, и один наповал, — сказал он с видимою радостью, не в силах удержаться от счастливой улыбки, звучно отрубая красивое слово *наповал*.

Нельзя быть уверенным в том, что полковой командир употребляет красивое с его точки зрения слово *наповал* для того, чтобы вызвать эстетическое настроение у своих собеседников — скорее всего само его произношение доставляет полковнику удовольствие, неслучайно Толстой пишет о счастливой улыбке на его лице.

4. ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Использование теории РА в литературной прагматике основывается на строгом разграничении художественных и нехудожественных дискурсов в плане содержания и формы. В данной статье был представлен подход к ЭРА, основанный на тезисе, что речевые действия этого типа, подобно речевым действиям других типов, обусловлены перформативной (в частности, коммуникативной) интенцией говорящего и реализуют определенное значение иллокутивной функции, состоящее в стимуляции эстетического удовлетворения адресата. Именно этот, функциональный фактор является решающим при определении статуса ЭРА — выбор соответствующих средств оформления высказывания подчинен интенции говорящего.

Наиболее типичные формы ЭРА представлены в области искусства — дискурсов художественной литературы, однако эстетическая интенция может наличествовать также в РА, реализуемых вне искусства, в частности, в повседневном общении.

Исследователи (см. Searle 1975; Petrey 1990) уделили много внимания проблеме истинностного статуса художественного текста, трактуя художественный вымысел как основной фактор его прагматического воздействия. На самом же деле фикция — это производная от прагматической интенции говорящего, которая может быть реализована также в фактивной конвенции: эстетическую функцию могут выполнять даже тексты деловой прозы²⁰.

²⁰ Подтверждением этому может служить отрывок из рассказа Андрея Платонова *Город Градов*: «Изучив все тексты сего дела, Шмаков положил свое заключение: „Ввиду сыпящегося из аэроплана песка, чем уменьшается

В соответствии с представленной концепцией эстетические речевые действия относятся к категории стимулирующих РА в рамках более широкой категории детерминирующих РА (к которой относятся также директивные, вопросительные, вокативные и креативные РА). Особенность стимулирующих РА заключается в невозможности прямой, волевой детерминации и контроля ментальных состояний адресата (эмоции, чувства, убеждения), которые по своей природе имеют автопоэтический («самовызываемый») характер. Прагматический эффект в этом случае возможен благодаря передаче имеющих отношение к форме сообщений, их контекстуализации и канализации стимулов первого порядка как предпосылки для рефлексивной деятельности получателя сообщения.

Прагматические условия реализации ЭРА влияют на их план выражения: употребление дискретных (лексических или грамматических) форм реализации иллокутивной функции здесь невозможно. В связи с этим задействованными оказываются разные элементы асертивной части высказывания, которая содержит информацию об области приложения прагматической функции: семантическое содержание текста или сообщения; его форма и структура; контекст и коммуникативная ситуация; канализация текста/сообщения, в том числе задействованные медиа.

С учетом функциональных и формальных характеристик ЭРА были разделены на несколько подтипов: 1) макро-, мезо- и микроакты; 2) свободные и связанные (комплементарные) ЭРА; 3) детерминирующие чувство красивого или безобразного; 4) коммуникативные и некоммуникативные.

В заключение следует отметить, что роль эстетического компонента современной социальной коммуникации постоянно возрастает. Благодаря росту благосостояния людей происходят изменения в системе ценностей. В известной пирамиде Абрахама Маслоу эстетические ценности относятся к шестому — наивысшему и наименее обязательному уровню, однако в современных постиндустриальных обществах они приобретают все более значительный, а в некоторых культурных ситуациях базовый

добротность пахотных почв, признать отпуск аэроплана хутору Девьи Дубравы пока преждевременным, о чем и уведомить просителей”. Остаток трудового дня Шмаков истратил целиком и полностью на заполнение форм учета учетной работы, наслаждаясь графами и терминами государственного точного языка».

статус. Красота, изящность, привлекательность, *glamour* — эти характеристики стали практически неотъемлемым элементом многих дискурсов вне сферы искусства: в журналистике, маркетинге, дизайне и др. Это дает право для констатации, что изучение эстетической коммуникации имеет большие перспективы, а лингвисты могут внести в эти исследования значительный вклад.

REFERENCES

- Adorno, Teodor. *Esteticheskaia teoriia*. Transl. Dranova, A.V. Moskva: Respublika, 2001 [Адорно, Теодор. *Эстетическая теория*. Перев. Дранова, А.В. Москва: Республика, 2001].
- Aroui, Jean-Louis. "Évocation et cognition. À propos d'un ouvrage récent." *Travaux de linguistique*, 2005, no. 51 (2): 135–155.
- Austin, John L. *How to do things with words*. Oxford: Clarendon Press, 1962 [Русский перевод: Остин, Джон Л. "Слово как действие." *Новое в зарубежной лингвистике. Выпуск XVII (выпуск 17). Теория речевых актов*. Городецкий, Борис (Ред.). Москва: Прогресс, 1986: 22–130].
- Banfield, Ann. "Pragmatics and Literature." *International Encyclopaedia of Linguistics*. Frawley, William J. (Ed.). Oxford: Oxford University Press, 2003. 475–480.
- Basin, Yevgeniy. *Semanticheskaya filosofiia iskusstva*. Moskva: Gumanitarii, 2012 [Басин, Евгений. *Семантическая философия искусства*. Москва: Гуманитарий, 2012].
- Birke, Dorothe, and Köppe, Tilmann (Eds.). *Author and narrator: Transdisciplinary contributions to a narratological debate*. Berlin: De Gruyter, 2015.
- Black, Elizabeth. *Pragmatic Stylistics*, Edinburg: Edinburg University Press, 2006.
- Bredella, Lothar. "The pragmatics of literary texts." *Cooperating with Written Texts: The Pragmatics and Comprehension of Written Texts*. Stein, Dieter (Ed.). Berlin: Mouton de Gruyter, 1992: 313–333.
- Cap, Piotr. "O wartości poznawczej pojęcia makro aktu mowy." *Prace Komisji Nauk Filologicznych Oddziału Polskiej Akademii Nauk we Wrocławiu, II*. Chruszczewski, Piotr, and Prędoła, Stanisław (Eds.). Wrocław: Polska Akademia Nauk Oddział we Wrocławiu, 2010: 195–208.
- Duszak, Anna. *Tekst. Dyskurs. Komunikacja międzykulturowa*. Warszawa: PWN, 1998.
- Fish, Stanley. "Czy na tych ćwiczeniach jest tekst?" *Teksty Drugie* 2000, no. 3 (62): 197–212.
- Florenskij, Pavel A. *U vodorazdelov mysli*. Vol. 2 (2). Moskva, Pravda, 1990 [Флоренский, Павел А. *У водоразделов мысли*. Том 2 (2). Москва: Правда, 1990].
- Heinemann, Wolfgang. "Czy wszystko jest stylem? Refleksje dotyczące relacji tekstu i stylu." *Stylistyka* 2010, XIX: 355–370.
- Heinemann, Wolfgang. "Textgrammatische und kommunikative Ansätze." *Textlinguistik*. Janich, Nina (Ed.). Tübingen: Narr-Verlang, 2008: 113–143.
- Hillis Miller, Joseph. *Speech Acts in Literature*. Stanford: Stanford University Press, 2001.

- Huang, Yan. *Pragmatics*, Oxford: Oxford University Press, 2014.
- Jakobson, Roman. "Poetyka w świetle językoznawstwa." *Pamiętnik Literacki* 1960, no.2: 431–473.
- Jucker, Andreas H., Locher, Miriam A. "Introducing pragmatics of fiction: Approaches, trends and developments." *Pragmatics of Fiction*. Jucker, Andreas H., and Locher, Miriam A. (Eds.). Berlin–Boston: De Gruyter Mouton, 2017: 1–22.
- Kabankova, Tat'yana. "Kognitivnyye i pragmaticheskiye osnovy issledovaniya sinkretichnykh rechevykh aktov odobreniya/neodobreniya." *Sotsial'no-ekonomicheskiye yavleniya i protsessy* 2011, no. 3–4: 419–423 [Кабанкова, Татьяна. "Когнитивные и прагматические основы исследования синкретичных речевых актов одобрения/неодобрения." *Социально-экономические явления и процессы* 2011, no. 3–4: 419–423].
- Kajtoch, Wojciech. *Szkice polonistyczno-rusycystyczne*. Olsztyn: Centrum Badań Europy Wschodniej, 2015.
- Kiklewicz, Aleksander, Kotin, Michail. "Einige Aspekte der Diskursontologie: Diskurs und Kommunikation." *Kwartalnik Neofilologiczny* 2017, LXIV/3: 271–285.
- Kiklewicz, Aleksander. "Kategoryzacja dyskursu." *Dyskurs: aspekty lingwistyczne, semiotyczne i komunikacyjne*. Kiklewicz, Aleksander, and Uchwanowa-Szmygowa, Irina (Eds.). Olsztyn: Centrum Badań Europy Wschodniej, 2015. 15–42.
- Kiklewicz, Aleksander. "Sprechen und wissen. Zum kognitivem Aspekt der Sprachhandlungen." *Die Welt der Slaven* 2021, no. 66 (2): 300–319.
- Kiklewicz, Aleksander. *Tęcza nad potokiem... Kategorie lingwistyki komunikacyjnej, socjolingwistyki i hermeneutyki lingwistycznej w ujęciu systemowym*. Łask: Leksem, 2010.
- Kizelbach, Urszula. "(Im)politeness in fiction." *Pragmatics of Fiction*. Jucker, Andreas H., and Locher, Miriam A. (Eds.). Berlin–Boston: De Gruyter Mouton, 2017: 425–454.
- Kobozeva, Irina. "The problem of identification and syntactic representation of Russian complex sentences with illocutionary-independent subordinate clauses." *Linguistische Arbeitsberichte* 75. 3. *Europäische Konferenz "Formale Beschreibung slavischer Sprachen"*. Zybatow, Gerhild, and Junghanns, Uwe, and Mehlhorn Grit, and Szucsich, Luka (eds.). Leipzig: Universität Leipzig, 2000: 67–79.
- Kobozeva, Irina. "O kriteriyakh illokutivnoy samostoyatel'nosti chastey slozhnogo predlozheniya." *Trudy mezhdunarodnogo seminaru Dialog'99 po komp'yuternoy lingvistike i yeye prilozheniyam*. Moskva: Rosnii iskusstvennogo intellekta, 1999: 133–137 [Кобозева, Ирина. "О критериях иллокутивной самостоятельности частей сложного предложения." *Труды международного семинара Диалог'99 по компьютерной лингвистике и ее приложениям*. Москва: Росний искусственного интеллекта, 1999: 133–137].
- Lerchner, Gotthard. "Stilistisches und Stil. Ansätze für ein kommunikative Stiltheorie." *Beiträge zur Erforschung der deutschen Sprache* 1981, no. 1: 85–170.
- Maturana, Humberto R., Varela, Francisco J. *The tree of knowledge the biological roots of human understanding*. Boston, Massachusetts: Shambhala, 1992.
- Mayenowa, Maria R. *Poetyka teoretyczna. Zagadnienia języka*. Wrocław etc.: Osolineum, 1974.
- McGarry, Aidan, amd Erhart, Itir, and Eslen-Ziya, and Hande, Jenzen, and Olu, Kor-kut, Umut (Eds.). *The aesthetics of global protest: visual culture and communication*. Amsterdam: Amsterdam University Press, 2020.

- Mey, Jacob L. "Literary Pragmatics." *The handbook of discourse analysis*. Schiffrin, Deborah, and Tannen, Deborah, and Hamilton, Heidi E. (Eds.). London: Blackwell, 2001: 787–797.
- Mey, Jacob L. "Pragmatics and literature." *Foundations of pragmatics*. Bublitz, Wolfram, and Norrick, Neal R. (Eds.). Berlin–Boston: De Gruyter Mouton, 2011: 511–534.
- Minai, Asghar. *Design as aesthetic communication: structuring random-order, deconstruction of formal rationality*. New York etc.: Peter Lang, 1989.
- Morgan, Andrew. "Solving the Puzzle of Aesthetic Assertion." *Southwest Philosophy Review* 2017, no. 33 (1): 95–103.
- Mytych-Forajter, Beata. *Czule punkty Grochowiaka. Szkice i interpretacje*. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 2010.
- Ohmann, Richard. "Speech acts and the definition of literature." *Philosophy & Rhetoric* 1971, no. 4 (1): 1–19.
- Parret, Herman. *The Aesthetics of Communication: Pragmatics and Beyond*. Dordrecht etc.: Springer Netherlands, 1993.
- Pilkington, Adrian. "Literary pragmatics." *The Pragmatics Encyclopedia*. Cummings, Louise (Ed.). London etc.: Routledge, 2010: 251–253.
- Porębski, Mieczysław. *Sztuka a informacja*. Kraków: Wydawnictwo Literackie, 1986.
- Potocka, Maria A. *Estetyka kontra sztuka. Kompromitacja założeń estetycznych w konfrontacji ze sztuką nowoczesną*. Warszawa: Fundacja Aletheia, 2007.
- Pratt, Mary L. *Toward a Speech Act Theory of Literary Discourse*. Bloomington: Indiana University Press, 1977.
- Rastall, Paul. "Aesthetic responses and the «cloudiness» of language: is there an aesthetic function of language?" *La linguistique* 2008, no. 1 (44): 103–132.
- Romanov, Aleksey. *Sistemnyy analiz reguljativnykh sredstvi dialogičeskogo obščeniya*. Moskva: Institut Yazykoznanija AN SSSR, 1988 [Романов, Алексей. *Системный анализ регулятивных средств диалогического общения*. Москва: Институт языкознания АН СССР, 1988].
- Searle, John R. "A classification of illocutionary acts." *Language in Society* 1976, no. 5: 1–23. [Русский перевод: Серль, Джон Р. "Классификация иллокутивных актов." *Новое в зарубежной лингвистике. Выпуск XVII (выпуск 17). Теория речевых актов*. Городецкий, Борис (Ред.). Москва: Прогресс, 1986: 151–169].
- Searle, John R. "The logical status of fictional discourse." *New Literary History* 1975, no. 6 (2): 319–332.
- Searle, John R. *Speech Acts: An Essay in the Philosophy of Language*. London: Cambridge University Press, 1969.
- Sell, Roger D. (Ed.). *Literary Pragmatics*. London: Routledge, 1991.
- Ślawiński, Janusz. *Dzieło. Język. Tradycja*. Warszawa: PWN, 1974.
- Ślawiński, Janusz. *Próby teoretycznoliterackie*. Warszawa: PWN, 1992.
- Thyssen, Ole. *Aesthetic communication*. London: Palgrave Macmillan, 2011.
- Uspenskiy, Boris. *Semiotika iskusstva*. Moskva: Yazyki slavyanskoj kul'tury, 1995 [Успенский, Борис. *Семиотика искусства*. Москва: Языки славянской культуры, 1995].
- Uvarov, Sergey. *Muzyka v rezhissure Aleksandra Sokurova*. [Dissertatsiya]. Moskva, 2014 [Уваров, Сергей. *Музыка в режиссуре Александра Сокурова*. [Диссертация]. Москва, 2014].
- van Dijk, Teun A. *Macrostructures. An Interdisciplinary Study of Global Structure in Discourses, Interaction and Cognition*. Hillsdale–New Jersey: Erlbaum, 1980.

ЭСТЕТИЧЕСКИЙ РЕЧЕВОЙ АКТ...

- van Dijk, Teun A. "Pragmatics and poetics." *Pragmatics of Language and Literature*. van Dijk, Teun A. (Ed.). Amsterdam: North Holland, 1976: 23–27.
- van Dijk, Teun V. *Язык, познание, коммуникация*. Москва: Progress, 1989 [ван Дейк, Теун А. *Язык, познание, коммуникация*. Москва: Прогресс, 1989].
- Vidgof, Vladimir. *Filosofiya esteticheskogo soznaniya: intellektual'no-emotsional'nyy mir, sotsial'naya priroda, spetsifika*. Tomsk: Izdatel'stvo Tomskogo Universiteta, 2007 [Видгоф, Владимир. *Философия эстетического сознания: интеллектуально-эмоциональный мир, социальная природа, специфика*. Томск: Издательство Томского Университета, 2007].
- Vygotskiy, Lev. *Psikhologiya iskusstva*. Moskva: Iskusstvo, 1986 [Выготский, Лев. *Психология искусства*. Москва: Искусство, 1986].
- Warner, Chantelle. "Literary pragmatics and stylistics." *The Routledge Handbook of Stylistics*. Burke, Michael (Ed.). London: Routledge, 2014: 362–377.
- Witczak-Plisiecka, Iwona. *From Speech Acts to Speech Actions*. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, 2013.
- Wunderlich, Dieter. *Linguistische Pragmatik*. Frankfurt/M.: Athenäum Verlag, 1972.
- Yanitskaya, Svetlana. "Romansnyye tsitaty i reministsentsii v p'ese A.P. Chekhova Vishnevyy sad'." *Vesnik Bo. DU* 2011, 4 (11): 13–17. [Яницкая, Светлана. "Романские цитаты и реминисценции в пьесе А.П. Чехова 'Вишневый сад'." *Вестник БДУ* 2011, no. 4 (11): 13–17.]
- Yulmaz, El'vira, and Ashrapova, Alsu, and Zinnatullina, Zul'fiya, and Popp, Irina. "Potentsial sinkretichnykh rechevykh aktov odobreniya/neodobreniya v lingvistike (na primere materialov SMI)." *Politicheskaya lingvistika* 2017, no. 5 (65): 74–79 [Йылмаз, Эльвира, Ашрапова, Алсу, Зиннатуллина, Зульфья, Пopp, Ирина. "Потенциал синкретичных речевых актов одобрения/неодобрения в лингвистике (на примере материалов СМИ)." *Политическая лингвистика* 2017, no. 5 (65): 74–79].
- Zagidullina, Marina, and Kiklevich, Aleksandr (Eds.). *Mediaesteticheskiy komponent sovremennoy kommunikatsii*. Chelyabinsk: Izdatel'stvo Chelyabinskogo universiteta, 2020 [Загидуллина, Марина, Киклевич, Александр (Ред.). *Медиаэстетический компонент современной коммуникации*. Челябинск: Издательство Челябинского университета, 2020].
- Zhikhareva, Nataliya, Grineva, Yulya. "Osobennosti upotrebleniya sinkreticheskikh rechevykh aktov v rechi angloyazychnykh politikov." *Yazykoznanie. Vostochnoslavianskaya filologiya* 2017, no. 4 (30): 42–53 [Жихарева, Наталия, Гринева, Юлия. "Особенности употребления синкретических речевых актов в речи англоязычных политиков." *Языковедение. Восточнославянская филология* 2017, no. 4 (30): 42–53].

ALEKSANDER GADOMSKI <https://orcid.org/0000-0003-4274-0966>

Uniwersytet Opolski

РУССКАЯ И ПОЛЬСКАЯ ТЕОЛИНГВИСТИЧЕСКАЯ ТЕРМИНОЛОГИЯ: ФУНКЦИОНАЛЬНО-СЕМАНТИЧЕСКОЕ ОПИСАНИЕ

RUSSIAN AND POLISH THEOLINGUISTIC TERMINOLOGY:
FUNCTIONAL AND SEMANTIC DESCRIPTION

This article is devoted to the functional and semantic description of the Russian and Polish terminology of theolinguistics. Russian and Polish lexicographic sources were used to analyze the interpretation of words that a priori can perform the function of theolinguistic terms; the features of their functioning in Russian- and Polish-language theolinguistic texts were studied; the selection and seminal analysis of Russian and Polish terms included in the conceptual and terminological field “theolinguistics” was carried out.

Keywords: theolinguistics, Slavic theolinguistics, Russian and Polish terminology of theolinguistics, conceptual and terminological field “theolinguistics».

ВВЕДЕНИЕ

В конце XX — начале XXI столетия вследствие возрождения и активизации работы религиозных институций, обращения людей к Богу, участия верующих в повседневной жизни Церкви, ученые заговорили о возможности перехода от антропоцентрической парадигмы к теоцентрической¹ и теoантропокосмической². Гуманитарные науки, которые, как правило, первыми

¹ И. В. Бугаева, *Язык православной сферы: современное состояние, тенденции развития*: диссертация [...] доктора филологических наук по специальности 10.02.01, Государственный институт русского языка им. А.С. Пушкина, Москва 2010.

² В. И. Постовалова, *Наука о языке в свете идеала цельного знания: в поисках интегральных парадигм*, Ленанд, Москва 2016, с. 34–37.

реагируют на подобного рода изменения в обществе, оказались на перепутье «противонаправленных тенденций развития — антропоцентрической и теоцентрической»³. Если говорить другими словами, возникли некие противоречия, поскольку гуманитарные науки «оказались на перепутье» не только идеологий, но и методологий, подходов, методов исследований. По этой же причине на качественно новый виток вышли языковедческие исследования: появился такой раздел языкознания, как теолингвистика. Благодаря многочисленным публикациям на славянских языках, посвященным теолингвистическим проблемам, стало возможным говорить о славянской теолингвистике⁴. Наряду с решением таких концептуальных проблем названного раздела славянского языкознания, как методология, подходы, методы исследования⁵, как следствие возник вопрос терминологии теолингвистики (ее сбора, анализа, описания, систематизации и ряд других), поскольку, как отмечает Ольга Бергер, «освоение любой научной области всегда связано с овладением соответствующей терминологией, изучением терминов и понятий, которые они отражают»⁶.

Проблемам терминологии славянской теолингвистики посвящены пока еще немногочисленные работы по русской, украинской и польской⁷; русской и польской⁸; сербской⁹; укра-

³ О. Н. Кушнир, *К вопросу о концептосфере религиозного*, «Известия РГПУ им. Герцена: науч. журнал» 2011, № 3, с. 109.

⁴ А. К. Гадомский, *Теолингвистические исследования в славянском языкознании*, Симферополь 2017.

⁵ А. К. Гадомский, *Теолингвистика в контексте современных языковедческих исследований*, «Актуальные проблемы стилистики» 2021, № 7, с. 48–49.

⁶ О. Бергер, *К вопросу определения и выделения термина в русской терминологической традиции* // М. Przybylski, J. Saur a kolektiv (ред.), *Mladá slavistika: současné trendy ve výzkumu slovanských literatur, jazyků a kultur*, Masarykova univerzita, Brno 2014, с. 37.

⁷ А. К. Гадомский, К. Кончаревич, *Преглед теолингвистичких испитивања у Русији, Украјини и Польској (грађа за библиографију)* // Б. Шијаковић (ред.), *Српска теологија у двадесетом веку: Истраживачки проблеми и резултати*, књ. 16, Православни богословски факултет, Београд 2014, с. 151–178.

⁸ А. К. Гадомский, *Лексикографическое описание терминологии теолингвистики (на примере русского и польского языков)*, «Вестник Волгоградского государственного университета. Серия 2. Языкознание» 2018, т. 17, № 1, с. 17–28.

⁹ К. Кончаревич, *Језик и религија*. Појмовник теолингвистике, Јасех, Београд. 2017.

инской терминологии теолингвистики¹⁰. Поэтому назрела необходимость ее выбора, систематизации и лексикографического описания, что, безусловно, предполагает не только терминологические и сравнительно-сопоставительные исследования в данной области, но и подготовку дву- и многоязычных терминологических словарей.

Сам по себе процесс формирования терминологического аппарата новой научной дисциплины достаточно многогранен, многопланов и трудно поддается систематизации и описанию. Если следовать теории Томаса Куна, согласно которой новая наука вызревает в рамках других научных дисциплин и направлений¹¹, то можно предположить, что вместе с ней вызревают ее метаязык и терминология.

Андреас Вагнер, принимая во внимание особенности теолингвистики, задает две перспективы ее развития: теологическую и лингвистическую¹². Считаем, что то же самое с полной уверенностью можно сказать и о теолингвистической терминологии. Поскольку в рамках названного направления, когда следует учитывать обе перспективы, многие ранее известные языковедческие и теологические (богословские) термины наполняются новым теолингвистическим содержанием, процесс их выделения, сбора и описания достаточно сложен. Например, наряду с появлением таких терминов, как «теолингвистика», «религиозный язык», «религиозный стиль», «религиолект», «теонема» и рядом других, которые хотя и небесспорны, но их теолингвистическое происхождение не вызывает сомнений, встречаются термины, связанные с богословием и языкознанием, давно описанные в этих науках и имеющие богатую историю. Их теолингвистичность необходимо обосновать, а сами толкования должны быть сформулированы с учетом теолингвистической составляющей, другими словами они должны занять свое

¹⁰ Н. Піддубна, *Теорія теолінгвістики: феномен біблійності в українській лінгвокультурі та омовлення релігійної картини світу (аналіз дискурсивної практики XIX ст.)*, Майдан, Харків, 2019.

¹¹ Т. Кун, *Структура научных революций*, перев. И.З. Налетова, Прогресс, Москва 1977, с. 94–95.

¹² A. Wagner, *Theolinguistik? – Theolinguistik!* // H.O. Spillmann, I. Warnke (ред.), *Internationale Tendenzen der Syntaktik, Semantik und Pragmatik. Akten des 32. Linguistischen Kolloquiums in Kassel 1997*. Linguistik international: Vol. 1, Peter Lang Frankfurt am Main, с. 510.

место в кругу других теолингвистических терминов.

Целью настоящей работы является функционально-семантическое описание русской и польской терминологии теолингвистики. Достижение поставленной цели предполагает решение следующих задач:

— анализ словарных дефиниций лексических единиц «молитва» и «проповедь» в русских и польских лексикографических источниках;

— исследование особенностей их функционирования в русско- и польскоязычных теолингвистических контекстах — работах ведущих специалистов в данной области;

— выбор русских и польских терминов, входящих в состав понятийно-терминологического поля «теолингвистика», их семный анализ и систематизация.

Текст настоящей статьи структурирован в соответствии с поставленными задачами.

ЛЕКСЕМЫ «МОЛИТВА» И «ПРОПОВЕДЬ» В РУССКИХ И ПОЛЬСКИХ ЛЕКСИКОГРАФИЧЕСКИХ ИСТОЧНИКАХ

В данной части работы анализируются толкования лексических единиц «молитва» и «проповедь», зафиксированные в русских и польских лексикографических источниках: богословских, атеистических энциклопедиях и толковых словарях.

МОЛИТВА — MODLIWA

МОЛИТВА вообще есть возношение ума и сердца к Богу, являемое благоговейным словом человека к Богу. Образцом для всех молитв или общей христианской молитвой, несомненно, должно назвать Молитву Господню: Отче наш и т.д. (Мф. VI, 9–13), которой Господь наш Иисус Христос научил апостолов и которую они передали всем верующим. Она разделяется: на призывание, семь прошений и славословие¹³.

МОЛИТВА — основная форма общения с Богом, обращение к Нему с благодарностью, за помощью и благословением. Евреи для молитвы приходили в храм (Пс.5:8; ук.18:10; Деян.3:1) и молились, обратившись лицом к Святому святых. Если храм был далеко, они молились, в сторону Ие-

¹³ Архимандрит Никифор, *Библейская Энциклопедия*, Москва 1891 г. Репринтное издание, Символ, Москва 1990, с. 2982.

русалима (3Цар.8:48; Дан.6:10). Молитва совершалась три раза в день (Пс.54:18) [...]»¹⁴.

МОЛИТВА — обращение священника либо самого верующего к богу, к сверхъестеств. силам с просьбой о ниспослании блага и отвращении зла. М. — непременная часть религ. культа, обязат. атрибут обрядов, богослужений или церк. праздников. Ее истоки лежат в глубокой древности, в наивной вере наших далеких предков в магич. силу слова, с помощью к-рого можно якобы воздействовать на сверхъестеств. силы. М. есть не что иное, как разновидность колдовства, и восходит к первобытн. магич. заклинаниям¹⁵.

MODLITWA — przeżycie osoby religijnej polegające na zwróceniu myśli ku Bogu (lub innemu przedmiotowi kultu), w nastroju uwielbienia, dziękczynienia, prośby; modlenie się; słowa lub ustalony tekst wyrażający to przeżycie¹⁶.

МОЛИТВА — опыт религиозного человека, заключающийся в обращении мыслей к Богу (или иному объекту поклонения), в настроении хвалы, благодарения, просьбы; процесс молитвы; слова или фиксированный текст, выражающие это переживание¹⁷.

МОЛИТВА

- 1) установление духовного контакта с Богом, достигаемое обдумыванием, созерцанием или повторением определенных формул»;
- 2) текст в обычно фиксированной форме, слова, произносимые во время молитвы¹⁸.

МОЛИТВА — религиозный акт, истолкованный как мысленный или словесный контакт с Богом, обычно в настроении хвалы, благодарения или просьбы; слова или фиксированный текст, произнесенный молящимся¹⁹.

МОЛИТВА — основной, помимо жертвоприношения, акт религиозного поклонения, посредством которого человек (сообщество людей) вступает в контакт с божеством (Богом)²⁰.

¹⁴ В. Вихлянцев, *Полный и подробный Библейский Словарь к русской канонической Библии*, <http://religion.niv.ru/doc/dictionary/biblical/articles/17/molitva.htm> (09.05.2021).

¹⁵ М. П. Новиков (ред.), *Атеистический словарь*, Политиздат, Москва 1986.

¹⁶ W. Doroszewski (ред.), *Słownik języka polskiego*, t. I–XI, Wiedza Powszechna, Warszawa 1958–1962.

¹⁷ W. Doroszewski (ред.), *Słownik języka polskiego*, t. I–XI, Wiedza Powszechna, Warszawa 1958–1962 (в дальнейшем, если не указан переводчик, перевод автора).

¹⁸ В. Dunaj (ред.), *Słownik współczesnego języka polskiego*, Wilga, Warszawa 1996.

¹⁹ М. Szymczak (ред.), *Słownik języka polskiego*, t. I–III, PWN, Warszawa, 1990.

²⁰ *Encyklopedia PWN*, <https://encyklopedia.pwn.pl/szukaj/modlitwa.html> (08.04.2021).

РУССКАЯ И ПОЛЬСКАЯ ТЕРМИНОЛОГИЯ...

МОЛИТВА, -ы; **жс.** 1. к Молиться (1 зн.); моление. *Совершить краткую молитву. Призвать к молитве.* [...] 2. Установленный текст, произносимый верующим при обращении к Богу, к святым, а также при религиозных обрядах. *Венчальные, погребальные молитвы. Читать молитву.* [...] ²¹.

МОЛІТВА, -ы, жен.

1. В религии: установленный канонический текст, произносимый при обращении к Богу, к святым. *Читать молитву. Молитвы «Верую», «Отче наш».*

2. Моление, обращённое к Богу, к святым. *Благодарственная м. М.-покаяние* [...] ²².

MODLIWA

1. zwracanie się do Boga, bóstwa lub świętych z wyznaniem wiary, dziękczynieniem, prośbą lub skruchą,

2. słowa wypowiedane przez modlącego się, teksty modlitewne mające ustaloną formę» [...]

МОЛИТВА

1. Обращение к Богу, божествам или святым с исповеданием веры, благодарением, прошением или покаянием.

2. Слова, произносимые молящимся, молитвенные тексты в фиксированной форме [...] ²³.

ПРОПОВЕДЬ — KAZANIE

ПРОПОВЕДЬ, ПРОПОВЕДАНИЕ слова Божия (Исх. LXI, 1). С самых древних времен проповедь служила главным орудием, чрез которое распространялось познание веры (II Пет. II, 15; Иуд. I, 14, 15), и доселе она служит тем же самым орудием (I Кор. I, 21). [...] ²⁴.

ПРОПОВЕДЬ (ПРОПОВЕДОВАНИЕ) — возвешение слова Божия (Иоан.15:3; Деян.13:5; Евр.13:7), поучение (Екк.), пророчество (Ион.3:4), свидетельство о правде (2Пет.2:5) и чудесах Божиих (Пс.18:2) и просто восхваление чего-то (Мих.2:11) [...] ²⁵.

ПРОПОВЕДЬ — пропаганда религ. идеологии в форме публичной речи, сообщающей важнейшие положения вероучения и побуждающей к соответ-

²¹ С.А. Кузнецов (ред.), *Большой толковый словарь русского языка*, Норинт, Санкт-Петербург 1998.

²² С.И. Ожегов, Н.Ю. Шведова, *Толковый словарь русского языка*, Издание 4-е, доп. ИТИ Технологии, Москва 2006.

²³ *Słownik języka polskiego PWN*, <https://sjp.pwn.pl/szukaj/modlitwa.html> (08.04.2021).

²⁴ Архимандрит Никифор, *Библейская...*, с. 3484.

²⁵ В. Вихлянец, *Полный...*

ствующему поведению. П. получает наибольшее развитие в миров. религиях. В средне-век. православии и католицизме появляется П. гимнологическая, политическая, панегирики — П. по случаю различных событий [...]»²⁶.

ПРОПОВЕДЬ — теол. провозглашение и разъяснение истин веры и нравственности²⁷.

ПРОПОВЕДЬ, -и; *жс.* **1.** Речь религиозно-назидательного характера, которая обычно произносится в церкви. *П. священника, пастора. Произнести п. Воскресная п.* **2.** Неодобр. Нравоучительная речь; поучение, наставление. *Твои проповеди всем уже надоели*²⁸.

ПРОПОВЕДЬ, -и, жен. **1.** Речь религиозно-назидательного содержания, произносимая в храме во время богослужения. *Произнести п.* **2.** перен., *чего.* Распространение каких-н. идей, взглядов (книжн.). *П. свободы, равенства*²⁹.

ПРОПОВЕДЬ

1. речь священнослужителя перед верующими во время богослужения; также: письменный текст этого выступления;
2. долгое и скучное нравоучение³⁰.

Анализ представленных словарных формулировок лексических единиц позволил сделать следующие выводы.

В *теологических источниках* отношения человека с Богом выглядят как реальность, в которой живет человек, верующий в Бога: посредством молитвы человек общается с Богом ('возношение ума и сердца к Богу; основная форма общения с Богом'); через проповедь человек обретает сакральные, истинные знания ('орудие, через которое распространялось познание веры'; 'возвешение слова Божия'; 'свидетельство о правде'; 'возвешение Евангелия (совершенное Самим Господом и Его Апостолами)'). В данном случае нет необходимости доказывать существование мира Божественного, мира Sacrum и самого Бога.

В *атеистических источниках* представлена противоположная трактовка «молитвы» и «проповеди». Их толкования носят материалистический, атеистический, характер: существование мира Sacrum отвергается, подвергается сомнению само суще-

²⁶ М. П. Новикова (ред.), *Атеистический словарь*, Политиздат, Москва 1986.

²⁷ *Encyklopedia PWN...* (08.04.2021).

²⁸ С. А. Кузнецов (ред.), *Большой...*

²⁹ С. И. Ожегов, Н. Ю. Шведова, *Толковый...*

³⁰ *Słownik języka polskiego PWN...* (08.04.2021).

ствование Бога, который попадает в разряд сверхъестественных сил ('пропаганда религ. идеологии', 'к сверхъестественным силам'), оказывается, что ее истоки кроются 'в наивной вере наших далеких предков в магическую силу слова, с помощью которого можно якобы воздействовать на сверхъестественные силы'. И здесь уже молитва превращается в 'разновидность колдовства и восходит к первобытным магическим заклинаниям'. Проповедь же становится формой пагубного воздействия на массы ('пропаганда религиозной идеологии в форме публичной речи').

В толковых словарях наряду с общенаучными и лингвистическими знаниями аккумулируется богословская и атеистическая информация. Значение лексемы «молитва» трактуется как религиозный акт, опыт, установленный текст, используя который человек обращается к Богу ('опыт религиозного человека, заключающийся в обращении мыслей к Богу', 'религиозный акт, истолкованный как мысленный или словесный контакт с Богом,' 'установленный текст', 'установленный канонический текст'); а в толковании лексемы «проповедь» наряду с общенаучной, богословской и лингвистической информацией ('речь священнослужителя', 'провозглашение и разъяснение истин веры и нравственности') прослеживаются идеологически окрашенные, негативные оттенки, понижается ее ценность ('долгое и скучное нравоучение', *Неодобр.* Нравоучительная речь; поучение, наставление'). Безусловно, лексикографическим источникам свойственно реагировать на веяния времени и идеологию, свойственные определенным историческим периодам. С одной стороны, трансформация толкований религиозных понятий в лексикографических источниках — тема не новая, а с другой — изменения, постоянно происходящие в обществе, и появление новых словарей открывают новые возможности для ведения подобного рода исследований.

Как показывает анализ, на данном этапе изучения материала словарные дефиниции лексических единиц «молитва» и «проповедь», зафиксированные в проанализированных источниках, еще не позволяют считать их теолингвистическими терминами, поскольку, несмотря на то, что они связаны с религией, богословием, они, как правило, «привязаны» к определенной науке: философии, богословию, атеизму, языкознанию (лексикографии), их значения «отягощены» этими науками, объясняются с позиций этих наук, кроме того, они не свободны от идеологи-

ческих влияний, достаточно часто секуляризированы (подвергается сомнению существование мира *sacrum*, содержатся оценочные компоненты, в том числе и негативные).

ЛЕКСИЧЕСКИЕ ЕДИНИЦЫ «МОЛИТВА» И «ПРОПОВЕДЬ» В РУССКИХ И ПОЛЬСКИХ ТЕОЛИНГВИСТИЧЕСКИХ КОНТЕКСТАХ

Традиции лингвистического исследования православной молитвы в русском языкознании, по мнению Ольги Прохвятиловой, были заложены такими языковедами, как Николай Дурново, Иван Пенинский, Александр Шахматов, Борис Успенский. Наиболее значительное направление в лингвистическом изучении молитвы связано с исследованием славянского стихосложения, славянской метричности, отражающей и воспроизводящей основные приемы византийской, точнее, греческой поэтики. Этими проблемами занимались Евгений Верещагин, Светлана Матхаузерова, Екатерина Рогачевская, Владимир Топоров и другие)³¹.

В польском языкознании проблемой молитвы занимаются Бернхард Вельте, Анна Вежбицка, Томаш Венцлавски, Мария Войтак, Зофья Здыбицка, Мажена Макуховска, Станислав Миколайчак. Вельте и Венцлавски предлагают многочисленные определения молитвы как жанра религиозного языка. Войтак разработала методiku описания молитвы, проповеди, пасторского послания и других жанров³². Говоря об исследованиях в данной области в польском языкознании, отдельной строкой следует выделить монографию Макуховской, одна из глав которой посвящена описанию молитвы как текста, анализу молитвы как жанра, специфического диалога человека с Богом³³.

Если говорить о христианской проповеди (православной и католической), то она активно изучается в русском и польском языкознании³⁴.

³¹ О. А. Прохвятилова, *Православная проповедь и молитва как феномен современной звучащей речи*, Издательство Волгоградского государственного университета, Волгоград 1999, с. 9.

³² М. Wojtak, *Do Boga..., o Bogu..., przed Bogiem... Gatunki przekazu religijnego w analizie filologicznej*, Wydawnictwo Biblos, Tarnów 2019.

³³ М. Makuchowska, *Modlitwa jako gatunek języka religijnego*, Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego, Opole 1998.

³⁴ А. К. Гадомский, *Христианская проповедь как жанр религиозного языка // Східнослов'янська філологія: Від Нестора до сьогодні*. Матеріали

Теолингвистическими же терминами «молитва» и «проповедь» становятся, по нашему мнению, в том случае, когда, говоря словами Андреаса Вагнера, «лингвистика встречается с теологией»³⁵, и, добавим от себя, начинают изучаться с использованием теолингвистических подходов и методов³⁶. Такое единение допускает и порождает совершенно иные подходы, формулировки, описания, дефиниции. В частности, становится возможным говорить, например, о молитве и проповеди как языковых единицах, служащих для наименования жанров религиозного стиля (языка), речевых актах, текстах и, соответственно, причислять их к теолингвистическим терминам. Эта «встреча» меняет не только перспективу, методологию исследований, но и восприятие изучаемого материала, подходы к его анализу и изучению, что приводит к трансформации известных ранее подходов, лингвистических методов в теолингвистические, и, как следствие, может давать совершенно иные результаты. На данные проблемы обращают внимание Мария Войтак³⁷, Ольга Кушнир³⁸, Нина Гучинская³⁹, Евгений Плисов⁴⁰, Ольга Прохвятилова⁴¹, Татьяна Ицович⁴², Нина Розанова⁴³). Тексты их работ,

---

Міжнародної наукової конференції, Видавництво ГДПІМ, Горлівка 2008, с. 171–174.

³⁵ A. Wagner, *Theolinguistik?*..., с. 509.

³⁶ А. К. Гадомский, *Теолингвистика в контексте...*, с. 48–49.

³⁷ М. Войтак, *О жанрах религиозного стиля*, «Филология в XXI веке: Научный журнал, спецвыпуск, посвященный 80-летию профессора М. П. Котюровой» 2019, с. 62–63.

³⁸ О.Н. Кушнир, *К вопросу о концептосфере религиозного*, «Известия РГПУ им. Герцена: науч. журнал» 2011, № 130, с. 109.

³⁹ F. Simmler, *Textsorten des religiösen und kirchlichen Bereichs* // K. Brinker, G. Antos, W. Heinemann, S.F. Sager (ред.), *Ein internationales Handbuch zeitgenössischer Forschung*, de Gruyter, Berlin–New York 2000, с. 676.

⁴⁰ Е. В. Плисов, *Немецкий религиозный язык в условиях поликонфессиональности: опыт лексикографического и дискурсивного описания*: диссертация на соискание ученой степени доктора филологических наук по специальности 10.02.04, Нижний Новгород 2017.

⁴¹ О. А. Прохвятилова, *Ритмическая организация современной православной проповеди*, «Вестник Волгоградского государственного университета. Серия 2, Языкознание» 2013, № 3 (19), с. 103.

⁴² Т. Ицкович, *Система жанров религиозного стиля в коммуникативно-прагматическом аспекте*, «Studia Rossica Posnaniensia» 2019, № 2 (44), с. 235–236.

⁴³ Н. Н. Розанова, *Сфера религиозной коммуникации: храмовая проповедь* // Л. П. Крысин (ред.), *Современный русский язык: Социальная и функциональная дифференциация*, Языки русской культуры, Москва, с. 346.

могут служить ярким примером употребления анализируемых терминов в теолингвистических контекстах.

Отдельной строкой выделить двуязычные словари и лексиконы, изданные в Польше авторами, которых являются Роман Левицкий⁴⁴; Антони Маркунас, Тамара Учитель⁴⁵, Елена Федюкин⁴⁶, Мирослава Штольберг-Быблук⁴⁷. Это отличное применение материала в лексикографических и теолингвистических контекстах. Русскоязычный словарь Левицкого построен на контекстах.

Как «проповедь» и «молитва» выглядят в этих работах?

Молитва и проповедь — это ‘культовый текст’, ‘жанр религиозного стиля’, ‘ядерный жанр религиозного стиля’, ‘основной жанр названного [религиозного] стиля’, ‘вид текста’, ‘жанровый образец’, ‘протожанр, зафиксированный в тексте Евангелия’, ‘адресант, проповедник является представителем сакрального мира, [...] адресат — представитель мира профанного’. Этот список выдержек из теолингвистических контекстов может быть продолжен. Однако уже на основании приведенных рассуждений и примеров можно сделать вывод о том, что в данном случае лексические единицы «молитва» и «проповедь» являются теолингвистическими терминами, поскольку они располагают признаками теологичности и лингвистичности. Эти признаки не могут рассматриваться отдельно, они представляют некий симбиоз, неразрывную сущность. Поэтому считаем, что приведенные примеры теолингвистических контекстов, позволяют говорить о том, что лексемы «молитва» и «проповедь» выполняют в них функцию теолингвистических терминов.

ПОНЯТИЙНО-ТЕРМИНОЛОГИЧЕСКОЕ ПОЛЕ «ТЕОЛИНГВИСТИКА»: СЕМНЫЙ АНАЛИЗ И СТРУКТУРА

Логика приведенных выше рассуждений была учтена при выборе теолингвистических терминов для тематической и идеографической частей *Русско-польского словаря терминологии*

⁴⁴ R. Lewicki, *Христианство. Русско-польский словарь*, Instytut Wydawniczy Pax, Warszawa 2002.

⁴⁵ A. Markunas, T. Uczitiel, *Leksykon chrześcijaństwa rosyjsko-polski i polsko-rosyjski*, Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań 1999.

⁴⁶ H. Fediukina, *Leksykon terminologii prawosławnej rosyjsko-polski*, Warszawska Metropolia Prawosławna, Warszawa 2014.

⁴⁷ M. Sztolberg-Bybluk, *Podręczny słownik rosyjsko-polski i polsko-rosyjski terminów chrześcijańskich*, Wydawnictwo Naukowe UMK, Toruń 1994.

теолингвистики, который представляет собой попытку объединения уже функционирующей русской и польской терминологии. Материалом исследования послужили простые и составные польские и русские теолингвистические термины, собранные методом сплошной выборки из богословских, лингвистических, теолингвистических текстов, а также словарей, энциклопедий и справочников. В основном материал представлен в виде русско-польских переводных пар, соответствий.

В основном в словарь помещались термины, существование которых, подтверждено «документально» — то есть, те, которые уже зафиксированы в научной литературе, что подтверждено ссылками на соответствующие теолингвистические источники, в которых они употребляются⁴⁸.

Как известно, терминология конкретного раздела науки может быть представлена в виде полевых структур с ядром и периферией и достаточно четко прослеживающейся иерархией ее элементов: считаем, что одним из наиболее эффективных способов изучения и упорядочения системы терминологии теолингвистики может быть моделирование ее терминологических полей, соприкасающихся друг с другом своими зонами периферии. В структуру таких полей могут входить единицы более низких уровней иерархии — микрополя, элементам которых присуща однородная понятийная соотнесенность. Они пересекаются друг с другом, их границы накладываются друг на друга, они могут находиться в составе других, более крупных, образований.

Учитывая тот факт, что польский и русский язык являются родственными славянскими языками, а польская и русская теолингвистика тесно связаны с христианством, *a priori* можно предположить, что в основном термины в обоих языках могут совпадать. В то же время языки отличаются друг от друга связями с различными христианскими конфессиями: католицизмом и православием. Это, безусловно, допускает определенные несоответствия в польской и русской терминологии теолингвистики.

Это позволило нам упорядочить материал и представить его в виде понятийно-терминологического поля теолингвистики. В дальнейшей части работы описываются также результаты семного (компонентного) анализа.

⁴⁸ А.К. Гадомский, *Лексикографическое описание...*, с. 17–28.

При этом мы постарались, насколько это возможно на данном этапе исследования, для каждой из групп (полей, макро- и микрополей) определить набор сем, формирующих их смысловое пространство и позволяющих более полно описывать значения их элементов.

**Таблица 1. Структура понятийно-терминологического поля
«Теолингвистика»**

ТЕОЛИНГВИСТИКА. ОБЩИЕ ПОЛОЖЕНИЯ —
TEOLINGWISTYKA. ZASADY OGÓLNE

Семы: 'теолингвистика', 'язык', 'языкознание', 'религия', 'богословие', 'теология', 'сакральный', 'связь'.

Теолингвистика (русск.) — teolingwistyka (польск.)

Лингвистика религиозная (русск.) — językoznanstwo religijne (польск.)

Лингвистика сакральная (русск.) — lingwistyka sakralna (польск.)

Лингвистическое религиоведение (русск.)

Религиолингвистика (русск.) — religiolingwistyka (польск.)

Религиозная лингвистика (русск.) — lingwistyka religijna (польск.)

Теография (русск.) — teografia (польск.)

Теологическое языкознание (русск.) — językoznanstwo teologiczne (польск.)

Теолингвистика критическая (русск.) — teolingwistyka krytyczna (польск.)

Коранистика (русск.) — koranistyka (польск.)

Китабистика (русск.) — kitabistyka (польск.)

Лингвистика христианская (русск.)

Лингвистика православная (русск.)

РЕЛИГИОЗНЫЙ ЯЗЫК: ДИФФЕРЕНЦИАЦИЯ И ФУНКЦИИ —
JĘZYK RELIGIJNY: PODZIAŁ I FUNKCJE

Семы: 'язык', 'религия', 'сакральный', 'дифференциация', 'функция', 'функциональная разновидность', 'верующий', 'степень воцерковления'

- Сакрализация языка (*русск.*) — sakralizacja języka (*польск.*)
Сакральная коммуникация (*русск.*) — komunikacja sakralna (*польск.*)
Сакральное в языке (*русск.*) — sakralne w języku (*польск.*)
Язык религиозный (*русск.*) — język religijny (*польск.*)
Функции религиозного языка (*русск.*) — funkcje języka religijnego (*польск.*)
Функция аккумулятивная (*русск.*) — funkcja kumulatywna (*польск.*)
Функция анамнезирующая (*русск.*) — funkcja anamnezyjna (*польск.*)
Функция импрессивная (*русск.*) — funkcja impresywna (*польск.*)
Функция инструментальная (*русск.*) — funkcja instrumentalna (*польск.*)
Функция интеррогативная (*русск.*) — funkcja interrogacyjna (*польск.*)
Функция консоциативная (*русск.*) — funkcja konsocjatywna (*польск.*)
Функция метаязыковая (*русск.*) — funkcja metajęzykowa (*польск.*)
Функция религиозного языка перформативная (*русск.*) — funkcja performatywna (*польск.*)
Функция познавательная (*русск.*) — funkcja poznawcza (*польск.*)
Функция поэтическая (*русск.*) — funkcja poetycka (*польск.*)
Функция регулятивная (*русск.*) — funkcja regulacyjna (*польск.*)
Функция рели сакральная (*русск.*) — funkcja sakralna (*польск.*)
Функция синергичная (*русск.*) — funkcja synergiczna (*польск.*)
Функция социализирующая (*русск.*) — funkcja socjalizująca (*польск.*)
Функция эвокативная (*русск.*) — funkcja ewokatywna (*польск.*)
Функция экспрессивная (*русск.*) — funkcja ekspresywna (*польск.*)
Язык апостольский (*русск.*) — język apostołski (*польск.*)
Язык библейский (*русск.*) — język biblijny (*польск.*)
Язык богослужебный (*русск.*) — język liturgiczny (*польск.*)
Язык веры (*русск.*) — język wiary (*польск.*)
Язык верующих (*русск.*) — język wierzących (*польск.*)
Язык духовный (*русск.*) — język duchowy (*польск.*)
Язык конфессиональный (*русск.*) — język wyznaniowy (*польск.*)
Язык конфессиональный надэтнический (*русск.*) — język wyznaniowy ponadetniczny (*польск.*)

Язык культа (*русск.*) — język kultu (*польск.*)
 Язык культовый (ритуальный) (*русск.*) — język kultowy
 (*польск.*)

Язык литургический (*русск.*) — język liturgiczny (*польск.*)

Язык посланнический (*русск.*)

Язык православных верующих (*русск.*) — język wyznawców
 prawosławia (*польск.*)

Язык католиков (*русск.*) — język wyznawców katolicyzmu
 (*польск.*)

Язык профанный (*русск.*) — język profanum (*польск.*)

Язык пророческий (*русск.*) — język profetycki (*русск.*)

Язык религии (*русск.*) — język religii (*польск.*)

Язык сакральный (*русск.*) — język sakralny (*польск.*)

Язык сакрум (*русск.*) — język sacrum (*польск.*)

Язык святоотеческий (*русск.*)

Язык священный (*русск.*) — język święty (*польск.*)

Язык современной религиозной жизни (*русск.*) — język współ-
 czesnego życia religijnego (*польск.*)

Язык современных православных христиан (*русск.*) — Język
 współczesnych prawosławnych chrześcijan (*польск.*)

Язык современных католиков (*русск.*) — Język współczesnych
 katolików (*польск.*)

Язык церкви (*русск.*) — język kościoła (*польск.*)

Язык церковнославянский (*русск.*) — język cerkiewnosłowiań-
 ski (*польск.*)

Староцерковнославянский язык (*русск.*) — język staro-cer-
 kiewno-słowiański (*польск.*)

Язык церковный (*русск.*) — język cerkiewny (*польск.*)

Семь: 'язык', 'религия', 'функциональная разновидность',
 'функция'

Конфессиолект (*русск.*)

Социолект православный (*русск.*)

Теолокт (*русск.*)

Религиолект (*русск.*)

Функции религиолекта (*русск.*)

Функция коммуникативная (*русск.*) — Funkcja komunikacyjna
 (*польск.*)

РУССКАЯ И ПОЛЬСКАЯ ТЕРМИНОЛОГИЯ...

Функция когнитивная (русск.) — Funkcja rozpoznawcza (польск.)
Функция фатическая (русск.) — Funkcja fatyczna (польск.)
Функция эстетическая (русск.) — Funkcja estetyczna (польск.)
Функция социализации человека, саморефлексии (русск.) —
Funkcja socjalizacji człowieka, autorefleksja (польск.)
Функция катехизическая (русск.) — Funkcja katechetyczna
(польск.)

Семы: 'речь', 'религия', 'верующий', 'степень воцерковления'

Речь религиозная (русск.) — język religijny (польск.)
Речь монахов (русск.) — język mnichów (польск.)
Речь священнослужителей (русск.) — język duchowieństwa
(польск.)
Речь учащихся православных учебных заведений (русск.) —
język uczniów prawosławnych instytucji edukacyjnych (польск.)
Речь мирян «прицерковного круга» (русск.) — język świeckich
«kręgu kościelnego» (польск.)

ПОДХОДЫ К ИЗУЧЕНИЮ РЕЛИГИОЗНОГО ЯЗЫКА — KIERUNKI BADAŃ JĘZYKA RELIGIJNEGO

Семы: 'язык', 'религия', 'конфессия', 'подход', 'жанр', 'стиль /
подстиль', 'свой /чужой', 'устный', 'письменный', 'маркиро-
ванность', 'слово', 'лексика', 'семантика', 'форма', 'содержа-
ние', 'устойчивость', 'подвижность', 'буква', 'графический',
'слово', 'лексика', 'семантика', 'форма', 'содержание', 'значе-
ние', 'устойчивость', 'подвижность', 'сочетание', 'происхож-
дение', 'описание', 'словарь', 'вид словаря', 'имя собственное',
'метаязык', 'термин', 'код', 'грамматика', 'словообразование',
'морфология', 'синтаксис', 'текст', 'коммуникация', 'дискурс',
'ценность'.

СТИЛИСТИЧЕСКИЙ ПОДХОД К ИЗУЧЕНИЮ РЕЛИГИОЗНОГО ЯЗЫКА – KIERUNEK STYLISTYCZNY W BADANIACH JĘZYKA RELIGIJNEGO

Семы: 'язык', 'религия', 'конфессия', 'подход', 'стиль/ подстиль',
'свой /чужой'

- Стиль религиозный (*русск.*) — styl religijny (*польск.*)
 Стилизация библейская (*русск.*) — stylizacja biblijna (*польск.*)
 Стиль библейский (*русск.*) — styl biblijny (*польск.*)
 Стиль библейский польский (*русск.*) — polski styl biblijny (*польск.*)
 Стиль собственно библейский (оригинальный) (*русск.*)
 Стиль библейский этнический (*русск.*)
 Стиль богослужебный (*русск.*)
 Стиль конфессиональный (*русск.*) — styl wyznania wiary (*польск.*)
 Стиль литургический (*русск.*) — styl liturgiczny (*польск.*)
 Стиль религиозно-проповеднический (*русск.*) — styl kazania (*польск.*)
 Стиль церковно-богослужебный (*русск.*)
 Стиль церковно-религиозный (*русск.*)
 Стиль религиозно-проповеднический (*русск.*)
 Стиль церковный (*русск.*)
 Подстиль церковного стиля (*русск.*)
 Подстиль гимнографический (*русск.*)
 Подстиль церковно-научный (догматический) (*русск.*)
 Подстиль богослужебный (*русск.*)
 Подстиль проповеднический (*русск.*)
 Подстиль учительный (*русск.*)
 Комплекс сакральный функционально-стилистический (*русск.*)

**ЖАНРОВЫЙ ПОДХОД К ИЗУЧЕНИЮ РЕЛИГИОЗНОГО ЯЗЫКА –
 KIERUNEK GATUNKOWY W BADANIACH JĘZYKA RELIGIJNEGO**

Семь: 'язык', 'религия', 'подход', 'жанр', 'свой /чужой'

- Жанр религиозного языка (*русск.*) — gatunek języka religijnego (*польск.*)
 Жанр сакральный (*русск.*) — gatunek języka religijnego (*польск.*)
 Жанровая система религиолекта (*русск.*)
 Жанровое своеобразие текстов религиозной сферы (*русск.*) — oryginalność gatunkowa tekstów ze sfery religijnej (*польск.*)
 Жанры библейские — небиблейские (*русск.*)
 Жанры богослужебные — небогослужебные (*русск.*)

- Жанры литургические — нелитургические (*русск.*)
Жанры письменные — устные (*русск.*)
Житие (жизнеописание) (*русск.*)
Заговор (*русск.*) — *zamawianie choroby* (*польск.*)
Язык заговора (*русск.*)
Язык магии (*русск.*) — *język magii* (*польск.*)
Язык ритуала (*русск.*) — *język rytuału, ceremonii, obrzędu* (*польск.*)
Записка церковная (*русск.*)
Заявление церковное (прошение) (*русск.*)
Ирмос (*русск.*) — *hirmos* (*польск.*)
Исповедь (*русск.*) — *spowiedź* (*польск.*)
Язык исповеди (*русск.*) — *język spowiedzi* (*польск.*)
Календарь церковный (*русск.*) — *kalendarz kościelny* (*польск.*)
Катехизис (*русск.*) — *katechizm* (*польск.*)
Язык катехизиса (*русск.*) — *język katechezy* (*польск.*)
Китаб (*русск.*) — *kitab* (*польск.*)
Молитва (*русск.*) — *modlitwa* (*польск.*)
Язык молитвы (*русск.*) — *język modlitwy* (*польск.*)
Откровение (*русск.*) — *objawienie* (*польск.*)
Язык откровения (*русск.*) — *język objawienia* (*польск.*)
Приходское объявление (*русск.*) — *ogłoszenie parafialne* (*польск.*)
Язык приходских объявлений (*русск.*) — *język ogłoszeń parafialnych* (*польск.*)
Песнопения и гимны религиозные (*русск.*) — *pieśń duchowna* (*польск.*)
Язык религиозных песнопений и гимнов (*русск.*) — *język pieśni duchownych* (*польск.*)
Песня пилигримов (*русск.*) — *piosenka pielgrzymkowa* (*польск.*)
Кондак (*русск.*) — *kondakion* (*польск.*)
Тропарь (*русск.*) — *troparion* (*польск.*)
Стихира (*русск.*) — *stychiera, kantyк* (*польск.*)
Послание епископское (духовное) (*русск.*) — *list pasterski* (*польск.*)
Язык духовных посланий (*русск.*) — *język listów pasterskich* (*польск.*)
Притча (*русск.*) — *przypowieść* (*польск.*)
Притча миссионерская (*русск.*)
Язык притчи (*русск.*) — *język przypowieści* (*польск.*)

- Проповедь (*русск.*) — kazanie (*польск.*)
 Гомилия (*русск.*) — homilia (*польск.*)
 Язык проповеди (*русск.*) — język kaznodziejski (*польск.*)
 Протокол церковный (*русск.*) — protokół kościelny (*польск.*)
 Язык церковного протокола (*русск.*) — język protokołu kościelnego (*польск.*)
 Пророчество (*русск.*) — prorocstwo (*польск.*)
 Язык пророчества (*русск.*) — język prorocstwa (*польск.*)
 Чудеса (*русск.*)
 Свидетельство о чудесах (*русск.*)

**КОДОВЫЙ ПОДХОД К ИЗУЧЕНИЮ РЕЛИГИОЗНОГО ЯЗЫКА —
 KIERUNEK KODOWY W BADANIACH JĘZYKA RELIGIJNEGO**

Семы: 'язык', 'религия', 'подход', 'устный', 'письменный', 'маркированность', 'слово', 'лексика', 'семантика', 'форма', 'содержание', 'устойчивость', 'подвижность', 'фонетика', 'интонация', 'акцентология'.

ФОНЕТИКА, ОРФОЭПИЯ РЕЛИГИОЗНОГО ЯЗЫКА — FONETYKA, ORTOEPJA JĘZYKA RELIGIJNEGO

Семы: 'язык', 'религия', 'устный', 'маркированность'

- Конфессиональная маркированность фонетики (*русск.*)
 Конфессионально маркированные черты акцентных вариантов (*русск.*)
 Акустические признаки молитвы (*русск.*)
 Акцентные особенности православного социолекта (*русск.*)
 Речь религиозная (*русск.*) — mowa religijna (*польск.*)
 Речь духовная (*русск.*) — mowa duchowa
 Православная духовная речь (*русск.*)
 Интонационно-звуковая организация современной духовной речи (*русск.*)
 Фонетические особенности православного социолекта (*русск.*)

РУССКАЯ И ПОЛЬСКАЯ ТЕРМИНОЛОГИЯ...

АЛФАВИТ, ГРАФИКА, ОРФОГРАФИЯ РЕЛИГИОЗНОГО ЯЗЫКА – ALFABET, GRAFIKA, ORTOGRAFIA JĘZYKA RELIGIJNEGO

Семы: 'язык', 'религия', 'буква', 'графический'

Азбука сакральная (*русск.*).

Сакральная схема гласных (*русск.*)

Титла (титло) (*русск.*) – inicjały, tytel (*польск.*)

Правила правописания религиозной лексики (*русск.*) – zasady pisowni słownictwa religijnego (*польск.*)

ЛЕКСИКОЛОГИЯ РЕЛИГИОЗНОГО ЯЗЫКА — LEKSYKOLOGIA JĘZYKA RELIGIJNEGO

Семы: 'язык', 'религия', 'слово', 'лексика', 'семантика', 'форма', 'содержание', 'значение', 'устойчивость', 'подвижность', 'сочетание', 'происхождение', 'свой /чужой', 'описание', 'словарь', 'вид словаря', 'имя собственное', 'термин', 'метаязык'

ЛЕКСИКА И СЕМАНТИКА РЕЛИГИОЗНОГО ЯЗЫКА — SŁOWNICTWO I SEMANTYKA JĘZYKA RELIGIJNEGO

Семы: 'язык', 'религия', 'лексика', 'семантика', 'форма', 'содержание'

Лексика религиозная (*русск.*) – słownictwo religijne (*польск.*)

Лексика религиозного характера (*русск.*)

Лексика, связанная с религиозной жизнью (*русск.*) – leksyka związana z życiem religijnym (*польск.*)

Лексика конфессиональная (*русск.*) – słownictwo wyznaniowe (*польск.*)

Конфессиональная маркированность лексики (*русск.*)

Лексика библейская (*русск.*) – słownictwo biblijne (*польск.*)

Лексика богослужебная (*русск.*) – słownictwo liturgiczne (*польск.*)

Лексика богословская (*русск.*) – słownictwo teologiczne (*польск.*)

Лексика христианская (*русск.*) – słownictwo chrześcijańskie (*польск.*)

Лексика православная (*русск.*) — prawosławne słownictwo (*польск.*)

Лексика католическая (*русск.*) — katolickie słownictwo (*польск.*)

Лексика протестантская (*русск.*) — protestanckie słownictwo (*польск.*)

Лексика сакральная (*русск.*) — słownictwo sakralne (*польск.*)

Лексика сакрально-богослужебная (*русск.*)

Лексика церковная (*русск.*) — słownictwo cerkiewne (*польск.*)

Лексика церковно-религиозная (*русск.*) — słownictwo cerkiewno-religijne (*польск.*)

Лексика церковно-теологическая (*русск.*) — słownictwo cerkiewno-teologiczne (*польск.*)

Слова религиозного происхождения (*русск.*)

Слова религиозные христианского происхождения (*русск.*)

Вариант теонемы лексический (*русск.*)

Семантика религиозная (*русск.*)

Семантика сакральная (*русск.*)

Смысл лексемы сакральный (*русск.*)

Сема сакральная (*русск.*)

Антонимы в речи православных верующих (*русск.*)

Омонимы в православном религиолекте (*русск.*)

Омонимы в церковнославянском языке (*русск.*)

Полисемия в речи православных верующих (*русск.*)

Синонимы в речи православных верующих (*русск.*)

Церковнославяно-русские лексические параллели (*русск.*)

Языковая картина мира религиозная (*русск.*) — językowy obraz świata religii (*польск.*)

ФРАЗЕОЛОГИЯ РЕЛИГИОЗНОГО ЯЗЫКА — FRAZEOLOGIA JĘZYKA RELIGIJNEGO

Семы: 'язык', 'религия', 'сочетание', 'семантика', 'форма', 'содержание', 'устойчивость/ подвижность'.

Афоризмы религиозного содержания (*русск.*)

Изречения библейские (*русск.*) — aforyzmy biblijne (*польск.*)

Крылатые слова и выражения библейские — biblijne skrzydlate słowa (*польск.*)

Фразеологизмы религиозного содержания (*русск.*) — frazeologizmy pochodzenia religijnego (*польск.*)

РУССКАЯ И ПОЛЬСКАЯ ТЕРМИНОЛОГИЯ...

- Фразеологизмы-библеизмы (*русск.*)
- Фразеология библейская (*русск.*) — frazeologia biblijna (*польск.*)
- Фразеология молитвенная (*русск.*) — frazeologia modlitewna (*польск.*)
- Пословицы религиозного содержания (*русск.*)
- Вариант теонемы фразеологический (*русск.*)

ЗАИМСТВОВАНИЯ ИЗ РЕЛИГИОЗНОГО ЯЗЫКА, ЭТИМОЛОГИЯ — ZARÓŻYCZENIA Z JĘZYKA RELIGIJNEGO, ETYMOLOGIA

Семы: 'язык', 'религия', 'слово', 'словосочетание', 'происхождение', 'свой /чужой'

- Библеизм (*русск.*) — biblizm (*польск.*)
- Коранизм (*русск.*) — koranizm (*польск.*)
- Сакрализм (*русск.*) — sakralizm (*польск.*)
- Слова христианского происхождения (*русск.*)
- Церковнославянизм (*русск.*) — cerkiewizm (*польск.*)

РЕЛИГИОЗНАЯ ЛЕКСИКОГРАФИЯ — LEKSYKOGRAFIA RELIGIJNA

Семы: 'язык', 'религия', 'слово', 'описание', 'словарь', 'вид словаря'

Лексикография религиозная (*русск.*) — leksykografia religijna (*польск.*)

Лексикография христианская (*русск.*) — leksykografia chrześcijańska (*польск.*)

Словарь религиоведческий (*русск.*) — słownik religioznawczy (*польск.*)

Словарь теологический (*русск.*) — słownik teologiczny (*польск.*)

Словарь религиозный (*русск.*) — słownik religijny (*польск.*)

Азбуковник (*русск.*)

Словарь-ономастикон (*русск.*)

Словарь-приточник (*русск.*)

Мамотрект (*русск.*) — mamotrekt (*польск.*)

Глоссарий (*русск.*) — glosariusz (*польск.*)

Глосса (*русск.*) — glosa (*польск.*)

Глосса интерлениарная (*русск.*) — glosa interlinearna (*польск.*)
 Глоссография (*русск.*) — glosografia (*польск.*)

ОНОМАСТИКА РЕЛИГИОЗНОГО ЯЗЫКА — ONOMASTYKA JĘZYKA RELIGIJNEGO

Семь: ‘язык’, ‘религия’, ‘слово’, ‘имя собственное’

Ономастика сакральная (*русск.*)

Ономастика религиозная (*русск.*) — onomastyka religijna (*польск.*)

Агиоантропоним (*русск.*)

Агионим (*русск.*)

Агиотопоним (*русск.*)

Агномен (*русск.*)

Иконим (*русск.*)

Имя каноническое (*русск.*) — imię kanoniczne (*польск.*)

Имя крестильное (имя новокрещёного) (*русск.*) — imię chrzestne (*польск.*)

Имя собственное библейское (*русск.*) — własna nazwa biblijna (*польск.*)

Теонимика (*русск.*)

Теонимия (*русск.*) — teonimia (*польск.*)

Теоним (*русск.*)

Когномен (фамилия) (*русск.*)

Фестоним (*русск.*)

Храмоним (*русск.*)

Хрононимы (*русск.*)

Экклезионим (*русск.*)

Эортоним (*русск.*)

ТЕРМИНОЛОГИЯ РЕЛИГИОЗНОГО ЯЗЫКА — TERMINOLOGIA JĘZYKA RELIGIJNEGO

Семь: ‘язык’, ‘религия’, ‘терминология’, ‘метаязык’

Термин богословский (*русск.*) — terminologiczny (*польск.*)

Понятия богословские (*русск.*) — pojęcia teologiczne (*польск.*)

Терминология религиоведческая (*русск.*) — terminologia religioznawcza (*польск.*)

РУССКАЯ И ПОЛЬСКАЯ ТЕРМИНОЛОГИЯ...

Терминологическая богословская лексика (*русск.*)

Терминология теологическая (*русск.*) – terminologia teologiczna (*польск.*)

Терминология теолого-моральная (*русск.*) – terminologia teologiczno-moralna (*польск.*)

Терминология христианская (*русск.*) – terminologia chrześcijańska (*польск.*)

ГРАММАТИКА РЕЛИГИОЗНОГО ЯЗЫКА

Семы: 'язык', 'религия', 'структура', 'грамматика', 'словообразование', 'морфология', 'синтаксис'.

Грамматика религиозного языка (*русск.*)

Грамматическая маркированность текстов религиозной сферы (*русск.*)

Специфика морфологического строя языка верующих (*русск.*)

Вариант теонемы словообразовательный

Вариант теонемы морфологический (*русск.*)

Сакральная грамматическая форма (*русск.*)

Церковнославянская грамматическая форма (*русск.*)

Синтаксис сакральный (*русск.*)

Вариант теонемы синтаксический (*русск.*)

РЕЛИГИОЗНЫЙ ТЕКСТ — TEKST RELIGIJNY

Семы: 'язык', 'религия', 'текст'

Текст религиозный (*русск.*) – tekst religijny (*польск.*)

Текст религиозной сферы (*русск.*)

Текст сакральный (*русск.*) – tekst sakralny (*польск.*)

Текст гимнографический (*русск.*) – tekst hymnograficzny (*польск.*)

Герменевтика (*русск.*) – hermeneutyka (*польск.*)

Герменевтика богословская (*русск.*) – hermeneutyka teologiczna (*польск.*) – egzegetyka (*польск.*)

Текстология (*русск.*) – tekstologia (*польск.*)

Анализ языка религиозных текстов (*русск.*) — analiza języka tekstów religijnych (*польск.*)

Книги религиозной сферы (*русск.*)

Корпус книг религиозной сферы (*русск.*)

Корпус текстов библейский (*русск.*) — korpus tekstów biblijnych (*польск.*)

Корпус текстов богослужебный (*русск.*) — korpus tekstów teologicznych (*польск.*)

Книги сакральные (*русск.*) — księgi sakralne (*польск.*)

Библия (*русск.*) — Biblia (*польск.*)

Гомилиарий (*русск.*) — homiliarz (*польск.*)

Толкование библии (*русск.*) — postylla (*польск.*)

Коран (*русск.*) — Koran (*польск.*)

Сунна (*русск.*) — Suna (*польск.*)

Перевод религиозных текстов (*русск.*) — przekład tektów religijnych (*польск.*)

Теопозитика (*русск.*) — teopoetyka (*польск.*)

КОММУНИКАТИВНЫЙ ПОХОД К ИЗУЧЕНИЮ РЕЛИГИОЗНОГО ЯЗЫКА — KIERUNEK KOMUNIKATYWNY W BADANIACH JĘZYKA RELIGIJNEGO

Семы: 'язык', 'религия', 'подход', 'коммуникация', 'дискурс'

Коммуникация религиозная (*русск.*) — komunikacja religijna (*польск.*)

Коммуникация сакральная (*русск.*)

Дискурс религиозный (*русск.*) — dyskurs religijny (*польск.*)

АКСИОЛОГИЧЕСКИЙ ПОДХОД К ИЗУЧЕНИЮ РЕЛИГИОЗНОГО ЯЗЫКА — KIERUNEK AKSIOLOGICZNY W BADANIACH JĘZYKA RELIGIJNEGO

Семы: 'язык', 'религия', 'подход' 'ценность'

Религиозные ценности (*русск.*) — wartości religijne (*польск.*)

Язык ценностей (*русск.*) — język wartości religijnych (*польск.*)

Концепт религиозный (*русск.*) — koncept religijny (*польск.*)

Таким образом, понятийно-терминологическое поле «Теолингвистика» состоит из следующих структурных элементов,

РУССКАЯ И ПОЛЬСКАЯ ТЕРМИНОЛОГИЯ...

разделение на которые стало возможным благодаря наличию соответствующих сем в структуре лексического значения их элементов.

Таблица 2. Структура и семный состав
понятийно-терминологического поля «Теолингвистика»

<p>Теолингвистика. Общие положения — Teolingwistyka. Zasady ogólne</p> <p>Семы: 'теолингвистика', 'язык', 'языкознание', 'религия', 'богословие', 'теология', 'сакральный', 'связь'</p>				
<p>Религиозный язык: дифференциация и функции — Język religijny: podział i funkcje</p> <p>Семы: 'язык', 'религия', 'сакральный', 'верующий', 'степень воцерковления', 'дифференциация', 'функция', 'функциональная разновидность.'</p>				
<p>Подходы к изучению религиозного языка — Kierunki badań języka religijnego</p> <p>Семы: язык, 'религия', 'конфессия', 'подход', 'жанр', 'стиль/ подстиль', 'свой /чужой', 'устный', 'письменный', 'маркированность', 'слово', 'лексика', 'семантика', 'форма', 'содержание', 'устойчивость', 'подвижность', 'буковка', 'графический', 'слово', 'лексика', 'семантика', 'форма', 'содержание', 'значение', 'устойчивость', 'подвижность', 'сочетание', 'происхождение', 'описание', 'словарь', 'вид словаря', 'имя собственное', 'метаязык', 'термин', 'код', 'грамматика', 'словообразование', 'морфология', 'синтаксис', 'текст', 'коммуникация', 'дискурс', 'ценность.'</p>				
<p>Стилистический подход к изучению религиозного языка — Kierunek stylistyczny w badaniach języka religijnego</p>	<p>Жанровый подход к изучению религиозного языка — Kierunek gatunkowy w badaniach języka religijnego</p>	<p>Кодовый подход к изучению религиозного языка — Kierunek kodowy w badaniach języka religijnego</p>	<p>Коммуникативный подход к изучению религиозного языка — Kierunek komunikatywny w badaniach języka religijnego</p>	<p>Аксиологический подход к изучению религиозного языка — Kierunek aksjologiczny w badaniach języka religijnego</p>

Как следует из настоящей таблицы, анализируемое понятийно-терминологическое поле «Теолингвистика» состоит из двух групп: ядерной «Теолингвистика. Общие положения — Teolingwistyka. Zasady ogólne» и периферийной, которая распадается на две основные подгруппы: «Религиозный язык: дифференциация и функции — Język religijny: podział i funkcje» и «Подходы к изучению религиозного языка — Kierunki badań języka religijnego». В состав периферии входят более мелкие образования. Следует отметить, что анализируемое поле — это открытая система, способная постоянно принимать в свой состав другие элементы.

ВЫВОДЫ

Активное развитие русской и польской теолингвистики в XIX–XX вв., формирование новых теолингвистических направлений, исследование анализ теолингвистических фактов, явлений стали причиной появления метаязыка теолингвистики и, соответственно, постоянного пополнения теолингвистической терминологии в русском и польском языках. Описываемая в работе терминология представляет собой как целостный метаязык общей концепции о религиозном языке, так и совокупность субъязыков отдельных направлений, школ, теорий, разрабатывающих общие и частные вопросы теолингвистики.

На начальных этапах становления теолингвистическая терминология фиксирует отдельные попытки описания теолингвистических фактов и носит в некоторой степени диффузный характер (процесс миграции лексем в корпус теолингвистических терминов описан в настоящей работе на примере лексем «молитва» и «проповедь»).

Анализ словарных толкований лексических единиц и вариантов их функционирования в теолингвистических контекстах, выработка критериев определения принадлежности лексем к терминологии теолингвистики позволили осуществить ее функционально-семантическое описание и представить анализируемый материал в виде понятийно-терминологического поля теолингвистики — системы, с присущей ей структурой и набором сем, формирующих его смысловое пространство.

REFERENCES

- Arhimandrit Nikifor. *Bibleyskaya Entsiklopediya*. Moskva 1891 g. Reprintnoye izdaniye. Moskva: Simvol, 1990 [Архимандрит Никифор. *Библейская Энциклопедия*. Москва 1891 г. Репринтное издание. Москва: Символ, 1990].
- Berger, Ol'ga. "K voprosu opredeleniya i vydeleniya termina v russkoy terminologicheskoy traditsii." *Mladá slavistika: současné trendy ve výzkumu slovanských literatur, jazyků a kultur*. Przybylski, Michal, and Saur, Josef at all. (Eds.). Brno: Masarykova univerzita, 2014: 37–52 [Бергер, Ольга. "К вопросу определения и выделения термина в русской терминологической традиции." *Mladá slavistika: současné trendy ve výzkumu slovanských literatur, jazyků a kultur*. Przybylski, Michal, and Saur, Josef at all. (Eds.). Brno: Masarykova univerzita, 2014: 37–52].
- Bugayeva, Irina. *Yazyk pravoslavnoy sfery: sovremennoye sostoyaniye, tendentsii razvitiya*: dis. ... dokt. filol. nauk. Moskva, 2010 [Бугаева, Ирина. *Язык православной сферы: современное состояние, тенденции развития*: дис. ... докт. филол. наук. Москва, 2010].
- Doroszewski, Witold (Ed.). *Słownik języka polskiego*. T. I–XI, Warszawa: Wiedza Powszechna, 1958–1962.
- Dunaj, Bogusław (Ed.). *Słownik współczesnego języka polskiego*. Warszawa: Wilga, 1996.
- Encyklopedia PWN* <<https://encyklopedia.pwn.pl/szukaj/modlitwa.html>>.
- Fediukina H. *Leksykon terminologii prawosławnej rosyjsko-polski*. Warszawa: Warszawska Metropolia Prawosławna, 2014.
- Gadomski, Aleksander. "Teolingwistyka. O kierunkach badań języka religijnego." Nycz, Ryszard, and Miodunka, Władysław, and Kunz, Tomasz (Eds.). *Polonistyka bez granic*, t. 2, *Glottodydaktyka polonistyczna – współczesny język polski – językowy obraz świata*. Kraków: Universitas, 2010: 257–266.
- Gadomskiy, Aleksandr, "Khristianskaya propoved' kak zhanr religioznogo yazyka." *Skhidnoslov'yans'ka filologiya: Vid Nestora do s'ogodennya*. Materiali Mizhnarodnoï naukoivoïkonferentsii. Gorlivka: vidavnistvo GDPIIM, 2008: 171–174 [Гадомский, Александр. "Христианская проповедь как жанр религиозного языка." *Східнослов'янська філологія: Від Нестора до сьогодення*. Матеріали Міжнародної наукової конференції. Горлівка: видавництво ГДПІІМ, 2008: 171–174].
- Gadomskiy, Aleksandr, "Leksikograficheskoye opisaniye terminologii teolingvistiki (na primere russkogo i pol'skogo yazykov)." *Vestnik Volgogradskogo gosudarstvennogo universiteta*. Seriya 2. *Yazykoznaniiye* 2018, t. 17, no. 1: 17–28 [Гадомский, Александр. "Лексикографическое описание терминологии теологистики (на примере русского и польского языков)." *Вестник Волгоградского государственного университета*. Серия 2. *Языкознание* 2018, Т. 17, no. 1: 17–28].
- Gadomskiy, Aleksandr, "Teolingvistika v kontekstesovremennykh yazykovedcheskikh issledovaniy." *Aktual'nyye problemy stilistiki* 2021, no. 7: 43–52 [Гадомский, Александр. "Теологистика в контексте современных языковедческих исследований." *Актуальные проблемы стилистики* 2021, no. 7: 43–52].
- Gadomskiy, Aleksandr, Konchareviih Ksenija. "Pregled teolingvistichkikh ispitivaniya u Rusiji, Ukrainii Pol'skoj (graĵa za bibliografiju)." Bogolyub Shijakoviih (Ed.). *Srpska teologija u dvadesetom veku: Istrazhiuvachki probleme*

- mi i rezultati*, knj. 16. Beograd: Pravoslavni bogoslovski fakultet, 2014: 151–178 [Гадомский, Александр, Кончаревич Ксенија. “Преглед теолингвистичких испитивања у Русији, Украјини и Пољској (грађа за библиографију).” Богољуб Шијаковић (Ed.). *Српска теологија у двадесетом веку: Истраживачки проблеми и резултати*, књ. 16. Београд: Православни богословски факултет, 2014: 151–178].
- Gadomski, Aleksandr. *Teolingvističkiye issledovaniya v slavyanskom yazykoznanii*. Simferopol': ООО “Forma”, 2017 [Гадомский, Александр. *Теолингвистические исследования в славянском языкознании*. Симферополь: ООО “Форма”, 2017].
- Gadomski, Aleksandr. “Issledovaniye molitvy kak zhanra religioznogo yazyka v ruskoj i pol'skoj teolingvistike.” *Kirillo-Mefodiyevskiye chteniya Yazyk kak instrument poznaniya i zerkalo epokhi*, 29–30 maja 2008 goda. Simferopol': Universum, 2008: 55–60 [Гадомский, Александр. “Исследование молитвы как жанра религиозного языка в русской и польской теолингвистике.” *Кирилло-Методиевские чтения Язык как инструмент познания и зеркало эпохи*, 29–30 мая 2008 года. Симферополь: Универсум, 2008: 55–60].
- Guchinskaya, Nina. *Hermeneutica in nuce. Oчерк filologicheskoy germenevtiki*. Sankt-Peterburg: Tserkov' i kul'tura, 2002 [Гучинская, Нина. *Hermeneutica in nuce. Очерк филологической герменевтики*. Санкт-Петербург: Церковь и культура, 2002].
- Itskovich, Tat'yana. “Sistema zhanrov religioznogo stilya v kommunikativno-pragmaticheskom aspekte.” *Studia Rossica Posnaniensia* 2019, no. 2(44): 231–242 [Ицкович, Татьяна. “Система жанров религиозного стиля в коммуникативно-прагматическом аспекте.” *Studia Rossica Posnaniensia* 2019, no. 2(44): 231–242].
- Itskovich, Tat'yana. *Zhanrovaya sistema religioznogo stilya*. Moskva: Flinta, 2021 [Ицкович, Татьяна. *Жанровая система религиозного стиля*. Москва: Флинта, 2021].
- Končarević, Ksenija. *Jezik i religija. Pojmovnik teolingvistike*. Beograd: Jaceh, 2017. [Кончаревич, Ксенија. *Језик и религија. Појмовник теолингвистике*. Београд: Јасех, 2017].
- Kun, Tomas. *Struktura naučnykh revoljucij*. Transl. Naletova, I. Z. Moskva: Progress, 1975 [Кун, Томас. *Структура научных революций*. Пер. Налетова, И. З. Москва: Прогресс, 1975].
- Kushnir, Ol'ga “K voprosu o kontseptosfere religioznogo.” *Izvestiya RGPU im. Gertsena* 2011, no. 130: 108–118 [Кушнир, Ольга “К вопросу о концептосфере религиозного.” *Известия РГПУ им. Герцена* 2011, no. 130: 108–118].
- Kuznetsov, Sergey (Ed.). *Vol'shoj tolkovyy slovar' russkogo yazyka*. Sankt-Peterburg: Norint, 1998 [Кузнецов, Сергей. Ред. *Большой толковый словарь русского языка*. Санкт-Петербург: Норинт, 1998].
- Lewicki, Roman. *Христианство. Русско-польский словарь*. Warszawa: Instytut Wydawniczy Pax, 2002.
- Makuchowska, Marzena. *Modlitwa jako gatunek języka religijnego*. Opole: Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego, 1998.
- Markunas, Antoni, Uczitel, Tamara. *Leksykon chrześcijaństwa rosyjsko-polski i polsko-rosyjski*. Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM, 1999.
- Novikov, Mikhail (Ed.). *Ateisticheskij slovar'*. Moskva: Politizdat, 1986 [Новиков, Михаил (Ed.). *Атеистический словарь*. Москва: Политиздат, 1986].

- Ozhegov, Sergey; Shvedova, Natal'ya. *Tolkovyy slovar' russkogo yazyka*. Moskva: ITI Tekhnologii, 2006 [Ожегов, Сергей; Шведова, Наталья. *Толковый словарь русского языка*. Москва: ИТИ Технологии, 2006].
- Piddubna, Nataliya. *Teoriya teolinhvistyky: fenomen bibliynosti v ukrayins'kii lnhvokul'turi ta omovlennya relihiynoi kartyny svitu (analiz dyskursyvnoi praktyky XIX st.)*. Kharkiv: Maydan, 2019 [Піддубна, Наталія. *Теорія теолінгвістики: феномен біблійності в українській лінгвокультурі та омовлення релігійної картини світу (аналіз дискурсивної практики XIX ст.)*. Харків: Майдан, 2019].
- Plisov, Yevgeniy. *Nemetskiy religioznyi yazyk v usloviyakh polikonfessional'nosti: opyt leksikograficheskogo i diskursivnogo opisan'ya: dis. [...] dokt. filol. nauk. Nizhniy Novgorod, 2017* [Плисов, Евгений. *Немецкий религиозный язык в условиях поликонфессиональности: опыт лексикографического и дискурсивного описания: дис. [...] докт. филол. наук. Нижний Новгород, 2017*].
- Postovalova, Valentina. *Nauka o yazyke v svete ideala tsel'nogo znaniya: v poiskakh integral'nykh paradigim*. Moskva: LENAND, 2016 [Постовалова, Валентина. *Наука о языке в свете идеала цельного знания: в поисках интегральных парадигм*. Москва: ЛЕНАНД, 2016].
- Prokhvatilova, Ol'ga. "Pravoslav'naya molitva kak odin iz yadernykh zhanrov religioznogo stilya." *Stil*, 2007, no. 7: 153–167 [Прохватилова, Ольга. "Православная молитва как один из ядерных жанров религиозного стиля." *Стил* 2007, no. 7: 153–167].
- Prokhvatilova, Ol'ga. "Ritmicheskaya organizatsiya sovremennoy pravoslavnoy propovedi." *Vestnik Volgogradskogo gosudarstvennogo universiteta. Seriya 2 Yazykoznan'ye* 2013, no. 3 (19): 97–103 [Прохватилова, Ольга. "Ритмическая организация современной православной проповеди." *Вестник Волгоградского государственного университета. Серия 2, Языковедение* 2013, no. 3 (19): 97–103].
- Prokhvatilova, Ol'ga. *Pravoslav'naya propoved' i molitva kak fenomen sovremennoy zvuchashchey rechi*. Volgograd: Izdatel'stvo Volgogradskogo gosudarstvennogo universiteta, 1999 [Прохватилова, Ольга. *Православная проповедь и молитва как феномен современной звучащей речи*. Волгоград: Издательство Волгоградского государственного университета, 1999].
- Rozanova, Nina. "Sfera religioznoy kommunikatsii: khramovaya propoved'." Krysin, Leonid Petrovich (Ed). *Sovremennyy russkiy yazyk: Sotsial'naya i funktsional'naya differentsiatsiya*. Moskva: Yazyki slavyanskoj kul'tury, 2003: 341–346 [Розанова, Нина. "Сфера религиозной коммуникации: храмовая проповедь." Крысин, Леонид Петрович (Ed.). *Современный русский язык: Социальная и функциональная дифференциация*. Москва: Языки славянской культуры, 2003: 341–346].
- Simmler, Franz. "Textsorten des religiösen und kirchlichen Bereichs." Brinker, Klaus, and Gerd, Antos, and, Wolfgang, Heinemann, and Sager, Sven F. (Eds.). *Text- und Gesprächslinguistik. Linguistics of Text and Conversation. Ein internationales Handbuch zeitgenössischer Forschung. An International Handbook of Contemporary Research*. Berlin, New York: Walter de Gruyter. Berlin; New York: de Gruyter, 2000: 676–690.
- Słownik języka polskiego PWN* <<https://sjp.pwn.pl/szukaj/modlitwa.html>>.

- Sztołberg-Bybluk, Mirosława. *Podręczny słownik rosyjsko-polski i polsko-rosyjski terminów chrześcijańskich*, Toruń: Wydawnictwa Naukowego UMK, 1994.
- Szymczak, Mieczysław (Ed.). *Słownik języka polskiego*, t. I–III. Warszawa: PWN, 1990.
- Vikhlyantsev, Vladimir. *Polnyy i podrobnyy Bibleyskiy Slovar' k russkoy kano-nicheskoj Biblii* [Вихлянцев, Владимир. *Полный и подробный Библейский Словарь к русской канонической Библии*] <<http://religion.niv.ru/doc/dictionary/biblical/articles/17/molitva.htm>>.
- Voytak, Mariya. “O zhanrakh religioznogo stilya.” *Filologiya v XXI veke: Nauchnyy zhurnal, spetsvypusk: Materialy Mezhdunarodnoy konferentsii “Funktsional'naya stilistika v kontekste sovremennogo gumanitarnogo znaniya, posvyashchennoy 80-letiyu professora Marii Pavlovny Kotyurovoy.*” Perm': Permskiy gosudarstvennyy universitet, 2019: 63–68 [Войтак, Мария. “О жанрах религиозного стиля.” *Филология в XXI веке: Научный журнал, спецвыпуск: Материалы Международной конференции “Функциональная стилистика в контексте современного гуманитарного знания,” посвященной 80-летию профессора Марии Павловны Котюровой.*” Пермь: Пермский государственный университет, 2019: 63–68].
- Voytak, Mariya. “Proyavleniye standartizatsii v vyskazyvaniyakh religioznogo stilya (na materiale liturgicheskoy molitvy).” *Kotyurova, Mariya Pavlovna (Ed.). Tekst: stereotip i tvorchestvo.* Perm': Permskiy gosudarstvennyy universitet, 1998: 214–230 [Войтак, Мария. “Проявление стандартизации в высказываниях религиозного стиля (на материале литургической молитвы).” *Котюрова, Мария Павловна (Ed.). Текст: стереотип и творчество.* Пермь: Пермский государственный университет, 1998: 214–230].
- Wagner, Andreas. “Theolinguistik? — Theolinguistik!” *Spillman, Hans Otto, and Warnke, Ingo (Eds.). Internationale Tendenzen der Syntaktik, Semantik und Pragmatik.* Frankfurt am Main: Peter Lang, 1999: 507–512.
- Wojtak Maria. *Do Boga..., o Bogu..., przed Bogiem... Gatunki przekazu religijnego w analizie filologicznej.* Tarnów: Wydawnictwo Biblos, 2019.

Исследование выполнено в рамках участия в VI Международной программе научных грантов Института перспективных исследований (ИПИ) Московского педагогического государственного университета (Russian Institute for Advanced Study (RIAS) Moscow State Pedagogical University (Moscow, Russian Federation)).

EVGENIY YABLOKOV (ЕВГЕНИЙ ЯБЛОКОВ)

<https://orcid.org/0000-0002-7926-1689>

БУЛГАКОСОФИСТИКА

«Вечный Дом» Михаила Булгакова, ред. М. Ю. Савельева, Т. Д. Суходуб, Г. Е. Аляева, Центр гуманитарного образования НАН Украины, Общество русской философии при Украинском философском фонде, Киев 2021, 628 с.

«Вечный Дом» Михаила Булгакова, как объявлено в аннотации сборника, «охватывает анализ» (с. 4) разных аспектов деятельности и биографии писателя, то есть вроде бы литературоведческий. Между тем поставленный на книге индекс УДК относит ее к категории «история философии». Причина в том, что этот сборник — шестой в серии «Киевомышление», а она производится специалистами в области философских наук, и почти половина участников «Вечного Дома» — доктора и кандидаты тех же наук. Поэтому да простят меня коллеги-литературоведы — об их статьях в основном умолчу. Не потому, что они неинтересны или одинакового качества (есть среди них хорошие, есть и плохие), — просто тем, кто занимается творчеством Булгакова, почти все эти авторы достаточно хорошо известны¹. А вот читать сочинения украинских эссеистов с философскими учеными степенями раньше не доводилось; хотя по текстам их российских коллег знаю, что писания философов (назовем их так) на литературные темы — тексты особого рода. И «Вечный Дом» вполне это подтверждает.

¹ Например, многие из них участвовали в двух сравнительно недавних петербургских сборниках: *М. А. Булгаков: pro et contra, антология*, сост. О. В. Богданова, РХГА: Санкт-Петербург 2021. 992 с.; *Роман М. Булгакова «Мастер и Маргарита»: диалог с современностью: коллективная монография*, сост. и отв. ред. О. В. Богданова, РХГА, Санкт-Петербург 2020. 653 с.

Начнем с того, что непонятна жанровая природа книги: то ли это сборник научных статей, то ли свод лирических монологов на околобулгаковские темы — имеются тексты обоих типов. Неясна также целевая установка: некоторые статьи появились давно и теперь републикованы, другие же написаны специально для «Вечного Дома». Неоднозначно и заглавие. Составители, видимо, стремились «сделать красиво», но дело в том, что похищенное из романа *Мастер и Маргарита* сочетание «вечный дом» оценочно двойственно: при всей романтической возвышенности в нем просвечивают «могильные» коннотации. Между прочим, одна из соавторниц, Марина Савельева, пишет про подвал мастера, что это «подземное» место — «промежуточное пребывание на пути к “вечному Дому”» (с. 301). Зачем же дали сборнику заглавие с хтоническим оттенком? Станный какой-то образ для коллективного труда, тем более в сочетании с забавным названием серии — «Киевомышление».

Еще страннее становится, когда вникаешь в арифметические подробности. Из 620 страниц книги пятьсот отведено под статьи шестнадцати авторов (в среднем по тридцать на душу), зато 120 страниц занимают *четыре текста одного автора* — упомянутой Марины Савельевой. Как говорится, своя рука — владыка. Имя обладательницы этой руки раньше мне не было известно, но после ее четырехактного булгакософствования запомнится надолго. Стил в целом можно охарактеризовать так: бездоказательные рассуждения при неважном знании материала, к тому же с множеством речевых, грамматических и прочих ошибок.

Сперва идет написанное г-жой Савельевой введение под вызывающим некоторую оторопь заглавием «*С вами сейчас будет говорить провинция...*» (с. 5). Основу этого текста составляют домыслы про некую особую «провинциальность» Булгакова (с. 7–9), а также про какую-то «провинциальность стиля» (с. 13). Забегая вперед, скажу, что в дальнейшем автор не подкрепит эти идеи ничем. Так же обстоит дело с пресловутым «киевомышлением»: провозгласив, вслед за Мироном Петровским, что родной город присутствует во всем творчестве Булгакова — «покинутый в момент наименьшей известности своей судьбы (?! — Е.Я.), Киев остался в сознании писателя не только нравственным приговором, но и сюжетным и мировоззренческим алгоритмом создания всех его произведений» (с. 9), — г-жа Са-

вельева не приведет никаких аргументов, только в связи с *Белой гвардией* опять процитирует того же Петровского (с. 98).

Непосредственно за введением следует ее же статья *Человек и власть в утопиях Михаила Булгакова*. Утопиями г-жа Савельева почему-то считает *Роковые яйца* и *Собачье сердце*, хотя, например, в *Философской энциклопедии* утопия определяется как «изображение идеального общественного строя [...] либо [...] проекта социальных преобразований, ведущих к его воплощению в жизнь»² — ничего подобного в булгаковских повестях нет.

В статье немало интересного даже в чисто языковом плане. Например, сообщено, что «в основе создания характера персонажей писатель клал не общественную значимость, а личную ценность» (с. 35). Вызывает недоумение пассаж, где автор сперва пишет, что в рецензии на *Дни Турбиных* Владислав Ходасевич «выступил изобличителем большевицкого “нутра” Булгакова» (с. 28), затем на двух страницах приводит текст этой самой рецензии (с. 28–30), после чего «объясняет»:

Конечно, можно было бы рассматривать поступок Ходасевича как своеобразную услугу и, навязав ему собственную интерпретацию социальной позиции писателя. И этому вполне можно было бы поверить, будь у них крепкая дружба. Но этого не было, и появление столь обширной апологетической рецензии наверняка должно было насторожить писателя (с. 30).

Вот и поди пойми, ругал или хвалил, — да и вообще пойми хоть что-нибудь... Даже в цитатах из Булгакова г-жа Савельева допускает ошибки. Раздел назван *«Великие усилия стать беспристрастно (подчеркнуто мной — Е.Я.) над красными и белыми...»* (с. 15), но дело в том, что во фразе из письма Булгакова советскому правительству от 28 марта 1930 г. стоит слово «бесстрастно».

Особенно много внимания уделено *Собачьему сердцу*. Автор без затей пересказала выдумки Елены Степанян, про которую мне доводилось писать более десяти лет назад³. Вслед за ней г-жа Савельева заявляет, будто профессором Преображенским руководит «идея» (с. 41), во имя которой он ставит экспери-

² Э. Араб-Оглы, *Утопия и антиутопия // Новая философская энциклопедия*. Мысль, Москва, т. 4, 2010, с. 152.

³ См.: Е. Яблоков, *Беспокойное «Собачье сердце», или Горькие плоды легкого чтения*, «Октябрь» 2010, № 3, с. 166–177.

мент — «сознательно играет с силами природы, пытается стать выше природы, исправлять то, что принимает за ее “ошибки”» (с. 36). Текст повести она знает нетвердо, иначе помнила бы запись Борменталья: «[...] постановка опыта [...] для выяснения вопроса о приживаемости гипофиза, а в дальнейшем — о его влиянии на омоложение организма у людей»⁴. Вот и вся «идея», не более того. А что касается «исправления ошибок природы» — интересно бы знать: пользовалась ли когда-либо г-жа Савельева услугами какого-нибудь врача? И если да — осознавала ли в тот момент, что сама вознамерилась стать «выше природы» и «исправить то, что принимает за ее ошибки»? Ибо в этом вообще-то суть медицины...

По Степанян и Савельевой, Преображенский — обыватель (с. 48), «раб квартирного вопроса» (с. 43), притом ему свойственны «алчность, надменность и грубость» (с. 48). А вот Шариков «не настолько опасен, как кажется, [...] нет в нем леденящего смертного начала, перед которым должен трепетать мир» (с. 44), — душитель котов с револьвером для отважной г-жи Савельевой ближе, чем профессор с микроскопом. Про Швондера же вообще практически не говорится, его роль (как и роль тех, кто за ним стоит) считается несущественной. С таким идейным багажом философ Савельева долго рассуждает на всякие отвлеченные темы, вроде того что лучше бы Преображенскому не умничать, ибо тяга к знанию — штука дьявольская (с. 38), недаром «все мастера неминуемо оказываются в сумасшедшем доме или на кладбище» (с. 55). Видимо, мы должны сделать вывод, что «не-мастерам» удастся избежать столь печального исхода...

Справедливости ради замечу, что примерно такие же мысли высказывает в сборнике литературовед Рита Джулиани. По ее мнению, Преображенский «бросает вызов гармонии и мудрости созданного мира», его эксперимент — «жестокое и рискованное предприятие», вследствие которого на свет появляется «грубое и примитивное и в то же время беззащитное существо» (с. 369). Булгаков-де был «чутко к проблеме употребления и злоупотребления наукой», а злоупотребляет ею как раз Преображенский: «[...] природа, жизнь — святы и неприкосновенны, и человеку не дано проникать в тайну их становления, разве что ценой насилия и риска создавать такие чудовища, как человека-собаку»

⁴ М. Булгаков, *Собрание сочинений в восьми томах*, т. 2, АСТ: Астрель, Москва 2008, с. 199.

(с. 373). Одним словом, долой медицину, а вина за все фокусы тоталитарного режима лежит на ученых. Между тем очевидно, что за разгул Шарикова и ему подобных ответственны те же, кто, например, в повести *Роковые яйца* расплодил «драконов» вместо кур: прежде всего — деятели «из Кремля», снабдившие невежественного Рокка «бумагой»⁵, по которой он реквизирует камеры, созданные благодаря случайному открытию Персикова.

А вот г-жа Джулиани провозглашает, что главное зло воплощает Преображенский — он-де склонен не только фабриковать монстров, но и манипулировать ими:

[...] это всего лишь несчастные гибриды, на пути которых в любую минуту может стать некий циничный Филипп Филиппович, который, как злодей-кукольник, будет дергать их за ниточки, предопределив тем самым их дальнейшую судьбу (с. 374).

Вот кто, оказывается, всем управляет! Попутно она выдает поистине смехотворную интерпретацию комедии Маяковского *Клоп*, переворачивая всё в ней с ног на голову: «[...] между “старым”, воплощенным в клопе, и “новым” — в Присыпкине, который под видом настоящего коммуниста прячет сердце филистера, лучше старое: клоп!» (с. 375). На это и возражать уже не хочется; но могу представить реакцию самого Маяковского, если б он услышал, что в его комедии клоп противопоставлен Присыпкину как положительный персонаж...

Однако не спешите расслабляться — впереди еще сотня страниц г-жи Савельевой. Ее третий опус — *Душа русской усобицы* — трактует про «параллели гражданских позиций» (с. 69) Булгакова и Волошина, которого она запросто именуется Максом. Сперва идут глубокомысленные рассуждения про то, чем гражданская война отличается от усобицы (с. 70–76), причем «усобицу» в *Белой гвардии* г-жа Савельева представляет, в частности, так: «Тревожно расширенные зрачки принявшего морфинную дозу заглушить боль от раны...» (с. 75); возникает у нее и какой-то «военный врач полковник Алексей Турбин» (с. 94), хотя у Булгакова врач не является полковником, а полковник — врачом. Идут замысловатые фразы про войну: «[...] покончив с открытыми военными действиями, война переходила в скрытое состояние» (с. 88); «их [Волошина и Булгакова — Е.Я.] отношение

⁵ Там же, с. 100–101.

к войне и манере ее понимания трудно назвать единомышленными» (с. 88); «Булгаков был настойчив в том, что гражданская война не дает возможности услышать в тишине собственную мысль» (с. 89); «гражданская война есть состояние крайнего отчуждения, проходящего тараном в первую очередь по семьям» (с. 89); «Булгаков, в отличие от Волошина, описывал военное истребление людей документально» (с. 90); «Волошин был старше Булгакова [...] на целое поколение, успевшее изрядно поколесить за пределами родины» (с. 91); «Чем сильнее художественный вымысел писателя, тем точнее он определен топографически, по рукам и ногам связан и обязан предметной реальной, иногда даже гиперреальной, субстанциально плотной средой» (с. 97). И далее в таком духе.

Характерен финал статьи, где г-жа Савельева резюмирует:

[...] Максимилиан Александрович и Михаил Афанасьевич стояли на известной позиции, согласно которой каждому дано по его вере. И действительно — как-то всё у них в конце концов складывалось (с. 100).

Затем она пытается подчеркнуть сходство заключительного монолога Маргариты и стихотворения Волошина, обращенного к жене; да вот беда — «объясняющая» фраза по неграмотности построена так, что волошинский фрагмент приписан Булгакову и наоборот (с. 100). Этой путаницей текст и завершается.

Апофеозом рассуждений г-жи Савельевой являются откровения про роман *Мастер и Маргарита*, тоже в особой статье. Не буду изнурять и так уже небось утомленного читателя разбором этого семидесятистраничного текста. Но в порядке рекламы скажу, что глубокомыслие тут достигает особо высокого градуса. Вот несколько суждений: «Мастер, если и герой, то “не своего времени” и уже потому не может быть кем-то еще, кроме себя самого» (с. 293). Импрессионизм, по версии г-жи Савельевой, возник оттого, что «у многих художников были проблемы со зрением; отсюда и вся эта эфемерность, размытость, дымчатая загадочность и перетекание видимого в кажущееся. [...] И кто знает, не шел ли Булгаков тем же путем, отыскивая нужные образы в морфинистском бреде?» (с. 317). «Мастер любит копаться в себе, а Иешуа о себе не думает» (с. 324). «Дальше силится подозрение» (с. 327) — это такая отдельная фраза. «Встретив Мастера, силы ее [Маргариты — Е.Я.] характера оказалось недостаточно» (с. 336). «Пилат не только не ведает о местных ре-

лигиозных сентиментализмах, но и в целом не верит в богов» (с. 342). Ну и наконец — про Булгакова: «Он во всем стремился видеть личную нужду и удовлетворение. Поэтому у него не получалось всегда достигать цели. Он писал много, но не воспринимался официальным мнением» (с. 352).

А теперь — самое интересное. Марина Савельева не просто заполнила своими писаниями 120 страниц. В выходных данных указано, что она самолично *сверстала* книгу, сделала *макет обложки* да к тому же изобразила собой *корректора* (с. 626). Про макет и верстку говорить не стану, но так называемая «корректур» ниже всякой критики: у самой г-жи Савельевой ошибки чуть ли не на каждой странице — верстальные, пунктуационные, грамматические, речевые, порой даже орфографические.

На ее фоне булгакологические штудии других философов смотрятся, конечно, не столь эффектно, но интересного все же немало. Вот, например, статья трех авторов — двух докторов (Григория Волынки и Натальи Мозговой) и одного кандидата (Владимира Дорошкевича) философских наук под названием *Хронотоп последней пьесы М. А. Булгакова «Батум»*. Самое интересное в ней то, что авторы не знают значения термина «хронотоп». Речь тут вовсе не про время-пространство драмы, а про биографию дяди драматурга — Николая Ивановича Булгакова, служившего в тифлисской семинарии; авторы так и говорят: «[...] его судьба будет одним из главных объектов нашего интереса» (с. 466), — а в финале сообщают, что «задумались над духовным взаимовлиянием в хронотопе творческих личностей» (с. 485). Составителям сборника, видно, тоже невдомек — иначе приняли бы меры, чтобы исправить смехотворную ошибку.

Еще два доктора философских наук — Вера Лимонченко и Виктор Малахов — высказываются (не вместе, а порознь) о Булгакове в свободном стиле. То есть перепархивая с пятого на десятое, излагая субъективные впечатления и, соответственно, не затрудняясь аргументацией. Первая в статье «*Чистые*» и «*нечистые*» в мире советского опыта почему-то сопоставляет произведения Булгакова с бодлеровскими *Цветами зла*; второй в статье *Онтология дома: размышления по мотивам творчества Михаила Булгакова* рассуждает всё больше о Хлебникове. Почему? Ну, видно, потому, что им так хочется.

Наконец, последняя (по порядку, но не по значению) представительница философской когорты — и, кстати, одна из составительниц сборника — кандидат наук Татьяна Суходуб. В статье с многообещающим заголовком *Только через страдание приходит истина...* читателя заставляют страдать при помощи таких вот фраз: «[...] уметь философски мыслить — это еще не значит умело выстраивать силлогизмы, так как последнее является сутью иным умением» (с. 506). Отказываясь от силлогизмов, автор прибегает к возвышенному стилю: «[...] для того, чтобы мочь “играть”, звездам нужно быть укрытыми “черным небом”» (с. 510); до Гоголя и Булгакова «преступно не дорастать», а гоголевские и булгаковские герои «характерны для человека вообще как некоего типа» (с. 527). Тут же сообщено, что Булгаков мечтал быть укрытым «гранитной шинелью» Гоголя (с. 526), — хотя в письме к Павлу Попову от 30 января 1932 г. он, обращаясь к Гоголю, восклицал: «Укрой меня своей *чугунной* шинелью!»⁶ [курсив мой — Е.Я.]. И так далее, и тому подобное.

Есть у г-жи Суходуб еще один текст в сборнике — общее заключение под оптимистичным названием *Меч исчезнет, а вот звезды останутся...* Здесь всё, в общем, в том же стиле: говорится про читателей, следующих «за Мастером, выписывающим свое прозрение судеб страны» (с. 613); про то, что «все чаще творчество Булгакова рассматривается не только в контексте анализа содержания внутренних его форм, но идет и по внешним контурам» (с. 614). Ну и, само собой, про звезды из *Белой гвардии* — мол, не худо бы нам всем «вглядеться [...] в их свет повнимательней» (с. 618). Что ж, взглядимся напоследок. Жаль, не ведает г-жа Суходуб, что звезды в булгаковском романе не только *небесные* (причем как христианские — атрибут «всенощной»⁷, так и языческие — Венера и Марс⁸), но к тому же *красноармейские* («тучей, говорят, идут»⁹), а еще — *сифилитические*: вспомним «звездную сыпь»¹⁰ на груди Ивана Русакова. В какие будем вглядываться?

⁶ Там же, т. 8, с. 147. Справедливости ради стоит заметить, что стоявшая с 1909 до 1951 г. в Москве на Пречистенском (ныне Гоголевский) бульваре статуя Гоголя работы Николая Андреева отлита не из чугуна, а из бронзы; но уж никак не каменная.

⁷ Там же. Т. 1, с. 347.

⁸ Там же, с. 32, 344–345.

⁹ Там же, с. 336.

¹⁰ Там же, с. 173.

RECENZJE

Это всего один из десятков и сотен вопросов, возникающих на почве булгаковского статей в «Вечном Доме». Однако задавать их неохота — по вышеизложенным причинам.

Декабрь 2021 г.

REFERENCES

- Arab-Ogly, Edvard. "Utopiya i antiutopiya." *Novaya filosofskaya enciklopediya*. Т. 4. Moskva: Mysl', 2010: 152 [Араб-Оглы, Эдвард. "Утопия и антиутопия". *Новая философская энциклопедия*. Т. 4. Москва: Мысль, 2010: 152].
- Bulgakov, Mihail. *Sobranie sochinenij v vos'mi tomakh*. Moskva: AST; Astrel', 2007–2011 [Булгаков, Михаил. *Собрание сочинений в восьми томах*. АСТ; Астрель, Москва 2007–2011].
- М. А. Bulgakov: *pro et contra, antologiya*. O.V. Bogdanova (Ed.). Sankt-Peterburg: RHGA, 2021. [М. А. Булгаков: *pro et contra, антология*. Сост. О. В. Богданова. Санкт-Петербург: РХГА, 2021].
- Roman M. Bulgakova "Master i Margarita": *dialog s sovremennost'yu: kollektivnaya monografiya*. O.V. Bogdanova. (Ed.). Sankt-Peterburg: RHGA, 2020 [Роман М. Булгакова "Мастер и Маргарита": *диалог с современностью: коллективная монография*. О. В. Богданова. (Ред.). Санкт-Петербург: РХГА, 2020].
- Yablokov, Evgenij. "Bespokojnoe «Sobach'e serdce», ili Gor'kie plody legkogo chteniya." *Oktjabr'*, 2010, no. 3: 166–177 [Яблоков, Евгений. "Беспокойное «Собащее сердце», или Горькие плоды легкого чтения." *Октябрь*, 2010, no. 3: 166–177].

NOTY O AUTORACH

ANNA BEDNARCZYK

Kierownik Zakładu Przekładu i Dydaktyki Instytutu Rusycystyki Uniwersytetu Łódzkiego. Teoretyk i praktyk tłumaczenia. Autorka dziewięciu monografii z zakresu teorii tłumaczenia oraz literatury rosyjskiej, a także ponad 150 artykułów i pomniejszych publikacji naukowych. Jej zainteresowania naukowe koncentrują się przede wszystkim wokół problematyki przekładu tekstów poetyckich, w tym melicznych, oraz decyzji tłumacza. Najnowsze monografie to: *Zmagania z przekładem w przestrzeni rosyjskojęzycznej. Teoria i praktyka w ewolucji* (Gdańsk 2016), *Analiza pretranslatorska tekstu jako pierwszy etap tłumaczenia poetyckiego i jej rosyjskojęzyczny wariant Предпереводческий анализ текста как первый этап стихотворного перевода* (Łódź 2019). Brała udział w pracach nad opublikowanym niedawno *Słownikiem polskiej terminologii przekładoznawczej* (2019)
Kontakt: anna.bednarczyk@uni.lodz.pl

EWA BIAŁEK

Dr hab., adiunkt w Katedrze Językoznawstwa Słowiańskiego Instytutu Neofilologii Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie. Zainteresowania naukowe: teoria, praktyka i dydaktyka przekładu, leksykografia przekładowa, dyskurs dyplomatyczny, etnolingwistyka, współczesny język rosyjski i in. Autorka kilkudziesięciu artykułów naukowych, a także monografii *Kolokacja w przekładzie. Studium rosyjsko-polskie* (2009) oraz dwóch słowników: *Kolokacja w przekładzie. Słownik rosyjsko-polski* (2011), *Dyplomacja i polityka. Rosyjsko-polski słownik przekładowy, А-Д* (2019).
Kontakt: e.bialek@poczta.umcs.lublin.pl

ALEKSANDER GADOMSKI

Dr hab. w zakresie językoznawstwa. Studia filologiczne ukończył na Państwowym Uniwersytecie w Symferopolu (1989). Doktorat w zakresie językoznawstwa obronił na Państwowym Uniwersytecie w Dniepropietrowsku (1997). Po uzyskaniu stopnia doktora habilitowanego na Wydziale Polonistyki Uniwersytetu Warszawskiego (2014) przeniósł się do Polski. Zainteresowania badawcze: problematyka ogólnojęzykoznawcza; teolingwistyka słowiańska; stylistyka. Jest członkiem Komisji Języka Religijnego i Komisji Stylistycznej Międzynarodowego Komitetu Sławistów. Pracuje na stanowisku profesora w Katedrze Języków Słowiańskich Uniwersytetu Opolskiego.
Kontakt: akazsimf@mail.ru

NOTY O AUTORACH

BOGUMIŁ GASEK

Dr, adiunkt, p.o. kierownik Zakładu Języka Rosyjskiego w Instytucie Filologii Słowiańskiej UW, tłumacz simultaniczny i przysięgły języka rosyjskiego. Zainteresowania naukowe: przekładoznawstwo, leksykografia dwujęzyczna, krytyka leksykograficzna, współczesny język rosyjski, frazematyka, lingwistyka medialna i in. Autor monografii *Лексико-семантическая интерференция в процессе перевода (на материале русского и польского языков)*, Wrocław 2012 oraz kilkudziesięciu artykułów naukowych.

Kontakt: bogumil.gasek@uwr.edu.pl

JEWGIENIJ JABŁOKOW

Rosyjski literaturoznawca, dr hab. nauk filologicznych, profesor. Główne obszary zainteresowań — literatura rosyjska XX wieku (Michaił Bułhakow, Andriej Płatonow, Aleksandr Grin i in.). Doktorat 1990: *Художественное осмысление взаимоотношений человека и природы в литературе 1920–1930-х годов: Л.М. Леонов, А.П. Платонов, М.М. Пришвин*. Habilitacja 1997: *Проза Михаила Булгакова: структура художественного мира*. Kontakt: eajablokov@gmail.com

EWA KAPELA

Dr, adiunkt w Instytucie Językoznawstwa na Wydziale Humanistycznym Uniwersytetu Śląskiego. Zainteresowania naukowe: współczesny rosyjski i polski dyskurs polityczny oraz medialny, teoria i praktyka przekładu. Autorka monografii *Prasowa wizja dziewczyny (analiza konfrontatywna polskich i rosyjskich czasopism młodzieżowych)* (Katowice 2015).

Kontakt: ewa.kapela@us.edu.pl

ALEKSANDER KIKLEWICZ

Prof. dr hab., pracownik Instytutu Dziennikarstwa i Komunikacji Społecznej UWM w Olsztynie, kierownik Katedry Komunikacji Społecznej. Dyrektor Centrum Badań Europy Wschodniej, redaktor naczelny czasopisma „Przegląd Wschodnioeuropejski”. Specjalizuje się w teorii i filozofii języka, semiotyki komunikacji, pragmaty lingwistyki i stylistyki, semantyki kognitywnej i psycholingwistyki, gramatyki funkcjonalnej, składni semantycznej, lingwistyki konfrontatywnej. Autor ponad 400 prac naukowych, w tym ponad 20 monografii, opublikowanych w Warszawie, Lublinie Olsztynie, Łasku, Moskwie, Mińsku, Charkowie, Monachium, Wiesbaden. Kierownik i wykonawca projektów naukowych, wspieranych przez fundacje polskie i zagraniczne: Fonds zur Förderung der wissenschaftlichen Forschung, Austria (1993–1994); Deutsche Forschungsgemeinschaft, Niemcy (1996–1997); Alexander von Humboldt Stiftung, Niemcy (1997–1998 i kolejne lata); Komitet Badań Naukowych (2001–2003); Narodowe Centrum Nauki (2017–2012) i in.

Kontakt: akiklewicz@gmail.com

PAWEŁ KRUGLIK

Magister, doktorant Szkoły Doktorskiej Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach. Autor kilku artykułów z zakresu przekładu artystycznego — głównie literatury fantastycznej. Zainteresowania naukowe: zagadnienia przekładu artystycznego i specjalistycznego, a także problemy komunikacji międzykulturowej. Kontakt: pawel.kruglik@us.edu.pl

JOLANTA LUBOCHA-KRUGLIK

Dr hab., profesor nadzwyczajny w Zakładzie Językoznawstwa Konfrontatywnego i Translatoryki, wicedyrektor Instytutu Językoznawstwa na Wydziale Humanistycznym Uniwersytetu Śląskiego. Autorka dwóch monografii: *Rosyjskie zdania egzystencjalne w konfrontacji z polskimi* oraz *Semantyczna kategoria perceptywności i jej wykładniki w języku polskim i rosyjskim*; współautorka książek *Gramatyka praktyczna języka rosyjskiego*; *Tłumaczenie specjalistyczne. Język rosyjski. Medycyna*; kilkunastu słowników przekładowych (wyd. Langenscheidt) oraz *Polsko-rosyjskiego słownika tematycznego Ekonomia* (PWN), współredaktor kilkunastu monografii zbiorowych oraz wydawnictwa ciągłego *Gramatyka a tekst*, autorka kilkudziesięciu artykułów z zakresu językoznawstwa konfrontatywnego, przekładu specjalistycznego i artystycznego. Kontakt: jolanta.lubocha-kruglik@us.edu.pl

OKSANA MAŁYSA

Dr hab., profesor Uniwersytetu Śląskiego. Członek Komisji Językoznawstwa PAN (Katowice), Komisji Przekładoznawczej przy Międzynarodowym Komitecie Slawistów, Polskiego Towarzystwa Lingwistyki Stosowanej, Polskiego Towarzystwa Rusycystycznego. Zainteresowania badawcze: genologia lingwistyczna, językoznawstwo konfrontatywne, translatoryka. Autorka ponad 70 artykułów, a także książek *Текстовые категории в публицистическом стиле (сопоставительный русско-польский анализ)* (2002); *Комиссивные речевые жанры. Сопоставительный русско-польский аспект* (2014). Współautorka monografii o tłumaczeniu specjalistycznym oraz dwóch skryptów — do nauki gramatyki praktycznej języka rosyjskiego oraz z zakresu realiów kulturowych. Współredaktorka wydawnictwa ciągłego „Przestrzenie Przekładu”. Kontakt: oksana.malysa@us.edu.pl

GRZEGORZ PRZEBINDA

Filolog rusycysta i historyk idei, kierownik Katedry Kultury Słowian Wschodnich UJ. W latach 2012–2020 rektor Karpackiej Państwowej Uczelni im. Stanisława Pigionia w Krośnie. Redaktor naczelny rocznika „Studia Pigioniana”. Autor ponad 350 publikacji, w tym dziewięciu książek na temat kultury i historii Rosji, Ukrainy i Białorusi. W 1991 roku uhonorowany Nagrodą Polcul za „współpracę polsko-rosyjską w walce o demokrację”. Ostatnia książka — *Между Краковом, Римом и Москвой. Русская идея в новой Польше* (Moskwa, RGGU, 2013). W 2016 wraz z żoną Leokadią Anną i synem Igorem opublikował przekład *Mistrza i Małgorzaty* z filologicznym komentarzem (II wyd. w 2022). Ostatnio współredagował — wraz z Bartoszem Gołąbkiem i Wojciechem Gruchałą — zbio-

NOTY O AUTORACH

rową monografię *Gustaw Herling-Grudziński. Między Wschodem a Zachodem* (Krosno, Wydawnictwo Humanistyczne Pigionianum, 2020).

Kontakt: grzegorz.przebinda@uj.edu.pl

SEBASTIAN PRZYBYSZEWSKI

Pracownik Instytutu Językoznawstwa UWM w Olsztynie. Specjalizuje się w pragmatyce, semantyce, teorii języka, frazeologii, stylistyce, glottodydaktyce i lingwistyce tekstu. Autor kilkudziesięciu artykułów naukowych, współautor i współredaktor kilku monografii naukowych. Wykonawca grantów naukowych finansowanych m.in. przez Narodowe Centrum Nauki. Współautor Elektronicznego słownika paradygmatów polskich frazeologizmów czasownikowych Verbel. Kontakt: sebastian.przybyszewski@uwm.edu.pl

ALICJA PSTYGA

Prof. dr hab., kierownik Zakładu Języka Rosyjskiego i Przekładoznawstwa Instytutu Rusycystyki i Studiów Wschodnich Uniwersytetu Gdańskiego; kierownik afiliowanej przy Wydziale Filologicznym Pracowni Badań nad Komunikowaniem Medialnym. Autorka monografii *Nowe słownictwo rosyjskie* (1994), *Słotwórcza kategoria negacji. Prefiksalne negatywa rzeczownikowe we współczesnym języku polskim i rosyjskim* (2010), *Przekład w komunikowaniu medialnym. Wybrane zagadnienia na podstawie polskich przekładów rosyjskich tekstów prasowych* (2013), *Przekład w komunikowaniu medialnym – perspektywa aksjologiczna* (2021), ponad 150 artykułów z zakresu przekładoznawstwa i językoznawstwa słowiańskiego, a także współautorka (wspólnie z Tatianą Kananowicz i Andriejem Połonskim) monografii *W kręgu zagadnień dyskursu medialnego* (2021).

Kontakt: alicja.pstyga@ug.edu.pl

BARBARA SADKOWSKA

Uczestniczka Interdyscyplinarnych Studiów Doktoranckich „Humanistyka bez granic”, prowadzonych w Uniwersytecie Śląskim. Publikowała w „Opcjach”, „Nowych Książkach” i „artPAPIERZE”. Przygotowuje rozprawę doktorską o aktywności w poezji najnowszej. Interesuje się animal studies, poezją najnowszą i studiami ekokrytycznymi.

Kontakt: sudenne@gmail.com

GABRIELA WILK

Dr, adiunkt w Instytucie Językoznawstwa Uniwersytetu Śląskiego. Zainteresowania naukowe: frazeologia współczesnego języka polskiego i rosyjskiego, socjolingwistyka, tłumaczenie ustne i specjalistyczne. Autorka monografii *Семантика труда в русско-польском языковом сопоставлении* (Katowice 2015) oraz artykułów naukowych z zakresu frazeologii w ujęciu konfrontatywnym rosyjsko-polskim oraz slangu młodzieżowego.

Kontakt: gabriela.wilk@us.edu.pl